

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**Μέτρηση και Ανάλυση της Φτώχειας των Ηλικιωμένων
Ατόμων στην Ευρώπη**

Θωμάς Γεωργιάδης

Επιβλέπουσα: Καθηγήτρια **Αντιγόνη Λυμπεράκη**

Μέλη τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής:

Ομότιμος Καθηγητής **Ματθαίος Λαμπρινίδης**

Επίκουρος Καθηγητής **Αναστάσιος Καραγάνης**

Αθήνα, Φεβρουάριος 2015

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Μέτρηση και Ανάλυση της Φτώχειας των Ηλικιωμένων Ατόμων στην Ευρώπη

Υποβληθείσα στο:

**Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πάντειο Πανεπιστήμιο**

Υπό:

Θωμάς Γεωργιάδης

Για την απόκτηση:

Διδακτορικού Διπλώματος

Αθήνα, Φεβρουάριος 2015

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Μέτρηση και Ανάλυση της Φτώχειας των Ηλικιωμένων Ατόμων στην Ευρώπη

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

Καθηγήτρια **Αντιγόνη Λυμπεράκη** (*Επιβλέπουσα*), Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ομότιμος Καθηγητής **Ματθαίος Λαμπρινίδης**, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Επίκουρος Καθηγητής **Αναστάσιος Καραγάνης**, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Αντιγόνη Λυμπεράκη (*Επιβλέπουσα*), Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ματθαίος Λαμπρινίδης, Ομότιμος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Αναστάσιος Καραγάνης, Επίκουρος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κλάιβ Ρίτσαρντσον, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μιλτιάδης Νεκτάριος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Σταύρος Ζωγραφάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πλάτων Τήνιος, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Στη μητέρα μου,
για όλα

και
στα λόγια εκείνα
απ' το ημερολόγιο
του αθέατου Απριλίου

Ευχαριστίες

Η ερευνητική εργασία ανά χείρας παρουσιάζει το αποτέλεσμα της διδακτορικής διατριβής στο Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου.

Την προσπάθεια για το ερευνητικό αποτέλεσμα της διατριβής την οφείλω στην επίβλεψη και ενθάρρυνση που έλαβα από την επιβλέπουσα καθηγήτρια της διατριβής, την κυρία **Αντιγόνη Αυμπεράκη** (Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο). Οφείλω να την ευχαριστήσω ειλικρινά για όλα.

Ο κύριος **Πλάτων Τήνιος** (Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πειραιά) συνέβαλε ουσιαστικά με εξαιρετικά πολύτιμες συμβουλές σε καίρια ζητήματα της διατριβής. Συνολικά, τον ευχαριστώ για όλα.

Στον κύριο **Ματθαίο Λαμπρινίδη** (Ομότιμο Καθηγητή, Πάντειο Πανεπιστήμιο) και στον κύριο **Αναστάσιο Καραγάνη** (Επίκουρο Καθηγητή, Πάντειο Πανεπιστήμιο) οφείλω ευχαριστίες για τη συμβολή τους ως μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής της διατριβής.

Ευχαριστίες οφείλονται επίσης στα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης. Στον κύριο **Άγγελο Μιμή** οφείλονται ευχαριστίες για τον επιπλέον λόγο ότι στο μεγαλύτερο μέρος της διάρκειας εκπόνησης της διατριβής είχα τη δυνατότητα να δουλεύω στον ίδιο χώρο εργασίας με εκείνον.

Πίνακας Περιεχομένων

Ευρετήριο Πινάκων.....	xii
Ευρετήριο Διαγραμμάτων	xiv
Περίληψη	xvii

Εισαγωγή.....	1
---------------	---

Μέρος Α'. Περιγραφή της Φτώχειας -Υπόβαθρο της Ανάλυσης 8

Κεφάλαιο 1. Ορισμοί της Φτώχειας και Μεθοδολογικά Ζητήματα στη Μέτρηση της Φτώχειας 8

Εισαγωγή	8
1.1 Εντοπισμός των φτωχών (το πρόβλημα του προσδιορισμού)	11
1.2 Δείκτες για τη μέτρηση της φτώχειας (το πρόβλημα του μετασχηματισμού)	18
1.3 Τεχνικές για τον έλεγχο της ευαισθησίας των εκτιμήσεων	22
1.4 Πολυδιάστατη φτώχεια και σύνθετοι δείκτες ευημερίας.....	23

Κεφάλαιο 2. Επισκόπηση της Βιβλιογραφίας για την Οικονομική Κατάσταση των Ηλικιωμένων στην Ευρώπη..... 26

Εισαγωγή	26
2.1 Επισκόπηση της μεγάλης εικόνας της φτώχειας στην Ευρώπη.....	27
2.2 Προσδιοριστικοί παράγοντες της κατάστασης φτώχειας: Δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά.....	29
2.3 Η διασύνδεση της εισοδηματικής κατάστασης με την κατάσταση υγείας	34
2.4 Η εικόνα της πολυδιάστατης φτώχειας στην Ευρώπη	35
2.5 Επισκόπηση της εικόνας της επίμονης φτώχειας στην Ευρώπη.....	36
2.6 Ο ρόλος και η αποτελεσματικότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας στον περιορισμό του κινδύνου της φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης	40

Κεφάλαιο 3. Δεδομένα για την Ανάλυση της Φτώχειας..... 44

Εισαγωγή	44
3.1 Περιγραφή των δεδομένων για τη στατική μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας.....	45
3.2 Περιγραφή των δεδομένων για τη συγκριτική στατική μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας.....	47

Μέρος Β'. Μέτρηση και Ανάλυση της Φτώχειας –Δεδομένα του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE 50

Κεφάλαιο 4. Μέτρηση της Φτώχειας: Ευρήματα για τους Δείκτες Φτώχειας των Ατόμων 50+ στην Ευρώπη..... 50

Εισαγωγή	50
4.1 Εμπειρικά ευρήματα για τους δείκτες φτώχειας των ατόμων 50+ στην Ευρώπη.....	51
4.2 Εμπειρικά ευρήματα για τους δείκτες φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα	56
4.3 Συγκρίσεις κινδύνου φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα με την τεχνική stochastic dominance.....	62
Σύνοψη.....	66

Κεφάλαιο 5. Ανάλυση της Φτώχειας: Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Φτώχειας και Αλληλεπίδραση της Φτώχειας με άλλες Διαστάσεις..... 71

Εισαγωγή	71
5.1 Ανάλυση των χαρακτηριστικών των φτωχών.....	72
5.2. Οικονομτρική ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων της κατάστασης φτώχειας.....	74
5.3 Περιουσιακά στοιχεία και άτυποι μηχανισμοί υποστήριξης: Η σημασία τους στον προσδιορισμό του περιεχομένου της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων	82
5.4 Κατάσταση υγείας και πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας ως επάλιλλες διαστάσεις της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων	89
Σύνοψη.....	91

Μέρος Γ'. Συγκριτική Στατική Ανάλυση της Φτώχειας –Μέτρηση και Ανάλυση της Επίμονης Φτώχειας.....94

Κεφάλαιο 6. Μεταβολή των Δεικτών Φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων της έρευνας SHARE και Μέτρηση της Επίμονης Φτώχειας..... 94

Εισαγωγή	94
6.1 Μέτρηση της φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE	95
6.2 Εξέταση της μεταβολής των δεικτών φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων της έρευνας SHARE	99
6.3 Μέτρηση της Επίμονης Φτώχειας	106
Σύνοψη.....	110

Κεφάλαιο 7. Ανάλυση της Επίμονης Φτώχειας: Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Επίμονης Φτώχειας και Συσχέτισή της με το Επίπεδο Διαβίωσης κατά την Παιδική Ηλικία..... 113

Εισαγωγή	113
7.1 Προσδιορισμός του περιεχομένου της επίμονης φτώχειας.....	115
7.2 Η Ερμηνεία της Επίμονης φτώχειας: Προσδιοριστικοί παράγοντες της επίμονης φτώχειας και συσχέτισή της με το επίπεδο διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία	131
Σύνοψη.....	142

Μέρος Δ'. Επιμέρους Ζητήματα στο Πλαίσιο της Μέτρησης και Ανάλυσης της Φτώχειας 145

Κεφάλαιο 8. Χάσμα Φύλου στο Προσωπικό Εισόδημα στην τρίτη Ηλικία: Η Σωρευτική Αναπαραγωγή της Ανισότητας στη Διάρκεια του Κύκλου της Ζωής 145

Εισαγωγή	145
8.1 Εκτίμηση του χάσματος φύλου στο εισόδημα των ηλικιωμένων ατόμων.....	148
8.2 Διαφορές ανδρών και γυναικών σε διαστάσεις κοινωνικής κινητικότητας.....	153
8.3 Ερμηνεία του τρέχοντος εισοδήματος ως αποτέλεσμα της σώρευσης εμπειριών και γεγονότων στη ζωή των ανδρών και γυναικών.....	156
Σύνοψη.....	162

Κεφάλαιο 9. Οικονομική Επισφάλεια και Φύλο: Σύγκριση της Οικονομικής Κατάστασης των Ανδρών και των Γυναικών που ζουν σε Μονομελές Νοικοκυριό..... 165

Εισαγωγή	165
9.1 Κίνδυνος Φτώχειας και Φύλο των Ηλικιωμένων σε Μονομελή Νοικοκυριά	166

9.2 Οικονομετρική διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων της εισοδηματικής κατάστασης των ηλικιωμένων που ζουν σε μονομελή νοικοκυριά.	168
Σύνοψη.....	174
Κεφάλαιο 10. Εισόδημα, Κατανάλωση ή Περιουσιακά στοιχεία; Εναλλακτικές Κατανομές Ευημερίας και Φτώχεια των Ηλικιωμένων.....	175
Εισαγωγή	175
10. 1. Συμφωνία των εναλλακτικών κατανομών στον προσδιορισμό των φτωχών	176
10.2. Εξέταση της διαφοροποίησης των χαρακτηριστικών των φτωχών μεταξύ των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας	180
Σύνοψη.....	183
Συμπεράσματα	185
Α. Διαπιστώσεις για τους δείκτες φτώχειας και τους προσδιοριστικούς παράγοντες του φαινομένου	185
Β. Πέραν των γνωστών διαπιστώσεων: διαστάσεις της φτώχειας των ηλικιωμένων που προκύπτουν πέραν της απλής μέτρησής της.....	190
Γ. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις στη μέτρηση της φτώχειας	192
Παραρτήματα Κεφαλαίων	197
<i>Παράρτημα Κεφαλαίου 3</i>	<i>197</i>
<i>Παράρτημα Κεφαλαίου 4</i>	<i>201</i>
<i>Παράρτημα Α Κεφαλαίου 8.....</i>	<i>202</i>
<i>Παράρτημα Β Κεφαλαίου 8.....</i>	<i>203</i>
<i>Παράρτημα Κεφαλαίου 9</i>	<i>204</i>
<i>Παράρτημα Κεφαλαίου 10.....</i>	<i>206</i>
Βιβλιογραφία	208

Ευρετήριο Πινάκων

Πίνακας 3.1: Περιγραφή του δείγματος της έρευνας SHARE, πρώτο κύμα, 2004/5	45
Πίνακας 3.2: Περιγραφή του δείγματος της έρευνας SHARE, δεύτερο κύμα, 2006/7	48
Πίνακας 3.3: Περιγραφή του πάνελ δείγματος της έρευνας SHARE, άτομα ηλικίας 50+ που συμμετέχουν και στα δύο κύματα της έρευνας	48
Πίνακας 4.1: Συντελεστής διόρθωσης και εκτίμηση της «διορθωμένης» ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας	53
Πίνακας 4.2: Δείκτης φτώχειας FGT με παραμέτρους ($\alpha=0$, $\alpha=1$ & $\alpha=2$), άτομα 50+ετών ..	55
Πίνακας 4.3: Ποσοστό φτώχειας, ανά ηλικιακή ομάδα με γραμμές φτώχειας 60%, 50% και 40% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος.....	58
Πίνακας 5.1: Ποσοστό φτώχειας, ανά φύλο και μορφωτικό επίπεδο, άτομα 50+	73
Πίνακας 5.2: Ποσοστό φτώχειας, ανά κατάσταση απασχόλησης και οικογενειακή κατάσταση, άτομα 50+	74
Πίνακας 5.3: Εκτιμήσεις υποδείγματος probit για την οριακή επίδραση των μεταβλητών στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο κάτω από το όριο της φτώχειας	81
Πίνακας 5.4: Ποσοστό ιδιοκατοίκησης, ανά κατάσταση φτώχειας	83
Πίνακας 5.5: Ποσοστό ατόμων που είναι ιδιοκτήτες και άλλης ακίνητης περιουσίας, ανά κατάσταση φτώχειας	83
Πίνακας 5.6: Λήψη άτυπης βοήθειας. ανά κατάσταση φτώχειας. άτομα 65+ ετών	87
Πίνακας 5.7: Κατάσταση φυσικής και ψυχικής υγείας ατόμων 65+ ετών, ανά κατάσταση φτώχειας	90
Πίνακας 5.8: Αποκλεισμός από περίθαλψη, ανά κατάσταση φτώχειας.....	91
Πίνακας 6.1: Συντελεστής διόρθωσης και εκτίμηση της «διορθωμένης» ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE	96
Πίνακας 6.2: Σύγκριση Ποσοστού Φτώχειας, κύμα 1 – κύμα 2, άτομα 50+	100
Πίνακας 6.3: Σύγκριση των ευρημάτων από την εξέταση της μεταβολής του ποσοστού φτώχειας και των ευρημάτων από την τεχνική stochastic dominance	105
Πίνακας 6.4: Κατάσταση Επίμονης Φτώχειας, ανά ηλικιακή ομάδα	109
Πίνακας 7.1: Η αλληλεπίδραση του παράγοντα φύλου με την κατάσταση επίμονης φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+ ετών	116
Πίνακας 7.2: Διασύνδεση της οικογενειακής κατάστασης και της κατάστασης επίμονης φτώχειας, άτομα ηλικίας 65+ ετών.....	117
Πίνακας 7.3: Διασύνδεση του εκπαιδευτικού επιπέδου και της κατάστασης επίμονης φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+ ετών.....	118
Πίνακας 7.4: Διασύνδεση των χαρακτηριστικών του εργάσιμου βίου και της κατάστασης επίμονης φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+ ετών	119
Πίνακας 7.5: Έτη σε απασχόληση έως την ηλικία των 50 ετών, ανά κατάσταση φτώχειας και φύλο.....	120
Πίνακας 7.6: Αλληλεπίδραση της κατάστασης επίμονης φτώχειας με υποκειμενικές αξιολογήσεις για το «πόσο συχνά νιώθουν ότι η έλλειψη χρημάτων τους αποτρέπει από το να κάνουν πράγματα που θέλουν».....	121
Πίνακας 7.7: Αλληλεπίδραση της κατάστασης επίμονης φτώχειας με υποκειμενικές αξιολογήσεις για το «πόσο ικανοποιημένοι νιώθουν από τη ζωή»	122

Πίνακας 7.8: Αλληλεπίδραση της κατάστασης επίμονης φτώχειας με υποκειμενικές αξιολογήσεις για το «πόσο συχνά αισθάνονται ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό».....	123
Πίνακας 7.9: Εκτιμήσεις υποδείγματος διακριτής επιλογής με διάταξη (ordered probit) για τις προσδοκίες των ατόμων για το μέλλον	127
Πίνακας 7.10: Δαπάνη για φαγητό, ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι	128
Πίνακας 7.11: OLS εκτιμήσεις για τους προσδιοριστικούς παράγοντες της μηνιαίας δαπάνης για φαγητό στο σπίτι και εκτός σπιτιού, άτομα 50+ σε διμελή νοικοκυριά.....	130
Πίνακας 7.12: Συσχέτιση του επιπέδου ευημερίας κατά την παιδική ηλικία με την κατάσταση φτώχειας στην ηλικία των 50+ ετών.....	134
Πίνακας 7.13: Συσχέτιση της ύπαρξης βιβλίων στην κατοικία που διέμεναν κατά την παιδική ηλικία με την κατάσταση φτώχειας στην ηλικία των 50+ ετών	135
Πίνακας 7.14: Εκτιμήσεις υποδείγματος probit για την οριακή επίδραση των μεταβλητών στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο σε κατάσταση επίμονης φτώχειας	139
Πίνακας 7.15: Παραδείγματα επίδρασης μεταβολών στα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κράτους στην εκτιμημένη πιθανότητα επίμονης φτώχειας.....	141

Πίνακας 8.1: Χάσμα Φύλου στο προσωπικό εισόδημα και χάσμα φύλου στο ποσοστό των ατόμων με μηδενικό προσωπικό εισόδημα, ανά χώρα και ηλικιακή ομάδα	152
Πίνακας 8.2: Συντελεστής Spearman για τη Συσχέτιση μεταξύ του Δείκτη Ευημερίας κατά την Παιδική Ηλικία του Προσωπικού Εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών	156
Πίνακας 8.3: Εκτιμήσεις Υποδείγματος OLS για τους Προσδιοριστικούς Παράγοντες του Ύψους του Προσωπικού Εισοδήματος	160

Πίνακας 9.1: Ποσοστό φτώχειας ανά φύλο και τύπο νοικοκυριού, άτομα 65+ ετών	168
Πίνακας 9.2: Εκτιμήσεις υποδείγματος Probit για την πιθανότητα να είναι ένα άτομο 50+ που ζει σε μονομελές νοικοκυριό σε κατάσταση φτώχειας.....	171
Πίνακας 9.3: Εκτιμήσεις υποδείγματος OLS και ποσοστημοριακής παλινδρόμησης (quantile regression) για τους προσδιοριστικούς παράγοντες του εισοδήματος των ατόμων 50+ σε μονομελή νοικοκυριά	173

Πίνακας 10.1: Συσχέτιση εναλλακτικών δεικτών ευημερίας στον προσδιορισμό των φτωχών	178
Πίνακας 10.2: Συγκέντρωση (%) στο χαμηλότερο 20% της κατανομής εισοδήματος, κατανάλωσης και περιουσίας, ανά ηλικιακή ομάδα.....	181
Πίνακας 10.3: Διαφορά μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων στο (%) των ατόμων που κατατάσσονται στο χαμηλότερο 20% των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας	182

Πίνακες Παραρτημάτων

Πίνακας A4.1: Συντελεστής διόρθωσης και εκτίμηση της «διορθωμένης» ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας.....	201
Πίνακας 8.B.1: Σύνθεση της Συνολικής Διαφοράς στο Προσωπικό Εισόδημα μεταξύ Ανδρών και Γυναικών, ανά ομάδα χώρα και ηλικιακή ομάδα.....	203
Πίνακας 10.A.1: (%) συμφωνίας των εναλλακτικών κατανομών στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων, ανά ηλικιακή ομάδα	206

Ευρετήριο Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 4.1: Ποσοστό φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+, με βάση τη «διορθωμένη ως προς την ηλικία» γραμμή φτώχειας	54
Διάγραμμα 4.2: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας (%), άτομα ηλικίας 50+ ετών.....	56
Διάγραμμα 4.3: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας (%), ανά ηλικιακή ομάδα.....	61
Διάγραμμα 4.4: Καμπύλες φτώχειας ανά ηλικία, Σουηδία και Δανία	63
Διάγραμμα 4.5: Καμπύλες φτώχειας ανά ηλικία, Ελλάδα και Ελβετία	64
Διάγραμμα 4.6: Καμπύλες φτώχειας ανά ηλικία, Αυστρία, Ιταλία και Γαλλία	65
Διάγραμμα 4.7: Καμπύλες φτώχειας ανά ηλικία, Ολλανδία, Βέλγιο, Γερμανία & Ισπανία ..	66
Διάγραμμα 5.1: Ποσοστό των φτωχών που ιδιοκατοικούν και που έχουν στην ιδιοκτησία τους και άλλη ακίνητη περιουσία.....	84
Διάγραμμα 5.2: Διάμεση τιμή της κατανομής της αξίας των περιουσιακών στοιχείων. ανά κατάσταση φτώχειας	85
Διάγραμμα 5.3: Εγγύτητα με τα παιδιά. ανά κατάσταση φτώχειας. άτομα 65+ ετών	88
Διάγραμμα 6.1: Ποσοστό φτώχειας με βάση τη «διορθωμένη ως προς την ηλικία» γραμμή φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE, άτομα ηλικίας 50+	98
Διάγραμμα 6.2: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας (%) στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE, άτομα 50+ ετών.....	99
Διάγραμμα 6.3: Καμπύλες φτώχειας, κύμα 1 και 2, άτομα 50+: Η περίπτωση της Σουηδίας και της Ισπανίας	102
Διάγραμμα 6.4: Καμπύλες φτώχειας, κύμα 1 και 2, άτομα 50+: Η περίπτωση της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας.....	102
Διάγραμμα 6.5: Καμπύλες φτώχειας, κύμα 1 και 2, άτομα 50+: Η περίπτωση της Δανίας, της Ολλανδίας, του Βελγίου και της Ελλάδας.....	103
Διάγραμμα 6.6: Καμπύλες φτώχειας, κύμα 1 και 2, άτομα 50+: Η περίπτωση της Ελβετίας και της Αυστρίας	104
Διάγραμμα 6.7: Μέτρηση της Επίμονης Φτώχειας για το σύνολο των ατόμων 50+	107
Διάγραμμα 6.8: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των επίμονα φτωχών και των φτωχών στο δεύτερο κύμα από το όριο της φτώχειας (%), άτομα 50+ ετών	108
Διάγραμμα 6.9: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των επίμονα φτωχών και των φτωχών στο δεύτερο κύμα από το όριο της φτώχειας, ανά ηλικιακή ομάδα	110
Διάγραμμα 8.1: Χάσμα φύλου στο προσωπικό και το ισοδύναμο εισόδημα, άτομα 50+....	151
Διάγραμμα 8.2: Δείκτης Αποστέρησης κατά την Παιδική Ηλικία, ανά Φύλο.....	154
Διάγραμμα 8.3: «Προς τα άνω», «Σταθερές» και «Προς τα κάτω» Εμπειρίες Κινητικότητας, ανά φύλο.....	155
Διάγραμμα 8.4: (%) Συμμετοχή του εργάσιμου βίου και του μορφωτικού επιπέδου στη σύνθεση της συνολικής διαφοράς στο προσωπικό εισόδημα των δύο φύλων	162
Διάγραμμα 9.1: Ποσοστό φτώχειας ατόμων 50+ ετών σε μονομελή νοικοκυριά ανά φύλο	167
Διάγραμμα 10.1: (%) συμφωνίας των εναλλακτικών κατανομών στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων, ανά ηλικιακή ομάδα	179

Διαγράμματα Παραρτημάτων

Διάγραμμα A.4.1: Ποσοστό φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+, με βάση τη γραμμή φτώχειας SHARE **201**

Διάγραμμα 8.B.1: Εκθετική μορφή των συνιστωσών της συνολικής διαφοράς στο προσωπικό εισόδημα **203**

Διάγραμμα 9.A.1: Καμπύλες φτώχειας των ατόμων σε μονομελή νοικοκυριά ανά φύλο: Η περίπτωση των χωρών με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των γυναικών **204**

Διάγραμμα 9.A.2: Καμπύλες φτώχειας των ατόμων σε μονομελή νοικοκυριά ανά φύλο: Η περίπτωση των χωρών με μικρές διαφορές στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των φύλων **205**

Διάγραμμα 9.A.3: Καμπύλες φτώχειας των ατόμων σε μονομελή νοικοκυριά ανά φύλο: Η περίπτωση των χωρών με «ευαισθησία» του σχετικού κινδύνου φτώχειας των φύλων στην επιλογή του ορίου φτώχειας **205**

Διάγραμμα 10.A.1: Συγκέντρωση (%) στο χαμηλότερο 20% της κατανομής εισοδήματος, κατανάλωσης και περιουσίας, ανά ηλικιακή ομάδα **207**

Περίληψη

Αξιοποιώντας πρωτογενή δεδομένα από τα τρία πρώτα κύματα της έρευνας SHARE (Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη), η εμπειρική ανάλυση της παρούσας διατριβής επιχειρεί τη μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50 ετών και άνω σε δεκατρείς χώρες της Ευρώπης. Ο βασικός σκοπός της ανάλυσης συνδέεται με την προσπάθεια αποτύπωσης ενός «σημείου αναφοράς» των σημαντικότερων διαστάσεων του φαινομένου πριν την κρίση, στη βάση του οποίου να μπορούν να αξιολογηθούν οι *δυναμικές*, λόγω της κρίσης, αλλαγές στις διαστάσεις της φτώχειας των ηλικιωμένων στις χώρες της Ευρώπης. Το περιεχόμενο της διατριβής επικεντρώνεται στις εξής τρεις ερευνητικές κατευθύνσεις. *Πρώτον*, την ανάλυση των διαστάσεων που αφορούν τους δείκτες φτώχειας και τους προσδιοριστικούς παράγοντες του φαινομένου, με σκοπό την ανάδειξη της σημασίας των διαφορετικών συστημάτων συντάξεων στην ερμηνεία των μεταξύ των χωρών διαφοροποιήσεων του κινδύνου φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη. *Δεύτερον*, τη διερεύνηση του περιεχομένου που προσλαμβάνει η κατάσταση φτώχειας στις επιμέρους χώρες. Η *τρίτη* κατεύθυνση της έρευνας αφορά τη διατύπωση παρατηρήσεων αναφορικά με μεθοδολογικά ζητήματα ανάλυσης της φτώχειας. Από μεθοδολογικής σκοπιάς, η χρησιμότητα του συγκεκριμένου εγχειρήματος συνδέεται με την ανάδειξη μιας σειράς δόκιμων μεθοδολογικών προσεγγίσεων, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για την ανάλυση της δυναμικής επίδρασης της κρίσης στο φαινόμενο της φτώχειας.

Εισαγωγή

Η προσπάθεια της παρούσας διατριβής επικεντρώνεται στην προσέγγιση του θέματος της μέτρησης και ανάλυσης της φτώχειας των ατόμων ηλικίας άνω των 50 ετών στην Ευρώπη. Η εξέταση του φαινομένου της φτώχειας βασίζεται στην αξιοποίηση των πρωτογενών δεδομένων των τριών πρώτων κυμάτων της έρευνας SHARE (Survey on Health, Ageing and Retirement in Europe -Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη). Η έρευνα SHARE έχει τα χαρακτηριστικά μιας διεπιστημονικής βάσης δεδομένων με στοιχεία αναφοράς σε θέματα κοινωνικό-οικονομικής κατάστασης, υγείας, κοινωνικών και οικογενειακών δικτύων για ένα δείγμα περίπου 30,000 ατόμων ηλικίας 50+ ετών σε δεκατρείς χώρες της Ευρώπης (Σουηδία, Δανία, Ολλανδία, Γερμανία, Βέλγιο, Γαλλία, Ελβετία, Αυστρία, Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα, Τσεχία και Πολωνία). Όσον αφορά την περίοδο αναφοράς της ανάλυσης, οι εκτιμήσεις των δεικτών φτώχειας βασίζονται στα δεδομένα του πρώτου (2004/5) και του δεύτερου κύματος (2006/7) της έρευνας SHARE, δηλώνοντας ότι το εγχείρημα της εξέτασης των διαστάσεων της φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη συνδέεται με την ανάδειξη διαπιστώσεων για τις διαστάσεις του φαινομένου *την προ της κρίσης περίοδο*.

Η ερευνητική κατεύθυνση της διατριβής εκκινεί αναγνωρίζοντας ότι η οικονομική ύφεση έχει μεταβάλει πολλά από τα «αδρά δεδομένα» της φτώχειας των ηλικιωμένων, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί την περίοδο πριν την κρίση. Η παραπάνω παραδοχή, όχι απλώς δεν αμφισβητείται ως προς τη σημασία της, αλλά συνιστά το σημείο αφετηρίας στη διαμόρφωση του ερευνητικού περιεχομένου της διατριβής και της κατεύθυνσης αναζήτησης προστιθέμενης αξίας σε όρους ερευνητικής συνεισφοράς και διατύπωσης προτάσεων πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η προστιθέμενη αξία της διατριβής *συνδέεται με τη δυναμική των επάλληλων της κρίσης αλλαγών στο φαινόμενο της φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη και προσδιορίζεται από τον βαθμό στον οποίο επιτυγχάνει η ανάλυση να αποτυπώσει ένα «σημείο αναφοράς» των σημαντικότερων διαστάσεων του φαινομένου πριν την κρίση, στη βάση του οποίου να μπορεί να αξιολογηθεί ο δυναμικός, λόγω της κρίσης, χαρακτήρας των αλλαγών στις διαστάσεις της φτώχειας των ηλικιωμένων στις χώρες της Ευρώπης.*

Με βάση τα παραπάνω, ο προσδιορισμός του περιεχομένου της διατριβής διαμορφώνεται από την ανάγκη επικέντρωσης του ενδιαφέροντος της εμπειρικής ανάλυσης σε τρεις ερευνητικές κατευθύνσεις: **α)** την εξέταση των διαστάσεων που αφορούν τους δείκτες φτώχειας και τους προσδιοριστικούς παράγοντες του φαινομένου –διαστάσεις στις οποίες επικεντρώνεται το μεγαλύτερο τμήμα του ενδιαφέροντος των μελετών της σχετικής βιβλιογραφίας, **β)** την ανάδειξη «λιγότερο γνωστών» διαστάσεων της φτώχειας που προκύπτουν συνήθως πέραν της απλής μέτρησής της –σημαντικών ωστόσο, ιδιαίτερος δεδομένων των πρώτων ενδείξεων της οικονομικής ύφεσης, και **γ)** τη διατύπωση διαπιστώσεων αναφορικά με μεθοδολογικά ζητήματα ανάλυσης της φτώχειας –ενδεχομένως, με χρησιμότητα και στην ανάλυση του φαινομένου κατά την περίοδο της κρίσης.

Αναλυτικότερα, η πρώτη ερευνητική κατεύθυνση της διατριβής εστιάζεται στην εκτίμηση των δεικτών φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης για το σύνολο των ατόμων 50+ ετών, καθώς και ανά ηλικιακή ομάδα (άτομα εργάσιμης ηλικίας και άτομα σε συνταξιοδότηση). Σκοπός του εγχειρήματος είναι η εξέταση των *προσδιοριστικών παραγόντων* της κατάστασης φτώχειας στη βάση των *ατομικών χαρακτηριστικών* των σημερινών ηλικιωμένων και η ανάδειξη της σημασίας των διαφορετικών συστημάτων συντάξεων στην ερμηνεία των μεταξύ των χωρών διαφοροποιήσεων του κινδύνου φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη.

Η δεύτερη ερευνητική κατεύθυνση επικεντρώνεται στην ανάδειξη διαστάσεων της φτώχειας των ηλικιωμένων που συνήθως διαφεύγουν από τη συμβατική μέτρησή της. Το ενδιαφέρον της ανάλυσης εστιάζεται σε διαφοροποιήσεις στο *περιεχόμενο* που προσλαμβάνει η κατάσταση φτώχειας στις επιμέρους χώρες (τι σημαίνει η κατάσταση φτώχειας), καθώς και σε ενδείξεις για *συμπεριφορικές σχέσεις*, οι οποίες είναι *ποιοτικά* διαφορετικές μεταξύ φτωχών και μη φτωχών. Το εγχείρημα της ανάδειξης των διαφορών στο περιεχόμενο της κατάστασης φτώχειας μεταξύ των χωρών συνοδεύεται από την προσπάθεια *εξέτασης των παραγόντων που προσδίδουν* διαφορετικό περιεχόμενο στην κατάσταση φτώχειας των ηλικιωμένων σε κάθε χώρα. Η βασική υπόθεση εργασίας που γίνεται στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι η *δυναμική* επίδραση της κρίσης στους παράγοντες που διαμορφώνουν διαφορετικό περιεχόμενο μεταξύ των χωρών στην κατάσταση φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων δύναται τελικώς, εκτός από τις μεταβολές στους δείκτες φτώχειας, να

συνδεθεί με *επιπλέον* αλλαγές στο περιεχόμενο που προσλαμβάνει το φαινόμενο της φτώχειας σε κάθε χώρα.

Η τρίτη βασική ερευνητική κατεύθυνση, συνδέεται με την προσπάθεια της εμπειρικής ανάλυσης να συνεισφέρει στη συζήτηση για βασικά μεθοδολογικά ζητήματα που σχετίζονται με τη μέτρηση της φτώχειας. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται κυρίως στην ανάδειξη μεθοδολογικών εργαλείων, τα οποία χρησιμεύουν στη διατύπωση διαπιστώσεων για τις διαστάσεις της φτώχειας των ηλικιωμένων, πέραν αυτών που προκύπτουν από την τυπική μεθοδολογική προσέγγιση της φτώχειας. Από μεθοδολογικής σκοπιάς, η χρησιμότητα του συγκεκριμένου εγχειρήματος συνδέεται με την ανάδειξη μιας σειράς δόκιμων μεθοδολογικών προσεγγίσεων, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για την ανάλυση της δυναμικής επίδρασης της κρίσης στο φαινόμενο της φτώχειας.

Η δομή της διατριβής περιγράφεται ως ακολούθως: Το **Μέρος Α'** της διατριβής αποτελείται από τρία κεφάλαια, τα οποία αποσκοπούν να παρουσιάσουν το υπόβαθρο της εμπειρικής ανάλυσης της φτώχειας. Το Μέρος Α' ξεκινά περιγράφοντας το εννοιολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο προσέγγισης της φτώχειας (**κεφάλαιο 1**), ακολουθεί η επισκόπηση των ευρημάτων της σχετικής με το θέμα της φτώχειας των ηλικιωμένων βιβλιογραφίας (**κεφάλαιο 2**) και ολοκληρώνεται με την περιγραφή των δεδομένων που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα εμπειρική ανάλυση (**κεφάλαιο 3**). Το Μέρος Β', το Μέρος Γ' και το Μέρος Δ' (**κεφάλαια 4 έως 10**) συνιστούν το τμήμα της διατριβής στο οποίο παρουσιάζονται ευρήματα για τη φτώχεια από την εμπειρική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας SHARE.

Το **Μέρος Β'** επιχειρεί τη μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη με βάση τα δεδομένα του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE. Η μέτρηση της φτώχειας αποτελεί το βασικό αντικείμενο της ανάλυσης του **κεφαλαίου 4**, επιχειρώντας την εκτίμηση των δεικτών φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών, όπως επίσης και το σχολιασμό/ερμηνεία των μεταξύ των χωρών διαφοροποιήσεων στον κίνδυνο φτώχειας. Η εικόνα που προκύπτει από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας SHARE (2004/5) αναδεικνύει το φαινόμενο της φτώχειας ως περισσότερο εκτεταμένο απ' όσο διαφαίνεται σε άλλες πηγές δεδομένων την ίδια περίοδο, ενώ επίσης τα αποτελέσματα των χωρών στους δείκτες φτώχειας των ηλικιωμένων διαφέρουν ακόμη και σε περιπτώσεις που δεν παρατηρούνται διαφορές μεταξύ των χωρών στη συνταξιοδοτική δαπάνη.

Έχοντας σχολιάσει τους δείκτες μέτρησης της φτώχειας, το κεφάλαιο 5 επικεντρώνεται στην ανάλυση των χαρακτηριστικών των φτωχών ηλικιωμένων (προφίλ φτώχειας: το πώς διαφέρει ο κίνδυνος φτώχειας μεταξύ των ατόμων με διαφορετικά κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά), την ανάδειξη των προσδιοριστικών παραγόντων της φτώχειας των ηλικιωμένων (παράμετροι που επιδρούν στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο σε κατάσταση φτώχειας), και τέλος στην εξέταση της συσχέτισης της κατάστασης φτώχειας με κρίσιμες διαστάσεις της ζωής των ηλικιωμένων ατόμων (προσδιορισμός του περιεχομένου της φτώχειας, δηλαδή, το τι σημαίνει η κατάσταση φτώχειας για τους ηλικιωμένους που τη βιώνουν).

Το Μέρος Γ' προχωρεί πέρα από το στατικό πλαίσιο μέτρησης και ανάλυσης της φτώχειας, επιχειρώντας τη συγκριτική στατική ανάλυση της φτώχειας. Η μέτρηση της φτώχειας των ατόμων 50+ ετών στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE και η εξέταση της μεταβολής του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων σε κάθε χώρα συνιστούν τα αντικείμενα της πρώτης ερευνητικής κατεύθυνσης της ανάλυσης του κεφαλαίου 6. Το ενδιαφέρον της ανάλυσης εστιάζεται και στο πόσο ευαίσθητες είναι οι διαπιστώσεις για τη μεταβολή του ποσοστού φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων ως προς τη μετατόπιση του ορίου φτώχειας. Το δεύτερο εγχείρημα του κεφαλαίου 6 αφορά τη μέτρηση της επίμονης φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης, ορίζοντας ως επίμονη φτώχεια την κατάσταση στην οποία το εισόδημα ενός ατόμου ηλικίας 50+ ετών βρίσκεται κάτω από το όριο φτώχειας και στα δύο κύματα (2004/5 και 2006/7). Η ανάλυση της επίμονης φτώχειας αποτελεί το βασικό σκοπό του κεφαλαίου 7, εξετάζοντας αρχικά το κατά πόσον η επίμονη φτώχεια προσλαμβάνει διαφορετικό περιεχόμενο, όσον αφορά τα χαρακτηριστικά και τη συμπεριφορά των ηλικιωμένων στην Ευρώπη, σε σχέση με την κατάσταση φτώχειας σε ένα κύμα ή σε σύγκριση με τη συμπεριφορά των μη φτωχών. Το δεύτερο τμήμα της εμπειρικής ανάλυσης του κεφαλαίου 7 επιχειρεί την ερμηνεία της επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη, στη βάση παραγόντων που αφορούν δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά, γεγονότα και εμπειρίες των ατόμων κατά τη διάρκεια των προηγούμενων ετών, το επίπεδο διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία, καθώς και τα χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Τα ευρήματα της εμπειρικής ανάλυσης δείχνουν ότι δεδομένων των ατομικών χαρακτηριστικών (δημογραφικών και κοινωνικών) και των εμπειριών κατά τα προηγούμενα στάδια της ζωής (όπως για παράδειγμα ο εργάσιμος βίος), οι συνθήκες διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία, καθώς και η αρωγή που έτυχαν οι

σημερινοί ηλικιωμένοι από τα συστήματα κοινωνικής προστασίας συνιστούν σημαντικούς παράγοντες στην ερμηνεία της επίμονης φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων.

Το [Μέρος Δ'](#) της διατριβής αποτελείται από τρία κεφάλαια τα οποία εστιάζουν στην σημασία ορισμένων μεθοδολογικών παραδοχών που γίνονται στην μέτρηση της φτώχειας, καθώς και στον προσδιορισμό της εικόνας της φτώχειας που τελικώς προκύπτει. Τα ζητήματα αυτά αφορούν ορισμένες από τις βασικές υποθέσεις εργασίας που γίνονται στη μέτρηση της φτώχειας όπως είναι για παράδειγμα η χρήση των κλιμάκων ισοδυναμίας και η επιλογή του εισοδήματος ως κριτήριο ευημερίας, επιχειρώντας μια κριτική προσέγγιση και ανάλυση των παραδοχών αυτών. Τα [κεφάλαια 8 και 9](#) καταπιάνονται με την εξέταση του κατά πόσον «η ουδετερότητα» ως προς το φύλο που χαρακτηρίζει τις ηγεμονικές υποθέσεις εργασίας στην μέτρηση της φτώχειας συνεπάγεται τελικώς μια «τυφλή» ως προς το φύλο προσέγγιση της φτώχειας. Το [κεφάλαιο 10](#) εξετάζει την ευαισθησία των ευρημάτων για τη φτώχεια των ηλικιωμένων ως προς την παραδοχή που σχετίζεται με την επιλογή του εισοδήματος ως κριτήριο προσδιορισμού της ευημερίας των ηλικιωμένων αναλύοντας το κατά πόσον υπάρχουν διαφορές στη σύνθεση των ατόμων που βρίσκονται στο χαμηλότερο τμήμα των εναλλακτικών κατανομών του επιπέδου ευημερίας (εισόδημα, καταναλωτική δαπάνη και αξία των περιουσιακών στοιχείων). Τα ευρήματα της ανάλυσης συντείνουν στο ότι διαφορετικές προσεγγίσεις του επιπέδου ευημερίας προσδιορίζουν διαφορετικούς ηλικιωμένους ως φτωχούς, διαπίστωση που καταδεικνύει την ευαισθησία της ανάλυσης της φτώχειας στο κριτήριο που επιλέγεται για τον προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας.

Εκτός των παραπάνω επιμέρους ερευνητικών ερωτημάτων, συγκεντρωτικά, οι βασικές κατευθύνσεις της διατριβής αποσκοπούν να συνεισφέρουν ενδείξεις για το *εάν η φτώχεια των σημερινών ηλικιωμένων μπορεί να προβλέψει τη φτώχεια των μελλοντικών ηλικιωμένων*. Η απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το εάν οι παράγοντες που προσδιορίζουν τη φτώχεια των σημερινών ηλικιωμένων: α) θα επιδρούν αναλόγως στα διαφορετικά χαρακτηριστικά των μελλοντικών ηλικιωμένων ή εάν β) θα έχουν διαφορετική σημασία στα διαφορετικά χαρακτηριστικά των μελλοντικών ηλικιωμένων. Δεδομένων, των διαστάσεων της οικονομικής κρίσης η προσέγγιση του παραπάνω ερωτήματος γίνεται αναμφισβήτητα περισσότερο σύνθετη. Ωστόσο, ακόμη και αν το ερώτημα δεν μπορεί

να απαντηθεί πλήρως, θεωρώ ότι η ανάλυση των *προσδιοριστικών παραγόντων* και ο προσδιορισμός του *περιεχομένου* της κατάστασης φτώχειας των *σημερινών* ηλικιωμένων συνιστούν διαστάσεις που μπορούν να συμβάλουν προς την κατεύθυνση της (έστω μερικής) προσέγγισης του παραπάνω ερωτήματος.

Με την ανάλυση των *προσδιοριστικών παραγόντων* της φτώχειας επιχειρώ να εξετάσω *ποια* χαρακτηριστικά των *σημερινών* ηλικιωμένων και των συστημάτων κοινωνικής προστασίας επιδρούν στην κατάσταση φτώχειας των ηλικιωμένων σήμερα και με *ποιον* τρόπο. Ανεξαρτήτως εάν οι παράγοντες αυτοί θα έχουν ανάλογη επίδραση στη φτώχεια των μελλοντικών ηλικιωμένων, η προστιθέμενη αξία του συγκεκριμένου εγχειρήματος συνδέεται κυρίως με το γεγονός ότι παρέχει τη δυνατότητα παρακολούθησης και αξιολόγησης των αλλαγών που συμβαίνουν *σήμερα* στα χαρακτηριστικά των *μελλοντικών* ηλικιωμένων (όπως *συνήθως* διαφέρουν μεταξύ των γενεών, *αλλά και ειδικά λόγω της κρίσης* για την επόμενη γενεά ηλικιωμένων) ως *δυναμικές* ενδείξεις της φτώχειας των μελλοντικών ηλικιωμένων.

Η έμφαση που προσδίδω στην εξέταση του *περιεχομένου της φτώχειας*, βασίζεται στην υπόθεση εργασίας ότι η φτώχεια των μελλοντικών ηλικιωμένων δύναται να διαφέρει όχι μόνο ως προς την έκτασή της ή/και τους προσδιοριστικούς της παράγοντες, αλλά και ως προς το *περιεχόμενό* της (το τι σημαίνει δηλαδή η κατάσταση φτώχειας) –υπόθεση εργασίας που συνδέεται άμεσα με τις διαστάσεις της τρέχουσας οικονομικής κρίσης στις χώρες που πλήττονται περισσότερο. Η αξιολόγηση, ωστόσο, της σημασίας των ενδεχόμενων μελλοντικών (λόγω της κρίσης) αλλαγών στο περιεχόμενο της φτώχειας προϋποθέτει ευρήματα για την αντίστοιχη εικόνα πριν την κρίση –ερευνητική κατεύθυνση που συνδέεται με προστιθέμενη αξία ιδιαίτερα για την περίπτωση των ηλικιωμένων. Στο εγχείρημα, εξάλλου, της κατά το δυνατόν πληρέστερης ανάλυσης του *περιεχομένου* της φτώχειας βασίζεται η επιλογή της αξιοποίησης των δεδομένων SHARE: οι ερωτήσεις της έρευνας SHARE, εμπεριέχουν τη δυνατότητα προσέγγισης της συνολικής ευημερίας των ατόμων τρίτης ηλικίας με την αντίληψη ότι αυτή διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης επιρροών από τους χώρους της οικογένειας, της υγείας και της περίθαλψης.

Η τελική παρατήρηση, πριν το κλείσιμο της εισαγωγής, αφορά την επιλογή να μην χρησιμοποιηθούν στο κείμενο της διατριβής διπλές καταλήξεις (π.χ. φτωχοί/ες ή ηλικιωμένοι/ες). Ο λόγος που κατέληξα σε αυτή την επιλογή δεν έχει να κάνει με την υποτίμηση της σημασίας τους, αλλά διότι έκρινα ότι θα δυσκολέψει τις αναγνώστριες

και τους αναγνώστες. Σε κάθε κατάληξη που δηλώνει γένος μπορεί να γίνει μία υποκατάσταση με το θηλυκό: εξάλλου, ο ηλικιωμένος πληθυσμός και η κατάσταση φτώχειας συνιστούν διαστάσεις που αφορούν περισσότερο τις γυναίκες.

Μέρος Α'. Περιγραφή της Φτώχειας -Υπόβαθρο της Ανάλυσης

Κεφάλαιο 1. Ορισμοί της Φτώχειας και Μεθοδολογικά Ζητήματα στη Μέτρηση της Φτώχειας

«Απερίγραπτη λένε...»
Ναζίμ Χικμέτ, 1945

Εισαγωγή

Η προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας της φτώχειας και των διαστάσεών της στις ζωές των ανθρώπων θα μπορούσε να επιχειρηθεί μέσω της παράθεσης μιας σειράς εναλλακτικών ορισμών. Η παρούσα ενότητα, ωστόσο, εισάγει τον εννοιολογικό προσδιορισμό της φτώχειας με έναν πιο άμεσο τρόπο: επιλέγει να παρουσιάσει περιγραφές του φαινομένου της φτώχειας από ανθρώπους που τη βιώνουν, τους φτωχούς. Έτσι, όπως υποστηρίζει μία φτωχή γυναίκα από την Λετονία:

«φτώχεια σημαίνει εξευτελισμός, είναι η αίσθηση να νιώθεις εξαρτημένη από τους άλλους, να αναγκάζεσαι να αποδέχεσαι την αγένεια, τις προσβολές και την αδιαφορία κάθε φορά που ζητάς βοήθεια»,¹

ενώ, ένα παιδί από την κεντρική Αφρική (Γκαμπόν) αναφέρει ότι:

«όταν βλέπω ένα άλλο παιδί να τρώει, το κοιτάζω επίμονα και αν δεν μου δώσει κάτι, τότε αισθάνομαι ότι θα πεθάνω από την πείνα».²

Κοιτάζοντας παρόμοιες με τις προαναφερθείσες περιγραφές της φτώχειας από τους ανθρώπους που τη βιώνουν, συνειδητοποιεί κανείς αφ' ενός τον παγκόσμιο χαρακτήρα του φαινομένου (αφορά τόσο τις υπανάπτυκτες, όσο και τις ανεπτυγμένες οικονομίες, έστω και αν ο χαρακτήρας ή η ένταση της φτώχειας διαφέρει μεταξύ τους) και αφ' ετέρου ότι πλήττει, βεβαίως όχι εξίσου, ούτε και με τον ίδιο τρόπο, όλες τις πληθυσμιακές ομάδες (άνδρες, γυναίκες, παιδιά, ηλικιωμένους και άλλες κατηγορίες πληθυσμού). Μαζί με τα παραπάνω, οι περιγραφές των φτωχών σημαίνουν κάτι ακόμα για το «τι είναι η φτώχεια»: ότι το ίδιο φαινόμενο προσλαμβάνει διαφορετική σημασία σε διαφορετικούς ανθρώπους.

¹ Η συγκεκριμένη φράση είναι απόσπασμα από τη μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας: [World Bank \(2000\)](#), “World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty: Opportunity, Empowerment and Security”, στην ενότητα με τίτλο “The voices of the poor”, σελ. 3.

² Η φράση είναι απόσπασμα από το βιβλίο του [William Easterly \(2002\)](#), “The Elusive Quest for Growth: Economists’ Adventures and Misadventures in the Tropics”, MIT Press, σελ. 8.

Όροι όπως ένδεια, ευπάθεια, αποστέρηση/ανέχεια, επισφάλεια, μειονεξία και αδυναμία/εξαθλίωση χρησιμοποιούνται αρκετά συχνά σε συνδυασμό με τον όρο της φτώχειας, σε τέτοιο βαθμό που οι μεταξύ τους εννοιολογικές διαφορές πολλές φορές συσκοτίζονται. Ωστόσο, ο εννοιολογικός προσδιορισμός της φτώχειας δεν μπορεί να περιοριστεί στη βάση ενός κατάλληλου ορισμού (όποιου ορισμού) ή κάποιου ταυτόσημου όρου. Θεωρώ περισσότερο εύστοχη μια προσπάθεια απόδοσης της έννοιας της φτώχειας *σχηματικά* ως μια πυραμίδα (όπως παριστάνεται στην εργασία του [Baulch, 1996](#)): στην κορυφή υπάρχει η στενή ταύτιση της έννοιας της φτώχειας με το χαμηλό εισόδημα, και καθώς προχωρά κανείς προς τα μεσαία στρώματα της πυραμίδας, στον προσδιορισμό της έννοιας της φτώχειας εκτός από το εισόδημα προστίθενται επιπλέον διαστάσεις, όπως τα περιουσιακά στοιχεία (ιδιοκτησία πόρων) και η πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, ενώ στη βάση της πυραμίδας η έννοια της φτώχειας εκτός από όλα τα παραπάνω καταλήγει να περιλαμβάνει επίσης διαστάσεις όπως η αυτονομία και η αξιοπρέπεια.

Στη συζήτηση για τον ορισμό της φτώχειας μία σημαντική παρατήρηση αφορά τη διάκριση μεταξύ *απόλυτης* και *σχετικής* φτώχειας ([Atkinson, 1975](#); [Chenery et al., 1974](#); [Foster, 1998](#); [Sen, 1983, 1985](#)).³ Ως *απόλυτη* φτώχεια ορίζεται η ανεπάρκεια εισοδήματος/πόρων προς εξασφάλιση ενός ελάχιστου καλαθιού επιβίωσης -των απολύτως αναγκαίων για τη διαβίωση και τη διατήρηση στη ζωή. Σύμφωνα με τον Rowntree που υιοθέτησε από τους πρώτους την έννοια της απόλυτης φτώχειας, ένα άτομο θεωρείται φτωχό εάν το εισόδημά του δεν επαρκεί για να αποκτήσει τα απολύτως αναγκαία για τη διατήρηση της φυσικής του υπόστασης. Η έννοια της *σχετικής* φτώχειας συνδέεται με το σχήμα της κατανομής του εισοδήματος σε μία κοινωνία, ορίζοντας τη φτώχεια ως την ανεπάρκεια πόρων που αποκλείει ουσιαστικά το άτομο από το *κοινωνικά οριζόμενο* επίπεδο διαβίωσης (αυτό που θεωρείται ανεκτό, στη συγκεκριμένη κοινωνία, τη συγκεκριμένη στιγμή), καθώς και από τη συμμετοχή σε βασικές δραστηριότητες της κοινωνίας στην οποία ζει ([Champers, 1985](#); [Townsend, 1979](#)).

Σε όλες τις εκδοχές της, και ανεξαρτήτως του ορισμού που χρησιμοποιείται,⁴ η έννοια της φτώχειας καταλήγει στη διχοτόμηση του πληθυσμού μεταξύ δύο κατηγοριών: των

³ Μία προσπάθεια εμπειρικής προσέγγισης της απόλυτης φτώχειας στην Ελλάδα υπάρχει στην εργασία των [Λαμπρινίδη κ.ά. 2010](#).

⁴ Δύο επιμέρους ορισμοί της φτώχειας αφορούν την ακραία φτώχεια (**extreme poverty**) και την επίμονη φτώχεια (**persistent or chronic poverty**). Η πρώτη προσδιορίζεται συνήθως στη

φτωχών και των μη φτωχών. Η έννοια της φτώχειας παραμένει δυαδική ακόμη και με την παραδοχή ότι ως φαινόμενο δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε αυτή τη διακριτή ομαδοποίηση. Ο λόγος που υπαγορεύει αυτή την επιλογή έχει να κάνει με την ανάγκη σύνδεσης φτώχειας και πολιτικής πραγματικότητας: η πολιτική στόχευση απαιτεί την ύπαρξη διακριτών ομάδων προς τους οποίους προσανατολίζονται τα μέτρα πολιτικής.⁵ Η καταπολέμηση της φτώχειας υπαγορεύει την ανάγκη ενός λειτουργικού ορισμού της φτώχειας, ο οποίος να καθιστά την όποια πρόοδο μετρήσιμη.

Με βάση την αντίληψη ότι η φτώχεια εκφράζει ένα φαινόμενο με πολλές διαστάσεις, κάθε προσπάθεια εμπειρικής διερεύνησης του συγκεκριμένου φαινομένου καλείται να λάβει υπόψη μία σειρά μεθοδολογικών προβλημάτων. Ο [Sen \(1981\)](#) αναφέρει ότι το πρόβλημα μέτρησης της φτώχειας περιλαμβάνει δύο σημαντικά τεχνικά ζητήματα: **α)** τον εντοπισμό-αναγνώριση (**identification**) των φτωχών ανθρώπων που ζουν σε μια κοινωνία (**πρόβλημα προσδιορισμού**) και **β)** την εκτίμηση του συνόλου (**aggregation**) των φτωχών ανθρώπων μιας κοινωνίας και τη μετατροπή της σχετικής πληροφορίας σε κάποιο εύχρηστο δείκτη φτώχειας (**πρόβλημα μετασχηματισμού**).

Το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται, αρχικά, στο τεχνικό ζήτημα του εντοπισμού των φτωχών ατόμων στο σύνολο μιας κοινωνίας ([ενότητα 1.1](#)), ενώ στη συνέχεια το ενδιαφέρον στρέφεται στην παρουσίαση των εναλλακτικών δεικτών που χρησιμοποιούνται για τη μέτρηση της φτώχειας -ζητήματα που αφορούν το πρόβλημα μετασχηματισμού ([ενότητα 1.2](#)). Η επόμενη ενότητα περιγράφει την τεχνική της **stochastic dominance**, μία μη παραμετρική προσέγγιση που χρησιμοποιείται σε πολλά σημεία της εμπειρικής ανάλυσης στην παρούσα διατριβή που αφορούν συγκρίσεις κινδύνου φτώχειας. Τέλος, στην [ενότητα 1.4](#) αναλύεται η έννοια της πολυδιάστατης φτώχειας αναφέροντας ορισμένες από τις βασικές μεθοδολογίες που χρησιμοποιούνται συνηθέστερα στην προσέγγιση αυτή.

Σε όλες τις επιμέρους υποενότητες παρουσιάζονται οι επιλογές της παρούσας εμπειρικής ανάλυσης σε σχέση με τα τεχνικά ζητήματα που περιγράφονται. Με αυτό

βάση ενός πολύ χαμηλού (απόλυτου ή σχετικού) ορίου φτώχειας και περιγράφει συνθήκες ακραίας ένδειας, ενώ η δεύτερη έχει να κάνει με τη διάρκεια της κατάστασης φτώχειας (συνήθως επίμονα φτωχοί θεωρούνται όσοι είναι κάτω από το όριο της φτώχειας σε τουλάχιστον δύο από τα τελευταία τρία έτη).

⁵ Το συγκεκριμένο ζήτημα σχολιάζεται επαρκώς από τον [Τήνιο \(2005\)](#), αναφέροντας ότι η (επιστημονική) έννοια της φτώχειας υπάρχει επειδή η καταπολέμηση της φτώχειας είναι πολιτική προτεραιότητα –και όχι το αντίστροφο. Αφού προηγείται η πολιτική του επιστημονικού ορισμού, πολλά από τα χαρακτηριστικά του όρου θα υπαγορεύονται από τις προτεραιότητες καταπολέμησης της φτώχειας.

τον τρόπο αποτυπώνεται το μεθοδολογικό πλαίσιο μέτρησης της φτώχειας σύμφωνα με το οποίο γίνεται η εμπειρική ανάλυση που παρουσιάζεται στα κεφάλαια που ακολουθούν.

1.1 Εντοπισμός των φτωχών (το πρόβλημα του προσδιορισμού)

Σύμφωνα με τον [Atkinson \(1989\)](#) τα κριτήρια με βάση τα οποία μπορεί να προσδιοριστεί η κατάσταση φτώχειας ενός ατόμου, διακρίνονται σε δύο γενικές κατηγορίες: **α)** τους αντικειμενικούς δείκτες (**objective indicators**) και **β)** τους υποκειμενικούς δείκτες (**subjective indicators**). Οι αντικειμενικοί δείκτες χρησιμοποιούν συνήθως το εισόδημα ή την καταναλωτική δαπάνη για τον προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας ενός ατόμου. Από την άλλη πλευρά, στους υποκειμενικούς δείκτες της φτώχειας περιλαμβάνονται διαστάσεις όπως το επίπεδο της προσφερόμενης υγειονομικής περίθαλψης και εκπαίδευσης, ο βαθμός συμμετοχής των φτωχών σε συλλογικά όργανα, η έκταση των κοινωνικών ελευθεριών κ.ά.

Μεταξύ των δύο παραπάνω κατηγοριών, οι αντικειμενικοί δείκτες είναι εκείνοι στους οποίους επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο το ενδιαφέρον της παρούσας διατριβής για τη μέτρηση της φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη. Η συγκεκριμένη επιλογή γίνεται, ωστόσο, με την παραδοχή ότι οι ορισμοί της φτώχειας στη βάση αυστηρά εισοδηματικών κριτηρίων αδυνατούν να συνυπολογίσουν την «αξία» των παροχών σε είδος στη διασφάλιση του επιπέδου διαβίωσης.⁶

Εισόδημα ή κατανάλωση; Με δεδομένη την επιλογή προσέγγισης της φτώχειας στη βάση αντικειμενικών δεικτών (κριτηρίων), το πρώτο μείζον μεθοδολογικό ζήτημα που προκύπτει έχει να κάνει με την υιοθέτηση ενός κατάλληλου κριτηρίου για τον προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας των ατόμων. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η συγκεκριμένη απόφαση αφορά την επιλογή μεταξύ εισοδήματος και κατανάλωσης: *είναι το τι εισόδημα έχουν ή το πόσο καταναλώνουν καλύτερη ένδειξη για το επίπεδο*

⁶ Επίσης, θεωρείται χρήσιμο να σημειωθεί ότι η αξία των παροχών σε είδος ενδέχεται να διαφέρει μεταξύ των ατόμων σε συνταξιοδότηση και όσων εργάζονται –επιπλέον με διαφορετικό πρότυπο ή σε διαφορετικό βαθμό μεταξύ των χωρών. Συνεπώς, η περιορισμένη δυνατότητα του ορισμού της φτώχειας στη βάση αντικειμενικών κριτηρίων όπως το εισόδημα να συνυπολογίσει τη σημασία των παροχών σε είδος στον προσδιορισμό του συνολικού επιπέδου ευημερίας των ηλικιωμένων συνιστά ένα από τα αδύνατα σημεία της παρούσας ερευνητικής εργασίας –από τη στιγμή μάλιστα που το δείγμα της εμπειρικής ανάλυσης περιλαμβάνει τόσο άτομα που βρίσκονται ακόμη στην αγορά εργασίας, όσο και άτομα που έχουν συνταξιοδοτηθεί.

ευημερίας των ατόμων; Η τρέχουσα κατανάλωση ενός νοικοκυριού θεωρείται ότι παρέχει καλύτερη εικόνα για το τρέχον επίπεδο συνθηκών διαβίωσης του νοικοκυριού, σε σχέση με το εισόδημα (Lipton & Ravallion, 1995). Επιπλέον, η κατανάλωση υποστηρίζεται ότι συνιστά καλύτερο δείκτη όχι μόνο του τρέχοντος, αλλά και του «μέσου» διαχρονικού επιπέδου ευημερίας των ατόμων, σε σύγκριση με το ατομικό εισόδημα, το οποίο παρουσιάζει κατά κανόνα πιο έντονη μεταβλητότητα από έτος σε έτος ή μεταξύ χρονικών περιόδων. Κατά τη διάρκεια των επιμέρους σταδίων της ζωής, το εισόδημα έχει την τάση αρχικώς να αυξάνει και στη συνέχεια να μειώνεται, ενώ η κατανάλωση, μέσω του δανεισμού και της αποταμίευσης, δύναται να παραμένει σχετικά σταθερή (Alderman & Paxson, 1992; Deaton, 1992).

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν μια σειρά από επισημάνσεις (βλέπε αναλυτικότερα Lipton & Ravallion, 1995: 2573) που αίρουν πολλά από τα πλεονεκτήματα της επιλογής της κατανάλωσης ως κριτηρίου για την ευημερία των ατόμων: η διατήρηση ενός σταθερού επιπέδου κατανάλωσης κατά τη διάρκεια της ζωής συνιστά μία γενικευμένη υπόθεση εργασίας, η οποία ωστόσο δεν επιβεβαιώνεται σε όλες τις περιπτώσεις στον ίδιο βαθμό, είτε επειδή οι δυνατότητες δανεισμού και αποταμίευσης διαφέρουν μεταξύ των ατόμων (και δη των πιο φτωχών), είτε διότι τα άτομα δεν επιλέγουν σε πολλές περιπτώσεις να ακολουθήσουν ένα τέτοιο πρότυπο συμπεριφοράς (ακόμη και αν έχουν τη δυνατότητα). Σε αρκετές περιπτώσεις, η απόφαση για την επιλογή μεταξύ εισοδήματος και κατανάλωσης ως κριτηρίου ευημερίας δεν περιορίζεται στη βάση των θεωρητικών αιτιάσεων για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του κάθε κριτηρίου, αλλά διαμορφώνεται λαμβάνοντας υπόψη μια σειρά από πρακτικά (και όχι μόνο θέματα), όπως για παράδειγμα το γεγονός ότι η συλλογή στοιχείων για το εισόδημα μέσω δειγματοληπτικών ερευνών είναι λιγότερο χρονοβόρα επιλογή σε σχέση με τη συλλογή δεδομένων για την κατανάλωση, καθώς επίσης και το γεγονός ότι λόγω του περιορισμένου αριθμού των πηγών το εισόδημα μπορεί να αποτυπωθεί και να αναλυθεί περισσότερο εύκολα τόσο ως συνολικό μέγεθος, όσο και ως προς τις επιμέρους πηγές του, σε σχέση με την κατανάλωση.⁷

⁷ Η απόφαση μεταξύ εισοδήματος ή κατανάλωσης καθορίζεται βεβαίως και από το ποια δεδομένα είναι διαθέσιμα (ή θεωρούνται περισσότερο αξιόπιστα) στις δειγματοληπτικές έρευνες που χρησιμοποιούνται. Για παράδειγμα, έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι έρευνες φτώχειας στην Ελλάδα χρησιμοποιούσαν ως κριτήριο τη συνολική κατανάλωση (σε αντίθεση με πολλές χώρες της Ευρώπης), διότι τα στοιχεία εισοδήματος θεωρούνταν

Η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί το *εισοδήμα* ως μέτρο ευημερίας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη, κυρίως για λόγους συγκρισιμότητας των αποτελεσμάτων μέτρησης της φτώχειας με τους αντίστοιχους δείκτες που παράγονται στις χώρες της Ευρώπης (δείκτες Λάκεν) και γενικώς στις ανεπτυγμένες χώρες (για παράδειγμα η μέτρηση φτώχειας από τον ΟΟΣΑ γίνεται, όπως και στην Ε.Ε., με βάση την κατανομή του εισοδήματος). Επομένως, η έννοια της φτώχειας στην παρούσα διατριβή προσλαμβάνει το χαρακτήρα της *εισοδηματικής φτώχειας*, η μέτρηση της οποίας γίνεται με βάση την κατανομή του εισοδήματος. Δεδομένου, ωστόσο, ότι το δείγμα της εμπειρικής ανάλυσης περιλαμβάνει άτομα σε εργάσιμη ηλικία αλλά και σε συνταξιοδότηση (ενδεχομένως με διαφορετική μεταξύ τους αποταμιευτική συμπεριφορά για τη διασφάλιση ενός σχετικά σταθερού επιπέδου κατανάλωσης σε περιπτώσεις που αυτό αποκλίνει του επιπέδου του εισοδήματος), η επιλογή του εισοδήματος για τον προσδιορισμό της φτώχειας των ηλικιωμένων ενδέχεται να αποτυπώνει μια διαφορετική εικόνα της φτώχειας από εκείνη που θα προέκυπτε αν είχε επιλεγεί η κατανάλωση.⁸ Το κεφάλαιο 10 της διατριβής εστιάζει στο κατά πόσον η επιλογή του εισοδήματος συνιστά μια μεροληπτική υπόθεση εργασίας στη μέτρηση της φτώχειας των ηλικιωμένων, εξετάζοντας εάν υπάρχουν διαφορές στη *σύνθεση* των ατόμων που βρίσκονται στο χαμηλότερο τμήμα της κατανομής του εισοδήματος, της κατανάλωσης και των περιουσιακών στοιχείων.

Παράλληλα με τις κύριες επιλογές της ανάλυσης για τον προσδιορισμό των φτωχών, μια επιπλέον απόφαση αφορά τη μονάδα αναφοράς του ορισμού της φτώχειας (νοικοκυριό ή άτομο). Το μείζον πρόβλημα σε αυτή την περίπτωση σχετίζεται με το γεγονός ότι τα νοικοκυριά διαφέρουν μεταξύ τους τόσο στο μέγεθος, αλλά και ως προς τη σύνθεσή τους. Για να καταστούν συγκρίσιμα, επομένως, τα εισοδήματα των νοικοκυριών με διαφορετικό μέγεθος και σύνθεση, απαιτούνται ορισμένες μεθοδολογικές προσαρμογές, οι οποίες θα λαμβάνουν υπόψη τις διαφορές στα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών, καθώς και τις οικονομίες κλίμακας στην

ανεπαρκή και λιγότερο αξιόπιστα (ΕΚΚΕ, 1999: 72), σε σχέση με τα στοιχεία της κατανάλωσης, τα οποία ήταν διαθέσιμα μέσω της Έρευνας Οικογενειακού Προϋπολογισμού.

⁸ Οι Hurd & Rohwedder (2006) παρουσιάζουν ευρήματα για μέτρηση της φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών στις ΗΠΑ, με βάση το εισόδημα και την κατανάλωση καταλήγοντας ότι το ποσοστό φτώχειας των ηλικιωμένων στις ΗΠΑ με βάση το εισόδημα είναι υψηλότερο σε σχέση με αυτό που προκύπτει με βάση την κατανάλωση. Η έρευνα των Hurd & Rohwedder (2006) χρησιμοποιεί δεδομένα της έρευνας HRS –Health and Retirement Survey), αντίστοιχη της οποίας στην Ευρώπη είναι η έρευνα SHARE (Survey on Health Ageing and Retirement in Europe) που χρησιμοποιείται στην εμπειρική ανάλυση της διατριβής.

κατανάλωση εντός του νοικοκυριού (Deaton & Muellbauer, 1980). Οι προσαρμογές αυτές βασίζονται, συνήθως, στη χρησιμοποίηση των κλιμάκων ισοδυναμίας, οι οποίες «μετατρέπουν» το συνολικό εισόδημα κάθε νοικοκυριού σε ισοδύναμο εισόδημα, δεδομένου του μεγέθους, της σύνθεσης και των εκτιμημένων οικονομιών κλίμακας του νοικοκυριού. Αναλυτική περιγραφή των εναλλακτικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση των κλιμάκων ισοδυναμίας υπάρχει στις εργασίες των Deaton (1997), Deaton & Paxson (1995, 1998), Kapteyn & Van Praag (1976), Lanjouw & Ravallion (1995), Nelson (1992, 1993), Nicholson (1976), Pollak & Wales (1979), Tsakloglou, (1991), Zaidi & Burchardt (2005).

Στην παρούσα μελέτη οι κατανομές που χρησιμοποιούνται λαμβάνουν υπόψη τους τόσο τις οικονομίες κλίμακας στην κατανάλωση, όσο και τις διαφορές στις ανάγκες ανηλίκων και ενηλίκων, μέσα από τη χρησιμοποίηση των κλιμάκων ισοδυναμίας της Eurostat (συνηθέστερα αναφέρεται ως «τροποποιημένη κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ»). Οι συγκεκριμένες κλίμακες δίνουν σταθμίσεις 1.0 στον «αρχηγό/επικεφαλής» του νοικοκυριού, 0.5 στα άλλα μέλη του νοικοκυριού ηλικίας άνω των 13 ετών και 0.3 στα παιδιά έως 13 ετών. Με αυτές τις σταθμίσεις, το συνολικό εισόδημα των νοικοκυριών του δείγματος διαιρέθηκε με τον αριθμό των «ισοδύναμων ενηλίκων» του νοικοκυριού και το πηλίκο που προέκυψε αποδόθηκε σε κάθε μέλος του νοικοκυριού ως «ισοδύναμο κατά κεφαλή εισόδημα».⁹ Συνεπώς, η μέτρηση της φτώχειας στην παρούσα διατριβή γίνεται σε ατομικό επίπεδο στη βάση της κατανομής του **ισοδύναμου κατά κεφαλή διαθέσιμου εισοδήματος** των ατόμων ηλικίας 50 ετών και άνω σε κάθε χώρα.

Είναι οι οικονομίες κλίμακας και το κόστος ενός επιπλέον μέλους σε ένα νοικοκυριό ηλικιωμένων το ίδιο για όλους τους ηλικιωμένους, όπως υποθέτουν οι κλίμακες ισοδυναμίας της Eurostat; Ο πληθυσμός των ηλικιωμένων έχει ιδιαιτερότητες και ανάγκες (π.χ. επιβαρυνόμενη υγεία, ανάγκη για φροντίδα λόγω προβλημάτων σε καθημερινές δραστηριότητες), οι οποίες ενώ συνεπάγονται υψηλό κόστος και οικονομική επιβάρυνση, δεν αφορούν όλους τους ηλικιωμένους στον ίδιο βαθμό.

⁹ Από τη διαδικασία αυτή προκύπτει ότι το ισοδύναμο κατά κεφαλή εισόδημα είναι εξ ορισμού ίσο για όλα τα μέλη του νοικοκυριού (αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα μίας αφαιρετικής προσέγγισης του προβλήματος της ενδο-οικογενειακής κατανομής των πόρων). Εύκολα διαπιστώνεται επίσης ότι προσθέτοντας το ισοδύναμο εισόδημα που αποδίδεται σε κάθε μέλος του νοικοκυριού αθροίζει σε ένα ύψος εισοδήματος που είναι μεγαλύτερο από το συνολικό εισόδημα του νοικοκυριού (η παρατήρηση αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι οι κλίμακες ισοδυναμίας ενσωματώνουν υποθέσεις για τις οικονομίες κλίμακας εντός του νοικοκυριού, σε αντίθεση με το κατά κεφαλή εισόδημα).

Αυτές οι διαφορετικές ανάγκες των ηλικιωμένων και το διαφορετικό κόστος που συνεπάγονται, αναδεικνύουν τον προβληματισμό ότι το κόστος ενός επιπλέον μέλους σε ένα νοικοκυριό ηλικιωμένων, καθώς και οι οικονομίες κλίμακας στην κατανάλωση εντός ενός νοικοκυριού με ηλικιωμένα άτομα ενδέχεται να διαφέρουν από αυτές που υποθέτουν οι ηγεμονικές κλίμακες ισοδυναμίας της Eurostat που χρησιμοποιούνται στη συντριπτική πλειοψηφία των μελετών για τη φτώχεια στην Ευρώπη.¹⁰ Η εκτίμηση κλιμάκων ισοδυναμίας «σύμφωνων» με τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες του ηλικιωμένου πληθυσμού συνδέεται αναμφίβολα με προστιθέμενη αξία στη μέτρηση της φτώχειας των ηλικιωμένων, συνιστά, ωστόσο, ένα εγχείρημα το οποίο δεν περιλαμβάνεται στις ερευνητικές κατευθύνσεις της παρούσας διατριβής.

Ορισμός της γραμμής φτώχειας: Έχοντας επιλέξει το κατάλληλο κριτήριο για τον προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας των ατόμων, και καθιστώντας συγκρίσιμα τα εισοδήματα των διαφορετικών νοικοκυριών μέσω των κλιμάκων ισοδυναμίας, το επόμενο στάδιο για το εντοπισμό των φτωχών αφορά τον προσδιορισμό του ορίου φτώχειας. Η γραμμή φτώχειας αντιπροσωπεύει το στοιχειώδες επίπεδο διαβίωσης σε μια κοινωνία, μια δεδομένη στιγμή (Goedhart et al., 1977; Ray, 1998). Ο προσδιορισμός της φτώχειας ως μίας απόλυτης ή σχετικής έννοιας καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και την προσέγγιση που ακολουθείται για τον ορισμό της γραμμής φτώχειας. Για παράδειγμα, ο Sen (1983) υποστηρίζοντας την έννοια της απόλυτης φτώχειας, θεωρεί ότι η γραμμή φτώχειας θα πρέπει να αντιπροσωπεύει την αναγκαία κατανάλωση για ένα ελάχιστο επίπεδο επιβίωσης. Αντιθέτως, ο Atkinson (1987) θεωρώντας τη φτώχεια ως μία σχετική έννοια που συνδέεται με τη (σχετική) θέση κάθε ατόμου στην κατανομή του εισοδήματος, υποστηρίζει ότι η γραμμή φτώχειας θα πρέπει να ορίζεται σύμφωνα με την κατανομή του εισοδήματος ως ένα ποσοστό του μέσου ή του διαμέσου εισοδήματος.

Στην παρούσα διατριβή, η μέτρηση της εισοδηματικής φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη βασίζεται στην έννοια της σχετικής φτώχειας, δηλαδή την έννοια της σύγκρισης με αυτό που θεωρείται «κοινωνικά αποδεκτό» -όπως συμβατικά συνδέεται με το σχήμα της κατανομής εισοδήματος. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η γραμμή

¹⁰ Εκτός από το φύλο που είναι τελείως απόν στην εκτίμηση των κλιμάκων ισοδυναμίας, η παράμετρος της ηλικίας μπορεί να θεωρηθεί ότι λαμβάνεται ελάχιστα υπόψη στις ηγεμονικές κλίμακες ισοδυναμίας της Eurostat: ο μόνος διαχωρισμός που γίνεται είναι μεταξύ παιδιών (ηλικίας κάτω των 13 ετών) και ατόμων άνω των 13 ετών, προσδίδοντας αναπόφευκτα μία γενικευμένη προσέγγιση «εξομοίωσης» της ετερογένειας των αναγκών που υπάρχει δεύτερη κατηγορία.

φτώχειας ορίζεται ως ποσοστό (60%) της διαμέσου της κατανομής του εισοδήματος των ατόμων ηλικίας 50+ ετών σε κάθε χώρα. Με αυτό το όριο της φτώχειας, ως φτωχοί κατατάσσονται τα άτομα με ισοδύναμο εισόδημα χαμηλότερο από το 60% του εισοδήματος του «μεσαίου» ανθρώπου ηλικίας 50 ετών και άνω σε κάθε χώρα.¹¹

Το κρίσιμο σημείο στην παραπάνω διαδικασία είναι το εξής: ο ορισμός της γραμμής φτώχειας με βάση την κατανομή του εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών,¹² ενδέχεται να μην είναι αντιπροσωπευτικός του συνόλου του πληθυσμού. Όσο *λιγότερο* αντιπροσωπευτική είναι η κατανομή του εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών σε αυτή του συνολικού πληθυσμού, τόσο *λιγότερο* σύμφωνος θα είναι ένας ορισμός του σχετικού ορίου φτώχειας βάσει της κατανομής του εισοδήματος *μόνο των ηλικιωμένων* με την έννοια της σύγκρισης με αυτό που θεωρείται «κοινωνικά αποδεκτό» για το σύνολο της κοινωνίας.

Μεθοδολογικά, το βασικό ερώτημα που προκύπτει για τον προσδιορισμό του ορίου φτώχειας στην εμπειρική ανάλυση της παρούσας διατριβής είναι το εξής: *η κατάσταση φτώχειας των ηλικιωμένων θα πρέπει να προσδιορίζεται βάσει της σχετικής τους θέση σε σύγκριση με ένα όριο φτώχειας, το οποίο θα είναι αντιπροσωπευτικό μόνο της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας, ή του συνόλου της κοινωνίας;* Θεωρώντας τους ηλικιωμένους τμήμα του συνόλου της κοινωνίας, και όχι ξεχωριστή ομάδα, στο παραπάνω ερώτημα επιλέγεται σαφώς η δεύτερη επιλογή: η φτώχεια των ηλικιωμένων θα πρέπει να προσδιορίζεται σε σχέση με αυτό που θεωρείται «κοινωνικά αποδεκτό» στη βάση του συνόλου της κοινωνίας, και όχι της ομάδας των ηλικιωμένων *αποκλειστικά*. Αυτό στην πράξη σημαίνει ότι χρειάζεται να ακολουθηθεί μια μεθοδολογική διαδικασία «διόρθωσης» του ορίου φτώχειας, όπως αυτό εκτιμάται από την κατανομή του εισοδήματος των ατόμων ηλικίας 50+ ετών, ώστε να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό του συνολικού πληθυσμού.

Η διαδικασία «διόρθωσης» της γραμμής φτώχειας ως προς την ηλικία δεν προσεγγίζεται στην παρούσα εργασία τόσο ως ένα *τεχνικό ζήτημα* υπολογισμού ενός ακριβούς (ή ακριβέστερου) σημείου, όσο κυρίως ως ένα μεθοδολογικό εγχείρημα που υποδηλώνει την υπόθεση εργασίας ότι ο προσδιορισμός των φτωχών ηλικιωμένων

¹¹ Για λόγους εξέτασης της ευαισθησίας των αποτελεσμάτων σε σχέση με την επιλογή του ορίου φτώχειας, χρησιμοποιούνται συμπληρωματικά και τα όρια της φτώχειας που υπολογίζονται στο 40% και το 50% του διάμεσου εισοδήματος των ατόμων του δείγματος της έρευνας SHARE σε κάθε χώρα.

¹² Δεδομένου ότι το δείγμα της έρευνας SHARE που χρησιμοποιείται στην παρούσα εμπειρική ανάλυση αφορά άτομα ηλικίας 50+ ετών.

μιας κοινωνίας γίνεται στη βάση του *συνολικού πληθυσμού* της κοινωνίας και όχι μόνο μεταξύ των ηλικιωμένων. Με την παραδοχή αυτή, η «διόρθωση» της γραμμής φτώχειας ως προς την ηλικία βασίζεται μεθοδολογικά στην προσέγγιση που ακολούθησαν προηγούμενες έρευνες μέτρησης της φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη με δεδομένα SHARE (Lyberaki & Tinios, 2005; 2006; 2008; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2009): τη χρησιμοποίηση, δηλαδή, εξωτερικής πληροφόρησης (όπως είναι για παράδειγμα τα στοιχεία από την επίσημη δειγματοληπτική έρευνα της Ε.Ε. για το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης στην Ευρώπη, την έρευνα EU-SILC)¹³ προκειμένου να διορθωθούν οι γραμμές φτώχειας στις χώρες εκείνες που η φτώχεια των ηλικιωμένων είναι υψηλότερη ή χαμηλότερη από την αντίστοιχη που χαρακτηρίζει το συνολικό πληθυσμό.

Βασικό σημείο της διαδικασίας διόρθωσης αποτελεί η σύγκριση του διάμεσου εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών της έρευνας SHARE με το διάμεσο εισόδημα του συνολικού πληθυσμού, όπως αυτό προκύπτει από την έρευνα EU-SILC για το ίδιο έτος,¹⁴ καθώς και ανά ηλικιακή ομάδα (50-64 ετών και 65+ ετών). Συγκεκριμένα, το διάμεσο εισόδημα των ατόμων 50-64 ετών με βάση την κατανομή της έρευνας SHARE πολλαπλασιάζεται με το διάμεσο εισόδημα του συνολικού πληθυσμού (από την έρευνα EU-SILC) και διαιρείται με το διάμεσο εισόδημα των ατόμων 50-64 ετών με βάση την κατανομή της έρευνας EU-SILC αποδίδοντας μια «διορθωμένη» διάμεσο του εισοδήματος των ατόμων ηλικίας 50-64,¹⁵ ενώ η ίδια ακριβώς διαδικασία ακολουθείται και για τη διόρθωση της διαμέσου του εισοδήματος των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω (πολλαπλασιάζεται με τη διάμεσο του συνολικού

¹³ Όπως επισημαίνεται στις παραπάνω έρευνες, η διαδικασία αυτή βασίζεται στην υπόθεση πως οι εξωτερικές πηγές πληροφόρησης που χρησιμοποιούνται για τη διόρθωση της γραμμής φτώχειας υπολογίζουν τα εισοδήματα όλων των ατόμων (τόσο αυτών που είναι κάτω από τα 50 όσο και των πιο ηλικιωμένων) με ακρίβεια ανάλογη αυτής της έρευνας SHARE.

¹⁴ Για τη διαδικασία διόρθωσης της γραμμής φτώχειας στα δεδομένα του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE (2004/5), χρησιμοποιήθηκε η πληροφορία για την κατανομή του εισοδήματος από την έρευνα EU-SILC (2004). Για το δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE (2006/7), η διόρθωση βασίστηκε στα δεδομένα της έρευνας EU-SILC (2006) για τις χώρες που η συλλογή των δεδομένων SHARE έγινε το 2006, και τα δεδομένα EU-SILC (2007) για τις χώρες στις οποίες η συλλογή δεδομένων SHARE έγινε το 2007.

¹⁵ Η διάμεσος είναι διορθωμένη κατά όσο αποκλίνει η κατανομή του εισοδήματος των ατόμων 50-64 ετών από αυτή του συνολικού πληθυσμού με βάση την έρευνα EU-SILC. Αν για παράδειγμα, η κατανομή του εισοδήματος των ατόμων 50-64 ετών είναι η ίδια (πλήρως αντιπροσωπευτική της κατανομής του εισοδήματος του συνολικού πληθυσμού), τότε ο συντελεστής διόρθωσης θα ισούται με το μηδέν –αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η «διορθωμένη» ως προς την ηλικία διάμεσος θα είναι η ίδια με τη διάμεσο με βάση την κατανομή του εισοδήματος των ατόμων 50-64 ετών στην έρευνα SHARE.

πληθυσμού και διαιρείται με τη διάμεσο του εισοδήματος των ατόμων 65+ ετών της έρευνας EU-SILC). Σταθμίζοντας για την αντιπροσώπευση των δύο ηλικιακών ομάδων στο δείγμα της έρευνας SHARE εκτιμάται ένας «συντελεστής διόρθωσης», ο οποίος υποδεικνύει το βαθμό στον οποίο αποκλίνουν τα βασικά χαρακτηριστικά της κατανομής του εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών σε σχέση με την αντίστοιχη κατανομή του συνολικού πληθυσμού. Με βάση το συντελεστή διόρθωσης, εκτιμάται η «διορθωμένη» διάμεσος του εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών στην έρευνα SHARE και συνεπακολούθως η «διορθωμένη» ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας.¹⁶

1.2 Δείκτες για τη μέτρηση της φτώχειας (το πρόβλημα του μετασχηματισμού)

Το πρόβλημα του μετασχηματισμού αποτελεί το δεύτερο βασικό στάδιο στη διαδικασία μέτρησης της φτώχειας. Έχοντας ολοκληρώσει τη διαδικασία εντοπισμού των φτωχών (κριτήριο ευημερίας, επίπεδο ανάλυσης, προσδιορισμός ορίου φτώχειας) το κύριο ζητούμενο αφορά πλέον τη μετατροπή και αποτύπωση της σχετικής πληροφορίας σε έναν εύχρηστο (στατιστικό) δείκτη φτώχειας. Γενικά, υπάρχουν διάφοροι τρόποι μέτρησης της φτώχειας (και συνεπώς δείκτες φτώχειας), καθένας εκ των οποίων προσπαθεί να εστιάσει σε διαφορετικά χαρακτηριστικά της φτώχειας ή να συνοψίσει διαφορετικές πληροφορίες για τη φτώχεια [μία συνοπτική περιγραφή των δεικτών φτώχειας παρουσιάζουν οι [Lipton & Ravallion \(1995\)](#), ενώ μία πληρέστερη επισκόπηση, η οποία καλύπτει περισσότερους δείκτες υπάρχει στις εργασίες των [Atkinson \(1987\)](#), [Foster \(1984\)](#), [Seidl \(1988\)](#) και [Zheng \(1997\)](#)]. Η παρούσα υποενότητα παρουσιάζει τις ιδιότητες ορισμένων από τους δείκτες φτώχειας που χρησιμοποιούνται συνηθέστερα στη βιβλιογραφία, εστιάζοντας στην ομάδα δεικτών

¹⁶ Η έννοια της «διορθωμένης ως προς την ηλικία» γραμμής φτώχειας είναι ότι η γραμμή φτώχειας των ατόμων 50+ ετών προσαρμόστηκε ώστε να θεωρηθεί όσον το δυνατόν περισσότερο αντιπροσωπευτική της κατανομής του συνολικού πληθυσμού. Σε ορισμένες περιπτώσεις (αναφέρονται αναλυτικά στα κεφάλαιο 4 και 6) η διαδικασία της διόρθωσης των γραμμών φτώχειας κατέληξε σε ένα όριο φτώχειας το οποίο δεν αποκλίνει ουσιαστικά από το «επίσημο» όριο φτώχειας βάσει της κατανομής του εισοδήματος στην έρευνα EU-SILC.

Εναλλακτικά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί το όριο φτώχειας της έρευνας EU-SILC ως το όριο φτώχειας για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών της έρευνας SHARE. Η συγκεκριμένη επιλογή απορρίφθηκε διότι η χρησιμοποίηση ενός *εξωγενώς* προσδιορισμένου ορίου φτώχειας (από την έρευνα EU-SILC) θα αντίβαινε το χαρακτήρα του προσδιορισμού της κατάστασης φτώχειας στη βάση της εξέτασης της *σχετικής* θέσης ενός ατόμου στην κατανομή του εισοδήματος της έρευνας SHARE.

Foster-Greer-Thorbecke (1984), στο δείκτη Sen (1976) και στο δείκτη Sen-Shorrocks-Thon.

Ο πιο απλός δείκτης φτώχειας είναι ο **Δείκτης Ποσοστού Φτώχειας (Headcount index)**, ο οποίος ορίζεται ως:

$$(1.1) \quad P_0 = \frac{k}{N}$$

όπου k είναι ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονται κάτω από τη γραμμή φτώχειας και N ο συνολικός πληθυσμός. Ο *Δείκτης Ποσοστού Φτώχειας* παρέχει μια γενική ένδειξη της έκτασης της φτώχειας στον πληθυσμό (*πόσοι είναι οι φτωχοί στο συνολικό πληθυσμό*). Μία σαφής αδυναμία του εν λόγω δείκτη είναι ότι αποτυγχάνει να μετρήσει την απόσταση των φτωχών από τη γραμμή φτώχειας (πληροφορεί απλώς για το πόσοι είναι οι φτωχοί, αλλά δεν μας πληροφορεί για το πόσο φτωχοί είναι οι φτωχοί). Επιπλέον, μια πιθανή μεταφορά εισοδήματος από ένα άτομο που βρίσκεται κάτω από τη γραμμή φτώχειας σε ένα άλλο άτομο με υψηλότερο εισόδημα, αλλά επίσης κάτω του ορίου φτώχειας, δεν επηρεάζει την τιμή του δείκτη. Με ένα παράδειγμα, αν μεταξύ δύο χρονικών περιόδων ο αριθμός των φτωχών στο συνολικό πληθυσμό παραμείνει ο ίδιος, ο δείκτης ποσοστού φτώχειας δε θα μεταβληθεί, ανεξαρτήτως αν οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι, παρέμειναν στην ίδια κατάσταση ή αύξησαν το εισόδημά τους.¹⁷

Για την εκτίμηση του *πόσο φτωχοί είναι οι φτωχοί* (βάθος ή χάσμα φτώχειας) χρησιμοποιείται σε αρκετές περιπτώσεις ο **Δείκτης Χάσματος Φτώχειας (poverty gap index)**, ο οποίος ορίζεται ως η διαφορά του εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας ως ποσοστό του ορίου φτώχειας:

$$(1.2) \quad P_1 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^k \frac{z - y_i}{z}$$

όπου z είναι το όριο της φτώχειας, y_i το εισόδημα και N ο συνολικός πληθυσμός. Για την εκτίμηση του δείκτη χάσματος φτώχειας, αρχικά υπολογίζεται το πόσο υπολείπεται το εισόδημα κάθε φτωχού ατόμου από το όριο της φτώχειας ($z - y_i$) σε

¹⁷ Αν και παραβιάζει ορισμένες από τις επιθυμητές ιδιότητες των δεικτών φτώχειας (συμμετρία, ανεξαρτησία ως προς τον μέσο, ανεξαρτησία ως προς το μέγεθος του πληθυσμού, αρχή των μεταβιβάσεων μεταξύ των φτωχών, επικέντρωση και μονοτονικότητα), η ευκολία υπολογισμού του και η δυνατότητα να παρέχει μια σχετικά σαφή ένδειξη της έκτασης της φτώχειας σε έναν πληθυσμό καθιστούν το δείκτη ποσοστού φτώχειας ως έναν από τους δείκτες φτώχειας που χρησιμοποιούνται συνηθέστερα στην μέτρηση της φτώχειας.

απόλυτους όρους (για τους μη φτωχούς η αντίστοιχη απόσταση θεωρείται μηδέν) και έπειτα η διαφορά αυτή εκφράζεται ως ποσοστό του ορίου φτώχειας (z). Στη συνέχεια το άθροισμα όλων των σχετικών διαφορών (για τους φτωχούς είναι μεγαλύτερη του μηδενός για τους μη φτωχούς είναι μηδέν) διαιρείται με τον πληθυσμό (όχι μόνο των φτωχών αλλά το συνολικό N πληθυσμό). Το σημαντικότερα πλεονεκτήματα του δείκτη χάσματος φτώχειας είναι ότι αποτυπώνει το χάσμα της φτώχειας *δεδομένου του ποσοστού φτώχειας*, ενώ σε όρους προτάσεων πολιτικής παρέχει πληροφορίες για το πόσοι πόροι χρειάζεται να μεταφερθούν στο εισόδημα των φτωχών για την εξάλειψη της φτώχειας -ισούται με το άθροισμα του χάσματος φτώχειας ($z - y_i$) όλων των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας. Το γινόμενο του δείκτη χάσματος φτώχειας με το ύψος του εισοδήματος που αντιστοιχεί στο όριο φτώχειας δηλώνει την ελάχιστη κατά κεφαλή μεταβίβαση χρηματικών πόρων που απαιτείται για την εξάλειψη της φτώχειας σε μία κοινωνία, υπό την υπόθεση της τέλει στόχευσης των πόρων προς τους φτωχούς.¹⁸

Σύμφωνα με τους [Lipton & Ravallion \(1995\)](#) ένα βασικό μειονέκτημα του δείκτη χάσματος φτώχειας είναι ότι δεν παρέχει καμία πληροφορία σχετικά με τις εισοδηματικές ανισότητες *μεταξύ των φτωχών*. Ο υπολογισμός των ανισοτήτων στην κατανομή του εισοδήματος των φτωχών μπορεί να γίνει στη βάση του **Δείκτη Ανισότητας των Εισοδημάτων των Φτωχών (poverty severity index)**:

$$(1.3) \quad P_2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^k \left(\frac{z - y_i}{z} \right)^2$$

όπου z είναι όριο της φτώχειας, y_i το εισόδημα και N ο συνολικός πληθυσμός. Ο **Δείκτης Ανισότητας των Εισοδημάτων των Φτωχών** υπολογίζει σταθμισμένες τις αποστάσεις των εισοδημάτων των φτωχών από τη γραμμή φτώχειας (υψηλότερη στάθμιση δίδεται στα εισοδήματα που απέχουν περισσότερο από το όριο της φτώχειας),¹⁹ παρέχοντας επομένως μια εικόνα όχι μόνο για το χάσμα της φτώχειας, αλλά και για την ανισότητα στα εισοδήματα των φτωχών.

¹⁸ Συμπληρωματικά με το δείκτη χάσματος φτώχειας, εκτιμάται και ο δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας (**relative median poverty gap**). Ο συγκεκριμένος δείκτης εκτιμά τη διαφορά του ορίου φτώχειας από το διάμεσο εισόδημα των φτωχών, εκφρασμένη ως ποσοστό επί του ορίου φτώχειας.

¹⁹ Σε αντίθεση με το δείκτη χάσματος φτώχειας, ο οποίος υποθέτει ίδια στάθμιση για όλες τις αποστάσεις των εισοδημάτων των φτωχών από το όριο φτώχειας.

Ο δείκτης φτώχειας που χρησιμοποιείται στην εμπειρική ανάλυση της παρούσας διατριβής είναι ο δείκτης [Foster-Greer-Thorbecke \(1984\)](#), ο οποίος εκφράζεται ως:

$$(1.4) \quad P_a = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^k \left(\frac{z - y_i}{z} \right)^a$$

όπου z είναι όριο της φτώχειας, y_i το εισόδημα, N ο συνολικός πληθυσμός και a η παράμετρος «αποστροφής προς την φτώχεια» (για μία μεγαλύτερη τιμή της παραμέτρου a , ο δείκτης Foster-Greer-Thorbecke δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στις σχετικά μεγαλύτερες αποστάσεις φτωχών από τη γραμμή φτώχειας και με τον τρόπο αυτό ενσωματώνει σχετικά μεγαλύτερη κοινωνική αποστροφή προς τις ακραίες καταστάσεις ένδειας και φτώχειας).

Από τη σχέση (1.4) διαπιστώνεται ότι ο δείκτης Foster-Greer-Thorbecke (FTG) με τιμές παραμέτρου $a=0$, $a=1$ και $a=2$ σχετίζεται με τους τρεις προηγούμενους δείκτες (το ποσοστό φτώχειας, το χάσμα φτώχειας και την ανισότητα του εισοδήματος των φτωχών).²⁰ Ειδικότερα, για $a=0$ ο δείκτης FTG εκτιμά το δείκτη ποσοστού φτώχειας, για $a=1$ εκτιμάται ο δείκτης χάσματος φτώχειας, ενώ για $a=2$ εκτιμάται ο δείκτης ανισότητας των εισοδημάτων των φτωχών.

Ο [Sen \(1976\)](#) προτείνει έναν δείκτη φτώχειας, ο οποίος κατατάσσοντας τα εισοδήματα των φτωχών, επιδιώκει να αποτυπώσει πληροφορίες για τον αριθμό των φτωχών, το χάσμα φτώχειας και την ανισότητα μεταξύ των φτωχών. Ο δείκτης αυτός περιγράφεται ακολούθως:

$$(1.5) \quad P_S = P_0 (1 - (1 - G^P) \frac{\mu^P}{z})$$

Όπου P_0 είναι ο δείκτης ποσοστού φτώχειας, μ^P το μέσο εισόδημα των φτωχών, z το όριο φτώχειας και G^P ο δείκτης Gini για τα εισοδήματα των φτωχών (η τιμή του δείκτη Gini κυμαίνεται μεταξύ 0 που σημαίνει ισοκατανομή και 1 που δηλώνει πλήρη ανισότητα). Παρά το γεγονός ότι ο δείκτης του Sen λαμβάνει υπόψη την ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος των φτωχών, δεν χρησιμοποιείται συχνά στη βιβλιογραφία, διότι θεωρείται περισσότερο δύσκολος στην ερμηνεία του σε σχέση με

²⁰ Ένα από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα του δείκτη [Foster-Greer-Thorbecke](#) έχει να κάνει με την ιδιότητά του να είναι «αθροιστικά διαχωρίσιμος», δηλαδή αποδίδει σε κάθε πληθυσμιακή ομάδα τη συμβολή της στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας.

άλλους δείκτες, αλλά και επειδή δεν μπορεί να αποδώσει τη συμβολή των επιμέρους ομάδων/υποκατηγοριών στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας (Deaton, 1997).

Μία ελαφρώς διαφοροποιημένη προσέγγιση του δείκτη του Sen, είναι ο δείκτης Sen-Shorrocks-Thon (SST index), ο οποίος εκτιμάται ως το γινόμενο του δείκτη ποσοστού φτώχειας P_0 και του δείκτη χάσματος φτώχειας για την περίπτωση των φτωχών P_1^P , και του όρου με το δείκτη Gini των χασμάτων φτώχειας για το συνολικό πληθυσμό:

$$(1.6) \quad P_{SST} = P_0 P_1^P (1 - (1 + G^P)^{-1})$$

Ο δείκτης του Sen, όπως και ο δείκτης των Sen-Shorrocks-Thon δεν χρησιμοποιούνται στην παρούσα εμπειρική ανάλυση. Η μέτρηση της φτώχειας των ηλικιωμένων βασίζεται στους δείκτες για το ποσοστό φτώχειας, το χάσμα φτώχειας και την ανισότητα στα εισοδήματα των φτωχών (οι τρεις δείκτες της ομάδας Foster-Greer-Thorbecke με τιμές παραμέτρου $a=0$, $a=1$ και $a=2$, αντίστοιχα).

1.3 Τεχνικές για τον έλεγχο της ευαισθησίας των εκτιμήσεων

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η έννοια της φτώχειας έχει το χαρακτήρα της διχοτόμησης του πληθυσμού μεταξύ δύο κατηγοριών –των φτωχών και των μη φτωχών, μέσα από τον καθορισμό κριτηρίων για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας. Η απόφαση για το ποιος είναι τελικώς φτωχός και ποιος όχι καθορίζεται στη βάση των κριτηρίων που επιλέγονται –ενδεχομένως, διαφορετικά κριτήρια να καταλήγουν σε διαφορετική διχοτόμηση του πληθυσμού. Αυτό σημαίνει ότι οι συγκρίσεις μεταξύ δύο πληθυσμιακών ομάδων (ή μεταξύ δύο χρονικών περιόδων) ενδέχεται να είναι ευαίσθητες στα κριτήρια και τις επιλογές που ακολουθήθηκαν στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας ή/και τη μέτρησή της, όπως για παράδειγμα ο ορισμός του ορίου φτώχειας στον οποίο βασίστηκε ο προσδιορισμός των φτωχών ή των δεικτών φτώχειας που χρησιμοποιήθηκαν για τη μέτρηση της φτώχειας (Atkinson, 1992; Coudouel et al., 2002; De Vos & Zaidi, 1997; Ravallion, 1992).

Δεδομένων των παραπάνω αιτιάσεων, για τις συγκρίσεις του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των ηλικιακών ομάδων (κεφάλαιο 4), αλλά και για την εξέταση της διαχρονικής μεταβολής του ποσοστού φτώχειας (κεφάλαιο 6) η παρούσα διατριβή χρησιμοποιεί μια μη παραμετρική τεχνική, την **stochastic dominance technique**. Η

συγκεκριμένη τεχνική (Deaton, 1997) συγκρίνει τις κατανομές του εισοδήματος (y_1 και y_2) δύο πληθυσμιακών ομάδων (**A** και **B**) εκτιμώντας τις αθροιστικές συναρτήσεις κατανομής $F(y_1)$ και $F(y_2)$ αντίστοιχα. Αυτές οι αθροιστικές συναρτήσεις κατανομής μπορούν να θεωρηθούν ως οι καμπύλες ποσοστού φτώχειας της κάθε πληθυσμιακής ομάδας, καθώς κάθε σημείο των αθροιστικών συναρτήσεων κατανομής δείχνει το ποσοστό του πληθυσμού (κάθετος άξονας) με εισόδημα λιγότερο από το ύψος του εισοδήματος που αντιστοιχεί στον οριζόντιο άξονα.²¹ Συνεπώς, στην περίπτωση που η καμπύλη φτώχειας (αθροιστική συνάρτηση κατανομής) της πληθυσμιακής ομάδας **A** (για παράδειγμα) βρίσκεται σε όλο το μήκος της σε χαμηλότερο σημείο από την αντίστοιχη καμπύλη φτώχειας (αθροιστική συνάρτηση κατανομής) της πληθυσμιακής ομάδας **B**, τότε ο κίνδυνος φτώχειας είναι χαμηλότερος για την πληθυσμιακή ομάδα **A** σε σχέση με την πληθυσμιακή ομάδα **B**. Το βασικό πλεονέκτημα αυτής της μεθοδολογίας συνίσταται στο γεγονός ότι επιτρέπει να εξαχθούν περισσότερο ασφαλείς διαπιστώσεις για την έκταση της φτώχειας μεταξύ δύο πληθυσμιακών ομάδων ή τη μεταβολή του κινδύνου φτώχειας διαχρονικά, κρίνοντας με βάση το σύνολο της κατανομής του εισοδήματος και όχι σημειακά (ανεξαρτήτως, δηλαδή, από την επιλογή του ορίου φτώχειας, ή ενός εύρους ορίων φτώχειας).

1.4 Πολυδιάστατη φτώχεια και σύνθετοι δείκτες ευημερίας

Η έννοια της «πολυδιάστατης» φτώχειας αναφέρεται τόσο σε νομισματικούς (όπως το εισόδημα), όσο και σε μη νομισματικούς δείκτες και προσδιορίζει την κατάσταση φτώχειας/αποστέρησης έχοντας ως κριτήριο το κατά πόσο ένα άτομο διαθέτει ορισμένα βασικά αγαθά ή ικανοποιεί συγκεκριμένες ανάγκες (Atkinson, 2003; Boarini & Mira d'Ercole, 2006, 2008; Bourguignon & Chakravarty, 2003). Η λογική της συγκεκριμένης προσέγγισης εδράζεται στην αντίληψη ότι η έννοια της φτώχειας ως στέρηση υπερβαίνει το στενό ορισμό της ανεπάρκειας εισοδήματος ή κατανάλωσης. Συνεπώς, για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας χρειάζεται να λαμβάνονται υπόψη και μη οικονομικά κριτήρια, όπως η ευπάθεια, καθώς και

²¹ Η συγκεκριμένη τεχνική έχει χρησιμοποιηθεί για συγκρίσεις της κατανομής εισοδήματος ανά φύλο σε μελέτες φτώχειας σε αναπτυσσόμενες χώρες (Quisumbing, Haddad & Pena, 2001), καθώς και για συγκρίσεις της κατανομής εισοδήματος διαχρονικά σε μία χώρα (Βιετνάμ) για την εξέταση της μεταβολής της φτώχειας (Justino & Litchfield, 2003). Σε μελέτες φτώχειας στις ευρωπαϊκές χώρες, η συγκεκριμένη τεχνική έχει χρησιμοποιηθεί για συγκρίσεις φτώχειας ανά ηλικιακές ομάδες στην Ελλάδα με δεδομένα EU-SILC (Lyberaki, Tinios & Georgiadis, 2010).

θέματα που αντανακλούν τη δυνατότητα συμμετοχής σε δραστηριότητες της κοινωνίας.

Το βασικό επιχείρημα στην προσέγγιση της πολυδιάστατης φτώχειας είναι ότι η εξέταση του επιπέδου ευημερίας αποκλειστικά στη βάση αντικειμενικών δεικτών όπως το εισόδημα, σε πολλές περιπτώσεις δεν μπορεί να συλλάβει *πλήρως* μη νομισματικές διαστάσεις της ευημερίας, για δύο κυρίως λόγους.²² Πρώτον, διότι υπάρχουν ορισμένα σημαντικά για την ευημερία αγαθά, η κατανάλωση των οποίων παρακάμπτει (μερικώς ή πλήρως) τον μηχανισμό της αγοράς: η υγεία, η παιδεία, ο πολιτισμός, ο αθλητισμός είναι όλα αγαθά και δραστηριότητες για τις οποίες η πρόσβαση δεν εξαρτάται *αποκλειστικά* από την κατοχή χρηματικών πόρων. Δεύτερον, διότι πέραν της αγοράς, υπάρχει μία σειρά από άλλες διαδικασίες (όπως η οικογένεια, οι άτυποι υποστηρικτικοί μηχανισμοί, οι μηχανισμοί λήψης αποφάσεων κ.ά.) η συμμετοχή στους οποίους είναι καθοριστική της συνολικής ευημερίας από μόνη της ή καθορίζει την πρόσβαση σε σημαντικά για τον προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας αγαθά.

Η εξέταση της πολυδιάστατης φτώχειας επιχειρείται συνηθέστερα μέσα από την εκτίμηση *σύνθετων δεικτών ευημερίας/αποστέρησης (composite deprivation index)*.²³ Μεθοδολογικά, η εκτίμηση ενός σύνθετου δείκτη αποστέρησης βασίζεται στην επιλογή αρχικά των «διαστάσεων ή/και αγαθών» που θα χρησιμοποιηθούν ως κριτήρια του επιπέδου ευημερίας των ατόμων και έπειτα στη μετατροπή της πληροφορίας της *απόλυτης αποστέρησης* για κάθε διάσταση/αγαθό σε ένα σύνθετο δείκτη *σχετικής αποστέρησης* βάσει του επιπέδου ευημερίας στο σύνολο της κοινωνίας.

²² Το επιχείρημα αυτό αναλύεται εκτενέστερα από τον Τήνιο (2005). Περισσότερα για τη συζήτηση για τη σημασία των μη νομισματικών δεικτών στην εξέταση της φτώχειας των ηλικιωμένων αναφέρονται στην εργασία των Tsakloglou & Papadopoulos (2001a) και των Lyberaki, Tinios & Georgiadis (2010).

²³ Μία εναλλακτική μεθοδολογία για την εξέταση της πολυδιάστατης φτώχειας βασίζεται στην προσπάθεια ορισμού ενός «*εύρους τιμών*» για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας, αντί για τον καθορισμό ενός ελάχιστου επιπέδου κάτω από το οποίο κάποιος/α είναι φτωχός/η, αποδίδοντας στα άτομα των οποίων η κατάσταση βρίσκεται μέσα σε αυτό το εύρος ένα συγκεκριμένο «βαθμό φτώχειας». Η προσέγγιση αυτή αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως «*fuzzy*» προσέγγιση της φτώχειας, βλέπε Betti & Lemmi, 2008, 2013; Betti & Verma, 2008; Betti et al., 2009; Cheli & Lemi, 1995; Chakravarty, 2006; Τσακλόγλου κ.α., 2008). Η συγκεκριμένη προσέγγιση, ωστόσο, δεν χρησιμοποιείται στην εμπειρική ανάλυση της παρούσας διατριβής.

Στην απλούστερη εκδοχή, ο σύνθετος δείκτης αποστέρησης εκτιμάται λαμβάνοντας υπόψη μόνο την πληροφορία για το εάν ένα άτομο έχει πρόσβαση σε μία διάσταση/αγαθό, χωρίς να συνυπολογίζει τη σχετική αξία/βαρύτητα της συγκεκριμένης διάστασης στην εκάστοτε κοινωνία (Atkinson, 2003). Στις περισσότερες περιπτώσεις, ωστόσο, η πληροφορία για το εάν ανταποκρίνεται ένα άτομο σε μία διάσταση ή όχι (απόλυτη αποστέρηση), σταθμίζεται στην κλίμακα του «πόσοι άλλοι» ανταποκρίνονται σε αυτή διάσταση (σχετική αποστέρηση στο σύνολο της κοινωνίας): για τον προσδιορισμό της συνολικής αποστέρησης, κάθε μία διάσταση σταθμίζεται με τη σχετική της βαρύτητα (μεθοδολογικά η διαδικασία αυτή περιγράφεται αναλυτικά στις εργασίες των Desai & Shah, 1988 και Delhausse, Luttgens & Perelman, 1993).

Η συγκεκριμένη μεθοδολογία αξιοποιείται στην παρούσα διατριβή στα κεφάλαια 7 και 8 για την εκτίμηση ενός σύνθετου δείκτη επιπέδου ευημερίας κατά την παιδική ηλικία (στη βάση μη νομισματικών διαστάσεων που αφορούν το επίπεδο διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία) προκειμένου να εξεταστεί η συσχέτιση μεταξύ των συνθηκών διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία και της εισοδηματικής κατάστασης στην τρίτη ηλικία. Η έννοια της πολυδιάστατης φτώχειας (όπως συνδέεται με την εκτίμηση σύνθετων δεικτών ευημερίας στη βάση μη νομισματικών διαστάσεων) δεν χρησιμοποιείται στην παρούσα διατριβή για τον προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας των ηλικιωμένων, αλλά κυρίως ως επάλληλη κατάσταση της εισοδηματικής φτώχειας των ηλικιωμένων. Η προσέγγιση αυτή δικαιολογείται από την κεντρική επιλογή της διατριβής να προσδιορίσει την κατάσταση φτώχειας στη βάση του εισοδήματος και στη συνέχεια να εξετάσει τη συσχέτιση της εισοδηματικής φτώχειας με κρίσιμες μη χρηματικές διαστάσεις του επιπέδου ευημερίας των ηλικιωμένων (παρά ως μια παραδοχή η οποία υποδηλώνει αμφισβήτηση ή απόρριψη των αιτιάσεων για τη σημασία των μη χρηματικών διαστάσεων στον καθαυτό προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας).

Κεφάλαιο 2. Επισκόπηση της Βιβλιογραφίας για την Οικονομική Κατάσταση των Ηλικιωμένων στην Ευρώπη

Εισαγωγή

Δεδομένης της ανάγκης για συνεχή πληροφόρηση για λόγους άσκησης κοινωνικής πολιτικής, η προσέγγιση του φαινομένου της οικονομικής επισφάλειας αποτελεί ένα «ανοικτό» ερευνητικό πεδίο στις χώρες της Ευρώπης. Θεωρητικές αιτιάσεις και εμπειρικά ευρήματα συνδιαμορφώνουν αδιάκοπα το πορτραίτο της φτώχειας στην Ευρώπη. Το παρόν κεφάλαιο αποσκοπεί να παρουσιάσει τα βασικά ευρήματα της βιβλιογραφίας αναφορικά με το θέμα της φτώχειας στην Ευρώπη, εστιάζοντας σε διαπιστώσεις που αφορούν κυρίως την *έκταση της φτώχειας*, καθώς και την *κατάσταση επίμονης φτώχειας* των ηλικιωμένων στις χώρες της Ευρώπης. Μέσα από τη βιβλιογραφική επισκόπηση επιχειρείται η σύνοψη των εμπειρικών ευρημάτων για την επίδραση παραγόντων όπως το φύλο, η ηλικία, η κατάσταση απασχόλησης, η υγεία και το μορφωτικό επίπεδο στην εισοδηματική κατάσταση των ατόμων, καθώς και η ανάδειξη της σημασίας των διαφορετικών συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας στον περιορισμό του κινδύνου της φτώχειας κατά την τρίτη ηλικία στις χώρες της Ευρώπης. Το κύριο βάρος της επισκόπησης επικεντρώνεται στην προ της κρίσης περίοδο, προκειμένου να είναι σε αντιστοιχία με την περίοδο αναφοράς της εμπειρικής ανάλυσης της παρούσας διατριβής. Βεβαίως, σε ορισμένα τμήματα της επισκόπησης κρίνεται αναγκαία η παράθεση επίκαιρων αναφορών για την επίδραση της ύφεσης στην οικονομική επισφάλεια, ειδικότερα σε περιπτώσεις που η κρίση φαίνεται να αλλάζει κάποια από τα αδρά δεδομένα της φτώχειας στην Ευρώπη, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί κατά τις προηγούμενες δεκαετίες.

Η επισκόπηση των βασικών ευρημάτων της σχετικής βιβλιογραφίας διαμορφώνει ένα πλαίσιο για το «*τι θεωρείται γνωστό*» για το θέμα της φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη. Η συνεισφορά του πλαισίου αυτού στα επόμενα κεφάλαια της διατριβής θεωρείται σημαντική, καθώς αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται και αναλύεται η φτώχεια σε άλλες έρευνες, βοηθά στον προσανατολισμό και τις κατευθύνσεις της εμπειρικής ανάλυσης που ακολουθεί, ενώ τέλος αποτελεί σημείο αναφοράς για τα ευρήματα που θα προκύψουν από την εμπειρική ανάλυση.

2.1 Επισκόπηση της μεγάλης εικόνας της φτώχειας στην Ευρώπη

Η προσέγγιση του φαινομένου της εισοδηματικής φτώχειας βρίσκεται πρόσφατα στο κέντρο του ενδιαφέροντος σε πολλές χώρες της Ευρώπης, κυρίως ως επάλληλη της διερεύνησης των επιπτώσεων της τρέχουσας οικονομικής ύφεσης. Ωστόσο, το φαινόμενο της φτώχειας κάθε άλλο παρά πρόσφατο μπορεί να θεωρηθεί: ο **κίνδυνος φτώχειας** αφορούσε τις δύο τελευταίες δεκαετίες ένα σημαντικό τμήμα (περί το 18% κατά μέσο όρο) του πληθυσμού στις ευρωπαϊκές χώρες. Η συγκεκριμένη διαπίστωση επιβεβαιώνεται διαχρονικά, τόσο από τα ευρήματα των μελετών με βάση τα στοιχεία του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP) που αναφέρονται στα τέλη της δεκαετίας του 1990 (CEC, 2002a; Dennis & Guio, 2003; European Commission, 2002), όσο και από τα αντίστοιχα των μελετών που βασίζονται στην ανάλυση των στοιχείων της έρευνας (EU-SILC) για τα μέσα (CEC, 2006a; Guio, 2005a), καθώς και για τα τέλη της δεκαετίας του 2000 (European Commission, 2010; Wolff, 2010; Zaidi, 2010). Αντίστοιχες εκτιμήσεις για τον κίνδυνο φτώχειας αναφέρει και η μελέτη του ΟΟΣΑ (17% στο μέσο όρο των 30 χωρών του ΟΟΣΑ) για τα μέσα της δεκαετίας του 2000 (OECD, 2008: 126). Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στον κίνδυνο φτώχειας δεν έχει αποτυπωθεί πλήρως στα ευρήματα ακόμη και των πιο πρόσφατων μελετών, καθώς οι διαθέσιμες εκτιμήσεις για τους δείκτες φτώχειας φτάνουν έως το 2012 (και αφορούν εισοδήματα του προηγούμενου έτους, δηλαδή του 2011). Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, οι πρώτες ενδείξεις για τις επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στην εισοδηματική κατάσταση των ατόμων είναι περισσότερο εμφανείς στη σημαντική μείωση του εισοδήματος των νοικοκυριών (OECD, 2013a: 3), ιδιαίτερα στις χώρες που πλήττονται περισσότερο από την ύφεση (OECD, 2013b: 72), παρά στους δείκτες σχετικής φτώχειας, οι οποίοι παρέμειναν σχετικά σταθεροί (Di Meglio, 2013), λόγω της μετατόπισης (μείωσης) του σχετικού ορίου φτώχειας.²⁴

²⁴ Για παράδειγμα παρά τη σημαντική μείωση του εισοδήματος στην Ελλάδα το 2012 σε σχέση με το 2011, το ποσοστό φτώχειας αυξήθηκε μόλις κατά 1.7 μονάδα (από 21.4 το 2011 σε 23.1 το 2012), λόγω του χαμηλότερου ορίου φτώχειας το 2012 (5,708 ευρώ) σε σχέση με το 2011 (6,591 ευρώ). Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν την ευαισθησία των σχετικών δεικτών φτώχειας στην μετατόπιση των ορίων φτώχειας ως αποτέλεσμα των μεταβολών στο διάμεσο εισόδημα, είτε όταν αυτό αυξάνεται διαχρονικά, όπως συμβαίνει σε περιόδους μεγέθυνσης, είτε όταν μειώνεται όπως συμβαίνει στην τρέχουσα περίοδο οικονομικής κρίσης. Στις παραπάνω αιτιάσεις συνηγορούν οι εκτιμήσεις των [Ματσαγγάνη & Λεβέντη \(2013\)](#), σύμφωνα με τις οποίες το ποσοστό του πληθυσμού με εισόδημα κάτω από το σταθερό (τιμαριθμικά αναπροσαρμοσμένο) όριο φτώχειας του 2009 φτάνει στο 44% το 2013 (σχεδόν δύο φορές υψηλότερο σε σχέση με το 2009).

Η δεύτερη βασική διαπίστωση που συνθέτει τη μεγάλη εικόνα της φτώχειας στην Ευρώπη έχει να κάνει με την αξιοσημείωτη διαφοροποίηση του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από τα ευρήματα μιας σειράς μελετών (CEC, 2002, 2006a; Dennis & Guio, 2004; European Commission, 2002; Förster, 2005: 37; Mejer, 2000; OECD, 2005: 52; Whelan, Layte & Maitre, 2003; Wolff, 2010), οι οποίες δείχνουν ότι πρωτίστως οι Βόρειες χώρες και δευτερευόντως πολλές από τις χώρες της Ηπειρωτικής Ευρώπης εμφανίζουν τα χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας. Από την άλλη πλευρά, οι χώρες του Νότου εμφανίζουν ποσοστά φτώχειας σαφώς υψηλότερα του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Αξίζει να σημειωθεί ότι το παραπάνω πρότυπο διαφοροποίησης του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των χωρών της Ευρώπης φαίνεται να ισχύει ανεξαρτήτως της επιλογής του ορίου φτώχειας, καθώς επιβεβαιώνεται στην περίπτωση των ορίων φτώχειας που αντιστοιχούν τόσο στο 60%, όσο και στο 50% ή στο 40% του διάμεσου εισοδήματος (European Commission, 2002; Dennis & Guio, 2003, 2004; OECD, 2008: 127). Όσον αφορά τις χώρες της μετάβασης, με εξαίρεση τις τρεις χώρες της Βαλτικής που εμφανίζουν σχετικά υψηλά ποσοστά φτώχειας, ο κίνδυνος φτώχειας στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης κυμαίνεται είτε περί του ευρωπαϊκού μέσου όρου (Πολωνία), είτε σε ακόμη χαμηλότερα επίπεδα, όπως στην περίπτωση της Σλοβενίας, της Ουγγαρίας και της Τσεχίας. Στις τελευταίες δύο χώρες, ο κίνδυνος φτώχειας κυμαίνεται σε επίπεδα που συγκρίνονται με τα αντίστοιχα των χωρών με τις καλύτερες επιδόσεις όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας, όπως είναι για παράδειγμα η Σουηδία και η Δανία (Förster, 2005: 34-35; OECD, 2005: 52-53).

Όσον αφορά την εικόνα του δείκτη χάσματος φτώχειας, δηλαδή το πόσο απέχει το μέσο εισόδημα των φτωχών από τη γραμμή φτώχειας, τα ευρήματα των σχετικών μελετών (Förster, 2005: 37; OECD, 2005, 2008) καταλήγουν ότι αρκετές από τις χώρες με χαμηλά ποσοστά φτώχειας (π.χ. Φιλανδία, Ολλανδία, Σουηδία) εμφανίζουν επίσης χαμηλά ποσοστά χάσματος φτώχειας. Αντιστοίχως, χώρες με σχετικά υψηλά ποσοστά φτώχειας (όπως για παράδειγμα η Ιταλία και η Ισπανία) κατατάσσονται μεταξύ των χωρών με υψηλά ποσοστά χάσματος φτώχειας. Ταυτόχρονα, ωστόσο, υπάρχουν παραδείγματα χωρών (όπως η Ιρλανδία), οι οποίες ανήκουν στην ομάδα των χωρών με τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας, αλλά με χαμηλότερη θέση κατάταξης ως προς το χάσμα φτώχειας (European Commission, 2002: 39), διαπίστωση που υποδεικνύει ότι υπάρχει μεν μια θετική συσχέτιση μεταξύ της

κατάταξης των χωρών με βάση το ποσοστό φτώχειας και το χάσμα φτώχειας, πλην όμως πλήρης.²⁵

Εστιάζοντας περισσότερο στην πληθυσμιακή ομάδα αναφοράς της παρούσας διατριβής, τα ευρήματα της ανάλυσης των δεδομένων των δύο πρώτων κυμάτων (2004 και 2006) της έρευνας SHARE (Lyberaki & Tinios, 2005, 2008; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2009) συντείνουν στην άποψη ότι το φαινόμενο της φτώχειας των ατόμων άνω των 50 ετών στην Ευρώπη φαίνεται να είναι περισσότερο εκτεταμένο από όσο αφήνουν να διαφανεί άλλες πηγές δεδομένων (όπως η EU-SILC ή παλαιότερα η ECHP). Σε όλες τις χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE ο κίνδυνος φτώχειας αφορά πάνω από ένα στα πέντε άτομα ηλικίας 50+ ετών. Ταυτοχρόνως, από την ανάλυση των δεδομένων SHARE αναπαράγονται, σε συμφωνία με τα ευρήματα από άλλες πηγές δεδομένων (Figari, Matsaganis & Sutherland, 2011; Zaidi, 2010), πολλά από τα *αδρά δεδομένα* της φτώχειας: αναδεικνύεται δηλαδή μια συστηματική διαφορά ανάμεσα στις χώρες του Βορρά και στις χώρες του Νότου, η οποία επιστεγάζεται με την παρουσία της Δανίας και της Σουηδίας στην μια άκρη και την Ισπανία, την Ελλάδα και την Ιταλία στο άλλο άκρο (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2009: 280).

2.2 Προσδιοριστικοί παράγοντες της κατάστασης φτώχειας: Δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά

Στρέφοντας το ενδιαφέρον στα **δημογραφικά χαρακτηριστικά** των φτωχών, ιδιαίτερης σημασίας θεωρούνται τα ευρήματα των μελετών που καταδεικνύουν τη διαφοροποίηση του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των ηλικιωμένων ατόμων και των ατόμων εργάσιμης ηλικίας (Börsch-Supan & Reil-Held, 1997; Burniaux et al., 1998; Disney et al., 1998; Hauser, 1997; Tsakloglou, 1996; Whitehouse, 2000). Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας ECHP στα μέσα της δεκαετίας του 1990 (CEC, 2002; European Communities, 2002) έως και πιο πρόσφατα μέσω της αξιοποίησης των δεδομένων EU-SILC (OECD, 2008; European Commission, 2010), το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας αποτυπώνεται στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες με γκριζό χρώμα, υποδεικνύοντας το σχετικά υψηλότερο ρίσκο φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων (65+ ετών), σε σχέση με το τμήμα του πληθυσμού που βρίσκεται σε εργάσιμη ηλικία. Μάλιστα, οι εν λόγω διαφορές καταγράφονται έντονες σε ορισμένες

²⁵ Σύμφωνα με την μελέτη του OECD (2008: 128), η συσχέτιση της κατάταξης των χωρών με βάση το ποσοστό φτώχειας και το χάσμα φτώχειας εκτιμάται στο 0.6.

χώρες όπως για παράδειγμα η Δανία, η Ελλάδα και η Πορτογαλία (ακολουθούμενες από το Ηνωμένο Βασίλειο και το Βέλγιο) και ισχύουν ανεξαρτήτως της επιλογής του ορίου φτώχειας (για την περίπτωση της Ελλάδας βλέπε [Lyberaki, Tinios & Georgiadis, 2010](#); για μια συγκριτική ανάλυση των χωρών της Ευρώπης βλέπε [Tsakloglou & Papadopoulos, 2001a](#)). Το ύψος του σχετικού κινδύνου φτώχειας των ηλικιωμένων και η διαφοροποίησή του σε σχέση με τον αντίστοιχο κίνδυνο για τον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας αποδίδονται κυρίως σε δύο παράγοντες: **α)** την επάρκεια των συνταξιοδοτικών συστημάτων και **β)** τη δημογραφική σύνθεση του ηλικιωμένου πληθυσμού, καθώς οι ηλικιωμένες γυναίκες και τα γηραιότερα άτομα αντιμετωπίζουν συνήθως σημαντικά υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας ([Wolff, 2010](#)). Ως προς τη σημασία του πρώτου παράγοντα, ο αναδιανεμητικός χαρακτήρας του συστήματος συντάξεων αναφέρεται συχνά ([Figari, Matsaganis & Sutherland, 2011](#); [Zaidi, 2010](#)) ως η κύρια παράμετρος που εξηγεί γιατί σε ορισμένες χώρες, όπως είναι για παράδειγμα η Ολλανδία, Αυστρία, Γαλλία και Σουηδία, ο κίνδυνος φτώχειας των ηλικιωμένων εμφανίζεται σημαντικά χαμηλότερος του αντίστοιχου κινδύνου στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Επιπλέον, παρότι στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες το μέσο εισόδημα των ηλικιωμένων αυξήθηκε συγκριτικά περισσότερο σε σχέση με το εισόδημα του συνόλου του πληθυσμού την περίοδο από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 έως τα τέλη της δεκαετίας του 2000 ([OECD, 2013c](#)), η εικόνα του ηλικιακού προφίλ της φτώχειας στα τέλη της δεκαετίας του 2000 συνέχιζε να διατηρεί αρκετά από τα γνωρίσματα της εικόνας της προηγούμενης δεκαετίας. Το 2008 ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων άνω των 65 ετών ξεπερνούσε τον αντίστοιχο κίνδυνο των ατόμων εργάσιμης ηλικίας σε δεκαεννέα από τις είκοσι επτά χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.²⁶ Αναφορικά με τις τάσεις κατά την περίοδο που εξετάζει η παρούσα διατριβή, προκύπτει ότι σε έξι χώρες (Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Φιλανδία, Σουηδία και Δανία) ο κίνδυνος της φτώχειας των ηλικιωμένων αυξήθηκε περισσότερο σε σχέση με τον αντίστοιχο των ατόμων εργάσιμης ηλικίας κατά την περίοδο 2005-2008. Αντιθέτως, η σχετική απόσταση στον κίνδυνο φτώχειας των ηλικιωμένων και των ατόμων εργάσιμης ηλικίας μειώθηκε την περίοδο 2005-2008 (αν και παρέμεινε υψηλότερος για τους ηλικιωμένους) στην Ελλάδα, την Ιρλανδία

²⁶ Οι χώρες αυτές είναι οι εξής: Βέλγιο, Βουλγαρία, Δανία, Εσθονία, Ιρλανδία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Μάλτα, Αυστρία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβενία, Φιλανδία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο.

και την Πορτογαλία, λόγω της μείωσης του ποσοστού φτώχειας των ατόμων 65+ ετών ([European Commission, 2010](#)).²⁷

Το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας στην Ελλάδα: Τι αλλάζει στην κρίση;

Η σταθερή εικόνα διαχρονικά: Η αποτύπωση του ηλικιακού προφίλ της φτώχειας στην Ελλάδα με γκρίζο χρώμα, συνιστούσε μία από τις βασικότερες διαπιστώσεις για τη σύνοψη της σχετικής θέσης των ηλικιωμένων στον κίνδυνο χαμηλού εισοδήματος ([Κανελλόπουλος, 1986: 70](#); [Λυμπεράκη & Τήνιος, 2002](#); [Μητράκος & Τσακλόγλου, 2012: 49-51](#); [Τήνιος, 2010: 260](#); [Lyberaki, Tinios & Georgiadis, 2010](#); [Tsakloglou, 1990: 393](#); [Tsakloglou & Panopoulou, 1998](#)). Η μεγάλη ηλικία αποτελούσε, διαχρονικά, σοβαρό επιβαρυντικό παράγοντα για τη φτώχεια, με τη σχετική θέση των συνταξιούχων να εμφανίζει επιδείνωση από το 1988 έως και το 1994 και βελτίωση μετά ([Λυμπεράκη & Τήνιος, 2002: 161](#)), λόγω κυρίως της εισοδηματικής πολιτικής στις συντάξεις, της πολιτικής συντάξεων στον ΟΓΑ, και της χορήγησης ΕΚΑΣ από το 1996 ([Τήνιος, 2003: 83](#)).

Και η αντιστροφή της την εποχή της κρίσης: Ο κίνδυνος φτώχειας για άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών ανέρχεται το 2012 σε 17.2% και είναι μειωμένος κατά 6.4 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2011 (23.6%). Για πρώτη φορά, ο κίνδυνος φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ελλάδα εμφανίζεται σημαντικά χαμηλότερος (περί τις επτά ποσοστιαίες μονάδες) σε σχέση τον αντίστοιχο κίνδυνο των ατόμων εργάσιμης ηλικίας (24%), σε σημείο που θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί σε πλήρη αντιστροφή της εικόνας που υπήρχε τις προηγούμενες δεκαετίες. *Ποια είναι, ωστόσο, η εξήγηση αυτής της τάσης;* Η μείωση του κινδύνου φτώχειας ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω οφείλεται στη μείωση, κατά 13% του ορίου φτώχειας (από 6,591 ευρώ το 2011 σε 5,708 ευρώ το 2012), χωρίς αντίστοιχη μείωση των συντάξεων κάτω των 1,000 ευρώ, κατά το έτος αναφοράς του εισοδήματος 2011 ([Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2013](#)), με αποτέλεσμα μέρος της πληθυσμιακής ομάδας των ηλικιωμένων να βρίσκεται πάνω από το νέο (χαμηλότερο) όριο φτώχειας, χωρίς κατ' ανάγκη βελτίωση της εισοδηματικής τους κατάστασης σε σχέση με το προηγούμενο έτος.

²⁷ Έχοντας ως πλαίσιο αναφοράς τα παραπάνω ευρήματα, η παρούσα εργασία στα [κεφαλαία 4 και 6](#) φιλοδοξεί να συνεισφέρει στη συζήτηση για το πρότυπο διαφοροποίησης του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των ατόμων εργάσιμης ηλικίας (50-64) και των ατόμων σε συνταξιοδότηση (65+) στις χώρες της Ευρώπης.

Ο κίνδυνος φτώχειας διαφοροποιείται επίσης και ως προς το **φύλο**, ακόμη και υπό τις υποθέσεις της ισομερούς ενδο-οικογενειακής κατανομής των πόρων (ισοδύναμο κατά κεφαλή εισόδημα). Οι γυναίκες πλήττονται περισσότερο από τη φτώχεια σε σχέση με τους άνδρες, διαπίστωση που στη βιβλιογραφία συνοψίζεται με τον όρο **«feminization of poverty»** (Fukuda-Parr, 1999; Hardy & Hazelrigg, 1993; McLanahan & Kelly, 2006; Pearce, 1978; Stone, 1989). Ο κίνδυνος φτώχειας των ηλικιωμένων γυναικών εκτιμάται περί το ένα τρίτο υψηλότερος σε σχέση με τον αντίστοιχο κίνδυνο των ανδρών της ίδιας ηλικίας (OECD, 2008). Οι διαφορές στο ποσοστό φτώχειας γυναικών και ανδρών συνδέονται με επιμέρους χαρακτηριστικά όπως η ηλικία και οι μορφές οικογένειας: η οικονομική επισφάλεια αφορά περισσότερο τις ηλικιωμένες γυναίκες που ζουν μόνες και είναι σε κατάσταση χηρείας (Angel et al., 2007; Bíró, 2013). Οι γυναίκες επικεφαλής μονογονεϊκών οικογενειών συνιστούν επίσης μια ομάδα υψηλού κινδύνου φτώχειας (Bárcena-Martín & Moro-Egido, 2013), ερμηνεύοντας σε μεγάλο βαθμό την απόκλιση του ποσοστού φτώχειας των γυναικών παραγωγικής ηλικίας σε σχέση με το αντίστοιχο των ανδρών. Εκτός του εισοδήματος, ενδείξεις χάσματος φύλου προκύπτουν και στην αξία των περιουσιακών στοιχείων (Deere & Doss, 2006; Denton & Boos, 2007).²⁸

Πώς μπορούν να ερμηνευτούν οι διαφορές στο ποσοστό φτώχειας μεταξύ των φύλων και δη στην περίπτωση των ηλικιωμένων ατόμων; Οι διαφορές στην εισοδηματική κατάσταση των ηλικιωμένων ανδρών και γυναικών αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό το χάσμα φύλου στο ύψος της σύνταξης και τη συνταξιοδοτική κάλυψη (για μια σχετική επισκόπηση στην Ευρώπη βλέπε Bettio, Betti & Tinios, 2013; Bonnet & Geraci, 2009; Frericks & Maier, 2008; Scherger et al., 2012; Vara, 2013, ενώ για τις ΗΠΑ Currie, 1993; Even & Macpherson, 1990, 1994, 2004; Lee & Shaw, 2003), λόγω κυρίως των διαφορών ανδρών και γυναικών στον εργασιακό βίο (διάσταση που στη βιβλιογραφία των φεμινιστικών οικονομικών αποδίδεται μεταξύ άλλων στο **«κόστος της μητρότητας»**,²⁹ βλέπε Budig & England, 2001; Davies & Joshi, 1994, 1999; Davies, Joshi & Romana, 2000; Levine, Mitchell & Phillips, 1999; Lyberaki, 2011;

²⁸ Στις παραπάνω διαπιστώσεις αποσκοπεί να συνεισφέρει η ανάλυση του **κεφαλαίου 9**, η οποία επιχειρεί τη σύγκριση του κινδύνου φτώχειας των ηλικιωμένων ανδρών και γυναικών που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό.

²⁹ Στα ευρήματα των μελετών αυτών υπάρχει συμφωνία ότι οι γυναίκες με παιδιά συχνά δεν εργάζονται. Ακόμη και όταν εργάζονται, τείνουν να απασχολούνται λιγότερες ώρες από τους άνδρες, ενώ συνήθως αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς. Αυτές οι διαφορές μεταξύ των φύλων λειτουργούν σωρευτικά διαχρονικά και συχνά «μεταφέρονται» και στη συνταξιοδότηση, τόσο στη θεμελίωση δικαιώματος, όσο και στο ύψος της σύνταξης.

Lyberaki, Tinios & Papadoudis, 2013; Sefton et al., 2011; Sigle-Rushton & Waldfogel, 2007; Vartanian & McNamara, 2002; Wakabayashi & Donato, 2006), καθώς και των χαρακτηριστικών των συνταξιοδοτικών συστημάτων (Frericks, Maier & De Graaf, 2007; Jefferson, 2009; Steinhilber, 1996; Zaidi, Gasior & Zólyomi, 2010).³⁰

Όσον αφορά τη διασύνδεση του κινδύνου φτώχειας με την **κατάσταση απασχόλησης**, η εμπειρία των δύο τελευταίων δεκαετιών στις χώρες της Ευρώπης επιβεβαιώνει ότι το να βρίσκεται ένα άτομο σε απασχόληση παραμένει η καλύτερη διασφάλιση κατά του κινδύνου της φτώχειας (European Commission, 2010). Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο κίνδυνος της φτώχειας των ανέργων είναι πάνω από πέντε φορές υψηλότερος σε σχέση με όσους βρίσκονται σε απασχόληση, ενώ τα άτομα εργάσιμης ηλικίας που βρίσκονται εκτός εργατικού δυναμικού εμφανίζουν πάνω από τρεις φορές υψηλότερο ποσοστό φτώχειας σε σχέση με όσους εργάζονται (Mejer, 2000). Στην Ελλάδα, πριν αλλά και κατά την κρίση, ο κίνδυνος φτώχειας των μελών των νοικοκυριών που αποκλείονται από την απασχόληση, εμφανίζεται υψηλότερος απ' ό,τι είναι στην υπόλοιπη Ευρώπη (Mitrakos & Tsakloglou, 2006; Ζωγραφάκης & Μητράκος, 2006; Μητράκος, 2006; Μητράκος & Τσακλόγλου, 2003, 2012).³¹

³⁰ Στη βάση των παραπάνω ευρημάτων, ένα τμήμα της εμπειρικής ανάλυσης του κεφαλαίου 8 επιχειρεί μία ποσοτική προσέγγιση της σημασίας των διαφορετικών εμπειριών των ανδρών και των γυναικών στον εργασιακό βίο στον προσδιορισμό των διαφορών στο εισόδημά τους κατά την τρίτη ηλικία.

³¹ Μία κρίσιμη επίπτωση της ύφεσης στους κοινωνικούς δείκτες στην Ελλάδα έχει να κάνει με την αύξηση της ανεργίας και του αριθμού των νοικοκυριών χωρίς κανένα εργαζόμενο μέλος (βλέπε Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012β; Μητράκος & Ζωγραφάκης, 2012; Νικολίτσα, 2012; OECD, 2013d). Δεδομένης της περιορισμένης αποτελεσματικότητας του κοινωνικού κράτους (Ματσαγγάνης, Λεβέντη & Καναβιτσά, 2012; ΟΟΣΑ, 2013) και των δυνατοτήτων των άτυπων δικτύων να ανταποκριθούν στις αυξημένες ανάγκες, αυτό που φαίνεται να αλλάζει στην κρίση είναι η σημασία της ανεργίας ως προσδιοριστικός παράγοντας της φτώχειας (ΕΚΚΕ, 2012; Ματσαγγάνης, 2013). Η διερεύνηση του εν λόγω ζητήματος κρίνεται ότι είναι πέραν των ερευνητικών κατευθύνσεων της διατριβής. Θεωρείται, εντούτοις αναγκαίο να γίνουν δύο επισημάνσεις: **Πρώτον**, η ανεργία έχει άμεση επίδραση στον προσδιορισμό της οικονομικής επισφάλειας των **σημερινών ηλικιωμένων** στην Ελλάδα (είτε μέσω της ανάγκης για περισσότερη βοήθεια από τους ηλικιωμένους προς τα άνεργα νεότερα μέλη του νοικοκυριού, είτε μέσω του περιορισμού της δυνατότητας παροχής βοήθειας από τα νεότερα μέλη προς τους ηλικιωμένους), δεδομένης της διαγενεακής αλληλεγγύης (Τήνιος, 2009). **Δεύτερον**, η ανεργία και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν όσοι είναι σήμερα σε εργάσιμη ηλικία ενδέχεται να έχουν επίπτωση στον προσδιορισμό της φτώχειας των **μελλοντικών ηλικιωμένων** στην Ελλάδα: η ανεργία μπορεί να συμπεριληφθεί μεταξύ των παραμέτρων που υποδηλώνουν ότι τα χαρακτηριστικά και οι αιτίες της φτώχειας των μελλοντικών ηλικιωμένων ενδέχεται να διαφέρουν από αυτές των σημερινών ηλικιωμένων.

2.3 Η διασύνδεση της εισοδηματικής κατάστασης με την κατάσταση υγείας

Η διερεύνηση της συναρτησιακής σχέσης μεταξύ εισοδηματικής κατάστασης και **κατάστασης υγείας** αποτελεί ιδιαίτερο αντικείμενο έρευνας των μελετών στα οικονομικά της υγείας. Η κρατούσα γνώμη, χαρακτηρίζουσα τα ευρήματα πολλών μελετών ([Avendano, Aro & Mackenbach, 2005](#); [Cai, 2009](#); [Ettner, 1996](#); [Feinstein, 1993](#); [Jones and Wildman, 2008](#); [Subramanyam et al., 2009](#)), αποδίδει πρωτεύουσα θέση στο ρόλο του εισοδήματος ως προσδιοριστικό παράγοντα των μεταβολών στην κατάσταση υγείας και αναγνωρίζει υψηλό βαθμό θετικής συσχέτισης μεταξύ αύξησης του εισοδήματος και βελτίωσης της κατάστασης υγείας. Σχηματικώς, η σχέση εισοδήματος και επιπέδου αυτο-αναφερόμενης υγείας, όπως αποτυπώνεται στα ευρήματα των μελετών στις Η.Π.Α ([Backlund et al. 1996](#)), καθώς και στις χώρες της Ευρώπης ([Fritzell, Nermo & Lundberg, 2004](#); [Mackenbach et al., 2005](#)) φαίνεται να ακολουθεί περισσότερο το πρότυπο μιας **σιγμοειδούς μορφής**, παρά μίας γραμμικής σχέσης. Στα μεσαία εισοδήματα η αύξηση του εισοδήματος συνδέεται με καλύτερο επίπεδο υγείας, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Αντιθέτως, στα υψηλότερα τμήματα της κατανομής του εισοδήματος, η οριακή επίδραση της αύξησης του εισοδήματος στην κατάσταση υγείας εμφανίζεται φθίνουσα, ενώ στα χαμηλότερα τμήματα της κατανομής, μια μείωση του εισοδήματος συνδέεται με μεγαλύτερη επιδείνωση της κατάστασης υγείας. Σε συμφωνία με την υπόθεση περί μη γραμμικής διασύνδεσης εισοδήματος και κατάστασης υγείας θεωρούνται τα ευρήματα των [Tinios & Georgiadis \(2009\)](#) αναδεικνύοντας την ανεξάρτητη επίδραση της κατάστασης φτώχειας στο επίπεδο αυτο-αναφερόμενης υγείας, δεδομένου του ύψους του εισοδήματος και των λοιπών χαρακτηριστικών των ατόμων ηλικίας 50+ ετών.³² Το εισόδημα φαίνεται να επηρεάζει την κατάσταση υγείας, αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι η αιτιακή διαδοχή συχνά **αντιστρέφεται** ιδιαίτερος για τα άτομα άνω των 50 ετών: η οικονομική κατάσταση των ηλικιωμένων ατόμων φαίνεται να εξαρτάται και εκ του επιπέδου της κατάστασης υγείας ([Smith, 1998](#)).³³

³² Ορισμένες πρόσφατες μελέτες εστιάζουν επίσης στη σημασία των κοινωνικό-οικονομικών παραμέτρων στον προσδιορισμό της κατάστασης υγείας των ηλικιωμένων, όπως οι συνθήκες διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία και οι εμπειρίες στα προηγούμενα στάδια της ζωής των ατόμων (για την Ευρώπη βλέπε [Hank, Deindl & Brandt, 2013](#); για τις ΗΠΑ [Berry, 2007](#)).

³³ Η παρούσα διατριβή εξετάζει τη διασύνδεση της κατάστασης υγείας με την κατάσταση φτώχειας (τμήμα της ανάλυσης του [κεφαλαίου 5](#)), καθώς και με την κατάσταση επίμονης φτώχειας (τμήμα της εμπειρικής ανάλυσης του [κεφαλαίου 7](#)), θεωρώντας την κατάσταση υγείας προσδιοριστικό παράγοντα της εισοδηματικής κατάστασης των ηλικιωμένων.

2.4 Η εικόνα της πολυδιάστατης φτώχειας στην Ευρώπη

Οι μελέτες που εστιάζουν στην **πολυδιάστατη φτώχεια** αποδίδουν, πέραν του εισοδήματος, ιδιαίτερη σημασία σε μη νομισματικούς δείκτες, εξετάζοντας τη δυνατότητα των νοικοκυριών να ικανοποιούν συγκεκριμένες ανάγκες και να διαθέτουν ορισμένα βασικά αγαθά. Ως μη νομισματικοί δείκτες στέρησης του νοικοκυριού συχνά χρησιμοποιούνται διαστάσεις που αφορούν καθυστερούμενες οφειλές του νοικοκυριού σε σχέση με τη στέγαση και τους λογαριασμούς, την έκταση των χρεών, την αναγκαστική έλλειψη στοιχειωδώς απαραίτητων και τέλος τις συνθήκες στέγασης.

Ποια είναι λοιπόν η εικόνα της πολυδιάστατης φτώχειας στην Ευρώπη και πώς συνδέεται με την αντίστοιχη εικόνα της εισοδηματικής φτώχειας; Από την ενδεικτική απαρίθμηση των βασικών ευρημάτων των μελετών για την πολυδιάστατη φτώχεια στις χώρες της Ευρώπης προκύπτουν τα ακόλουθα: **Πρώτον**, όπως και στην περίπτωση της εισοδηματικής φτώχειας, η εικόνα που προκύπτει από τις υποκειμενικές αξιολογήσεις για τις επιμέρους διαστάσεις υλικής αποστέρησης παρουσιάζει διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών της Ευρώπης (Boarini & Mira d'Ercole, 2006; Guio, 2005b; Tsakloglou & Papadopoulos, 2002). Για παράδειγμα, ενώ στην Ολλανδία και το Λουξεμβούργο περί το 15% του πληθυσμού αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες σε (τουλάχιστον μια από) διαστάσεις όπως: **i)** να πληρώσει για μία εβδομάδα διακοπών το χρόνο, **ii)** να πληρώνει κάθε δεύτερη μέρα για γεύμα που να περιλαμβάνει κρέας, κοτόπουλο, ψάρι (ή λαχανικά ίσης αξίας για χορτοφάγους), **iii)** να αντιμετωπίζει έκτακτες, αλλά αναγκαίες δαπάνες και **iv)** να μην καθυστερεί λόγω οικονομικών δυσκολιών να αποπληρώσει ενοίκιο, λογαριασμούς ή δόσεις δανείου, τα αντίστοιχα ποσοστά στην Ελλάδα και την Πορτογαλία εμφανίζονται σημαντικά υψηλότερα (60%). **Δεύτερον**, το πρότυπο της ομαδοποίησης των χωρών με βάση την έκταση της υλικής αποστέρησης, παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με το αντίστοιχο πρότυπο ομαδοποίησης των χωρών με βάση τον κίνδυνο φτώχειας (OECD, 2008). Οι χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά εισοδηματικής φτώχειας (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία και Ιταλία), εμφανίζουν επίσης και τα σχετικά υψηλότερα ποσοστά υλικής αποστέρησης. **Τρίτον**, η εισοδηματική κατάσταση των ατόμων σχετίζεται με την κατάσταση υλικής αποστέρησης, καθώς τα άτομα που βρίσκονται στα χαμηλότερα τμήματα της κατανομής εισοδήματος εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά υλικής αποστέρησης. Ωστόσο, παρά τη στενή σύνδεση

εισοδήματος και υλικής αποστέρησης, ο βαθμός συσχέτισης των δύο παραπάνω παραμέτρων απέχει από το να είναι πλήρης (Whelan, Layte & Maître, 2004), όπως επίσης συμβαίνει και μεταξύ επίμονης φτώχειας και υλικής αποστέρησης (Whelan, Layte & Maître, 2002). Τέλος, υψηλότερος κίνδυνος υλικής αποστέρησης συνδέεται με άτομα που είναι σε κατάσταση ανεργίας, έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, ζουν σε μονομελές νοικοκυριό, καθώς επίσης και μεταξύ των μεταναστών (OECD, 2008: 180). Σημειώνεται, ωστόσο ότι, σε αντίθεση με το ηλικιακό προφίλ της εισοδηματικής φτώχειας, η υλική αποστέρηση φαίνεται να αφορά περισσότερο τα νεότερα τμήματα του πληθυσμού, παρά τους ηλικιωμένους. Η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται στις περισσότερες χώρες, εκτός από τις χώρες του Νότου που συμβαίνει το αντίθετο: στον Νότο, η υλική αποστέρηση την προ της κρίσης εποχή αφορούσε περισσότερο τους ηλικιωμένους όπως ακριβώς και η εισοδηματική φτώχεια (Lyberaki, Tinios & Georgiadis, 2010; Tsakloglou & Papadopoulos, 2001b).³⁴

2.5 Επισκόπηση της εικόνας της επίμονης φτώχειας στην Ευρώπη

Με βάση την ανάλυση των στοιχείων της έρευνας EU-SILC, η κατάσταση επίμονης φτώχειας το 2007 αφορούσε, κατά μέσο όρο το 10% των ατόμων στις χώρες της Ευρώπης. Το παραπάνω ποσοστό υποδεικνύει ότι σχεδόν τρία στα πέντε άτομα που ήταν σε κατάσταση φτώχειας το 2007, ήταν επίσης και σε κατάσταση επίμονης φτώχειας, δηλαδή είχαν εισόδημα κάτω του 60% του διάμεσου εισοδήματος σε δύο τουλάχιστον από τα τρία προηγούμενα έτη (Özdemir & Ward, 2010). Ανάλογες διαπιστώσεις που να δείχνουν ότι οι επίμονα φτωχοί αποτελούν ένα σημαντικό μερίδιο των ατόμων που κατατάσσονται ως φτωχοί σε μια δεδομένη χρονική περίοδο (πάνω από ένα στα δύο άτομα) προκύπτουν από τα ευρήματα και άλλων μελετών, όπως για παράδειγμα των Denis & Guio (2003) για την περίοδο 1996-1999 και

³⁴ Τμήμα της εμπειρικής ανάλυσης του κεφαλαίου 5 επιχειρεί τη συσχέτιση της εισοδηματικής κατάστασης με μη-νομισματικούς δείκτες, οι οποίοι σχετίζονται με τη δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες περίθαλψης και φροντίδας. Παρότι ο αποκλεισμός από την περίθαλψη συνιστά μία κρίσιμη διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας, ιδιαιτέρως του ηλικιωμένου πληθυσμού, δεν περιλαμβάνεται στις μεταβλητές της έρευνας EU-SILC, ούτε επίσης στις διαστάσεις του σύνθετου δείκτη φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού (AROE) που χρησιμοποιείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Συσχέτιση της εισοδηματικής κατάστασης με μη-νομισματικούς δείκτες επιχειρείται επίσης και σε τμήμα της εμπειρικής ανάλυσης του κεφαλαίου 8. Στην προκειμένη περίπτωση διερευνάται η σύνδεση της εισοδηματικής φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων με τις συνθήκες διαβίωσης κατά την παιδική τους ηλικία.

OECD (2008) για την περίοδο 1999-2001 με βάση τα στοιχεία του Ευρωπαϊκού Πάanel Νοικοκυριών (ECHP), καθώς επίσης των Lyberaki & Tinios (2008) και Tinios, Lyberaki & Georgiadis (2011), για την περίοδο 2004-2007 με βάση τα στοιχεία της έρευνας SHARE για τα άτομα ηλικίας 50+ ετών.

Τα παραπάνω ευρήματα αφορούν την έκταση της επίμονης φτώχειας κατά μέσο όρο στις χώρες της Ευρώπης, χωρίς ωστόσο να σημαίνουν ότι το εν λόγω φαινόμενο αφορά στον ίδιο βαθμό όλες τις χώρες. Το αντίθετο μάλιστα. Διάφορες μελέτες (Andriopoulou & Tsakoglou, 2011a; Jenkins & Van Kerm, 2011; Layte & Whelan, 2003; Mejer & Linden, 2000; OECD, 2001; Whelan, Layte, & Maître, 2003, 2004) καταλήγουν ότι η έκταση της επίμονης φτώχειας διαφέρει μεταξύ των χωρών της Ευρώπης με τα υψηλότερα ποσοστά να εμφανίζονται στις χώρες του Νότου (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία και Ιταλία), καθώς και στην Ιρλανδία, ενώ από την άλλη τα χαμηλότερα ποσοστά επίμονης φτώχειας καταγράφονται κυρίως στις χώρες του Βορρά (Δανία, Σουηδία), όπως επίσης και στην Ολλανδία. Στο ίδιο πλαίσιο περιλαμβάνονται και οι διαπιστώσεις από τη μελέτη των Fouarge & Layte (2005) υποστηρίζοντας ότι το πρότυπο της διαφοροποίησης του κινδύνου επίμονης φτώχειας μεταξύ των χωρών της Ευρώπης εμφανίζεται σύμφωνα με το πρότυπο ομαδοποίησης των χωρών με βάση τα χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής πολιτικής, σύμφωνα με την τυπολογία των Esping-Andersen (1990) και Ferrera (1996). Επίσης, φαίνεται να υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ του κινδύνου επίμονης φτώχειας και του ποσοστού φτώχειας σε μια χρονική στιγμή στις χώρες της Ευρώπης.³⁵

Το **μορφωτικό επίπεδο** παρουσιάζει ισχυρή διασύνδεση με την κατάσταση επίμονης φτώχειας, καθώς στα άτομα με χαμηλό ή μέσο μορφωτικό επίπεδο παρατηρείται υψηλότερος κίνδυνος επίμονης φτώχειας σε σχέση με τα άτομα με ανώτερη μόρφωση. Το πρότυπο της αρνητικής συσχέτισης μεταξύ μορφωτικού επιπέδου και κινδύνου επίμονης φτώχειας επιβεβαιώνεται σχεδόν σε όλες τις χώρες της Ευρώπης, όχι όμως στον ίδιο βαθμό παντού (European Commission, 2002; Fouarge & Layte, 2005; OECD, 2001): οι διαφορές στο σχετικό κίνδυνο επίμονης φτώχειας των ατόμων με έως μέση εκπαίδευση σε σχέση με τα άτομα με ανώτερη εκπαίδευση εμφανίζονται μικρότερες στην περίπτωση των Βορείων χωρών, καθώς και της Ολλανδίας και της Γερμανίας, αυξάνονται περισσότερο στην περίπτωση των Ηπειρωτικών χωρών και

³⁵ Η συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας της βιβλιογραφίας ελέγχεται στο κεφάλαιο 6, μέσω της συγκριτικής στατικής ανάλυσης της φτώχειας και της μέτρησης της επίμονης φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ στην Ευρώπη.

της Ιρλανδίας, και λαμβάνουν τις μεγαλύτερες τιμές στην περίπτωση των χωρών του Νότου. Η χαμηλή εκπαίδευση φαίνεται να συνδέεται παντού με σχετικά υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας, αλλά στις Νότιες χώρες περισσότερο σε σχέση με τις χώρες του Βορρά. Η διασύνδεση του μορφωτικού επιπέδου με την κατάσταση επίμονης φτώχειας επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα μελετών για τις ΗΠΑ (Stevens, 1999).

Ο κίνδυνος επίμονης φτώχειας φαίνεται να διαφοροποιείται και ως προς το φύλο (OECD, 2001): στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες οι γυναίκες αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας σε σχέση με τους άνδρες, με μόνες εξαιρέσεις την Πολωνία και την Ολλανδία, στις οποίες το χάσμα φύλου στο ποσοστό επίμονης φτώχειας δείχνει μεγαλύτερη επιβάρυνση των ανδρών (Antolín, Dang & Oxley, 1999; Özdemir & Ward, 2010). Οι ηλικιωμένες γυναίκες που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό εμφανίζουν κατά μέσο όρο στις χώρες της Ευρώπης 2.7 φορές υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό (OECD, 2008), ενώ σε ορισμένες χώρες ο παραπάνω σχετικός κίνδυνος είναι ακόμη υψηλότερος, όπως για παράδειγμα στη Δανία (6.1 φορές υψηλότερο ρίσκο) και την Αυστρία (3.8 φορές υψηλότερο ρίσκο).

Ως προς τη διασύνδεση της ηλικίας με τον κίνδυνο επίμονης φτώχειας, στα ευρήματα των μελετών (Antolín, Dang, & Oxley, 1999; Özdemir & Ward, 2010) αποτυπώνεται υψηλότερος κίνδυνος επίμονης φτώχειας των ατόμων 65+ ετών σε σχέση με τα άτομα εργάσιμης ηλικίας. Εστιάζοντας περισσότερο στην ηλικιακή ομάδα του δείγματος της έρευνας SHARE, δηλαδή στα άτομα 50+ ετών προκύπτει ότι ο κίνδυνος επίμονης φτώχειας διαφέρει σημαντικά μεταξύ των ατόμων 50-64 ετών και των ατόμων 65+ ετών (OECD, 2008). Από την μια πλευρά, ο σχετικός κίνδυνος επίμονης φτώχειας των ατόμων 50-64 ετών στις περισσότερες χώρες δεν διαφέρει ουσιωδώς από τον αντίστοιχο του συνολικού πληθυσμού της χώρας, ενώ σε ορισμένες όπως η Ολλανδία και η Ισπανία παρουσιάζεται σημαντικά χαμηλότερος από τον αντίστοιχο κίνδυνο για το σύνολο του πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, τα άτομα ηλικίας 65+ ετών αντιμετωπίζουν στις περισσότερες περιπτώσεις χωρών σχετικά υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό, με τις εν λόγω διαφορές να είναι πιο έντονες στην περίπτωση της Δανίας (τα άτομα 65+ ετών έχουν 2.5 φορές υψηλότερο ρίσκο επίμονης φτώχειας σε σχέση με τον μέσο όρο της χώρας), του Βελγίου (2.2 φορές υψηλότερο ρίσκο), καθώς και της Αυστρίας (2.1 φορές

υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+ ετών σε σχέση με το γενικό μέσο όρο της χώρας).

Η σημασία της **συμμετοχής στην αγορά εργασίας**, καθώς και του αριθμού των μελών του νοικοκυριού που είναι σε κατάσταση απασχόλησης ως παράγοντες που μειώνουν την πιθανότητα επίμονης φτώχειας αναδεικνύονται από τα ευρήματα των [Biowen \(2003\)](#) για την περίπτωση της Γερμανίας και των [Mejer & Linden, \(2000\)](#) για οκτώ Ευρωπαϊκές χώρες. Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και τα ευρήματα των μελετών που δείχνουν τη σύνδεση των αλλαγών στην κατάσταση απασχόλησης (εντός και εκτός απασχόλησης), με αντίστοιχες μεταβάσεις εντός και εκτός του κινδύνου φτώχειας, όπως για παράδειγμα της [Canto \(1996\)](#) για την περίπτωση της Ισπανίας, του [Valleta \(2006\)](#) για την περίπτωση του Καναδά, της Γερμανίας, του Ηνωμένου Βασιλείου και των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς επίσης και των [Polin & Raitano \(2012\)](#) για 22 Ευρωπαϊκές χώρες με βάση τα πάνελ στοιχεία της έρευνας EU-SILC.³⁶

Πέραν της επίδρασης των χαρακτηριστικών των ατόμων, αρκετές ερευνητικές εργασίες ([Andriopoulou & Tsakloglou, 2011a, 2011b; Cappellari, & Jenkins, 2004; Devicienti, 2002; Poggi, 2007](#)) εστιάζουν στο γεγονός ότι η πιθανότητα της επίμονης φτώχειας σε μία δεδομένη χρονική περίοδο (t) φαίνεται να επηρεάζεται από την διάρκεια στην οποία ένα άτομο είναι σε κατάσταση φτώχειας την προηγούμενη χρονική (t_1). Με πιο απλά λόγια, η διάρκεια της κατάστασης φτώχειας φαίνεται να ασκεί *ανεξάρτητη* επίδραση (δεδομένων των χαρακτηριστικών των ατόμων) στην πιθανότητα μετάβασης από την κατάσταση φτώχειας, με τα ευρήματα των ερευνών να δείχνουν ότι όσο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα παραμένει ένα άτομο σε κατάσταση φτώχειας, τόσο μειώνεται η πιθανότητα μετάβασης σε κατάσταση μη-φτώχειας την επόμενη χρονική περίοδο. Τα ευρήματα αυτά συνιστούν ενδείξεις αυτό-τροφοδοτούμενων κύκλων μειονεξίας και εισοδηματικής ένδειας, με την έννοια ότι η *παρούσα* κατάσταση φτώχειας ασκεί *ανεξάρτητη* και *μεμονωμένη* επίδραση (δεδομένων των λοιπών παραμέτρων) στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο σε κατάσταση φτώχειας και την *επόμενη χρονική περίοδο* (**state dependence**, δηλαδή, εξάρτηση από την προηγούμενη κατάσταση).

³⁶ Με οδηγό τα παραπάνω ευρήματα, η εμπειρική ανάλυση του [κεφαλαίου 7](#) χρησιμοποιεί, μεταξύ άλλων, τις παραπάνω δημογραφικές και κοινωνικές παραμέτρους (ηλικία, φύλο, μορφωτικό επίπεδο και κατάσταση απασχόλησης) ως ερμηνευτικές μεταβλητές της κατάστασης επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων στις χώρες της Ευρώπης.

2.6 Ο ρόλος και η αποτελεσματικότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας στον περιορισμό του κινδύνου της φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης

Το σημαντικότερο τμήμα των δράσεων του κοινωνικού κράτους επικεντρώνεται στην επίτευξη δύο βασικών στόχων, συγκεκριμένα τη μείωση της φτώχειας και γενικά των οικονομικών ανισοτήτων και την προστασία της απασχόλησης και αύξηση της οικονομικής απόδοσής της. Οι παραπάνω στόχοι που διέπουν τις κοινωνικές πολιτικές επιτυγχάνονται σε διαφορετικό βαθμό και επιπλέον με διαφορετική αποτελεσματικότητα στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες (Boeri, 2002; Börsch-Supan, 2006). Η παρούσα υποενότητα αποσκοπεί να παρουσιάσει τα κυριότερα ευρήματα για την αποτελεσματικότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας στην Ευρώπη, όσον αφορά την επίτευξη του στόχου της μείωσης του κινδύνου φτώχειας.

Γιατί διαφέρει μεταξύ των χωρών η αποτελεσματικότητα των κοινωνικών πολιτικών στην μείωση του κινδύνου φτώχειας στην Ευρώπη; Πιθανές εξηγήσεις στο παραπάνω ερώτημα μπορούν να αναζητηθούν εξετάζοντας μια σειρά από παραμέτρους, ξεκινώντας από το γεγονός ότι **καθαντά** τα συστήματα κοινωνικής πολιτικής διαφέρουν μεταξύ των χωρών της Ευρώπης, τόσο ως προς την *εμβέλειά* τους, όσο και ως προς τα επιμέρους *χαρακτηριστικά* τους. Δηλαδή, είναι δύσκολο να υποστηριχθεί ότι υπάρχει ένας κοινός «τύπος» συστήματος κοινωνικής προστασίας στις χώρες της Ευρώπης. Αντιθέτως, ανάλογα με τα βασικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι για παράδειγμα η σύνθεση των κοινωνικών δαπανών, τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας στην Ευρώπη μπορούν να ταξινομηθούν σε τέσσερις ομάδες: **i)** το σκανδιναβικό μοντέλο, **ii)** το μοντέλο της ηπειρωτικής Ευρώπης, **iii)** το αγγλοσαξονικό μοντέλο και **iv)** το μοντέλο της νότιας Ευρώπης (βλέπε Bettio, Simonazzi & Villa, 2006; Boeri, 2002; Esping-Andersen, 1990; Jensen, 2008; Leibfreid, 1993). Συνοπτικά, το σκανδιναβικό μοντέλο διακρίνεται από την παροχή, σε ευρεία βάση, επιδομάτων σε άτομα που δεν συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, ενώ το μοντέλο της ηπειρωτικής Ευρώπης επικεντρώνεται κυρίως σε συντάξεις παρά σε εισοδηματικές μεταβιβάσεις σε άτομα εργάσιμης ηλικίας. Όσον αφορά το αγγλοσαξονικό μοντέλο χαρακτηρίζεται από περιορισμένο κράτος πρόνοιας, το οποίο, ωστόσο, διανέμει περισσότερους πόρους, σε σχέση με τα άλλα μοντέλα, για δαπάνες κοινωνικής βοήθειας. Τέλος, στο μοντέλο της νότιας Ευρώπης, περισσότερο από το μισό της δαπάνης για κοινωνική προστασία διατίθεται για συντάξεις, ενώ οι δαπάνες κοινωνικών επιδομάτων προς τον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας καταγράφονται πολύ περιορισμένες.

Πώς επομένως, συνδέεται η διαφορετικότητα των συστημάτων κοινωνικής πολιτικής στην Ευρώπη, με τη διαφορετική τους αποτελεσματικότητα ως προς την επίτευξη του στόχου του περιορισμού του κινδύνου φτώχειας; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των συστημάτων κοινωνικής πολιτικής που συνδέονται με καλύτερες επιδόσεις όσον αφορά τον περιορισμό της φτώχειας; Αναφορικά με τον προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ της δαπάνης για κοινωνική προστασία και του κινδύνου φτώχειας σε μια κοινωνία (Heady, Mitrakos & Tsakloglou, 2001) η εικόνα που προκύπτει δείχνει ότι οι χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας (Ιρλανδία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία) είναι αυτές που καταγράφουν τις χαμηλότερες κοινωνικές δαπάνες (κυρίως επιδομάτων) ως ποσοστό του ΑΕΠ. Αντιθέτως, οι χώρες που εμφανίζουν μεγαλύτερο μερίδιο κοινωνικών επιδομάτων στο ΑΕΠ (Σουηδία, Δανία, Γαλλία και Φιλανδία) παρουσιάζουν σημαντικά μικρότερο ποσοστό φτώχειας. Ωστόσο, είναι κυρίως το «που» ξοδεύεται η δαπάνη κοινωνικής προστασίας (δηλαδή σε ποιες λειτουργίες) και ακόμη περισσότερο το «πώς» δαπανάται (δαπάνες με ή χωρίς έλεγχο των μέσων των δικαιούχων) οι παράμετροι εκείνες της κοινωνικής προστασίας με την καθοριστικότερη σημασία στην ερμηνεία της εικόνας της φτώχειας στην Ευρώπη. Οι χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας (Ιρλανδία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία) καταγράφουν επίσης τις χαμηλότερες δαπάνες για κοινωνικά επιδόματα προς τον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας (OECD, 2008; 2011). Από την άλλη πλευρά, οι χώρες που αποδίδουν περισσότερο βάρος στο μερίδιο κοινωνικών επιδομάτων στο σύνολο της δαπάνης για κοινωνική προστασία (Σουηδία, Δανία, Γαλλία και Φιλανδία) παρουσιάζουν εμφανώς χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας.

Στις παραπάνω διαπιστώσεις συντείνουν και τα ευρήματα για την αποτελεσματικότητα της δαπάνης για επιδόματα στη μείωση της φτώχειας. Οι χώρες που χαρακτηρίζονται από σχετικά χαμηλό μερίδιο κοινωνικών επιδομάτων στο ΑΕΠ (Ελλάδα, Ισπανία και Ιταλία) παρουσιάζουν τη χαμηλότερη ποσοστιαία μείωση της φτώχειας **μετά** από τα κοινωνικά επιδόματα με την Ελλάδα να έχει, διαχρονικά, μακράν τη χειρότερη επίδοση (Dennis & Guio, 2003; Tsakloglou, 2000; Ματσαγγάνης, 2013; Μητράκος & Γεωργιάδης, 2006; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012β; Lyberaki & Tinios 2012a; Mitrakos, 2013).³⁷ Αντιθέτως, παραδείγματα κοινωνικής προστασίας με μεγαλύτερη

³⁷ Έχοντας ως πλαίσιο αναφοράς τα παραπάνω ευρήματα, τμήμα της ανάλυσης του κεφαλαίου 8 επιχειρεί να εξετάσει κατά πόσο οι διαφορές στη γενναιοδωρία και τη στόχευση μεταξύ των διαφορετικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας στην Ευρώπη συνεπάγονται διαφορετικά αποτελέσματα στην προστασία των σημερινών ηλικιωμένων από την κατάσταση επίμονης φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης.

έμφαση στη δαπάνη για κοινωνικά επιδόματα (Σουηδία, Δανία και Φιλανδία) και με καλύτερους μηχανισμούς στόχευσης της πραγματοποιηθείσας δαπάνης (Ιρλανδία, Ολλανδία και Γερμανία) καταγράφουν μεγαλύτερη ποσοστιαία μείωση της φτώχειας *μετά* από τα κοινωνικά επιδόματα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες (OECD, 2008; ΟΟΣΑ, 2013).

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η αρωγή (δηλαδή, η υποστήριξη, με την ευρεία έννοια) που τα άτομα τυγχάνουν από τα συστήματα κοινωνικής προστασίας στις χώρες της Ευρώπης έλκει το μεγαλύτερο μέρος της προσοχής της σχετικής βιβλιογραφίας, παραβλέποντας, ωστόσο, διαστάσεις εξίσου (ή ακόμη και περισσότερο) σημαντικές για το επίπεδο ευημερίας των ατόμων και δη των ηλικιωμένων, όπως είναι για παράδειγμα οι λειτουργίες της οικογένειας και οι άτυποι υποστηρικτικοί μηχανισμοί (Lyberaki & Tinios, 2014). Η κοινωνική αλληλεγγύη στις χώρες του Νότου -στην Ελλάδα πολύ περισσότερο σε σχέση με άλλες χώρες (Lyberaki & Tinios, 2012a; OECD, 2013d; Trifiletti, 1999), διαχέεται μέσα από την οικογένεια, καθώς και από άλλα άτυπα δίκτυα υποστηρικτικών μηχανισμών. Η ιδιαιτερότητα αυτή σημαίνει ότι σε χώρες με ισχυρούς άτυπους μηχανισμούς αλληλοβοήθειας (όπως για παράδειγμα η Ελλάδα), ο κοινωνικός ιστός ασφάλειας-εξυπηρετείται από ένα *‘σύνθετο κοινωνικό κράτος’*, αποτελούμενο από: α) το *‘επίσημο’ κοινωνικό κράτος* (συμπεριλαμβανομένων των θεσμών του συστήματος κοινωνικής προστασίας), και β) από ένα *‘άτυπο’ ή ‘σκιώδες’ κοινωνικό κράτος* (το οποίο αντλεί από προϋπάρχοντα συστήματα οικογενειακής αλληλεγγύης αλλά και από δομές που αναπτύχθηκαν ως αποτέλεσμα και ως συμπλήρωμα των επίσημων δομών). Η λειτουργία των μηχανισμών αυτών αφορά διαστάσεις που συνδέονται άμεσα με το επίπεδο ευημερίας του ηλικιωμένου πληθυσμού όπως για παράδειγμα η βοήθεια υπό τη μορφή (διαγενεακών) χρηματικών μεταβιβάσεων (Albertini & Kohli, 2012; Albertini, Kohli & Vogel, 2007; Schenk, Dykstra & Maas, 2010), καθώς και η πρακτική βοήθεια για την αντιμετώπιση αναγκών μέσω της συγκατοίκησης ή της λήψης άτυπης φροντίδας (Lyberaki et al., 2013; Ogg & Renaut, 2006; Simoni & Trifiletti, 2004; Λυμπεράκη, 2009; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2010, 2012β).

Γιατί, ωστόσο, θεωρείται σημαντικό να ληφθεί υπόψη ο ρόλος των άτυπων υποστηρικτικών μηχανισμών στη συζήτηση για τη φτώχεια των ηλικιωμένων στην Ευρώπη; Πρώτον, διότι όπως προαναφέρθηκε οι μηχανισμοί αυτοί, ως συμπλήρωμα των ελλείψεων του επίσημου κοινωνικού κράτους εμφανίζονται πιο έντονοι στις

χώρες του Νότου σε σχέση με τις Ηπειρωτικές χώρες και τις χώρες του Βορρά – αντισταθμίζουν δηλαδή κάποιο μέρος του ελλείμματος που αφήνει το επίσημο κοινωνικό κράτος. Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη μόνο την εικόνα της αρωγής του κοινωνικού κράτος «υποκρύπτεται» ένα μεγάλο τμήμα της συνολικής εικόνας ευημερίας των ηλικιωμένων στις χώρες που υποστηρικτικοί μηχανισμοί είναι ισχυροί. **Δεύτερον**, διότι δομές όπως η συγκατοίκηση και ο ρόλος της οικογένειας διαφέρουν μεταξύ των χωρών, ως προς την έκταση και το ρόλο που επιτελούν (Lyberaki & Tinios, 2014), σε τέτοιο βαθμό που τελικώς αποδίδουν διαφορετικό περιεχόμενο στο «*τι σημαίνει να είσαι φτωχός*» στις επιμέρους χώρες.³⁸ **Τρίτον**, διότι η κρίση εκτός του ότι αυξάνει τη ζήτηση για τις υπηρεσίες του άτυπου κοινωνικού κράτους (λόγω των επιπλέον αναγκών που δημιουργούνται), ταυτόχρονα επηρεάζει τη βιωσιμότητα *καθ αυτή* των άτυπων μηχανισμών αλληλεγγύης. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι εκτός από την επίδραση της κρίσης στους δείκτες φτώχειας, μια ‘*οιονεί χρεοκοπία*’ του άτυπου κοινωνικού κράτους δύναται να *αλλάξει το χαρακτήρα της φτώχειας των μελλοντικών ηλικιωμένων*, ιδιαίτερα στις χώρες εκείνες που οι άτυποι μηχανισμοί έχουν παραδοσιακά την μεγαλύτερη σημασία στην κάλυψη των αναγκών των ηλικιωμένων ατόμων, δηλαδή στο Νότο της Ευρώπης.

³⁸ Στη βάση των παραπάνω αναφορών, η εξέταση του σε ποιο βαθμό οι *εφεδρείες* περιουσιακών στοιχείων και οι διαθέσιμοι υποστηρικτικοί μηχανισμοί προσδιορίζουν ένα διαφορετικό περιεχόμενο στο «*τι σημαίνει η φτώχεια των ηλικιωμένων*» μεταξύ των χωρών της Ευρώπης συνιστά ένα από τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα στην εμπειρική ανάλυση της φτώχειας των ηλικιωμένων, κυρίως στο κεφάλαιο 5, αλλά και στο κεφάλαιο 7 και 8 της παρούσας διατριβής.

Κεφάλαιο 3. Δεδομένα για την Ανάλυση της Φτώχειας

Εισαγωγή

Το κρίσιμο ερώτημα που προκύπτει διαβάζοντας τις ερωτήσεις ενός ερωτηματολογίου κοινωνικής έρευνας δεν είναι να δει κανείς «ποιες ερωτήσεις υπάρχουν», αλλά «γιατί υπάρχουν οι ερωτήσεις που υπάρχουν». Αναφέρω την παραπάνω παρατήρηση, καθώς οι ερωτήσεις ενός ερωτηματολογίου εκτός από τη δυνατότητα ανάλυσης του υπό εξέταση φαινομένου (προφανής συλλογισμός), υποδηλώνουν εμμέσως και την προσέγγιση ως προς τις υποθέσεις, ως προς την ανάλυση ή ως προς την ερμηνεία του φαινομένου της φτώχειας. Δηλαδή, το ποιες ερωτήσεις χρησιμοποιούνται και ποιες πληροφορίες συλλέγονται, αποτελεί συχνά απόρροια της αντίληψης για το τι θεωρείται σημαντικό στην προσέγγιση του υπό εξέταση φαινομένου.

Το σημείο εκκίνησης για τη μέτρηση και την ανάλυση της φτώχειας στην παρούσα διατριβή είναι τα άτομα ηλικίας άνω των 50 ετών στην Ευρώπη που αποτελούν τον πληθυσμό της έρευνας **SHARE** (Survey on Health, Ageing and Retirement in Europe). Η επικέντρωση της έρευνας σε άτομα ηλικίας 50 και άνω επιτρέπει την εξέταση τριών διαφορετικών και κρίσιμων φάσεων στη ζωή των ανθρώπων: την περίοδο πριν από τη σύνταξη, την εποχή μετά τη σύνταξη (σταματάει η σχέση εργασίας και πολλές φορές αλλάζουν οι συνήθειες αποταμίευσης και κατανάλωσης) αλλά και την εποχή της ώριμης τρίτης ηλικίας (με τις νέες ανάγκες και απαιτήσεις).

Η έρευνα **SHARE** (Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη), η οποία αποτελεί τη βασική πηγή πρωτογενών δεδομένων της παρούσας διατριβής για τη μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη, έχει τη μορφή μιας *διεπιστημονικής βάσης* δεδομένων με στοιχεία αναφοράς σε θέματα κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης, υγείας, κοινωνικών και οικογενειακών δικτύων για άτομα ηλικίας άνω των 50 ετών σε χώρες της Ευρώπης (Börsch-Supan, Hank & Jürges, 2005; Börsch-Supan & Jürges, 2005; Λυμπεράκη, Τήνιος & Φιλαλήθης, 2009).³⁹ Εκτός από το διεπιστημονικό χαρακτήρα των πληροφοριών που συλλέγονται, η επιλογή αξιοποίησης των δεδομένων της έρευνας SHARE συνδέεται με δύο επιπλέον σημαντικά πλεονεκτήματα: *πρώτον*, τα δεδομένα συλλέγονται βάσει

³⁹ Στην παρούσα εμπειρική ανάλυση αξιοποιούνται τα μικρο-δεδομένα (σε επίπεδο ατόμου) από τα τρία πρώτα κύματα συλλογής δεδομένων της έρευνας SHARE. Για πληροφορίες για την έρευνα SHARE βλέπε <http://www.share-project.org/>

κοινού προσαρμοσμένου ερωτηματολογίου και θεωρούνται συνεπώς *συγκρίσιμα μεταξύ των χωρών. Δεύτερον*, τα δεδομένα έχουν *διαχρονική μορφή* και το δείγμα έχει τη μορφή πάνελ, δηλαδή επιχειρείται σε κάθε κύμα η επαναπροσέγγιση ατόμων που έχουν συμμετάσχει σε προηγούμενα κύματα της έρευνας ώστε να υπάρχει διαχρονική συνέχεια.

3.1 Περιγραφή των δεδομένων για τη στατική μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας

Τα κεφάλαια 4 και 5 του Μέρους Β΄ της διατριβής χρησιμοποιούν δεδομένα από την έκδοση (Release 2.5.0) του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE, η συλλογή των οποίων έγινε την περίοδο 2004/05 (Börsch-Supan et al., 2005). Το δείγμα της έρευνας SHARE που χρησιμοποιείται στην εμπειρική ανάλυση των κεφαλαίων αυτών αποτελείται από 28,517 άτομα, καλύπτοντας 19,548 νοικοκυριά σε έντεκα ευρωπαϊκές χώρες (βλέπε Πίνακα 3.1). Στην Ελλάδα, το μέγεθος του δείγματος ανέρχεται στις 2,898 παρατηρήσεις (1,982 νοικοκυριά). Οι έντεκα Ευρωπαϊκές χώρες που περιλαμβάνονται στο δείγμα είναι η Σουηδία (SE), η Δανία (DK), η Ολλανδία (NL), η Γερμανία (DE), το Βέλγιο (BE), η Γαλλία (FR), η Αυστρία (AT), η Ελβετία (CH), η Ισπανία (ES), η Ιταλία (IT) και η Ελλάδα (GR).⁴⁰

Πίνακας 3.1: Περιγραφή του δείγματος της έρευνας SHARE, πρώτο κύμα, 2004/5

Χώρα	Σύνολο	Ανδρες	Γυναίκες	50-64 ετών	65+ ετών
SE	3,053	46.2	53.8	53.9	46.1
DK	1,707	45.2	54.8	59.1	40.9
NL	2,979	45.9	54.1	60.3	39.5
DE	3,008	45.9	54.1	54.3	45.6
BE	3,827	45.5	54.5	54.2	45.8
FR	3,193	43.3	56.7	55.4	44.6
CH	1,004	46.0	54.0	54.5	45.4
AT	1,893	41.4	58.6	52.5	47.5
IT	2,559	44.2	55.8	54.4	45.6
ES	2,396	41.6	58.4	46.8	53.2
GR	2,898	42.9	57.1	57.6	42.4
Σύνολο	28,517	44.4	55.6	54.9	45.1

⁴⁰ Σημειώνεται ότι σε αρκετά κεφάλαια της διατριβής, οι παραπάνω χώρες ομαδοποιούνται (ή σχολιάζονται) ως εξής: **α)** Βόρειες (ή Σκανδιναβικές) χώρες: Σουηδία (SE), Δανία (DK), Ολλανδία (NL); **β)** Ηπειρωτικές (ή Κεντρικές) χώρες: Γερμανία (DE), Βέλγιο (BE), Γαλλία (FR), Αυστρία (AT), Ελβετία (CH) και **γ)** χώρες Νότιας Ευρώπης: Ισπανία (ES), Ιταλία (IT) και Ελλάδα (GR).

Τα δεδομένα εισοδήματος που χρησιμοποιήθηκαν για τη μέτρηση της φτώχειας στο πρώτο κύμα της έρευνας SHARE (κεφάλαιο 4) αναφέρονται στο «καθαρό εισόδημα», στην έννοια που χρησιμοποιείται σε όλες σχεδόν τις έρευνες για την φτώχεια στην Ευρώπη. Δεδομένου ότι στο πρώτο κύμα συλλέχθηκαν δεδομένα για το προ φόρων εισόδημα, το καθαρό εισόδημα υπολογίστηκε *εκ των υστέρων* από την ομάδα εισοδήματος της έρευνας SHARE με μεθοδολογία κοινή για όλες τις χώρες, αξιοποιώντας στοιχεία του ΟΟΣΑ για τη φορολογία και τις κοινωνικές εισφορές για κάθε χώρα του δείγματος χωριστά. Ο ορισμός του συνολικού καθαρού εισοδήματος του νοικοκυριού όπως υπάρχει στα δεδομένα του πρώτου κύματος (μεταβλητή Y_{HH}), εξαιρώντας το τεκμαρτό ενοίκιο από ιδιοκατοίκηση, έχει ως ακολούθως:

$$(3.1) \quad Y_{HH} = \sum_i Y_{Ri} + Y_{BEN} + Y_{AS} + Y_{HO}$$

Όπου το $\sum_i Y_{Ri}$ είναι το άθροισμα των ατομικών πηγών εισοδήματος (π.χ. εισόδημα από μισθωτή εργασία, αυτό-απασχόληση, συντάξεις κ.α.) κάθε ατόμου μέσα στο νοικοκυριό για τα άτομα που συμμετέχουν στην έρευνα SHARE, Y_{BEN} δηλώνει το ατομικό εισόδημα από άλλα μέλη του νοικοκυριού που δεν περιλαμβάνονται στο δείγμα της έρευνας SHARE (π.χ. παιδιά) και συνεπώς δεν αναφέρουν τα ατομικά τους εισοδήματα αναλυτικά (ανά πηγή), Y_{AS} είναι το εισόδημα σε επίπεδο νοικοκυριού από περιουσιακά στοιχεία (τόκοι καταθέσεων, μερίσματα κ.ά.), ενώ το Y_{HO} δηλώνει το εισόδημα σε επίπεδο νοικοκυριού που εισπράττει από ενοίκια.

Η ανάλυση της κατάστασης φτώχειας (κεφάλαιο 5) αξιοποίησε το διεπιστημονικό χαρακτήρα της έρευνας SHARE. Έτσι, για την εξέταση των προσδιοριστικών παραγόντων της φτώχειας των ηλικιωμένων και της συσχέτισης της κατάστασης φτώχειας με άλλες παραμέτρους, χρησιμοποιήθηκαν μεταβλητές από επιμέρους θεματικές ενότητες (**modules**) της έρευνας SHARE, καλύπτοντας πληροφορίες που αφορούν την κατάσταση φυσικής και ψυχικής υγείας, το μορφωτικό επίπεδο, την κατάσταση απασχόλησης, την οικογενειακή κατάσταση, δημογραφικά χαρακτηριστικά, ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων, τη λήψη άτυπης βοήθειας (χρηματικών μεταβιβάσεων και φροντίδας), καθώς και πληροφορίες για τον αποκλεισμό από υπηρεσίες περίθαλψης.⁴¹

⁴¹ Στο παράρτημα του κεφαλαίου 3 (παράτιθεται στο τέλος της διατριβής) αναφέρονται οι θεματικές ενότητες (**modules**) του ερωτηματολογίου πρώτου κύματος της έρευνας SHARE, περιγράφοντας τις πληροφορίες που συλλέγονται σε κάθε ενότητα. Επίσης, υπάρχει ένας σύντομος επεξηγηματικός σχολιασμός των μεταβλητών για την κατάσταση της φυσικής και ψυχικής υγείας.

Σε εφαρμογές της στατιστικής ανάλυσης σε έρευνες μικρο-δεδομένων (όπως για παράδειγμα ο υπολογισμός της μέσης τιμής) υπάρχει η υπόθεση ότι όλα τα άτομα του δείγματος έχουν την ίδια πιθανότητα να συμπεριλαμβάνονται στο δείγμα. Η συγκεκριμένη υπόθεση θεωρείται για μια σειρά από λόγους πολύ περιοριστική στις έρευνες μικρο-δεδομένων. Σε κάθε έρευνα, θεωρείται σχεδόν αναπόφευκτο μια απώλεια μονάδων που ενώ επιλέγονται στο σχεδιασμό της δειγματοληψίας, τελικά δεν δίνουν στοιχεία –είτε διότι δε γίνεται επαφή με την επιλεγμένη μονάδα, είτε διότι δεν υπάρχει ανταπόκριση, παράμετρος που με τη σειρά της συχνά δεν είναι τυχαία αλλά ενδέχεται να σχετίζεται με χαρακτηριστικά της μονάδας (Ρίτσαρντσον, 2009). Σε αυτή την περίπτωση, δημιουργείται μια μεροληψία στα τελικά αποτελέσματα. Οι συντελεστές στάθμισης του δείγματος χρησιμοποιούνται προκειμένου να σταθμιστούν οι διαφορές μεταξύ των ατόμων (ή πληθυσμιακών ομάδων) στην πιθανότητα επιλογής στο δείγμα. Στην εμπειρική ανάλυση της παρούσας διατριβής για σταθμισμένες εκτιμήσεις (της στατιστικής και της οικονομετρικής ανάλυσης) χρησιμοποιούνται οι συντελεστές στάθμισης σε επίπεδο ατόμου (**calibrated individual weights**), όπως είναι διαθέσιμοι στα δεδομένα της έρευνας SHARE (De Luca & Peracchi, 2005).

3.2 Περιγραφή των δεδομένων για τη συγκριτική στατική μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας

Στο πρώτο κεφάλαιο του Μέρους Γ' (κεφάλαιο 6) χρησιμοποιούνται δεδομένα από το δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE, το οποίο έγινε την περίοδο 2006/7 (για τη μέτρηση της φτώχειας στο δεύτερο κύμα) (Börsch-Supan et al., 2008). Το δεύτερο κύμα περιλαμβάνει τις έντεκα χώρες του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE, και επιπλέον την Πολωνία και τη Τσεχία (βλέπε Πίνακα 3.2). Ο ορισμός του εισοδήματος στο δεύτερο κύμα αναφέρεται στο καθαρό εισόδημα (τα δεδομένα που συλλέγονται για τις πηγές εισοδήματος αναφέρονται στο καθαρό εισόδημα), ενώ η μεθοδολογία ως προς τις πηγές που το συνθέτουν παραμένει η ίδια όπως και στο πρώτο κύμα επιτρέποντας τις συγκρίσεις μεταξύ των δύο κυμάτων.

Η μέτρηση και η ανάλυση της επίμονης φτώχειας (κεφάλαιο 7) βασίζεται στο διαχρονικό (πάνελ) δείγμα, το οποίο αφορά 18,742 άτομα ηλικίας 50+ ετών στις έντεκα χώρες που συμμετέχουν και στα δύο κύματα (Πίνακας 3.3). Στην Ελλάδα, το δείγμα πάνελ είναι 2,280 άτομα, με ίσο μερίδιο συμμετοχής των δύο ηλικιακών

ομάδων (άτομα ηλικίας 50-64 και άτομα ηλικίας 65+ ετών), ενώ οι γυναίκες αντιπροσωπεύονται ελαφρώς περισσότερο 58% σε σχέση με τους άνδρες 42%.

Πίνακας 3.2: Περιγραφή του δείγματος της έρευνας SHARE, δεύτερο κύμα, 2006/7

Χώρα	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	50-64 ετών	65+ ετών
SE	2,745	46.2	53.8	48.5	51.5
DK	2,616	45.0	55.0	57.0	43.0
NL	2,661	45.5	54.5	57.3	42.7
DE	2,568	46.1	53.9	50.1	49.9
BE	3169	45.3	54.7	53.6	46.4
FR	2,968	42.9	57.1	55.1	44.9
CH	1,462	44.1	55.9	55.2	44.8
AT	1,341	40.7	59.3	42.0	58.0
IT	2,983	45.1	54.9	47.6	52.4
ES	2,228	45.0	55.0	45.1	54.9
GR	3,243	43.1	56.9	55.1	44.9
CZ	2,830	42.1	57.9	58.3	41.7
PL	2,467	43.5	56.5	56.5	43.5
Σύνολο	33,281	44.3	55.7	52.9	47.1

Πίνακας 3.3: Περιγραφή του πάνελ δείγματος της έρευνας SHARE, άτομα ηλικίας 50+ που συμμετέχουν και στα δύο κύματα της έρευνας

Χώρα	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	50-64 ετών	65+ ετών
SE	2,010	46.3	53.7	47.3	52.7
DK	1,249	45.2	54.8	51.6	48.4
NL	1,777	45.2	54.8	51.1	48.9
DE	1,544	46.0	54.0	45.0	55.0
BE	2,808	45.6	54.4	50.8	49.2
FR	1,999	42.4	57.6	51.7	48.3
CH	696	54.5	117.4	48.9	51.1
AT	1,238	41.1	58.9	41.2	58.8
IT	1,766	43.3	56.7	43.8	56.2
ES	1,375	41.9	58.1	39.3	60.7
GR	2,280	42.4	57.6	50.8	49.2
Σύνολο	18,742	44.5	58.2	47.9	52.1

Η ανάλυση της επίμονης φτώχειας και η συσχέτισή της με το επίπεδο διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία στο [κεφάλαιο 7](#), βασίζεται στο δείγμα πάνελ, αξιοποιώντας ωστόσο πληροφορίες για τις «διαδρομές της ζωής» των σημερινών ηλικιωμένων, όπως αυτές συλλέγονται στο τρίτο κύμα της έρευνας SHARE, με τίτλο SHARELIFE (Börsch-Supan et al., 2011; Schröder, 2011). Τα δεδομένα αυτά προσφέρουν αναδρομικές πληροφορίες διεπιστημονικού χαρακτήρα που καλύπτουν το σύνολο της

ζωής (από την παιδική ηλικία έως σήμερα) των ατόμων άνω των 50 ετών που συμμετέχουν σε ένα από τα δύο (ή και στα δύο) προηγούμενα κύματα της έρευνας.

Η δυνατότητα αξιοποίησης διεπιστημονικών δεδομένων παρέχει τη δυνατότητα αποτύπωσης της ευημερίας των ηλικιωμένων με βάση το εισόδημα, αλλά και με άλλους χρηματικούς ή μη-χρηματικούς δείκτες (π.χ. πρόσβαση σε υπηρεσίες περίθαλψης, άτυπη μηχανισμοί βοήθειας για κάλυψη αναγκών φροντίδας ή οικονομικών δυσκολιών) που ενώ έχουν ιδιαίτερη σημασία για το επίπεδο ευημερίας των ηλικιωμένων δεν περιλαμβάνονται σε άλλες έρευνες (π.χ. EU-SILC ή στην Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών). Το ίδιο συμβαίνει και με μια σειρά παραμέτρους (όπως η φυσική και η ψυχική υγεία), οι οποίες αν και θεωρούνται ιδιαίτερα κρίσιμες ως επάλληλες της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων, δεν ενσωματώνονται επαρκώς στις επίσημες δειγματοληπτικές έρευνες για τις συνθήκες διαβίωσης στις χώρες της Ευρώπης.

Στο σημείο αυτό εξάλλου έγκειται και το βασικό πλεονέκτημα της αξιοποίησης των δεδομένων SHARE: οι ερωτήσεις της έρευνας SHARE, εμπεριέχουν τη δυνατότητα προσέγγισης της συνολικής ευημερίας των ατόμων τρίτης ηλικίας με την αντίληψη ότι αυτή διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης επιρροών από τους χώρους της οικογένειας, της υγείας και της περίθαλψης (εκτός της οικονομικής κατάστασης). Μαζί με τα παραπάνω, η διαχρονική δομή των δεδομένων θεωρείται σημαντική, καθώς επιτρέπει την εξέταση του φαινομένου της φτώχειας των ηλικιωμένων μέσα σε ένα διαχρονικό πλαίσιο (ανάλυση της φτώχειας μεταξύ δύο κυμάτων), εισάγοντας στην ανάλυση θέματα που σχετίζονται με τη δυναμική προσέγγιση της φτώχειας, όπως για παράδειγμα θέματα κινητικότητας και επίμονης φτώχειας.

Μέρος Β'. Μέτρηση και Ανάλυση της Φτώχειας –Δεδομένα του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE

Κεφάλαιο 4. Μέτρηση της Φτώχειας: Ευρήματα για τους Δείκτες Φτώχειας των Ατόμων 50+ στην Ευρώπη

Εισαγωγή

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η εκτίμηση και η παρουσίαση ευρημάτων για τους δείκτες φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη, χρησιμοποιώντας δεδομένα του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE (2004/05) για έντεκα ευρωπαϊκές χώρες (Σουηδία, Δανία, Ολλανδία, Γερμανία, Βέλγιο, Γαλλία, Ελβετία, Αυστρία, Ιταλία, Ισπανία και Ελλάδα). Η εκτίμηση των δεικτών φτώχειας επιχειρείται αρχικά για το σύνολο των ατόμων ηλικίας άνω των 50 ετών σε κάθε χώρα και έπειτα ανά ηλικιακή ομάδα (άτομα 50-64 ετών και άτομα 65 ετών και άνω). Μέσα στο πλαίσιο αυτό, η εμπειρική ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου αποσκοπεί στην προσέγγιση των παρακάτω ερευνητικών ερωτημάτων:

- Ποια είναι η έκταση της φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ στην Ευρώπη; Υπάρχουν αποκλίσεις μεταξύ των χωρών στον κίνδυνο φτώχειας; Πώς μπορούν να ομαδοποιηθούν οι χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE βάσει του ποσοστού φτώχειας των ατόμων 50+ ετών;
- Πόσο διαφέρει το ποσοστό φτώχειας μεταξύ των επιμέρους ηλικιακών ομάδων; Προς ποια κατεύθυνση είναι οι διαφορές στο ηλικιακό προφίλ της φτώχειας (όπου υπάρχουν διαφορές);
- Είναι τα συμπεράσματα της σύγκρισης του κινδύνου φτώχειας των πληθυσμιακών ομάδων ανεξάρτητα από τις μεθοδολογικές παραδοχές που βασίστηκε η μέτρηση της φτώχειας, όπως για παράδειγμα η επιλογή του ορίου φτώχειας;

Η δομή του κεφαλαίου περιγράφεται ως ακολούθως: Η [ενότητα 4.1](#) επικεντρώνεται στην προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων που αφορούν την εκτίμηση των δεικτών φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών και το σχολιασμό/ερμηνεία των μεταξύ των χωρών διαφοροποιήσεων στον κίνδυνο της φτώχειας. Η διερεύνηση του ηλικιακού προφίλ της φτώχειας αποτελεί το αντικείμενο της ανάλυσης της [ενότητας](#)

4.2, επιχειρώντας τη σύγκριση των δεικτών φτώχειας μεταξύ των ατόμων εργάσιμης ηλικίας (50-64 ετών) και των ατόμων σε συνταξιοδότηση (65+ ετών). Η εξέταση της συγκριτικής εικόνας της οικονομικής επισφάλειας των δύο ηλικιακών ομάδων συνιστά το βασικό αντικείμενο και της επόμενης ενότητας (ενότητα 4.3) με τη διαφορά ότι η ανάλυση στην προκειμένη περίπτωση βασίζεται σε μια μη-παραμετρική τεχνική (**stochastic dominance technique**). Η συγκεκριμένη τεχνική επιτρέπει τη σύγκριση του σχετικού κινδύνου φτώχειας των δύο ηλικιακών ομάδων με κριτήριο την εικόνα του συνόλου της κατανομής του εισοδήματος των δύο ομάδων και όχι σημειακά, όπως στην περίπτωση των δεικτών φτώχειας. Οι κυριότερες διαπιστώσεις της ανάλυσης συνοψίζονται στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου.

4.1 Εμπειρικά ευρήματα για τους δείκτες φτώχειας των ατόμων 50+ στην Ευρώπη

Η εμπειρική ανάλυση για τη μέτρηση της φτώχειας βασίζεται στο μεθοδολογικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο 1. Συνοπτικά, ως κριτήριο για τον προσδιορισμό της ευημερίας των ατόμων επιλέχθηκε το διαθέσιμο εισόδημα, ενώ προκειμένου να ληφθούν υπόψη τόσο οι οικονομίες κλίμακας στην κατανάλωση, όσο και οι διαφορές στις ανάγκες ανηλίκων και ενηλίκων, χρησιμοποιήθηκαν οι κλίμακες ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ. Σχετικά με την επιλογή του δείκτη φτώχειας, τα ευρήματα που παρουσιάζονται βασίζονται κυρίως στην εκτίμηση του δείκτη Foster-Greer-Thorbecke (1984) με τιμές παραμέτρου $a=0$, $a=1$ και $a=2$.

Το σημείο που χρειάζεται να δοθεί περισσότερη έμφαση αφορά τις υποθέσεις εργασίας για τον προσδιορισμό του ορίου φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών. Ο ορισμός της σχετικής γραμμής φτώχειας βασίστηκε στην παραδοχή ότι το όριο αυτό θα πρέπει να αντιπροσωπεύει ένα «κοινωνικά αποδεκτό» επίπεδο διαβίωσης για το σύνολο της κοινωνίας, και όχι για την ομάδα των ηλικιωμένων αποκλειστικά. Όσο περισσότερο αποκλίνει η κατανομή του εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών σε σχέση με την αντίστοιχη κατανομή του συνολικού πληθυσμού, τόσο λιγότερο σύμφωνος μπορεί να θεωρηθεί ένας ορισμός του ορίου φτώχειας στη βάση αποκλειστικά της κατανομής του εισοδήματος των ατόμων ηλικίας 50+ ετών με την έννοια του σημείου εκείνου που οριοθετεί το τι θεωρείται «κοινωνικά αποδεκτό» επίπεδο διαβίωσης για το σύνολο της κοινωνίας. Δεδομένου, λοιπόν, ότι ο ορισμός της γραμμής φτώχειας

βάσει αποκλειστικά της κατανομής του εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών *εξ ορισμού* δεν μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικός του συνολικού πληθυσμού (Lyberaki & Tinios, 2005; 2006, 2008; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2009), ακολουθήθηκε μια διαδικασία «διόρθωσης ως προς την ηλικία» της γραμμής φτώχειας. Η μεθοδολογία προσδιορισμού του διορθωμένου ως προς την ηλικία ορίου φτώχειας (βλέπε αναλυτική περιγραφή της μεθοδολογίας στο [κεφάλαιο 1](#)) βασίζεται στην εκτίμηση ενός «συντελεστή διόρθωσης», η τιμή του οποίου σε κάθε χώρα δηλώνει την απόκλιση του διάμεσου εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών της έρευνας SHARE από το διάμεσο εισόδημα του *συνολικού πληθυσμού*, με βάση την κατανομή του εισοδήματος της έρευνας EU-SILC.

Ο εκτιμημένος συντελεστής διόρθωσης ως προς την ηλικία παρουσιάζεται στην τέταρτη στήλη του [Πίνακα 4.1](#). Οι τιμές του συντελεστή καταγράφονται σχετικά υψηλές τιμές κυρίως στην περίπτωση του Βελγίου, της Ελλάδας και της Ισπανίας, δηλώνοντας ότι στις τρεις αυτές χώρες η γραμμή φτώχειας, όπως είχε αρχικά υπολογιστεί με βάση τα στοιχεία SHARE (δεύτερη στήλη του [Πίνακα 4.1](#)), μετακινήθηκε «προς τα επάνω» κατά 12.5%, 10.4% και 10.1% αντιστοίχως.⁴² Αντιθέτως, σε όλες τις υπόλοιπες χώρες οι τιμές του συντελεστή διόρθωσης εμφανίζονται σχετικά χαμηλές –σε τέσσερις χώρες (Σουηδία, Δανία, Ολλανδία και Γαλλία) η διόρθωση του ορίου φτώχειας ως προς την ηλικία δηλώνει μεταβολή (μείωση σε σχέση με το αρχικό) μόλις περί το 1%.

Επιπλέον, έχει σημασία να σημειωθεί ότι στις περισσότερες χώρες η εκτίμηση του ποσοστού φτώχειας με βάση τη διορθωμένη γραμμή φτώχειας (τελευταία στήλη του [Πίνακα 4.1](#)) αποκλίνει ελάχιστα σε σχέση με το ποσοστό φτώχειας με βάση τη γραμμή φτώχειας πριν τη διόρθωση (στο 60% του διάμεσου εισοδήματος των ατόμων 50+ σε κάθε χώρα της έρευνας SHARE –βλέπε πέμπτη στήλη του [Πίνακα 4.1](#)). Σε πέντε χώρες το ποσοστό φτώχειας με τη διορθωμένη γραμμή φτώχειας αποκλίνει λιγότερο από μισή ποσοστιαία μονάδα σε σχέση με το ποσοστό φτώχειας με βάση

⁴² Παρότι η Ελλάδα εμφανίζει το δεύτερο υψηλότερο συντελεστή διόρθωσης της γραμμής φτώχειας, το «διορθωμένο» όριο φτώχειας στην Ελλάδα (5,269 ευρώ) δεν αποκλίνει ουσιωδώς σε σχέση με το «επίσημο» όριο φτώχειας όπως προκύπτει από τα δεδομένα EU-SILC για το ίδιο έτος (5,306 ευρώ). Στο [Παράρτημα](#) του παρόντος κεφαλαίου (στο τέλος της διατριβής) παρουσιάζεται η σύγκριση της «διορθωμένης γραμμής φτώχειας» που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία, με την «επίσημη» γραμμή φτώχειας (βάσει της έρευνας EU-SILC) σε κάθε χώρα.

την αρχική γραμμή φτώχειας SHARE, ενώ δύο επιπλέον χώρες η εν λόγω διαφορά εκτιμάται μικρότερη της μίας ποσοστιαίας μονάδας.

Πίνακας 4.1: Συντελεστής διόρθωσης και εκτίμηση της «διορθωμένης» ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας

	Γραμμή Φτώχειας SHARE: 60% διάμεσου εισοδήματος SHARE	Διορθωμένη ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας SHARE: 60% διορθωμένου διάμεσου εισοδήματος SHARE	Συντελεστής διόρθωσης γραμμής φτώχειας	Ποσοστό φτώχειας: γραμμή φτώχειας SHARE (60%)	Ποσοστό φτώχειας: διορθωμένη γραμμή φτώχειας SHARE (60%)
SE	11,856	11,696	-1.3%	15.5	15.0
DK	13,227	13,067	-1.2%	22.1	21.4
NL	11,841	11,704	-1.2%	18.8	18.6
DE	10,377	10,686	3.0%	19.8	21.0
BE	7,925	8,914	12.5%	16.4	21.7
FR	10,429	10,338	-0.9%	20.1	19.7
CH	17,919	17,919	--	27.9	27.9
AT	10,414	10,209	-2.0%	20.6	19.8
IT	6,316	6,196	-1.9%	20.6	20.9
ES	4,469	4,919	10.1%	19.9	24.8
GR	4,775	5,269	10.4%	19.7	23.8

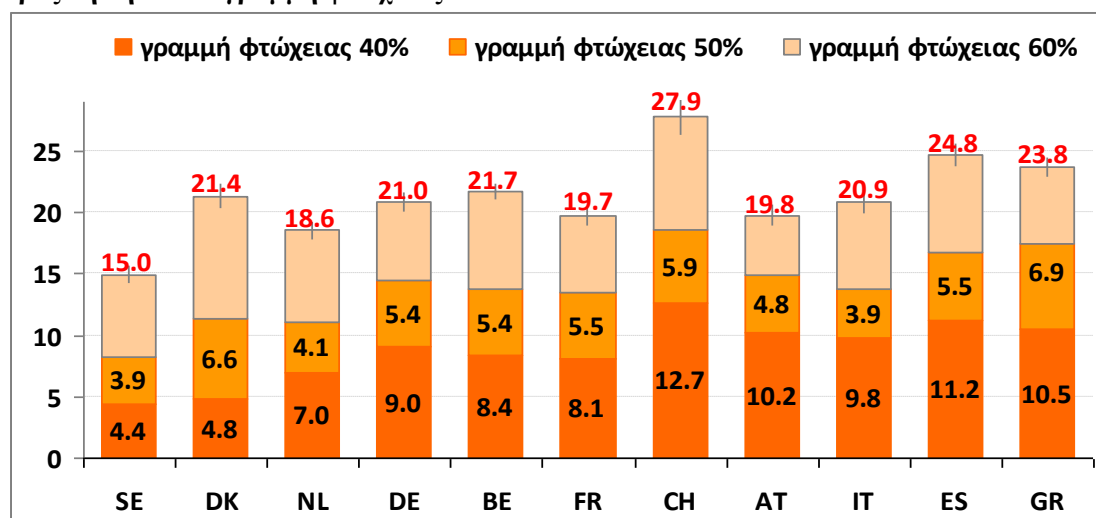
Σημείωση: Η γραμμή φτώχειας της Ελβετίας (CH) δεν έχει διορθωθεί ως προς την ηλικία, λόγω μη διαθεσιμότητας δεδομένων EU-SILC.

Τα ευρήματα για τον κίνδυνο φτώχειας με βάση τη διορθωμένη ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας (βλέπε [Διάγραμμα 4.1](#)) υποδεικνύουν ότι στις περισσότερες χώρες ένα στα πέντε άτομα ηλικίας 50+ ετών βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ στις χώρες του Νότου το ποσοστό αυτό εμφανίζεται ακόμη υψηλότερο (23.8% στην Ελλάδα και 24.8% στην Ισπανία). Συνεπώς, το πρώτο βασικό μήνυμα των ευρημάτων από την μέτρηση της φτώχειας με τα δεδομένα SHARE έχει να κάνει με την έκταση του φαινομένου: η κατάσταση φτώχειας φαίνεται να αφορά ένα σημαντικό τμήμα του ηλικιωμένου πληθυσμού στην Ευρώπη. Επιπλέον, σχεδόν σε όλες τις χώρες της έρευνας SHARE, οι εκτιμήσεις του ποσοστού φτώχειας των ηλικιωμένων αναδεικνύουν το φαινόμενο της φτώχειας ως περισσότερο εκτεταμένο από όσο διαφαίνεται σε άλλες πηγές δεδομένων την ίδια περίοδο, όπως το EU-SILC ([OECD, 2008](#); [European Commission, 2010](#)) ή παλαιότερα το ECHP ([CEC, 2002](#); [European Communities, 2002](#); [Tsakloglou, 1996](#)).

Η δεύτερη βασική παρατήρηση αφορά τις αξιοσημείωτες αποκλίσεις στο ποσοστό φτώχειας των ατόμων 50+ μεταξύ των χωρών του δείγματος. Ειδικότερα, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως από την μία πλευρά είναι οι χώρες του Νότου με σχετικά υψηλά ποσοστά φτώχειας (κυριότερα η Ελλάδα 23.8% και η Ισπανία 24.8%), ενώ

στην άλλη άκρη της κατάταξης συγκεντρώνονται οι χώρες του Βορρά με σαφώς χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας (ιδιαίτερα στην περίπτωση της Σουηδίας 15% και της Ολλανδίας 18.6%). Οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (με εξαίρεση την Ελβετία που σημειώνει υψηλό ποσοστό φτώχειας) κατατάσσονται ως προς τον κίνδυνο φτώχειας στο ενδιάμεσο Βορρά-Νότου (στη Γερμανία και το Βέλγιο το ποσοστό φτώχειας εκτιμάται λίγο πάνω από 21%, ενώ στη Γαλλία και την Αυστρία σχεδόν 20%). Αξίζει να σημειωθεί ότι η διαφοροποίηση στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ Βορρά και Νότου επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση των γραμμών της φτώχειας που αντιστοιχούν σε χαμηλότερο ύψος εισοδήματος, δηλαδή στο 50% ή 40% του διάμεσου εισοδήματος. Στο όριο φτώχειας του 50% του διάμεσου εισοδήματος, η Ελλάδα εμφανίζει το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό φτώχειας (17.4%) -πάνω από δύο φορές υψηλότερο σε σχέση με τον αντίστοιχο κίνδυνο στη Σουηδία (8.3%).⁴³

Διάγραμμα 4.1: Ποσοστό φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+, με βάση τη «διορθωμένη ως προς την ηλικία» γραμμή φτώχειας

Ο Πίνακας 4.2 συμπληρώνει την εικόνα των δεικτών φτώχειας των ατόμων 50+ ετών στην Ευρώπη παρουσιάζοντας, εκτός από το ποσοστό φτώχειας, τις εκτιμήσεις του δείκτη Foster-Greer-Thorbecke (FGT) με τιμές παραμέτρου $a=1$ (δείκτης χάσματος φτώχειας) και $a=2$ (δείκτης ανισότητας του εισοδήματος των φτωχών). Οι χώρες του Βορρά (Σουηδία και Δανία) εμφανίζουν τις χαμηλότερες τιμές του δείκτη χάσματος φτώχειας (4% και 5.1% αντίστοιχα) ακολουθούμενες από την Ολλανδία (5.8%). Στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης η τιμή του δείκτη κυμαίνεται στο 7%-8% (με εξαίρεση

⁴³ Το Διάγραμμα A.4.1 στο Παράρτημα του κεφαλαίου παρουσιάζει τις αντίστοιχες εκτιμήσεις του κινδύνου φτώχειας στα εναλλακτικά όρια φτώχειας (60%, 50% και 40%), που βασίζονται στη γραμμή φτώχειας πριν τη διόρθωση ως προς την ηλικία.

την Ελβετία που φτάνει στο 11%), ενώ σχετικά υψηλότερο χάσμα φτώχειας εμφανίζεται στις χώρες του Νότου (στην Ιταλία είναι 8.6%, στην Ελλάδα 9% και στην Ισπανία 9.7%). Αντίστοιχη εικόνα προκύπτει και στην περίπτωση του δείκτη ανισότητας μεταξύ των φτωχών (FTG, $a=2$), δηλώνοντας ότι τα εισοδήματα των φτωχών του Βορρά καταγράφουν μεγαλύτερη συγκέντρωση σε σχέση με την κατανομή του εισοδήματος των φτωχών στις χώρες της Κεντρικής και της Νότιας Ευρώπης.

Πίνακας 4.2: Δείκτης φτώχειας FGT με παραμέτρους ($a=0$, $a=1$ & $a=2$), άτομα 50+ετών

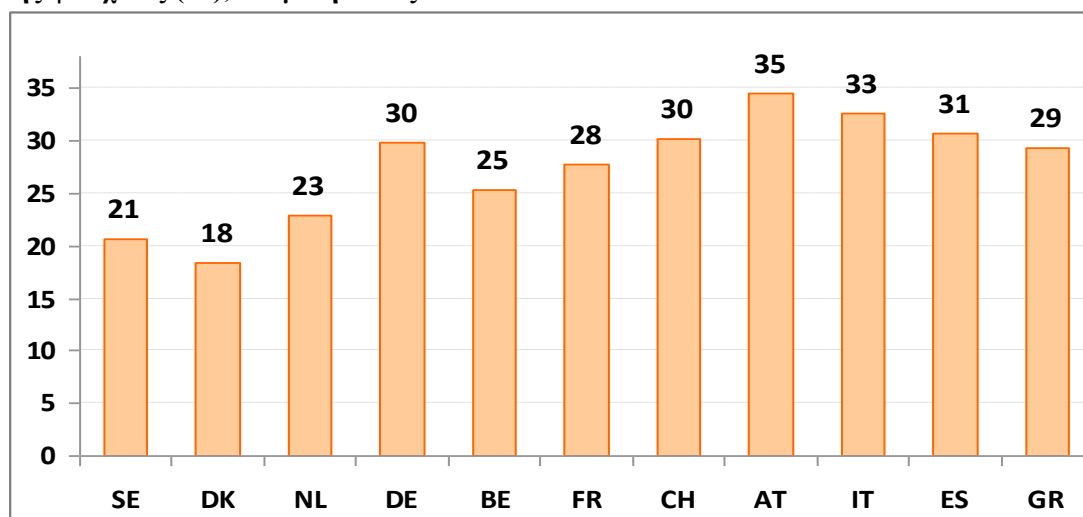
Δείκτης φτώχειας FGT με παραμέτρους ($a=0$, $a=1$ και $a=2$)						
Άτομα 50+	Δείκτης ποσοστού φτώχειας ($a=0$)		Δείκτης χάσματος φτώχειας ($a=1$)		Δείκτης ανισότητας του εισοδήματος των φτωχών ($a=2$)	
Χώρα	Εκτίμηση	Τυπ. σφάλμα	Εκτίμηση	Τυπ. σφάλμα	Εκτίμηση	Τυπ. σφάλμα
SE	15.0	0.76	4.0	0.28	1.8	0.19
DK	21.4	1.06	5.1	0.36	2.1	0.26
NL	18.6	0.78	5.8	0.33	3.2	0.25
DE	21.0	0.86	7.1	0.39	3.7	0.29
BE	21.7	0.69	7.4	0.32	4.3	0.25
FR	19.7	0.74	6.7	0.31	3.5	0.23
CH	27.9	1.48	11.0	0.79	6.8	0.63
AT	19.8	0.95	8.2	0.52	5.3	0.43
IT	20.9	0.92	8.6	0.49	5.7	0.42
ES	24.8	0.98	9.7	0.54	6.1	0.46
GR	23.8	0.87	9.0	0.44	5.6	0.37

Συνολικά, από την εκτίμηση των δεικτών φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης διαπιστώνεται ότι υπάρχουν παραδείγματα χωρών (όπως η Σουηδία και η Ολλανδία), στις οποίες η κατάσταση φτώχειας αφορά ένα σαφώς μικρότερο τμήμα του ηλικιωμένου πληθυσμού σε σχέση με τις χώρες του Νότου. Επιπλέον του χαμηλότερου κινδύνου φτώχειας, οι χώρες του Βορρά (συμπεριλαμβανομένης και της Δανίας) καταφέρνουν να έχουν καλύτερες επιδόσεις στη μείωση της απόστασης του εισοδήματος των φτωχών από το όριο φτώχειας (*το πόσο φτωχοί είναι οι φτωχοί*), καθώς και στις σχετικές αποστάσεις μεταξύ των εισοδημάτων των φτωχών (FGT $a=2$), σε σχέση με τις αντίστοιχες επιδόσεις των άλλων χωρών και δη του Νότου.

Η διαπίστωση ότι τα εισοδήματα των φτωχών του Βορρά είναι πιο κοντά στη γραμμή φτώχειας, σε σχέση με τα εισοδήματα των φτωχών στις υπόλοιπες χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα για το δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας (**relative**

median poverty gap)⁴⁴ (Διάγραμμα 4.2). Οι χαμηλότερες τιμές του εν λόγω δείκτη καταγράφονται στη Δανία, τη Σουηδία και την Ολλανδία δηλώνοντας ότι στις τρεις αυτές χώρες του Βορρά η διάμεσος του εισοδήματος των φτωχών υπολείπεται περίπου κατά 20% του ορίου φτώχειας (18%, 21% και 23% αντίστοιχα). Με εξαίρεση το Βέλγιο, στις χώρες της Κεντρικής και Νότιας Ευρώπης η απόσταση του εισοδήματος του «μεσαίου» φτωχού από το όριο της φτώχειας εμφανίζεται σαφώς μεγαλύτερη (οι τιμές του δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος κυμαίνονται περί το 30% και σε ορισμένες χώρες, όπως η Αυστρία και η Ιταλία ελαφρώς υψηλότερα).

Διάγραμμα 4.2: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας (%), άτομα ηλικίας 50+ ετών

4.2 Εμπειρικά ευρήματα για τους δείκτες φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα

Διαφοροποιείται ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών μεταξύ των επιμέρους ηλικιακών ομάδων; Πώς αποτυπώνεται το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας σε κάθε χώρα; Η παρούσα ενότητα εστιάζει στα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα επιχειρώντας τη σύγκριση των δεικτών φτώχειας μεταξύ των ατόμων εργάσιμης ηλικίας (50-64 ετών) και όσων είναι σε συνταξιοδότηση (άτομα ηλικίας 65+ ετών).

Η γενική παρατήρηση της εικόνας που προκύπτει δείχνει ότι τα ευρήματα της ανάλυσης επιβεβαιώνουν τη διασύνδεση του παράγοντα της ηλικίας με τον κίνδυνο

⁴⁴ Ο δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας εκτιμά τη διαφορά του ορίου φτώχειας από το διάμεσο εισόδημα των φτωχών, εκφρασμένη ως ποσοστό επί του ορίου φτώχειας.

φτώχειας (Πίνακας 4.3). Στις περισσότερες χώρες η συνταξιοδότηση σχετίζεται με διαφορετικό κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με αυτόν των ατόμων σε εργάσιμη ηλικία. Ωστόσο, το πρότυπο των παρατηρούμενων διαφορών στο ποσοστό φτώχειας των ατόμων εργάσιμης ηλικίας και των ατόμων σε ηλικία συνταξιοδότησης κάθε άλλο παρά κοινό μπορεί να θεωρηθεί μεταξύ των χωρών. Εξετάζοντας το πρόσημο της διαφοράς στο ποσοστό φτώχειας των δύο ηλικιακών ομάδων και συμπληρωματικά το μέγεθος της παρατηρούμενης διαφοράς, οι χώρες του δείγματος SHARE μπορούν να διακριθούν σε τρεις ομάδες.

Η **πρώτη ομάδα** χωρών περιλαμβάνει τέσσερις χώρες –τη Σουηδία, τη Δανία, την Ελβετία και την Ελλάδα- στις οποίες το ποσοστό φτώχειας των ατόμων 65+ ετών εμφανίζεται σαφώς υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό για τα άτομα 50-64 ετών. Στη Δανία η εν λόγω διαφορά φτάνει τις τριάντα ποσοστιαίες μονάδες, στη Σουηδία και την Ελβετία ξεπερνά τις δέκα και τις επτά ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα, ενώ στην Ελλάδα εκτιμάται σχεδόν στις τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες.⁴⁵ Ο υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+ ετών στις χώρες αυτές σε σχέση με τις νεότερες πληθυσμιακές ομάδες θεωρείται σύμφωνος με τα ευρήματα άλλων μελετών για τη φτώχεια των ηλικιωμένων στην Ευρώπη (Casey & Yamada, 2002; CEC, 2002, 2006; Lyberaki & Tinios, 2005, 2006, 2008; Tsakloglou, 1996; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2002, 2009).

Τη **δεύτερη ομάδα** χωρών συγκροτούν επίσης τέσσερις χώρες -η Ολλανδία, η Γερμανία, το Βέλγιο και η Ισπανία- με κοινό χαρακτηριστικό τη μικρή διαφοροποίηση (δε ξεπερνά τις δύο ποσοστιαίες μονάδες) στον κίνδυνο φτώχειας των ατόμων εργάσιμης ηλικίας και των ατόμων ηλικίας συνταξιοδότησης. Τέλος, η **τρίτη ομάδα** χωρών αποτελείται από τρεις χώρες (Αυστρία, Ιταλία και Γαλλία), στις οποίες το ποσοστό φτώχειας των ατόμων ηλικίας 65+ εμφανίζεται χαμηλότερο του

⁴⁵ Η περίπτωση της Σουηδίας εμφανίζει μία αξιοσημείωτη διαφορά σε σχέση με τις τρεις άλλες χώρες: Το υψηλότερο ποσοστό φτώχειας των ατόμων 65+ ετών στη Σουηδία σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών, οφείλεται κυρίως στο χαμηλό κίνδυνο φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών (9.7%). Ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+ ετών στη Σουηδία παρουσιάζεται **χαμηλότερος** (20%), όχι μόνο μεταξύ της ομάδας των χωρών στις οποίες ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+ ετών είναι υψηλότερος του αντίστοιχου των ατόμων 50-64 ετών (DK, GR και CH), αλλά και σε σύγκριση με χώρες στις οποίες τα άτομα 65+ ετών δεν έχουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα 50-64 ετών, όπως για παράδειγμα η Γερμανία και το Βέλγιο. Η παραπάνω παρατήρηση θεωρείται σκόπιμο να αναφερθεί δεδομένου ότι το σουηδικό υπόδειγμα συντάξεων (καθορισμένων εισφορών) διαφέρει *καθ'αυτό* σε σχέση με το χαρακτήρα του συστήματος συντάξεων των παραπάνω χωρών (για αναλυτική περιγραφή του σουηδικού συστήματος συντάξεων και των διαφορών του σε σχέση με το ελληνικό βλέπε Νεκτάριος, 2008).

αντίστοιχου ποσοστού των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών. Στην Αυστρία το ποσοστό φτώχειας των ατόμων σε ηλικία συνταξιοδότησης είναι σχεδόν οκτώ ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο του αντίστοιχου ποσοστού των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών, στην Ιταλία η αντίστοιχη διαφορά εκτιμάται πάνω από τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες, ενώ στη Γαλλία η εν λόγω διαφορά καταγράφεται σχετικά μικρότερη –εντούτοις υπερβαίνει τις δύο ποσοστιαίες μονάδες.

Πίνακας 4.3: Ποσοστό φτώχειας, ανά ηλικιακή ομάδα με γραμμές φτώχειας 60%, 50% και 40% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος

Χώρα	Γραμμή φτώχειας 60%			Γραμμή φτώχειας 50%			Γραμμή φτώχειας 40%		
	50-64	65+	Διαφορά	50-64	65+	Διαφορά	50-64	65+	Διαφορά
SE	9.7	20.6	-10.8	5.4	11.3	-5.9	3.1	5.7	-2.4
DK	8.9	38.3	-29.4	5.0	20.0	-15.0	3.6	6.4	-2.8
NL	18.2	19.1	-0.9	13.3	8.2	5.1	9.4	3.8	5.6
DE	20.2	21.7	-1.4	15.8	13.0	2.8	9.8	8.2	1.6
BE	22.6	20.9	1.7	16.3	11.3	5.1	11.5	5.3	6.2
FR	20.8	18.6	2.3	14.8	12.3	2.6	10.2	5.9	4.3
CH	24.4	32.1	-7.6	20.3	16.5	3.8	18.6	5.5	13.1
AT	23.5	15.7	7.8	18.6	9.5	9.1	14.5	5.3	9.2
IT	22.3	17.9	4.4	16.4	11.1	5.3	12.7	6.9	5.8
ES	24.1	25.3	-1.2	19.9	13.9	6.0	15.8	7.0	8.8
GR	21.9	25.7	-3.9	17.0	17.9	-0.9	11.7	9.3	2.4

Προκειμένου να διερευνηθεί εάν οι διαπιστώσεις από τις συγκρίσεις του ποσοστού φτώχειας μεταξύ των ηλικιακών ομάδων είναι ευαίσθητες ως προς την επιλογή του ορίου φτώχειας, το [δεύτερο και το τρίτο πάνελ του Πίνακα 4.3](#) παρουσιάζουν τις εκτιμήσεις για το ποσοστό φτώχειας βάσει των γραμμών φτώχειας που αντιστοιχούν στο 50% και το 40% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται αρχικά στις τέσσερις χώρες (Σουηδία, Δανία, Ελβετία και Ελλάδα) στις οποίες διαπιστώθηκε ότι τα άτομα σε συνταξιοδότηση έχουν υψηλότερο ποσοστό φτώχειας σε σχέση με τα άτομα σε εργάσιμη ηλικία (με βάση το όριο φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος). Σε δύο από αυτές τις χώρες -τη Σουηδία και τη Δανία- ο υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+ σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών προκύπτει και στα όρια της φτώχειας που αντιστοιχούν στο 50% και στο 40% του διάμεσου εισοδήματος –με την υποσημείωση ότι η εν λόγω διαφορά εμφανίζεται σημαντικά μικρότερη στα χαμηλότερα όρια φτώχειας σε σχέση με το όριο φτώχειας του 60%. Αντιθέτως, στην περίπτωση της

Ελβετίας και της Ελλάδας, η εικόνα του σημαντικά υψηλότερου κινδύνου φτώχειας των ατόμων 65+ ετών σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών βάσει του ορίου της φτώχειας στο 60% περιορίζεται σημαντικά στο όριο φτώχειας του 50% του διάμεσου εισοδήματος και αντιστρέφεται πλήρως στο όριο του 40% -τα άτομα εργάσιμης ηλικίας σημειώνουν *υψηλότερο* κίνδυνο φτώχειας στο χαμηλότερο όριο σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 65+ ετών.

Το πρότυπο του χαμηλότερου κινδύνου φτώχειας, βάσει του ορίου φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος, των ατόμων σε συνταξιοδότηση σε σύγκριση με τα άτομα σε εργάσιμη ηλικία στην Αυστρία, την Ιταλία και τη Γαλλία διατηρείται επίσης και στα χαμηλότερα όρια φτώχειας. Σημειώνεται δε ότι οι εκτιμημένες διαφορές στο σχετικό ποσοστό φτώχειας μεταξύ των ατόμων 50-64 και 65+ ετών καταγράφονται ακόμη *μεγαλύτερες* στα όρια φτώχειας που αντιστοιχούν στο 50% και στο 40% του διάμεσου εισοδήματος σε σχέση με την εκτιμημένη διαφορά στο όριο του 60% του διάμεσου εισοδήματος.

Η πιο ενδιαφέρουσα παρατήρηση από την εξέταση των εναλλακτικών ορίων φτώχειας αφορά την ομάδα των χωρών στις οποίες δεν προέκυψε ιδιαίτερη διαφοροποίηση του κινδύνου φτώχειας ως προς την ηλικία με βάση το όριο φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος (Ολλανδία, Βέλγιο, Ισπανία και Γερμανία). Σε τρεις από τις παραπάνω χώρες (Ολλανδία, Βέλγιο και Ισπανία), οι εκτιμήσεις για το ποσοστό φτώχειας στα χαμηλότερα όρια φτώχειας (50% και 40%) εμφανίζουν εντονότερες διαφορές μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων, αναδεικνύοντας ότι τα χαμηλότερα όρια φτώχειας συνδέονται με υψηλότερο ποσοστό φτώχειας (πάνω από πέντε ποσοστιαίες μονάδες) για τα άτομα εργάσιμης ηλικίας σε σχέση με τα άτομα σε ηλικία συνταξιοδότησης.⁴⁶

Όσον αφορά το δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας, από τα ευρήματα του [Διαγράμματος 4.3](#) διαπιστώνεται ότι με εξαίρεση τη Σουηδία και τη Δανία, σε όλες τις υπόλοιπες χώρες του δείγματος, η απόσταση του

⁴⁶ Στο Βέλγιο η ελάχιστη σύνταξη για όσους έχουν συνταξιοδοτηθεί από μισθωτή εργασία ήταν 10,396 ευρώ το 2005, ξεπερνώντας (ελαφρώς) το όριο φτώχειας. Αντιθέτως, για τους αυτο-απασχολούμενους, η ελάχιστη σύνταξη για το ίδιο έτος ήταν 8,200 ευρώ -χαμηλότερη του ορίου φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος, αλλά υψηλότερη του ορίου φτώχειας στο 50% του διάμεσου εισοδήματος (CEC, 2006b). Τα στοιχεία αυτά ερμηνεύουν σε κάποιο βαθμό τη μικρή διαφοροποίηση του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των ατόμων 50-64 και 65+ ετών στο όριο της φτώχειας του 60% του διάμεσου εισοδήματος και την εντονότερη διαφοροποίηση στα χαμηλότερα όρια φτώχειας -όπου τα άτομα ηλικίας 65+ να εμφανίζουν χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα εργάσιμης ηλικίας.

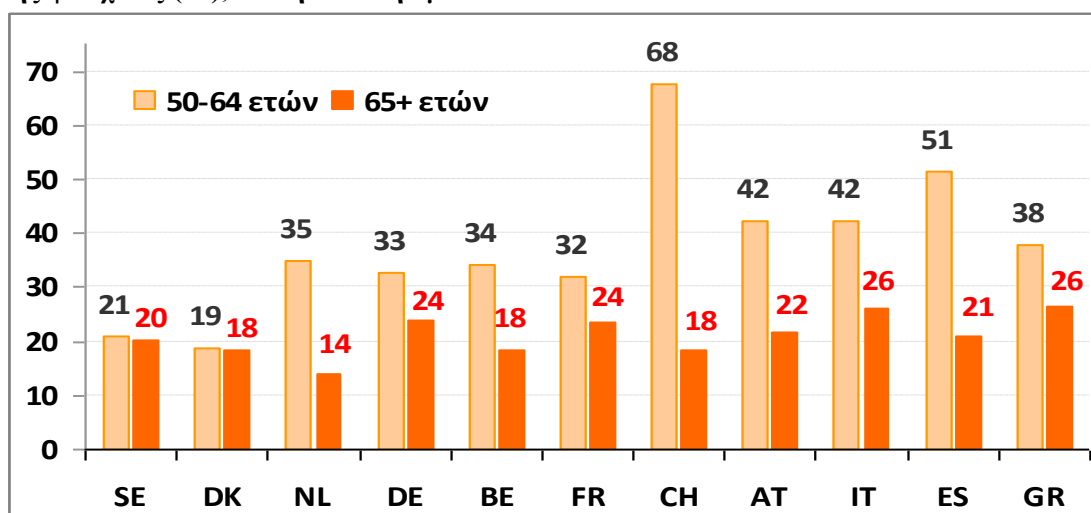
διάμεσου εισοδήματος των φτωχών ατόμων εργάσιμης ηλικίας (50-64 ετών) από το όριο της φτώχειας είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των συνταξιούχων. Ακόμη και στις χώρες στις οποίες η συνταξιοδότηση συνδέεται με μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας, η εισροή εισοδήματος (από σύνταξη) για το μεγαλύτερο ποσοστό των φτωχών συνταξιούχων (Mantovani et al., 2006) μπορεί να ερμηνεύσει το μικρότερο χάσμα φτώχειας σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών, των οποίων η κατάσταση φτώχειας συνδέεται με μεγαλύτερη ετερογένεια ως προς τις πηγές και το ύψος του εισοδήματός τους.

Επίσης, αξίζει να τονιστεί ότι η Ελλάδα παρουσιάζει την υψηλότερη τιμή του δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών ηλικίας άνω των 65 ετών. Σε συνδυασμό με το υψηλό ποσοστό φτώχειας, το συγκεκριμένο εύρημα για την περίπτωση της Ελλάδας μπορεί να ερμηνευτεί λαμβάνοντας υπόψη την μεγάλη συγκέντρωση των συντάξεων στο ύψος της κατώτατης σύνταξης (Νεκτάριος, 2008: 68; Τήνιος, 2009: 268; Τήνιος, 2010: 332), καθώς το γεγονός ότι η συνταξιοδοτική κάλυψη των γυναικών ηλικίας 65+ από ίδιο δικαίωμα στην Ελλάδα είναι μακράν η χαμηλότερη μεταξύ των χωρών της έρευνας SHARE (Bettio, Betti & Tinios, 2013) - παράμετρος που συνεπάγεται ότι το πρότυπο εισροής δύο συντάξεων σε ένα νοικοκυριό ηλικιωμένων αφορά σε μικρότερο ποσοστό την Ελλάδα σε σχέση με τις άλλες χώρες της έρευνας SHARE (Τήνιος, 2009: 247).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η περίπτωση της Ολλανδίας –στην οποία το σύστημα συντάξεων εμφανίζει ανεπτυγμένο και το δεύτερο πυλώνα συντάξεων- δεδομένου ότι καταγράφει τη χαμηλότερη τιμή του χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών ηλικίας άνω των 65+ ετών (14%) μεταξύ όλων χωρών. Η συγκεκριμένη παρατήρηση για την Ολλανδία χρειάζεται αξιολογηθεί λαμβάνοντας υπόψη μία επιπλέον παράμετρο: τον μικρότερο κίνδυνο φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ολλανδία σε σχέση με τα άτομα εργάσιμης ηλικίας, όπως αποτυπώνεται εντονότερα στα χαμηλότερα τμήματα της κατανομής εισοδήματος (έως και το όριο της φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος). Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η γενικευμένη χορήγηση της βασικής σύνταξης (AOW πρώτου πυλώνα) αποδεικνύεται καθοριστικής σημασίας κυρίως στην προστασία των χαμηλών εισοδημάτων των ηλικιωμένων στην Ολλανδία (δημιουργία ενός βασικού κατωφλίου εισοδήματος για μεγάλο τμήμα των συνταξιούχων), με τις επαγγελματικές συντάξεις (δεύτερου

πυλώνα) να ενεργούν συμπληρωματικά στον προσδιορισμό της εισοδηματικής κατάστασης των ηλικιωμένων –επιπλέον της εμβέλειας του πρώτου πυλώνα.

Διάγραμμα 4.3: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας (%), ανά ηλικιακή ομάδα

Τέλος, όπως και στην περίπτωση του ποσοστού φτώχειας των ηλικιωμένων, οι επιδόσεις των χωρών ως προς το χάσμα του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών ηλικίας 65+ ετών δεν φαίνεται να παρουσιάζουν ισχυρή συσχέτιση με τη δαπάνη για συντάξεις ως ποσοστό του ΑΕΠ σε κάθε χώρα. Για παράδειγμα, ενώ η συνταξιοδοτική δαπάνη στην Ελλάδα την υπό εξέταση περίοδο ήταν υψηλότερη (10.8% του ΑΕΠ) σε σχέση με την αντίστοιχη στην Ολλανδία (9.7%) και περίπου στα ίδια επίπεδα με την αντίστοιχη της Σουηδίας, το χάσμα στο διάμεσο εισόδημα των φτωχών ηλικίας 65+ στην Ελλάδα είναι σχεδόν δύο φορές υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο της Ολλανδίας και έξι ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο σε σύγκριση με αυτό Σουηδίας, ενώ το ποσοστό φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ελλάδα εκτιμάται σχεδόν έξι ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο της Ολλανδίας και πέντε ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο σε σχέση με τον αντίστοιχο κίνδυνο στη Σουηδία. Οι παρατηρήσεις αυτές τονίζουν την καθοριστική σημασία των χαρακτηριστικών των συστημάτων συντάξεων στον προσδιορισμό της επάρκειας των συντάξεων, δεδομένης της συνταξιοδοτικής δαπάνης.

4.3 Συγκρίσεις κινδύνου φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα με την τεχνική stochastic dominance

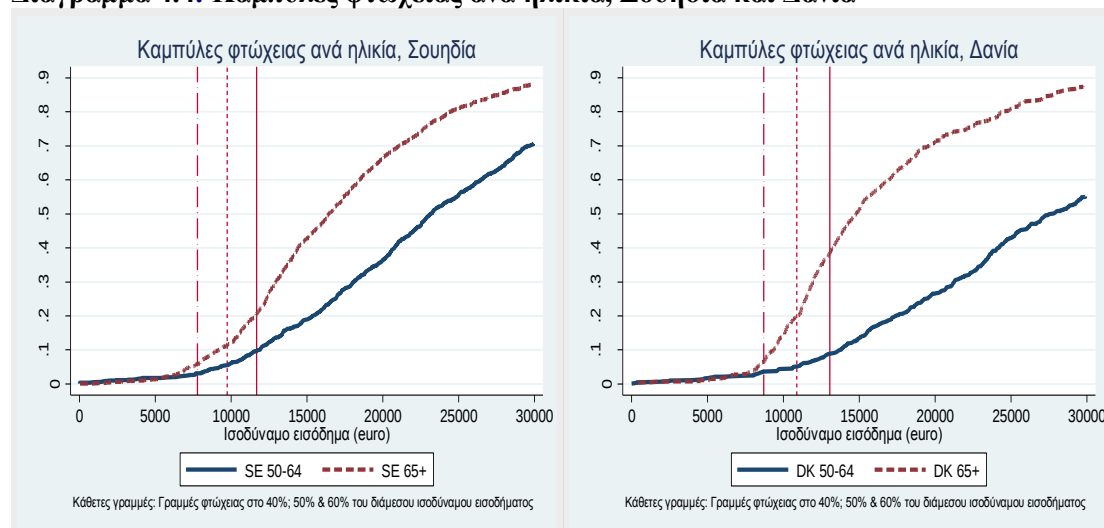
Η σύγκριση του κινδύνου μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων επιχειρείται στην παρούσα ενότητα μέσω μίας μη παραμετρικής προσέγγισης –της μεθοδολογίας που βασίζεται στην τεχνική **stochastic dominance**. Όπως σχολιάστηκε στο [κεφάλαιο 1](#), η συγκεκριμένη τεχνική συγκρίνει τις κατανομές του εισοδήματος δύο πληθυσμιακών ομάδων παρουσιάζοντας το ποσοστό φτώχειας (κάθετος άξονας) που αντιστοιχεί στη γραμμή φτώχειας, όπως ορίζεται από το ύψος του εισοδήματος (οριζόντιος άξονας) ([Deaton, 1997](#)). Το βασικό πλεονέκτημα της συγκεκριμένης μεθοδολογίας συνίσταται στο ότι επιτρέπει να εξαχθούν περισσότερο ασφαλή συγκριτικά αποτελέσματα για την οικονομική επισφάλεια των επιμέρους ηλικιακών ομάδων, *ανεξαρτήτως, της επιλογής του ορίου φτώχειας ή του εύρους των ορίων φτώχειας*.

Η εξέταση του συνόλου της κατανομής του εισοδήματος των ατόμων 50-64 ετών και των ατόμων ηλικίας 65+ ετών συμπληρώνει με τρόπο ουσιαστικό τη συγκριτική εικόνα της οικονομικής επισφάλειας μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων στη Σουηδία και τη Δανία ([Διάγραμμα 4.4](#)), υποδεικνύοντας ότι στα πολύ χαμηλά εισοδήματα (το τμήμα της κατανομής που φτάνει έως και το 40% του διάμεσου εισοδήματος) φαίνεται να υπάρχει ένα «*δίχτυ ασφαλείας*» το οποίο περιορίζει σημαντικά τον κίνδυνο φτώχειας των ατόμων σε συνταξιοδότηση, εξαλείφοντας κατά συνέπεια τις μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων διαφορές στο ποσοστό φτώχειας.⁴⁷

Η εμβέλεια της προστασίας του εισοδήματος των ηλικιωμένων φαίνεται να περιορίζεται σταδιακά από το σημείο της κατανομής που αντιστοιχεί στο 40% του διάμεσου εισοδήματος και έπειτα –σημείο στο οποίο αρχίζει σταδιακά να αποτυπώνεται ο υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+ ετών στη Σουηδία και τη Δανία (σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών), με τη σχετική απόσταση μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων να αυξάνει περισσότερο στα υψηλότερα σημεία της κατανομής του εισοδήματος.

⁴⁷ Στη Δανία για την προστασία των πολύ χαμηλών εισοδημάτων των ηλικιωμένων έχει καθιερωθεί το παράδειγμα της βασικής σύνταξης ([OECD, 2007: 114](#)).

Διάγραμμα 4.4: Καμπύλες φτώχειας ανά ηλικία, Σουηδία και Δανία

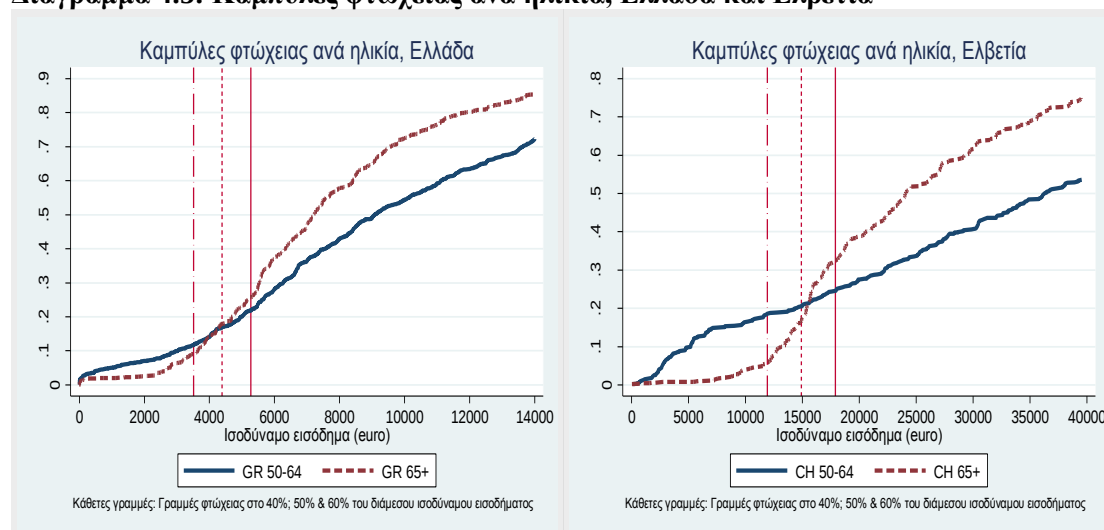

Στη συνέχεια το ενδιαφέρον στρέφεται στην Ελλάδα και την Ελβετία, τις δύο άλλες χώρες, δηλαδή, με σημαντικά υψηλότερο ποσοστό φτώχειας των ατόμων 65+ βάσει της γραμμή φτώχειας που αντιστοιχεί στο 60% του διάμεσου εισοδήματος. Η εξέταση της συνολικής κατανομής του εισοδήματος ανά ηλικιακή ομάδα αναδεικνύει ένα κοινό χαρακτηριστικό στις δύο αυτές χώρες: τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των ατόμων εργάσιμης ηλικίας (50-64 ετών) για όλα τα εισοδήματα που αντιστοιχούν μέχρι περίπου το 50% του διάμεσου εισοδήματος και την εξίσωση των διαφορών στο ποσοστό φτώχειας μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων στα εισοδήματα γύρω από το 50% του διάμεσου εισοδήματος (Διάγραμμα 4.5). Έπειτα από το όριο αυτό, και στις δύο χώρες παρατηρείται μια σταδιακή αντιστροφή της παραπάνω εικόνας, η οποία καταλήγει στο σημαντικά μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας για τα ηλικιωμένα άτομα για όλες τις γραμμές φτώχειας που αντιστοιχούν σε εισοδήματα υψηλότερα του 50% του διάμεσου εισοδήματος.

Ειδικότερα για την περίπτωση της Ελλάδας, η κλίση της καμπύλης φτώχειας των ατόμων ηλικίας 65+ εμφανίζεται σχεδόν οριζόντια στα πολύ χαμηλά εισοδήματα, ενώ αντιθέτως, στο ίδιο εύρος εισοδημάτων, η κλίση της καμπύλης φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών παρουσιάζεται περισσότερο απότομη. Το συγκεκριμένο εύρημα μπορεί να ερμηνευτεί από τη σημασία των στοχευμένων μεταβιβάσεων εισοδήματος προς τους φτωχούς ηλικιωμένους στην Ελλάδα όπως ήταν κυρίως το παράδειγμα του ΕΚΑΣ κατά την υπό εξέταση περίοδο. Δεδομένης της στόχευσης των μεταβιβάσεων προς τα εισοδήματα κάτω του ορίου φτώχειας, ο αντίκτυπος αυτού του τύπου μεταβιβάσεων εισοδήματος ήταν περισσότερο εμφανής στη δημιουργία ενός

«κατωφλιού» στα πολύ χαμηλά τμήμα της κατανομής του εισοδήματος των ατόμων 65+ ετών, όπως διαφαίνεται στο αριστερό πάνελ του [Διαγράμματος 4.5](#)). Αξίζει να σημειωθεί ότι η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα της αντίστοιχης ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας EU-SILC για την Ελλάδα (Georgiadis, 2007; Lyberaki, Tinios & Georgiadis, 2010).

Διάγραμμα 4.5: Καμπύλες φτώχειας ανά ηλικία, Ελλάδα και Ελβετία

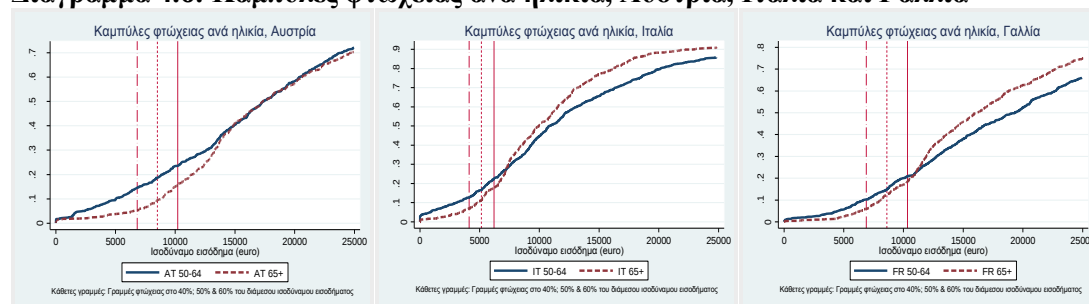

Στη συνέχεια το ενδιαφέρον στρέφεται στην ομάδα των χωρών (Αυστρία, Ιταλία και Γαλλία) στις οποίες διαπιστώθηκε υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας των ατόμων εργάσιμης ηλικίας σε σχέση με τα άτομα σε ηλικία συνταξιοδότησης (με βάση τη γραμμή της φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος). Η εξέταση των καμπύλων φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα επιβεβαιώνει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των ατόμων εργάσιμης ηλικίας ως διαπίστωση που ισχύει σε όλο το εύρος της κατανομής του εισοδήματος από τα πολύ χαμηλά εισοδήματα μέχρι περίπου και το διάμεσο εισόδημα στην Αυστρία (βλέπε το [πρώτο πάνελ](#) στο [Διάγραμμα 4.6](#)),⁴⁸ ενώ στην Ιταλία και την Γαλλία περιορίζεται σε μικρότερο εύρος της κατανομής (από τα πολύ χαμηλά εισοδήματα έως και τα εισοδήματα που βρίσκονται λίγο υψηλότερα του 60%

⁴⁸ Η καμπύλη φτώχειας των ατόμων ηλικίας 65+ ετών στην Αυστρία (στα πολύ χαμηλά εισοδήματα παραμένει σχεδόν οριζόντια σε μεγάλη απόκλιση από την καμπύλη φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών στα αντίστοιχα εισοδήματα) αποτυπώνει τη σημασία του προνοιακού επιδόματος (*Ausgleichszulage*) προς τους χαμηλοσυνταξιούχους με έλεγχο των μέσων (**top up** τύπου ΕΚΑΣ). Το επίδομα αυτό εξασφαλίζει μια ελάχιστη σύνταξη 653 ευρώ για κάθε ηλικιωμένο και 1,015 ευρώ για ένα ζευγάρι ηλικιωμένων (OECD, 2007: 102).

του διάμεσου εισοδήματος) (βλέπε το [δεύτερο και το τρίτο πάνελ](#) στο [Διάγραμμα 4.6](#) αντίστοιχα για τις δύο χώρες).

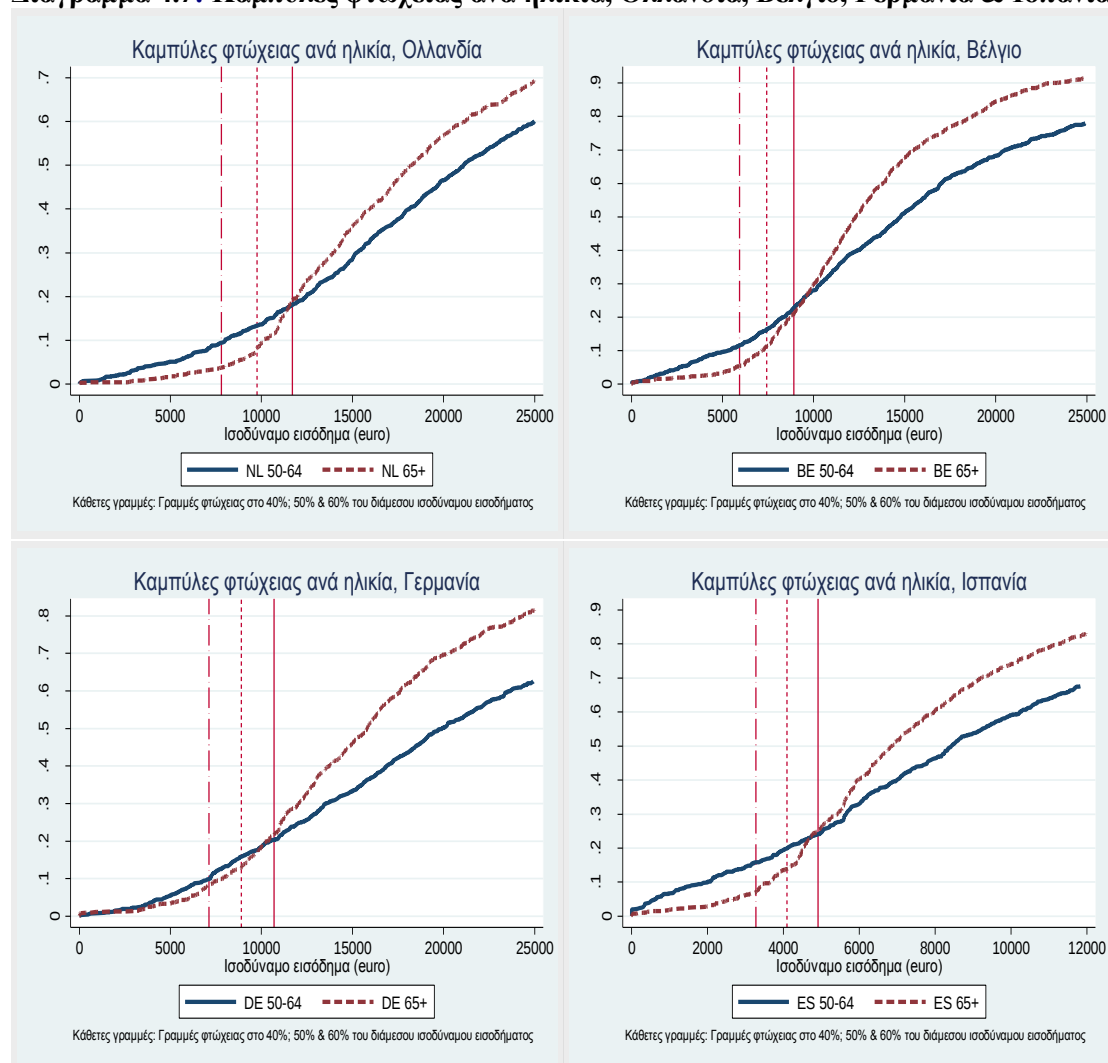
Διάγραμμα 4.6: Καμπύλες φτώχειας ανά ηλικία, Αυστρία, Ιταλία και Γαλλία

Η μικρή διαφοροποίηση στο ποσοστό φτώχειας μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων, όπως προέκυψε από την μέτρηση της φτώχειας στο όριο του 60% του διάμεσου εισοδήματος στην Ολλανδία, το Βέλγιο και την Ισπανία, κάθε άλλο παρά επιβεβαιώνεται στα επιμέρους τμήματα της κατανομής του εισοδήματος στις χώρες αυτές ([Διάγραμμα 4.7](#)). Τα τμήματα της κατανομής έως και το 60% του διάμεσου εισοδήματος υποδεικνύουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών σε σχέση με τα άτομα 65+ ετών. Στο εύρος των εισοδημάτων περί του ορίου φτώχειας (60% του διάμεσου εισοδήματος) οι κατανομές του εισοδήματος των δύο ηλικιακών ομάδων τέμνονται (εξίσωση των διαφορών στο ποσοστό φτώχειας), ενώ τα τμήματα της κατανομής που αντιστοιχούν λίγο υψηλότερα από το 60% του διάμεσου εισοδήματος αποτυπώνουν σχετικά υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των ατόμων 65+ ετών.

Τέλος, η Γερμανία συνιστά ίσως τη μόνη χώρα του δείγματος στην οποία το ποσοστό φτώχειας δε διαφέρει ουσιωδώς μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων στο μεγαλύτερο τμήμα της κατανομής του εισοδήματος. Η καμπύλη φτώχειας των ατόμων 50-64 ετών σχεδόν ταυτίζεται με την αντίστοιχη καμπύλη φτώχειας των ατόμων 65+ σε όλα τα «κρίσιμα σημεία» της κατανομής του εισοδήματος: από τα χαμηλότερα, δηλαδή, τμήματα της κατανομής έως και το σημείο που αντιστοιχεί στο 60% του διάμεσου εισοδήματος.

Διάγραμμα 4.7: Καμπύλες φτώχειας ανά ηλικία, Ολλανδία, Βέλγιο, Γερμανία & Ισπανία

Σύνοψη

Τα ευρήματα από την εκτίμηση των δεικτών φτώχειας για τα άτομα ηλικίας 50+ ετών στις χώρες της έρευνας SHARE υπέδειξαν δύο βασικές διαπιστώσεις. Η πρώτη διαπίστωση αφορά την έκταση του φαινομένου της φτώχειας: στις περισσότερες χώρες της έρευνας SHARE ένα στα πέντε άτομα ηλικίας 50+ ετών βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ στις χώρες του Νότου το ποσοστό αυτό εμφανίζεται ακόμη υψηλότερο. Η δεύτερη διαπίστωση σχετίζεται με τη διαφοροποίηση του ποσοστού φτώχειας μεταξύ των χωρών: ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 50+ ετών παρουσιάζεται υψηλότερος στις χώρες του Νότου (κυριότερα στην Ελλάδα και την Ισπανία) και σαφώς χαμηλότερος στις χώρες του Βορρά (κυρίως στη Σουηδία και την Ολλανδία), ενώ οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (με εξαίρεση την Ελβετία)

κατατάσσονται ως προς το ποσοστό φτώχειας στο ενδιάμεσο Βορρά-Νότου. Το συγκεκριμένο πρότυπο διαφοροποίησης εμφανίζεται σύμφωνα με το πρότυπο διαφοροποίησης του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των χωρών που αποτυπώνεται στα ευρήματα άλλων μελετών της σχετικής βιβλιογραφίας. Δεν μπορεί, ωστόσο, να υποστηριχθεί ότι υπάρχει ο ίδιος βαθμός συμφωνίας με τα ευρήματα της σχετικής βιβλιογραφίας και στην περίπτωση της πρώτης διαπίστωσης: αντιθέτως, οι εκτιμήσεις του κινδύνου φτώχειας με βάση τα δεδομένα SHARE στην παρούσα εργασία δείχνουν ότι ο κίνδυνος φτώχειας αφορά μεγαλύτερο τμήμα του ηλικιωμένου πληθυσμού από όσο διαφαίνεται στα δεδομένα άλλων ερευνών (EU-SILC ή παλιότερα το ECHP). Επίσης, από την ανάλυση των δεικτών φτώχειας για τα άτομα ηλικίας 50+ ετών προέκυψε ότι εκτός από το χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας, οι χώρες του Βορρά παρουσιάζουν και χαμηλότερο χάσμα φτώχειας: τα εισοδήματα των φτωχών του Βορρά είναι πιο κοντά στη γραμμή φτώχειας, σε σχέση με τα εισοδήματα των φτωχών στις υπόλοιπες χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE.

Τα ευρήματα από την εκτίμηση των δεικτών φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα επιβεβαιώνουν τη διασύνδεση του παράγοντα της ηλικίας με τον κίνδυνο φτώχειας, με το προκύπτον πρότυπο διαφοράς του ποσοστού φτώχειας μεταξύ των ατόμων εργάσιμης ηλικίας (50-64 ετών) και των ατόμων σε ηλικία συνταξιοδότησης (65+) κάθε άλλο παρά κοινό μεταξύ των χωρών να μπορεί να θεωρηθεί. Ειδικότερα:

- Το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας αποτυπώνει μεγαλύτερο κίνδυνο για τα άτομα 65+ ετών σε σχέση με τα άτομα 50-64 ετών σε τέσσερις χώρες –τη Σουηδία, τη Δανία, την Ελβετία και την Ελλάδα. Στη Σουηδία και τη Δανία ο υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+ επιβεβαιώνεται και στα χαμηλότερα όρια της φτώχειας (στο 50% και στο 40% του διάμεσου εισοδήματος). Δεν φαίνεται να συμβαίνει, ωστόσο, το ίδιο στην περίπτωση της Ελβετίας και της Ελλάδας: η εικόνα του σημαντικά υψηλότερου κινδύνου φτώχειας των ατόμων 65+ ετών με βάση το όριο του 60% του διάμεσου εισοδήματος μειώνεται στο όριο του 50%, ενώ στο όριο του 40% τα άτομα εργάσιμης ηλικίας εκτιμάται ότι αντιμετωπίζουν *υψηλότερο* κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα 65+ ετών.
- Μικρή διαφοροποίηση στον κίνδυνο φτώχειας των ατόμων εργάσιμης ηλικίας και των ατόμων ηλικίας συνταξιοδότησης προέκυψε στην περίπτωση της Ολλανδίας, της Γερμανίας, του Βελγίου και της Ισπανίας. Ωστόσο, σε τρεις από τις παραπάνω χώρες (Ολλανδία, Βέλγιο και Ισπανία), οι εκτιμήσεις για το ποσοστό φτώχειας

στα χαμηλότερα όρια φτώχειας (50% και 40%) αποτυπώνουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας (πάνω από πέντε ποσοστιαίες μονάδες) για τα άτομα εργάσιμης ηλικίας σε σχέση με τα άτομα σε ηλικία συνταξιοδότησης.

- Τέλος, σε τρεις χώρες (Αυστρία, Ιταλία και Γαλλία) το ποσοστό φτώχειας των ατόμων ηλικίας 65+ ετών εμφανίζεται χαμηλότερο του αντίστοιχου ποσοστού των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών, διαπίστωση που επιβεβαιώνεται από τις εκτιμήσεις με βάση τα χαμηλότερα όρια φτώχειας (50% ή 40% του διάμεσου εισοδήματος).

Από τα ευρήματα για το δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών ανά ηλικιακή ομάδα διαπιστώθηκε ότι η απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών ατόμων εργάσιμης ηλικίας (50-64 ετών) από το όριο της φτώχειας είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των συνταξιούχων. Η συγκεκριμένη διαπίστωση φαίνεται να ισχύει σε όλες τις χώρες εκτός της Σουηδίας και της Δανίας.

Μια σημαντική παρατήρηση έχει να κάνει με τη διαπίστωση ότι οι επιδόσεις των χωρών ως προς το ποσοστό και το χάσμα φτώχειας των ηλικιωμένων δε φαίνεται να παρουσιάζουν εμφανή διασύνδεση με τη δαπάνη για συντάξεις ως ποσοστό του ΑΕΠ σε κάθε χώρα: τα αποτελέσματα των χωρών στους δείκτες φτώχειας των ηλικιωμένων *διαφέρουν* ακόμη και σε περιπτώσεις που η συνταξιοδοτική δαπάνη *δε διαφέρει ουσιωδώς μεταξύ των χωρών*. Αντιθέτως, οι διαφορές στους δείκτες φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα μπορούν να ερμηνευτούν περισσότερο στη βάση των χαρακτηριστικών των συστημάτων συντάξεων και δη στο παράδειγμα για την προστασία των χαμηλών συντάξεων που ισχύει σε κάθε χώρα. Ενδιαφέρουσα θεωρείται επίσης η παρατήρηση ότι το χάσμα φτώχειας των ατόμων 65+ ετών εμφανίζεται σημαντικά χαμηλότερο σε χώρες που ο εργάσιμος βίος των ατόμων που είναι τώρα σε συνταξιοδότηση δεν διαφέρει ουσιωδώς ως προς το φύλο, όπως για παράδειγμα οι χώρες του Βορρά, δηλώνοντας ότι το πρότυπο εισροής συντάξεων από ίδιο δικαίωμα στα νοικοκυριά των ηλικιωμένων διαφέρει στις χώρες αυτές σε σχέση με τις χώρες του Νότου.

Τέλος, η χρησιμοποίηση της μη-παραμετρικής προσέγγισης (***stochastic dominance technique***) για την εξέταση της εικόνας των διαφορών στο εισόδημα μεταξύ των ατόμων σε συνταξιοδότηση και των ατόμων σε εργάσιμη ηλικία σε όλα τα τμήματα

της κατανομής, συνεισέφερε στις διαπιστώσεις της παρούσας εργασίας κυρίως ως προς τα εξής:

- Από *μεθοδολογικής σκοπιάς* η συγκεκριμένη τεχνική ανέδειξε ότι η εικόνα της σύγκρισης του κινδύνου φτώχειας των δύο ηλικιακών ομάδων -όπως αποτυπώθηκε σημειακά στο όριο της φτώχειας- δεν επιβεβαιώνεται στα επιμέρους τμήματα της κατανομής στις περισσότερες χώρες (σε ορισμένες μάλιστα αντιστρέφεται). Δεδομένης της ευαισθησίας των εκτιμήσεων του ποσοστού φτώχειας για κάθε ηλικιακή ομάδα στην επιλογή του ορίου φτώχειας (μεταξύ των άλλων και λόγω των διαφορετικών πηγών εισοδήματος των δύο ηλικιακών ομάδων), η χρησιμοποίηση μιας μη παραμετρικής προσέγγισης για την εξέταση του ηλικιακού προφίλ της φτώχειας επέτρεψε τη διατύπωση συνολικότερων διαπιστώσεων αναφορικά με το ποια ηλικιακή ομάδα έχει υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας, πόσο υψηλότερο και μέχρι ποιου σημείου της κατανομής εισοδήματος.
- Από τη σκοπιά των *προτάσεων πολιτικής*, η εξέταση του συνόλου της κατανομής του εισοδήματος των ηλικιωμένων συνεισέφερε στη διατύπωση διαπιστώσεων για τη σημασία των χαρακτηριστικών του συστήματος συντάξεων στον προσδιορισμό της εισοδηματικής κατάστασης των συνταξιούχων σε κάθε χώρα –διαπιστώσεις που συνήθως υποκρύπτονται στα ευρήματα της εικόνας των *σημειακών* δεικτών φτώχειας.⁴⁹ Στις χώρες που το σύστημα συντάξεων περιλαμβάνει το παράδειγμα της βασικής σύνταξης -ή αντίστοιχου επιδόματος προς τους ηλικιωμένους- η καμπύλη φτώχειας των ηλικιωμένων εμφανίζεται σχεδόν οριζόντια στα χαμηλά τμήματα της κατανομής του εισοδήματος (ενδεικτικό της προστασίας των εισοδημάτων των ηλικιωμένων από το όριο της φτώχειας). Στη Δανία και τη Σουηδία, η εμβέλεια της βασικής σύνταξης αποτυπώνεται κυρίως έως και το σημείο της κατανομής που αντιστοιχεί στο 40% του διάμεσου εισοδήματος – συνεπώς η σημασία του συγκεκριμένου παραδείγματος φαίνεται εντονότερη στον περιορισμό του χάσματος φτώχειας των ηλικιωμένων), ενώ στην Ολλανδία η σημασία του εν λόγω παραδείγματος συστήματος συντάξεων εκτός από τον περιορισμό του χάσματος φτώχειας αποτυπώνεται επίσης και στην μείωση του ποσοστού φτώχειας των ατόμων σε συνταξιοδότηση. Σε χώρες που η προστασία

⁴⁹ Καθώς κάποια από τα χαρακτηριστικά αυτά, όπως για παράδειγμα το ύψος κατώτατης σύνταξης (ή η συγκέντρωση σε αυτό το ύψος εισοδήματος), αφορούν τα χαμηλά εισοδήματα η σημασία τους ενδέχεται να μην αντανakλάται πλήρως στο χάσμα φτώχειας.

των χαμηλών συντάξεων βασίζεται κυρίως στο παράδειγμα των προνοιακών επιδομάτων (συνήθως με έλεγχο των μέσων και με κριτήρια επιλεξιμότητας), η κλίση της καμπύλης φτώχειας των ηλικιωμένων στα χαμηλά τμήματα της κατανομής εμφανίζεται μεγαλύτερη σε σχέση με την αντίστοιχη κλίση στις χώρες με το παράδειγμα της βασικής σύνταξης. Τέλος, η σημασία των προνοιακών επιδομάτων στην προστασία του εισοδήματος των συνταξιούχων φαίνεται να διαφέρει μεταξύ των χωρών που ακολουθούν το εν λόγω παράδειγμα. Αυτές οι διαφορές μπορούν να ερμηνευτούν από τα διαφορετικά κριτήρια επιλεξιμότητας και ελέγχου των μέσων του επιδόματος που επιλέγονται σε κάθε χώρα, από διαφορές στο ποσοστό απόληψης του επιδόματος και βεβαίως διαφορές στο ύψος του προνοιακού επιδόματος σε κάθε χώρα.

Κεφάλαιο 5. Ανάλυση της Φτώχειας: Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Φτώχειας και Αλληλεπίδραση της Φτώχειας με άλλες Διαστάσεις

Εισαγωγή

Έχοντας σχολιάσει τους δείκτες *μέτρησης* της φτώχειας στο προηγούμενο κεφάλαιο, το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται στην *ανάλυση* της φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών. Η προσέγγιση της φτώχειας ως κοινωνικό φαινόμενο συνδέεται με την ανάγκη διερεύνησης των χαρακτηριστικών των φτωχών και των παραγόντων που επιδρούν στην κατάσταση φτώχειας, όπως βεβαίως και του προσδιορισμού του περιεχομένου της κατάστασης φτώχειας για τους ηλικιωμένους που τη βιώνουν. Αξιοποιώντας δεδομένα του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE, η εμπειρική ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου αποσκοπεί να συνεισφέρει στην κατανόηση των παραπάνω θεμάτων εστιάζοντας αρχικά στην ανάλυση των χαρακτηριστικών των φτωχών ηλικιωμένων (*προφίλ φτώχειας*), έπειτα στην ανάδειξη των προσδιοριστικών παραγόντων της φτώχειας των ηλικιωμένων (*αίτια φτώχειας*), και τέλος στην εξέταση της συσχέτισης της κατάστασης φτώχειας με κρίσιμες διαστάσεις της ζωής των ηλικιωμένων ατόμων (*τι σημαίνει η φτώχεια των ηλικιωμένων*). Τα ερευνητικά ερωτήματα με τα οποία καταπιάνεται το παρόν κεφάλαιο είναι τα εξής:

- Πώς διαφέρει ο κίνδυνος φτώχειας μεταξύ των ατόμων 50+ ετών με διαφορετικά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά;
- Ποιοι είναι οι προσδιοριστικοί παράγοντες της κατάστασης φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων στην Ευρώπη;
- Διαφέρουν οι φτωχοί σε σχέση με τους μη φτωχούς ηλικιωμένους ως προς τα περιουσιακά στοιχεία ή την πρόσβαση σε άτυπους μηχανισμούς υποστήριξης; Πόσο διαφέρουν οι παραπάνω διαστάσεις μεταξύ των φτωχών και πόσο διαφορετικό περιεχόμενο προσδίδουν στην κατάσταση φτώχειας των ηλικιωμένων στις χώρες της Ευρώπης;
- Πώς συνδέεται η κατάσταση φτώχειας με την κατάσταση υγείας των ηλικιωμένων (φυσικής και ψυχικής) και με τον αποκλεισμό από υπηρεσίες περίθαλψης;

Η δομή του παρόντος κεφαλαίου περιγράφεται ως ακολούθως: η [ενότητα 5.1](#) επικεντρώνεται στην ανάλυση των χαρακτηριστικών των φτωχών ηλικιωμένων, εξετάζοντας τις διαφορές στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των ατόμων με διαφορετικά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Στην [ενότητα 5.2](#) επιχειρείται η εκτίμηση ενός οικονομετρικού υποδείγματος **probit** για την ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων της πιθανότητας να είναι ένα άτομο 50+ ετών σε κατάσταση φτώχειας. Στην [ενότητα 5.3](#) η προσοχή στρέφεται στην εξέταση των διαφορών μεταξύ των φτωχών και των μη φτωχών ηλικιωμένων σε διαστάσεις που αφορούν την ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων και τη λήψη βοήθειας από άτυπα δίκτυα υποστήριξης. Στην ίδια ενότητα επιχειρείται και η ανάλυση των *μεταξύ των φτωχών* διαφορών ως προς τις παραπάνω διαστάσεις, ως ενδείξεις διαφορών στο *περιεχόμενο* της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων στις επιμέρους χώρες της έρευνας SHARE. Η διασύνδεση της κατάστασης φτώχειας με την κατάσταση της φυσικής και ψυχικής υγείας των ηλικιωμένων εξετάζεται στην [ενότητα 5.4](#), ενώ η τελευταία ενότητα επιχειρεί τη σύνοψη των βασικών ευρημάτων του κεφαλαίου.

5.1 Ανάλυση των χαρακτηριστικών των φτωχών

Η παρούσα ενότητα εστιάζεται στην εξέταση των χαρακτηριστικών των φτωχών ως προς το φύλο, το εκπαιδευτικό επίπεδο, την κατάσταση απασχόλησης και την οικογενειακή κατάσταση. Ξεκινώντας με την επίδραση του παράγοντα φύλου, το ποσοστό φτώχειας των γυναικών εμφανίζεται υψηλότερο από το αντίστοιχο των ανδρών σε όλες τις χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE ([Πίνακας 5.1](#)). Οι υψηλότερες τιμές στο χάσμα φύλου ως προς το ποσοστό φτώχειας παρατηρούνται στη Σουηδία και τη Δανία, όπου το ποσοστό φτώχειας των γυναικών υπερβαίνει το αντίστοιχο των ανδρών κατά εννέα και επτά ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα. Οι χαμηλότερες διαφορές (λιγότερο από δύο ποσοστιαίες μονάδες) εμφανίζονται στην Ιταλία, την Ισπανία και τη Γαλλία –και πάλι ωστόσο οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας. Στην Ελλάδα, το ποσοστό φτώχειας των γυναικών ηλικίας 50+ εκτιμάται στο 25.7%, είναι δηλαδή κατά τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες *υψηλότερο* σε σχέση με το αντίστοιχο των ανδρών (21.6%).

Όσον αφορά τη διασύνδεση της κατάστασης φτώχειας με το μορφωτικό επίπεδο, οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι σε όλες τις χώρες του δείγματος τα άτομα με έως και πρωτοβάθμια εκπαίδευση αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με

τα άτομα με δευτεροβάθμια ή τριτοβάθμια εκπαίδευση. Σε έξι χώρες (Σουηδία, Δανία, Ολλανδία, Γερμανία, Ιταλία και Ελλάδα) το ποσοστό φτώχειας των ατόμων με πρωτοβάθμια εκπαίδευση εμφανίζεται σχεδόν τέσσερις φορές υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό φτώχειας των ατόμων με τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Πίνακας 5.1: Ποσοστό φτώχειας, ανά φύλο και μορφωτικό επίπεδο, άτομα 50+

Χώρα	Φύλο		Μορφωτικό Επίπεδο		
	Ανδρες	Γυναίκες	Έως πρωτοβάθμια	Δευτεροβάθμια	Τριτοβάθμια
SE	10.4	19.0	24.1	10.9	7.4
DK	17.5	24.7	48.3	19.5	10.3
NL	17.0	19.9	33.2	17.4	8.9
DE	17.0	24.2	52.7	22.8	14.0
BE	20.4	22.9	29.5	22.4	11.2
FR	18.9	20.4	28.4	13.2	10.8
CH	26.0	29.4	42.5	24.5	19.8
AT	16.5	22.5	28.3	17.8	17.5
IT	19.3	20.8	24.2	15.9	6.1
ES	24.1	25.3	28.0	20.4	13.0
GR	21.6	25.7	29.9	20.2	7.4

Η εικόνα των ευρημάτων για τον κίνδυνο φτώχειας ανά κατάσταση απασχόλησης εμφανίζεται σύμφωνη με τις διαπιστώσεις για τη διαφοροποίηση του ποσοστού φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα, όπως παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Στις δύο Σκανδιναβικές χώρες ο κίνδυνος φτώχειας είναι σημαντικά χαμηλότερος (δεν ξεπερνά το 7%) για τα άτομα που βρίσκονται σε κατάσταση απασχόλησης σε σχέση με τα άτομα σε σύνταξη ή σε άλλη μη ενεργή κατάσταση (π.χ. φροντίδα σπιτιού, μόνιμα ασθενής ή άνεργος). Παρόμοιο πρότυπο διαφοροποίησης του ποσοστού φτώχειας ανά κατάσταση απασχόλησης παρατηρείται στη Γερμανία, την Ελβετία και την Ελλάδα ([Πίνακας 5.2](#)). Αντιθέτως, στην Αυστρία και την Ιταλία το προφίλ της φτώχειας ανά κατάσταση απασχόλησης δείχνει ότι τα άτομα σε απασχόληση αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα που είναι σε σύνταξη. Τέλος, η διαπίστωση ότι η μη συμμετοχή στην αγορά εργασίας (τώρα ή στο παρελθόν) συνδέεται με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας επιβεβαιώνεται σε όλες τις χώρες –σε συμφωνία με τα ευρήματα άλλων μελετών ([European Commission, 2010](#); [Mejer, 2000](#); [OECD, 2008](#)).

Αναφορικά με τη διαφοροποίηση του κινδύνου φτώχειας, ανά οικογενειακή κατάσταση, τα δεδομένα του [Πίνακα 5.2](#) δείχνουν ότι η έγγαμη οικογενειακή

κατάσταση σχετίζεται με χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας στις περισσότερες χώρες. Παρά ταύτα, η εικόνα ως προς το «ποια πληθυσμιακή ομάδα φέρει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας» διαφέρει μεταξύ των χωρών. Αυτό συμβαίνει καθώς σε ορισμένες χώρες (Σουηδία, Δανία και Ελβετία) ο υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας παρατηρείται στα άτομα σε κατάσταση χηρείας, ενώ μία άλλη ομάδα χωρών (Ολλανδία, Βέλγιο Αυστρία και Ιταλία) ο υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας εμφανίζεται σε όσους είναι διαζευγμένοι. Στην Ελλάδα ο χαμηλότερος κίνδυνος φτώχειας αφορά όσους είναι σε έγγαμη οικογενειακή κατάσταση, ενώ δεν φαίνεται να διαφέρει ουσιωδώς μεταξύ όσων είναι διαζευγμένοι και όσων είναι σε κατάσταση χηρείας.

Πίνακας 5.2: Ποσοστό φτώχειας, ανά κατάσταση απασχόλησης και οικογενειακή κατάσταση, άτομα 50+

Χώρα	Κατάσταση απασχόλησης			Οικογενειακή κατάσταση		
	Σε σύνταξη	Σε απασχόληση	Άλλη (μη ενεργή)	Έγγαμος/η	Διαζευγμένος/η	Χήρος/α
SE	20.7	6.6	23.4	8.0	25.7	29.0
DK	32.4	6.4	36.1	14.1	24.5	44.0
NL	17.6	15.0	23.2	17.7	24.0	18.0
DE	21.6	15.8	31.9	14.7	31.9	31.8
BE	18.6	20.6	31.0	21.0	28.7	20.6
FR	16.0	18.9	36.3	14.7	24.6	23.5
CH	30.8	22.1	35.6	23.7	34.1	40.2
AT	14.4	28.8	28.1	16.1	31.3	20.4
IT	14.5	20.0	33.1	18.8	23.3	21.8
ES	21.2	22.4	30.2	25.5	22.1	24.0
GR	24.0	19.4	27.8	22.7	25.6	26.3

5.2. Οικονομική ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων της κατάστασης φτώχειας

Η παρουσίαση του προφίλ των φτωχών στην προηγούμενη ενότητα ανέδειξε τα χαρακτηριστικά των ηλικιωμένων τα οποία συνδέονται με μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας, χωρίς ωστόσο να μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα για το πόσο συμβάλλουν τα χαρακτηριστικά αυτά στον κίνδυνο φτώχειας. Επιπλέον, σε αρκετές περιπτώσεις, η σύνδεση κάποιου χαρακτηριστικού (π.χ. μη ενεργή κατάσταση απασχόλησης) με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας ενδέχεται να μην απορρέει από τη σημασία αποκλειστικά του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού, αλλά να εμπεριέχει την αλληλεπίδραση και άλλων χαρακτηριστικών στον προσδιορισμό του κινδύνου

φτώχειας με τα οποία το εν λόγω χαρακτηριστικό εμφανίζει συσχέτιση (όπως για παράδειγμα το μορφωτικό επίπεδο).

Δεδομένων των παραπάνω αιτιάσεων, η παρούσα ενότητα επιχειρεί την ανάδειξη των προσδιοριστικών παραγόντων της φτώχειας των ηλικιωμένων, εξετάζοντας τη μεμονωμένη και ανεξάρτητη επίδραση των ατομικών χαρακτηριστικών στον κίνδυνο φτώχειας. Η ανάλυση της μεταβολής της πιθανότητας να βρίσκεται ένα άτομο κάτω από το όριο της φτώχειας γίνεται με την εκτίμηση ενός υποδείγματος **probit**. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη οικονομετρική προσέγγιση, η εξαρτημένη μεταβλητή λαμβάνει την τιμή ένα (1) στην περίπτωση που ένα άτομο είναι σε κατάσταση φτώχειας ή την τιμή μηδέν (0) στην περίπτωση που δε βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας.

Η παρατηρούμενη εξαρτημένη μεταβλητή (y_i) μπορεί να αντικατασταθεί από μία μη παρατηρούμενη/λανθάνουσα (**latent**) μεταβλητή, βάσει του παρακάτω υποδείγματος παλινδρομήσεως (Maddala, 1983: 22):

$$(5.1) \quad y_i^* = \mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} + u_i,$$

όπου $i = 1, 2, \dots, n$ είναι ο αριθμός των νοικοκυριών, $\mathbf{x}_i$ είναι το διάνυσμα-στήλη των ερμηνευτικών μεταβλητών και $\boldsymbol{\beta}$ το αντίστοιχο διάνυσμα-στήλη των εκτιμημένων συντελεστών. Ο διαταρακτικός όρος u_i ακολουθεί προσεγγιστικά την κανονική κατανομή με μέσο το μηδέν και διακύμανση σ^2 ή $u_i \sim N(0, \sigma^2)$. Μια κρίσιμη (υποθετική) τιμή χρησιμοποιείται στη μη παρατηρούμενη εξαρτημένη μεταβλητή y_i^* για να προσδιορίσει εάν ένα άτομο είναι φτωχό ή όχι.⁵⁰ Ειδικότερα:

- εάν $y_i=1$ τότε $y_i^* > 0$ (το άτομο βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας), και εάν
- $y_i=0$ τότε $y_i^* \leq 0$ (το άτομο βρίσκεται πάνω από το όριο της φτώχειας).

⁵⁰ Ισχύει επιπλέον ότι η μη παρατηρούμενη μεταβλητή y_i^* ακολουθεί κανονική κατανομή και ειδικότερα $y_i^* \sim N(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}, \sigma^2)$.

Η πιθανότητα να είναι ένα άτομο σε κατάσταση φτώχειας, $\text{Prob}[y_i = 1]$, συνδέεται με τη μη παρατηρούμενη εξαρτημένη μεταβλητή y_i^* με την σχέση (Reilly, 2005):⁵¹

$$(5.2) \quad \text{Prob}[y_i^* > 0] = \text{Prob}[y_i = 1] = \Phi(z_i)$$

όπου $\Phi(z_i)$ είναι η αθροιστική συνάρτηση της τυποποιημένης κανονικής κατανομής και: $z_i = \frac{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}}{\sigma}$.

Στο υπόδειγμα probit, η επίδραση των ερμηνευτικών μεταβλητών στην πιθανότητα για θετικές τιμές της εξαρτημένης μεταβλητής $\text{Prob}[y_i^* > 0] = \text{Prob}[y_i = 1]$ δεν είναι οι αντίστοιχοι συντελεστές της εξίσωσης 5.1. Η οριακή επίδραση μιας ερμηνευτικής μεταβλητής x_j εκτιμάται μέσω της ακόλουθης σχέσης (Maddala, 1983: 23):

$$(5.3) \quad \frac{\partial P_i}{\partial X_i} = \phi(\alpha + \beta X_i) \times \beta$$

⁵¹ $\text{Prob}[y_i = 1] = \text{prob}[y_i^* \geq 0]$

Αφαιρώντας y_i^* από τα δύο μέλη της δεύτερης ανισότητας έχουμε:

$$\text{Prob}[y_i^* - \mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} \geq -\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}].$$

Διαιρώντας στη συνέχεια με το τυπικό σφάλμα σ έχουμε:

$$\text{Prob}\left[\frac{y_i^* - \mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}}{\sigma} \geq -\frac{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}}{\sigma}\right] = \text{Prob}\left[\frac{u_i}{\sigma} \geq -\frac{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}}{\sigma}\right] = \text{Prob}\left[\frac{u_i}{\sigma} \leq \frac{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}}{\sigma}\right]$$

Αντικαθιστώντας το συμβολισμό $\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}$ με την αντίστοιχη μη διανυσματική μορφή του προκύπτει ότι:

$$\text{Prob}\left[\frac{u_i}{\sigma} \leq \frac{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}}{\sigma}\right] = F\left[\frac{(\alpha + \beta X_i)}{\sigma}\right] \text{ και θέτοντας } \theta = \frac{u_i}{\sigma}, \text{ λαμβάνουμε:}$$

$$F\left(\frac{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}}{\sigma}\right) = \int_{-\infty}^{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} / \sigma} f(\theta) d\theta, \text{ ή εναλλακτικά, } F\left(\frac{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}}{\sigma}\right) = \int_{-\infty}^{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta} / \sigma} \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}} \exp\left(-\frac{\theta^2}{2}\right) d\theta$$

Ορίζοντας το σ ίσο με την μονάδα έχουμε:

$$F(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}) = \int_{-\infty}^{\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}} \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}} \exp\left(-\frac{\theta^2}{2}\right) d\theta = \Phi(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta}).$$

Επομένως, $\text{Prob}(y_i = 1) = \Phi(\mathbf{x}_i' \boldsymbol{\beta})$

όπου $\phi(\cdot)$ συμβολίζει τη συνάρτηση πυκνότητας της τυποποιημένης κανονικής κατανομής και β είναι η εκτιμημένη παράμετρος της μεταβλητής x_j από την συναρτησιακή σχέση (5.1). Σημειώνεται επίσης ότι η συνάρτηση πυκνότητας μετατρέπει τις εκτιμήσεις των συντελεστών σε ποσοστιαίες μονάδες. Επομένως, οι εκτιμήσεις για την οριακή επίδραση των μεταβλητών του υποδείγματος probit έχουν ως μονάδα αναφοράς την ποσοστιαία μονάδα.

Οι εκτιμήσεις της οριακής επίδρασης (**marginal / impact effects**) των ερμηνευτικών μεταβλητών του υποδείγματος probit στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο ηλικίας 50+ ετών σε κατάσταση φτώχειας παρουσιάζονται στον [Πίνακα 5.3](#) τόσο για το σύνολο των ατόμων του δείγματος, όσο και για κάθε ηλικιακή ομάδα χωριστά. Γενικά, το οικονομετρικό μοντέλο εμφανίζει σχετικά ικανοποιητική τιμή του συντελεστή Pseudo- R^2 και προσφέρει εκτιμήσεις, οι οποίες είναι, σε γενικές γραμμές, σύμφωνες με τα ευρήματα της στατιστικής ανάλυσης που προηγήθηκε.

Αρχικά το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη δεύτερη στήλη του [Πίνακα 5.3](#), στην οποία παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις για τα άτομα ηλικίας 50+ ετών. Ξεκινώντας με την επίδραση της ηλικίας τα άτομα 50-64 ετών εκτιμάται ότι εμφανίζουν κατά μέσο όρο και δεδομένων των λοιπών χαρακτηριστικών τους (*ceteris paribus*), σχεδόν δύο ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερη πιθανότητα να είναι σε κατάσταση φτώχειας σε σχέση με τα άτομα 65+ ετών. Ελέγχοντας, επομένως, για την επίδραση των υπόλοιπων μεταβλητών του υποδείγματος η πιθανότητα φτώχειας των ατόμων ηλικίας 65+ ετών εκτιμάται χαμηλότερη σε σχέση με τα άτομα 50-64 ετών.

Ο παράγοντας φύλο δεν φαίνεται να ασκεί αυτοτελή επίδραση στην πιθανότητα φτώχειας. Ωστόσο, το συγκεκριμένο εύρημα θεωρείται ότι αντανakλά περισσότερο την υπόθεση εργασίας ότι ο προσδιορισμός της κατάστασης φτώχειας γίνεται βάσει του ισοδύναμου εισοδήματος (εξ ορισμού όλα τα μέλη του νοικοκυριού λαμβάνουν το ίδιο επίπεδο ευημερίας), παρά την ύπαρξη μίας ισχνης συσχέτισης μεταξύ φύλου και ύψους του εισοδήματος ([Georgiadis, 2010](#); [Lyberaki & Tinios, 2011](#); [Λυμπεράκη, Τήνιος & Γεωργιάδης, 2011](#)).⁵²

⁵² Η χρήση των κλιμάκων ισοδυναμίας βασίζεται στην υπόθεση ότι όλα τα μέλη του νοικοκυριού έχουν το ίδιο επίπεδο ευημερίας με αποτέλεσμα την εξομάλυνση των εισοδηματικών διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών (μέσω της απόδοσης του ισοδύναμου εισοδήματος του νοικοκυριού), ακόμη και στην περίπτωση που οι διαφορές στο ύψος του προσωπικού εισοδήματος ως προς το φύλο είναι σημαντικές. Το συγκεκριμένο ζήτημα αναλύεται εκτενώς στο [κεφάλαιο 8](#).

Οι εκτιμήσεις για την επίδραση του εκπαιδευτικού επιπέδου στην κατάσταση φτώχειας εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές αποτυπώνοντας μια αρνητική σχέση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης και της πιθανότητας φτώχειας. Συγκεκριμένα, τα άτομα 50+ ετών με δευτεροβάθμια εκπαίδευση εκτιμάται ότι έχουν, κατά μέσο όρο και *ceteris paribus*, πάνω από επτά ποσοστιαίες μονάδες μικρότερη πιθανότητα να είναι σε κατάσταση φτώχειας σε σχέση με τα άτομα με έως και πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Αντίστοιχα, η πιθανότητα να είναι ένα άτομο με τριτοβάθμια εκπαίδευση κάτω από το όριο της φτώχειας εμφανίζεται, σχεδόν δεκατρείς ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερη σε σχέση την αντίστοιχη πιθανότητα των ατόμων με έως πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ανάλογα ευρήματα για την επίδραση της εκπαίδευσης στην κατάσταση φτώχειας προκύπτουν και από άλλες μελέτες του φαινομένου της φτώχειας στην Ελλάδα (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2002; Ζωγραφάκης & Μητράκος, 2006).

Σημαντική εκτιμάται και η επίδραση των μεταβλητών της κατάστασης απασχόλησης. Η συμμετοχή στην αγορά εργασίας τώρα ή στο παρελθόν (δηλαδή για όσους είναι σε απασχόληση ή σε σύνταξη από δική τους εργασία) μειώνει κατά επτά ποσοστιαίες μονάδες την πιθανότητα φτώχειας σε σχέση με την μη ενεργή κατάσταση απασχόλησης. Από την άλλη πλευρά, η πιθανότητα φτώχειας δεν φαίνεται να διαφέρει μεταξύ των ατόμων που είναι εκτός αγοράς εργασίας, αλλά όχι σε σύνταξη από δική τους εργασία (δηλαδή μεταξύ όσων δηλώνουν φροντίδα σπιτιού και όσων είναι σε άλλη μη ενεργή κατάσταση).

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση, οι εκτιμήσεις του υποδείγματος δείχνουν ότι οι διαζευγμένοι εμφανίζουν υψηλότερη πιθανότητα φτώχειας σε σχέση με όσους είναι σε έγγαμη κατάσταση ή σε κατάσταση χηρείας. Επιπλέον, η κατάσταση υγείας εμφανίζει ισχυρή συσχέτιση με την κατάσταση φτώχειας με τους εκτιμημένους συντελεστές να υποδεικνύουν ότι ένα άτομο 50+ ετών με κακή αυτό-αναφερόμενη κατάσταση υγείας (SPHEU) αντιμετωπίζει πάνω από πέντε ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερη πιθανότητα να είναι σε κατάσταση φτώχειας σε σχέση με ένα άτομο με ίδια χαρακτηριστικά, αλλά με μέτρια κατάσταση υγείας.

Οι μεταβλητές που σχετίζονται με την ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές υποδεικνύοντας σημαντική επίδραση της ιδιοκτησίας περιουσίας στη μείωση της πιθανότητας φτώχειας των ηλικιωμένων. Ενδιαφέρουσες θεωρούνται και οι εκτιμήσεις για την επίδραση του τύπου διαμονής, με τα ευρήματα να δείχνουν ότι τα άτομα που διαμένουν σε αγροτικό νοικοκυριό

έχουν κατά μέσο όρο και *ceteris paribus*, σχεδόν πέντε ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερη πιθανότητα να είναι σε κατάσταση φτώχειας σε σχέση με όσους διαμένουν σε αστικές ή ημιαστικές περιοχές.

Τέλος, έχει σημασία να σχολιαστεί ότι οι περισσότερες από τις μεταβλητές χωρών εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές στην ερμηνεία του κινδύνου φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη –ακόμη και στην περίπτωση που ελέγχεται η επίδραση των ατομικών χαρακτηριστικών στον κίνδυνο φτώχειας. Το συγκεκριμένο εύρημα αντανακλά τη σημασία των μεταξύ των χωρών διαφορών σε παραμέτρους όπως το σύστημα συντάξεων και τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κράτους στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη, δεδομένων των χαρακτηριστικών των ατόμων. Για παράδειγμα, ο εκτιμημένος συντελεστής για την περίπτωση της Ελλάδας δηλώνει ότι ο κίνδυνος φτώχειας για τους ηλικιωμένους στην Ελλάδα είναι κατά μέσο όρο εννέα ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερος στην Ελλάδα σε σχέση με τα άτομα με τα ίδια χαρακτηριστικά στη Σουηδία.

Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν και κατά πόσο η επίδραση των παραπάνω μεταβλητών διαφέρει μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων (άτομα 50-64 ετών και άτομα 65 ετών και άνω), εκτιμήθηκε ένα υπόδειγμα με 25 επιπλέον όρους, οι οποίοι παριστούν την αλληλεπίδραση της κάθε ηλικιακής ομάδας με κάθε μία από τις μεταβλητές του υποδείγματος (π.χ. άτομο ηλικίας 50-64 ετών και γυναίκα, άτομο 50-64 ετών με τριτοβάθμια εκπαίδευση κ.ο.κ.). Ο έλεγχος της υπόθεσης ότι τα δεδομένα μπορούν να διαχωριστούν ως προς την ηλικία βασίστηκε στην εκτίμηση ενός ελέγχου Wald (**Wald test**). Η τιμή του ελέγχου είναι $\chi^2_{25} = 277.2$ επομένως η μηδενική υπόθεση των κοινών παραμέτρων μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων απορρίπτεται σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0.01 (P-value 0.000). Η τέταρτη και η έκτη στήλη του [Πίνακα 5.3](#) παρουσιάζουν τα ευρήματα στην περίπτωση που το δείγμα περιορίζεται στα άτομα ηλικίας 50-64 ετών και 65+ ετών αντίστοιχα.

Εστιάζοντας στις πιο αξιοσημείωτες διαφορές στην επίδραση των ερμηνευτικών μεταβλητών στην κατάσταση φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών και των ατόμων 65+ ετών διαπιστώνονται τα εξής:

- Πρώτον, η εκτίμηση για την επίδραση της κατάστασης χηρείας στη μείωση της πιθανότητας να είναι ένα άτομο φτωχό (σε σχέση με όσους είναι διαζευγμένοι) εμφανίζεται στατιστικά σημαντική μόνο στην περίπτωση του υποδείγματος για τα άτομα ηλικίας 65+ ετών.

- Δεύτερον, οι μεταβλητές για την επίδραση της κατάστασης απασχόλησης στην πιθανότητα φτώχειας φαίνεται να διαφέρουν μεταξύ των δύο επιμέρους υποδειγμάτων. Ειδικότερα, στο δείγμα των ατόμων 50-64 ετών τα άτομα που είναι σε σύνταξη ή σε απασχόληση εμφανίζουν σημαντικά μικρότερη πιθανότητα φτώχειας σε σχέση με όσους είναι σε μη ενεργή κατάσταση φτώχειας, ενώ το συγκεκριμένο εύρημα δεν επιβεβαιώνεται και στο υπόδειγμα των ατόμων 65+ ετών (οι εκτιμημένοι συντελεστές δεν εμφανίζονται στατιστικά σημαντικοί). Αντιθέτως, στο δείγμα των ατόμων 65+ ετών τα άτομα που δηλώνουν φροντίδα σπιτιού ως κατάσταση απασχόλησης εμφανίζουν πάνω από δεκατρείς ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερη πιθανότητα να είναι σε κατάσταση φτώχειας σε σχέση με όσους είναι σε άλλη μη ενεργή (εκτός σύνταξης) κατάσταση απασχόλησης, την ίδια στιγμή που η αντίστοιχη σύγκριση στο δείγμα των ατόμων 50-64 ετών δεν υποδεικνύει σημαντική μεταβολή της πιθανότητας μεταξύ των δύο παραπάνω κατηγοριών κατάστασης απασχόλησης.

Πίνακας 5.3: Εκτιμήσεις υποδείγματος probit για την οριακή επίδραση των μεταβλητών στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο κάτω από το όριο της φτώχειας

	Σύνολο		Άτομα 50-64		Άτομα 65+	
Μεταβλητές	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.
Ηλικία: 50-64	0.0187*	0.0095	#		#	
Ηλικίας: 65+	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Φύλο: Γυναίκα	-0.0094	0.0081	-0.0206	0.0076	0.0076	0.0119
Μέγεθος νοικοκυριού	0.0588**	0.0039	0.0588**	0.0050	0.0556**	0.0065
Αριθμός παιδιών	0.0201**	0.0023	0.0182**	0.0037	0.0219**	0.0031
Οικογ/κή κατάσταση: Έγγαμος/η	-0.1853**	0.0104	-0.1806**	0.0189	-0.1881**	0.0210
Διαζευγμένος /η ή ποτέ παντρεμένος/η	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Χήρος/α	-0.0717**	0.0123	-0.0245	0.0221	-0.0972**	0.0186
Εκπαίδευση: Έως πρωτοβάθμια	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Δευτεροβάθμια	-0.0797**	0.0088	-0.0688**	0.0122	-0.1029**	0.0131
Τριτοβάθμια	-0.1295**	0.0084	-0.1249**	0.0116	-0.1331**	0.0123
Κατάσταση απασχ/σης: Σε σύνταξη	-0.0746**	0.0190	-0.1000**	0.0180	0.0406	0.0345
Σε απασχόληση	-0.0770**	0.0170	-0.1001**	0.0226	0.0355	0.0580
Άλλη μη ενεργή	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Φροντίδα σπιτιού	0.0115	0.0201	-0.0063	0.0230	0.1349**	0.0472
Κατάσταση υγείας: Πολύ καλή ή καλή	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Μέτρια	0.0520**	0.0086	0.0497**	0.0122	0.0522**	0.0174
Κακή/πολύ κακή	0.0556**	0.0137	0.0810**	0.0231	0.0500**	0.0174
Ιδιοκτησία της κατοικίας που διαμένει	-0.0625**	0.0102	-0.0979**	0.0139	-0.0195**	0.0148
Ιδιοκτησία και άλλης ακίνητης περιουσίας	-0.0932**	0.0074	-0.0925**	0.0097	-0.0896**	0.0116
Τόπος διαμονής: αγροτικό νοικοκυριό	0.0524**	0.0093	0.0532**	0.0124	0.0487**	0.0138
Μεταβλητές χωρών						
Σουηδία	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Δανία	0.0986**	0.0175	0.0001	0.0224	0.2216**	0.0275
Ολλανδία	0.0092	0.0135	0.0776**	0.0222	-0.0258	0.0178
Γερμανία	0.0718**	0.0148	0.1254**	0.0218	0.0405*	0.0215
Βέλγιο	0.0819**	0.0145	0.1867**	0.0244	0.0062	0.0174
Γαλλία	0.0164	0.0126	0.1053**	0.0213	-0.0523**	0.0150
Ελβετία	0.1346**	0.0216	0.1631**	0.0323	0.1311**	0.0304
Αυστρία	0.0575**	0.0161	0.2020**	0.0284	-0.0477**	0.0168
Ιταλία	-0.0247	0.0133	0.0781**	0.0233	-0.1022	0.0155
Ισπανία	0.0204	0.0152	0.1040**	0.0261	-0.0431*	0.0182
Ελλάδα	0.0888**	0.0161	0.1688**	0.0263	0.0251	0.0201
# Παρατηρήσεων	26,836		14,278		12,558	
Pseudo-R ²	0.0907		0.1145		0.0819	

Σημείωση: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως.

δηλώνει μη εφικτό υπολογισμό και *f* δηλώνει ομάδα αναφοράς (**reference category**). Οι εκτιμημένοι συντελεστές (**marginal & impact effects**) έχουν ως μονάδα αναφοράς την ποσοστιαία μονάδα.

5.3 Περιουσιακά στοιχεία και άτυποι μηχανισμοί υποστήριξης: Η σημασία τους στον προσδιορισμό του περιεχομένου της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων

Η ενότητα αυτή εξετάζει τις διαφορές ανά κατάσταση φτώχειας, καθώς και τις μεταξύ των φτωχών διαφορές σε διαστάσεις που αφορούν την ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων και την πρόσβαση σε άτυπους μηχανισμούς αλληλεγγύης. Το συγκεκριμένο εγχείρημα συνδέεται με την προσπάθεια προσδιορισμού του περιεχομένου της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων (*διαφορές φτωχών – μη φτωχών*), ενώ η ανάλυση των *μεταξύ των φτωχών διαφορών παρέχει* ενδείξεις για το εάν και κατά πόσο διαφέρει το περιεχόμενο της φτώχειας των ηλικιωμένων στις χώρες της έρευνας SHARE.

Η μηδενική υπόθεση που ελέγχεται, μέσω του στατιστικού ελέγχου χ^2 -τετράγωνο (χ^2), είναι ότι κάθε μία από τις παραπάνω διαστάσεις είναι ανεξάρτητη της κατάστασης φτώχειας. Για τον έλεγχο της μηδενικής υπόθεσης χρησιμοποιούνται και παρουσιάζονται οι “τιμές P” (**P-values**), οι οποίες υποδεικνύουν το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας στο οποίο μπορεί να απορριφθεί η μηδενική υπόθεση (μικρές “τιμές P” σημαίνουν μικρή πιθανότητα ότι η μηδενική υπόθεση απορρίπτεται λανθασμένα).

Ξεκινώντας από τη συσχέτιση της ιδιοκατοίκησης με την κατάσταση φτώχειας, προκύπτει ότι το ποσοστό ιδιοκατοίκησης παρουσιάζει αξιοσημείωτες και στατιστικά σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των φτωχών και των μη φτωχών (**Πίνακα 5.4**). Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται σε όλες τις χώρες του δείγματος, εκτός της Ελλάδας, στην οποία το ποσοστό ιδιοκατοίκησης των μη φτωχών (85.4%) εκτιμάται σχεδόν ίσο με το αντίστοιχο των φτωχών (85.8%). Η Δανία είναι η χώρα με την υψηλότερη διαφορά στο ποσοστό ιδιοκατοίκησης ανά κατάσταση φτώχειας (προσεγγίζει τις τριάντα ποσοστιαίες μονάδες), ενώ ακολουθούν η Σουηδία, η Γερμανία και η Γαλλία (στις οποίες η εν λόγω διαφορά είναι είκοσι ποσοστιαίες μονάδες). Στις υπόλοιπες Κεντρικές και Νότιες χώρες του δείγματος (εκτός της Ελλάδας) η διαφορά στο ποσοστό ιδιοκατοίκησης κυμαίνεται από τέσσερις (Ισπανία) έως και δεκατρείς ποσοστιαίες μονάδες (Αυστρία). Συμπερασματικά, η ιδιοκατοίκηση καταγράφεται ιδιαίτερα περιορισμένη μεταξύ φτωχών στο Βορρά, αλλά και σε αρκετές χώρες της Κεντρικής και Νότιας Ευρώπης. Η ιδιαιτερότητα της Ελλάδας αφορά τα υψηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης, τα οποία μάλιστα δε διαφέρουν

ανά κατάσταση φτώχειας, σε τέτοιο βαθμό που να διακρίνεται η Ελλάδα ακόμη και σε σχέση με τις άλλες δύο χώρες του Νότου (Laferrère, Τήνιος & Γεωργιάδης, 2011; Νεκτάριος & Γεωργιάδης, 2009).

Πίνακας 5.4: Ποσοστό ιδιοκατοίκησης, ανά κατάσταση φτώχειας

Χώρα	Μη φτωχοί	Φτωχοί	Διαφορά	P-value
SE	57.5	36.9	20.6	0.000
DK	72.7	43.7	29.0	0.000
NL	58.5	52.0	6.5	0.013
DE	57.1	37.6	19.5	0.000
BE	82.9	75.4	7.5	0.000
FR	78.5	57.4	21.1	0.000
CH	57.5	48.9	8.6	0.022
AT	61.9	49.2	12.7	0.000
IT	77.6	69.9	7.7	0.005
ES	88.0	84.0	4.0	0.042
GR	85.4	85.8	-0.4	0.808

Η υπόθεση ότι η ιδιοκτησία άλλης ακίνητης περιουσίας (όπως για παράδειγμα δευτερεύουσα/εξοχική κατοικία, οικόπεδο ή αγροτική γη) είναι ανεξάρτητη της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων απορρίπτεται σε όλες τις χώρες -εκτός της Αυστρίας (Πίνακα 5.5). Οι μεγαλύτερες αποκλίσεις στην ιδιοκτησία άλλων πάγιων στοιχείων μεταξύ μη φτωχών και φτωχών παρατηρούνται στη Γαλλία και τη Δανία (δεκαεννέα και δεκαεπτά ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα). Στην Ελλάδα, το ποσοστό των μη φτωχών ατόμων που έχουν ιδιοκτησία και άλλης ακίνητης περιουσίας εκτιμάται στο 43% και είναι πάνω από έντεκα ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό των φτωχών (31.6%).

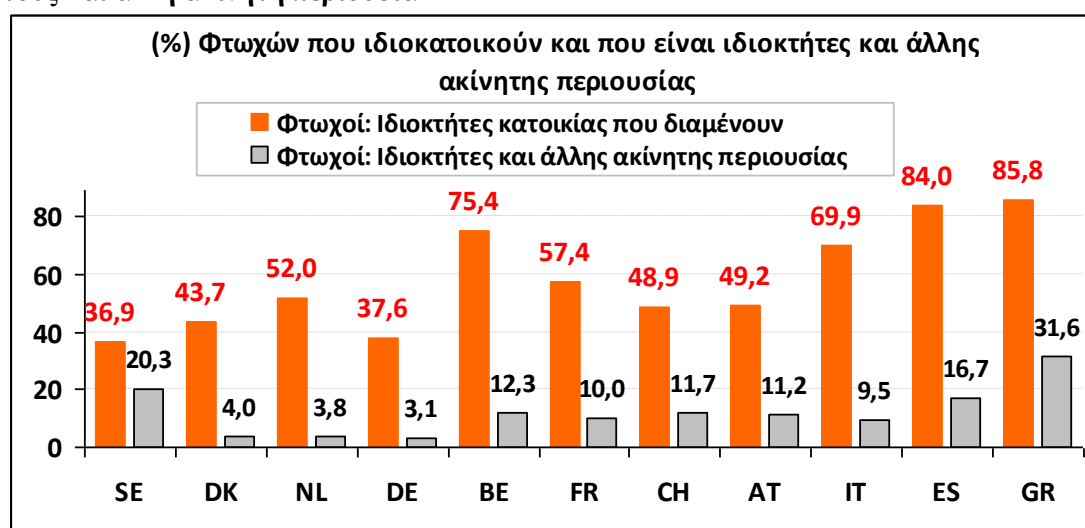
Πίνακας 5.5: Ποσοστό ατόμων που είναι ιδιοκτήτες και άλλης ακίνητης περιουσίας, ανά κατάσταση φτώχειας

Χώρα	Μη φτωχοί	Φτωχοί	Διαφορά	P-value
SE	34.1	20.3	13.8	0.000
DK	21.1	4.0	17.1	0.000
NL	6.1	3.8	2.2	0.027
DE	12.4	3.1	9.3	0.000
BE	18.5	12.3	6.3	0.000
FR	29.1	10.0	19.1	0.000
CH	24.0	11.7	12.3	0.000
AT	12.6	11.2	1.4	0.484
IT	22.5	9.5	13.0	0.000
ES	22.9	16.7	6.2	0.002
GR	43.2	31.6	11.6	0.000

Σημείωση: Η «άλλη ακίνητη περιουσία» εξαιρεί την ιδιοκτησία της κύριας κατοικίας και αφορά την ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων όπως δευτερεύουσα/εξοχική κατοικία, οικόπεδο ή αγροτική γη.

Μία εναλλακτική οπτική «ανάγνωσης» των ευρημάτων των Πινάκων 5.4 και 5.5 είναι η ανάδειξη διαφορών μεταξύ των φτωχών στο ποσοστό ιδιοκατοίκησης και ιδιοκτησίας άλλης ακίνητης περιουσίας (Διάγραμμα 5.1). Οι φτωχοί στις χώρες του Νότου έχουν μακράν τα υψηλότερα ποσοστά ιδιοκατοίκησης (Ελλάδα 86% και Ισπανία 84%), ενώ οι φτωχοί στην Ιταλία παρουσιάζουν σχεδόν δύο φορές υψηλότερο ποσοστό ιδιοκατοίκησης (70%) σε σχέση με τους φτωχούς στη Γερμανία (38%) ή τη Σουηδία (37%). Η ανάγνωση των ευρημάτων υπό την παραπάνω οπτική συντείνει στην άποψη ότι η κατάσταση φτώχειας δε σημαίνει το ίδιο σε όλες τις χώρες όσον αφορά την ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων. Ομοίως, μεγάλες μεταξύ των φτωχών διαφορές προκύπτουν και στην ιδιοκτησία άλλης ακίνητης περιουσίας. Στη Δανία, την Ολλανδία και τη Γερμανία, η ιδιοκτησία άλλων ακίνητων περιουσιακών στοιχείων θεωρείται σχεδόν ασύμβατη με τα χαρακτηριστικά των φτωχών (λιγότερο από το 4% των φτωχών είναι ιδιοκτήτες άλλης ακίνητης περιουσίας). Σε μία ενδιάμεση ομάδα χωρών (Βέλγιο, Γαλλία, Ελβετία, Αυστρία και Ιταλία), το ποσοστό των φτωχών που έχουν στην ιδιοκτησία τους άλλη ακίνητη περιουσία κυμαίνεται περί το 10%, ενώ στην Ισπανία και η Σουηδία παρατηρούνται ελαφρώς υψηλότερα ποσοστά (16.7% και 20.3% αντίστοιχα). Η Ελλάδα διακρίνεται από το υψηλό ποσοστό ιδιοκτησίας άλλης ακίνητης περιουσίας μεταξύ των φτωχών (31%).

Διάγραμμα 5.1: Ποσοστό των φτωχών που ιδιοκατοικούν και που έχουν στην ιδιοκτησία τους και άλλη ακίνητη περιουσία

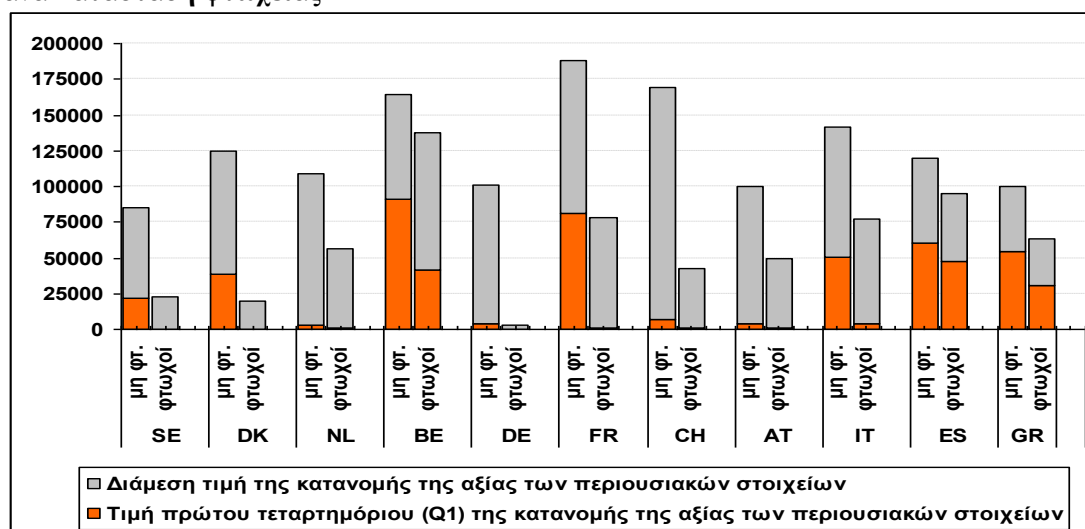

Εστιάζοντας στη *χρηματική αξία* των περιουσιακών η Ελλάδα καταγράφει την τρίτη χαμηλότερη διαφορά στην αξία της περιουσίας μεταξύ των μη φτωχών και των φτωχών ατόμων ηλικίας 50+ ετών ([Διάγραμμα 5.2](#)). Η διάμεση τιμή της αξίας των παγίων στοιχείων των φτωχών στην Ελλάδα εκτιμάται ότι προσεγγίζει το 62% της αντίστοιχης αξίας των μη φτωχών). Η αντίστοιχη τιμή κυμαίνεται στο 50% στην Ολλανδία, την Αυστρία και την Ιταλία, ελαφρώς χαμηλότερη στη Γαλλία (41%) και σημαντικά χαμηλότερη στη Σουηδία (27%), τη Δανία 16%) και τέλος μόλις 3% στη Γερμανία.

Αναφορικά με τις διαφορές *μεταξύ των φτωχών* παρατηρείται ότι οι φτωχοί στις χώρες με σχετικά χαμηλό ποσοστό φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών (όπως η Σουηδία και η Ολλανδία), εμφανίζουν *χαμηλότερη* διάμεση τιμή αξίας παγίων περιουσιακών στοιχείων σε σχέση με τους φτωχούς στις χώρες του Νότου. Η διάμεση τιμή της αξίας των παγίων περιουσιακών στοιχείων των φτωχών ατόμων 50+ στην Ελλάδα εκτιμάται ότι ξεπερνά τα 62,000 ευρώ (σε τιμές 2004) και είναι η τέταρτη υψηλότερη τιμή μεταξύ των χωρών του δείγματος.

Συμπερασματικά, τα ευρήματα για την ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων ανά κατάσταση φτώχειας, αλλά και για την αξία της περιουσίας συντείνουν στη διαπίστωση ότι φτωχοί στην Ελλάδα αποτελούν (σε σχέση με τους μη φτωχούς) τμήματα της ίδιας κοινωνίας και με κοινά χαρακτηριστικά –κάτι που δε φαίνεται να ισχύει, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό, στις υπόλοιπες χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE.

Διάγραμμα 5.2: Διάμεση τιμή της κατανομής της αξίας των περιουσιακών στοιχείων, ανά κατάσταση φτώχειας

Η πρόσβαση σε άτυπους μηχανισμούς παροχής βοήθειας μέσω της οικογενειακής και κοινωνικής δικτύωσης θεωρείται μια εξίσου κρίσιμη διάσταση στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων –με διαφορετική ενδεχομένως σημασία μεταξύ των χωρών της Ευρώπης. Τούτο διότι το πλαίσιο της οικογενειακής και κοινωνικής δικτύωσης διαφέρει μεταξύ χωρών του δείγματος -οι οικογενειακοί δεσμοί είναι ισχυροί στις χώρες του Νότου και σχετικά χαλαροί στις χώρες του Βορρά (Attias-Donfut, Ogg & Wolff, 2005a,b; Reher, 1998; Λυμπεράκη, 2009; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2010). Με βάση τα παραπάνω, το αντικείμενο της παρούσας ανάλυσης αποσκοπεί στην εξέταση του εάν οι *μεταξύ των χωρών* διαφορές στις δομές της οικογενειακής δικτύωσης σημαίνουν (ή συνεπάγονται) ανάλογες διαφορές στην ένταση ή τη συχνότητα των υποστηρικτικών μηχανισμών (από οικογένεια συγγενείς και φίλους) προς τους φτωχούς ηλικιωμένους. Για την προσέγγιση του παραπάνω ερωτήματος, αναλύονται τρεις βασικές εκφάνσεις της άτυπης υποστήριξης προς τα άτομα 65+ ετών: **α)** η λήψη χρηματικής βοήθειας από άτομα εκτός νοικοκυριού, **β)** η λήψη άτυπης (μη αμειβόμενης) βοήθειας ή φροντίδας σε καθημερινή βάση από άτομα εκτός νοικοκυριού και **γ)** η διαγενεακή συγκατοίκηση (εγγύτητα με τα παιδιά).

Η εικόνα των ευρημάτων (Πίνακας 5.6) αναδεικνύει την ανομοιομορφία των χωρών του δείγματος SHARE όσον αφορά τη συσχέτιση της λήψης άτυπης χρηματικής βοήθειας με την κατάσταση φτώχειας. Σε δύο χώρες (Δανία και Ελβετία) η λήψη άτυπης βοήθειας αφορά περισσότερο τους μη φτωχούς παρά τους φτωχούς ηλικιωμένους, ενώ σε έξι επιπλέον χώρες (Σουηδία, Ολλανδία, Γερμανία, Βέλγιο, Γαλλία και Ιταλία) η πιθανότητα λήψης άτυπης χρηματικής βοήθειας δε διαφέρει ουσιωδώς μεταξύ φτωχών και μη φτωχών. Αντιθέτως, η κατάσταση φτώχειας συνδέεται με *μεγαλύτερη* πιθανότητα λήψης άτυπης χρηματικής βοήθειας από άτομα εκτός νοικοκυριού στην Αυστρία, την Ισπανία και σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Ελλάδας εμφανίζεται ιδιαίτερα ξεχωριστή δεδομένου ότι η εν λόγω διαφορά ξεπερνά τις έξι ποσοστιαίες μονάδες και είναι μακράν η υψηλότερη μεταξύ των χωρών του δείγματος.

Από τις εκτιμήσεις για τις *μεταξύ των φτωχών* διαφορές στη λήψη άτυπης χρηματικής βοήθειας, διαπιστώνεται ότι στην Ελλάδα περί το 17% των φτωχών 50+ ετών λαμβάνουν άτυπη χρηματική βοήθεια (με διαφορά το υψηλότερο ποσοστό), ενώ ακολουθούν η Αυστρία (9.7%) και η Ισπανία (7.2%). Την ίδια στιγμή το αντίστοιχο

ποσοστό σε χώρες όπως η Δανία, η Ολλανδία, η Γαλλία και η Ελβετία κυμαίνεται περί το 1%.

Πίνακας 5.6: Λήψη άτυπης βοήθειας. ανά κατάσταση φτώχειας. άτομα 65+ ετών

Άτομα 65+: Λήψη άτυπης βοήθειας από άτομα εκτός νοικοκυριού (%)								
Χώρα	Χρηματική βοήθεια				Άτυπη φροντίδα ή πρακτική βοήθεια σε καθημερινή βάση			
	Φτωχοί	Μη Φτωχοί	Διαφορά	P-value	Φτωχοί	Μη Φτωχοί	Διαφορά	P-value
SE	3.7	3.0	0.8	0.602	5.8	1.4	4.5	0.018
DK	0.4	3.8	-3.3	0.002	3.4	2.4	1.0	0.447
NL	0.7	1.9	-1.2	0.165	3.8	3.7	0.0	0.994
DE	4.9	4.8	0.0	0.988	7.6	8.6	-0.9	0.690
BE	2.2	1.5	0.7	0.388	7.9	5.7	2.2	0.177
FR	1.5	1.3	0.2	0.777	9.2	6.3	2.9	0.142
CH	1.1	6.0	-4.9	0.003	2.2	4.0	-1.7	0.307
AT	8.7	6.6	2.1	0.421	11.9	5.5	6.4	0.029
IT	2.5	2.7	-0.2	0.866	11.6	8.0	3.6	0.254
ES	7.2	3.7	3.5	0.057	7.8	8.8	-0.9	0.632
GR	17.2	10.9	6.3	0.010	15.2	9.5	5.7	0.012

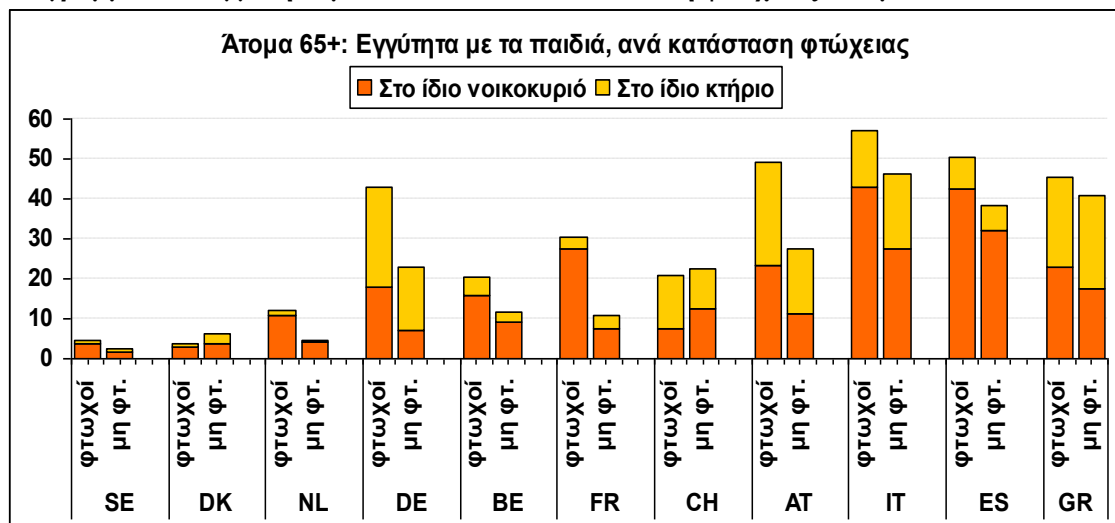
Σημείωση: Η άτυπη βοήθεια αφορά λήψη προσωπικής φροντίδας, πρακτικής βοήθειας ή βοήθεια σε γραφειοκρατικές εργασίες.

Ανάλογη εικόνα προκύπτει και από την εξέταση των *μεταξύ των φτωχών* διαφορών στη λήψη άτυπης προσωπικής φροντίδας ή άλλης βοήθειας σε καθημερινή βάση. Η χαλαρή οικογενειακή δικτύωση στο Βορρά συνδέεται με μικρή πιθανότητα παροχής άτυπης φροντίδας προς τους φτωχούς ηλικιωμένους στις χώρες αυτές. Λιγότερο από το 4% των ηλικιωμένων φτωχών στη Δανία και την Ολλανδία λαμβάνει άτυπη φροντίδα ή βοήθεια –το ίδιο σχεδόν και στη Σουηδία (5.8%). Αντιθέτως, το ποσοστό των φτωχών ατόμων 65+ ετών που λαμβάνουν άτυπη φροντίδα την Αυστρία και την Ιταλία φτάνει το 11%, ενώ στην περίπτωση της Ελλάδας σημειώνει την υψηλότερη τιμή μεταξύ των χωρών του δείγματος (17%).

Η πληρέστερη προσέγγιση του ερωτήματος που εξετάζει αν οι διαφορετικές οικογενειακές και κοινωνικές δομές μεταξύ των χωρών του δείγματος αποτυπώνουν και ανάλογες διαφορές μεταξύ των χωρών στο «*τι σημαίνει η φτώχεια*» των ηλικιωμένων, προϋποθέτει την ανάδειξη της σχετικής σημασίας της διαγενεακής συγκατοίκησης. Η συγκατοίκηση των ηλικιωμένων με τα παιδιά θεωρείται ότι αποτελεί ίσως την παλαιότερη μορφή κοινωνικής προστασίας στην ώριμη ηλικία (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2009), καθώς επίσης μεταξύ των διαστάσεων εκείνων που συνθέτουν τον «*πυρήνα*» της οικογενειακής αλληλεγγύης.

Η διαγενεακή συγκατοίκηση εμφανίζεται περισσότερο διαδεδομένη μεταξύ των φτωχών ηλικιωμένων, σε σχέση με τους μη φτωχούς (Διάγραμμα 5.3), σε όλες τις χώρες του δείγματος, με εξαίρεση τη Δανία και την Ελβετία. Αυτό που έχει, ωστόσο, περισσότερη σημασία να σχολιαστεί είναι οι μεταξύ των φτωχών διαφορές στο ποσοστό συγκατοίκησης. Στην Ελλάδα, το 45% των φτωχών ηλικίας 65+ ζουν στο ίδιο νοικοκυριό ή στο ίδιο κτήριο με κάποιο από τα παιδιά τους, ενώ στην Ισπανία και την Ιταλία το αντίστοιχο ποσοστό φτάνει στο 50% και 57% αντιστοίχως, επιβεβαιώνοντας τον ρόλο της συγκατοίκησης ως μηχανισμό άτυπης κοινωνικής προστασίας, ειδικότερα στις χώρες του Νότου (Lyberaki & Tinios, 2005, 2008; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012β, 2010, 2011). Η έκταση της διαγενεακής συγκατοίκησης αποτυπώνεται σημαντική και στην περίπτωση των φτωχών ηλικιωμένων στην Γερμανία και την Αυστρία. Από την άλλη πλευρά, στη Σουηδία, τη Δανία, το ποσοστό των φτωχών ηλικίας 65+ που συγκατοικούν με κάποιο από τα παιδιά τους δεν ξεπερνά το 5% και στην Ολλανδία το 10%.

Διάγραμμα 5.3: Εγγύτητα με τα παιδιά, ανά κατάσταση φτώχειας, άτομα 65+ ετών

5.4 Κατάσταση υγείας και πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας ως επάλληλες διαστάσεις της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων

Δεδομένου του ενδιαφέροντος της παρούσας διατριβής στον ηλικιωμένο πληθυσμό, η εξέταση σχέσης μεταξύ εισοδηματικής κατάστασης και κατάστασης υγείας (φυσικής και ψυχικής) συνιστά ένα από τα βασικά σημεία στην ανάλυση της φτώχειας των ηλικιωμένων.⁵³ Η εκτιμημένη διαφορά στο ποσοστό των ατόμων 65+ με κακή υγεία μεταξύ φτωχών και μη φτωχών καταγράφεται στατιστικά σημαντική σε τέσσερις χώρες (Σουηδία, Γαλλία, Ιταλία και Ισπανία). Στις χώρες αυτές το ποσοστό των φτωχών ηλικιωμένων με κακή υγεία εκτιμάται πάνω από πέντε ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό των συνομηλίκων τους που δεν είναι φτωχοί. Η ισχυρή διασύνδεση μεταξύ φτώχειας και κακής υγείας θεωρείται σύμφωνη με τα ευρήματα αντίστοιχων μελετών που εξετάζουν τη συσχέτιση εισοδηματικής κατάστασης και υγείας με δεδομένα SHARE ([Avendano, Aro & Mackenbach, 2005](#); [Mackenbach et al., 2005](#); [Λυμπεράκη & Τήνιος, 2009](#); [Λυμπεράκη & Γεωργιάδης, 2009](#)). Ανάλογη εικόνα προκύπτει και για τη διασύνδεση της κατάστασης φτώχειας με την ψυχική υγεία.⁵⁴ Τα ευρήματα του [Πίνακα 5.7](#) δείχνουν ότι τα προβλήματα σε διαστάσεις της ψυχικής υγείας αφορούν σε μεγαλύτερο βαθμό τους φτωχούς σε σχέση με τους μη φτωχούς ηλικιωμένους, με τις εκτιμημένες διαφορές να ξεπερνούν τις επτά ποσοστιαίες μονάδες σε επτά χώρες του δείγματος (Σουηδία, Δανία, Γερμανία, Γαλλία, Ελβετία, Αυστρία και Ιταλία). Αντιθέτως, στην περίπτωση της Ελλάδας η κατάσταση της ψυχικής υγείας των ηλικιωμένων δεν διαφέρει ουσιωδώς μεταξύ των φτωχών και των μη φτωχών ηλικιωμένων, διαπίστωση που φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση της φυσικής υγείας.

⁵³ Οι πληροφορίες για την υγεία των ατόμων προέρχονται από την ερώτηση του ερωτηματολογίου της έρευνας SHARE που ρωτά για τη γενική κατάσταση της φυσικής υγείας των ατόμων που συμμετέχουν στην έρευνα. Οι κατηγορίες των διαθέσιμων απαντήσεων βασίζονται στην κλίμακα SPHEU (Self-Perceived Health European version) και είναι οι εξής: πολύ καλή, καλή, μέτρια, κακή και πολύ κακή. Η παρούσα ανάλυση κατηγοριοποιεί τις παραπάνω απαντήσεις σε μια νέα διχοτομημένη μεταβλητή ως εξής: α) πολύ καλή, καλή ή μέτρια κατάσταση υγείας και β) κακή ή πολύ κακή κατάσταση υγείας.

⁵⁴ Η ανάλυση της ψυχικής υγείας των ηλικιωμένων ατόμων βασίζεται στην κλίμακα euro-d, η οποία για την ανάλυση της ψυχικής υγείας στον Ευρωπαϊκό χώρο ([Prince et al., 1999](#)). Σύμφωνα με τους [Dewey & Prince \(2005\)](#), αν ένα άτομο αντιμετωπίζει προβλήματα σε περισσότερες από τρεις διαστάσεις της κλίμακας ψυχικής υγείας euro-d, ενδέχεται να έχει ανάγκη θεραπευτικής παρέμβασης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο [Πίνακας 5.7](#) παρουσιάζει την ακόλουθη κατάταξη στην ανάλυση της ψυχικής υγείας: α) το άτομο δεν αντιμετωπίζει προβλήματα ψυχικής υγείας (κλίμακα euro-d ισούται ή είναι μικρότερη του τρία) ή β) το άτομο αντιμετωπίζει προβλήματα ψυχικής υγείας (κλίμακα euro-d > 3).

Πίνακας 5.7: Κατάσταση φυσικής και ψυχικής υγείας ατόμων 65+ ετών, ανά κατάσταση φτώχειας

Χώρα	Κατάσταση φυσικής και ψυχικής υγείας, άτομα 65+ ετών							
	Αυτό-αναφερόμενη κατάσταση φυσικής υγείας: (%) ατόμων με Κακή ή πολύ κατάσταση υγείας				Κατάσταση ψυχικής υγείας: (%) ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας (euro-d scale> 3)			
	Μη				Μη			
	Φτωχοί	Φτωχοί	Διαφορά	P-value	Φτωχοί	Φτωχοί	Διαφορά	P-value
SE	19.6	11.2	8.4	0.006	29.7	22.1	7.6	0.041
DK	11.5	9.4	2.1	0.423	26.2	16.2	10.1	0.003
NL	9.5	9.1	0.4	0.869	24.9	23.4	1.5	0.680
DE	23.2	19.0	4.2	0.211	31.0	23.7	7.4	0.046
BE	9.7	10.0	-0.4	0.846	27.5	28.0	-0.6	0.837
FR	17.9	12.4	5.5	0.035	43.3	34.5	8.8	0.013
CH	3.9	3.4	0.5	0.797	24.5	16.1	8.4	0.056
AT	15.1	13.5	1.5	0.644	29.4	22.2	7.3	0.083
IT	25.3	18.8	6.5	0.096	47.2	39.7	7.5	0.096
ES	28.9	23.1	5.8	0.067	47.4	42.7	4.8	0.184
GR	15.0	13.6	1.4	0.543	30.2	29.7	0.5	0.867

Είναι ο αποκλεισμός από την περίθαλψη ένα αποτέλεσμα που αφορά περισσότερο τους φτωχούς σε σχέση με τους μη φτωχούς; Σύμφωνα με τα δεδομένα του Πίνακα 5.8, η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα φαίνεται να είναι θετική σε χώρες όπως η Γαλλία, η Σουηδία, η Γερμανία και το Βέλγιο, στις οποίες προκύπτει στατιστικά σημαντική διαφορά στο ποσοστό των φτωχών και των μη φτωχών που δηλώνουν αποκλεισμό από περίθαλψη λόγω κόστους. Εστιάζοντας στις μεταξύ των φτωχών διαφορές, η Ελλάδα εμφανίζει το τρίτο υψηλότερο ποσοστό (7%) ατόμων ηλικίας 50+ που δηλώνουν πως είναι αποκλεισμένοι από περίθαλψη και υπηρεσίες φροντίδας λόγω κόστους μετά τη Γαλλία (11%) και τη Γερμανία (7.8%). Τέλος, στις περισσότερες χώρες δεν προκύπτει ιδιαίτερη διασύνδεση της κατάστασης φτώχειας με τον αποκλεισμό από υπηρεσίες φροντίδας (επειδή αυτές δεν ήταν διαθέσιμες), με μόνες εξαιρέσεις την περίπτωση της Δανίας και της Γερμανίας.

Πίνακας 5.8: Αποκλεισμός από περίθαλψη, ανά κατάσταση φτώχειας

	Αποκλεισμός από περίθαλψη:							
	Λόγω κόστους				Μη διαθέσιμη			
	Μη		Διαφορά	P-value	Μη		Διαφορά	P-value
Χώρα	Φτωχοί	Φτωχοί			Φτωχοί	Φτωχοί		
SE	5.9	2.8	3.1	0.023	2.8	3.4	-0.5	0.608
DK	3.0	1.3	1.8	0.093	4.3	1.6	2.8	0.022
NL	1.7	2.4	-0.7	0.361	0.5	0.7	-0.3	0.492
DE	7.8	5.2	2.6	0.063	4.1	1.3	2.8	0.010
BE	5.8	2.8	3.0	0.001	0.9	0.9	0.0	0.922
FR	11.2	5.3	6.0	0.000	2.1	2.1	0.0	0.942
CH	2.8	4.0	-1.2	0.365	0.4	0.9	-0.5	0.376
AT	4.3	2.7	1.6	0.182	1.8	0.6	1.2	0.106
IT	6.4	4.9	1.5	0.251	2.0	4.0	-2.0	0.013
ES	2.5	3.3	-0.8	0.355	2.5	2.0	0.5	0.601
GR	7.0	5.7	1.4	0.238	6.3	4.9	1.4	0.225

Σύνοψη

Τα ευρήματα από την ανάλυση της φτώχειας στο παρόν κεφάλαιο ανέδειξαν τη σχετική σημασία μιας σειράς δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών ως παράγοντες που ερμηνεύουν την κατάσταση φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων στην Ευρώπη.

Ειδικότερα, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των φτωχών ηλικιωμένων διαφέρουν ως προς το φύλο (οι γυναίκες έχουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τους άνδρες), καθώς και την οικογενειακή κατάσταση (τα άτομα σε έγγαμη κατάσταση έχουν χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας σε σχέση με τα άτομα σε άλλη οικογενειακή κατάσταση). Στα κοινωνικά χαρακτηριστικά, σημαντικές διαφοροποιήσεις αφορούν το επίπεδο εκπαίδευσης (τα άτομα με έως πρωτοβάθμια εκπαίδευση έχουν σημαντικά μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα με υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο), καθώς και την κατάσταση απασχόλησης (η μη συμμετοχή στην αγορά εργασίας τώρα ή στο παρελθόν συνδέεται με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα που είναι σε απασχόληση ή σε σύνταξη).

Η σύνδεση της κατάστασης φτώχειας με το εκπαιδευτικό επίπεδο, την κατάσταση απασχόλησης, καθώς και με την οικογενειακή κατάσταση επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα του υποδείγματος **probit**, σύμφωνα με τα οποία οι τρεις παραπάνω παράμετροι ασκούν μεμονωμένη και στατιστικά σημαντική επίδραση στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο ηλικίας 50+ σε κατάσταση φτώχειας. Αντιθέτως, το

φύλο δεν φαίνεται να ασκεί ανεξάρτητη επίδραση στην κατάσταση φτώχειας –υπό την υπόθεση βεβαίως του ισοδύναμου κατά κεφαλή εισοδήματος. Επιπλέον παράμετροι που ερμηνεύουν την κατάσταση φτώχειας εμφανίζονται να είναι η ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων, η κατάσταση υγείας, καθώς επίσης και ο τρόπος διαμονής του νοικοκυριού (δεδομένων των λοιπών χαρακτηριστικών, η πιθανότητα φτώχειας εκτιμάται υψηλότερη στις αγροτικές περιοχές). Τέλος, σημαντική προέκυψε και η επίδραση των μεταβλητών των χωρών στην κατάσταση φτώχειας, η οποία υποδεικνύει ότι οι μεταξύ των χωρών διαφορές σε θεσμούς, συστήματα κοινωνικής προστασίας κ.ά., ερμηνεύουν τη διαφοροποίηση στην πιθανότητα φτώχειας, δεδομένων των λοιπών ατομικών χαρακτηριστικών των ηλικιωμένων στην Ευρώπη.

Η συνεισφορά του παρόντος κεφαλαίου συνδέεται επίσης και με την προσπάθεια ανάδειξης των διαφορών μεταξύ φτωχών και μη φτωχών σε κρίσιμες διαστάσεις της ευημερίας των ηλικιωμένων, όπως είναι για παράδειγμα η ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων και η πρόσβαση σε μηχανισμούς παροχής άτυπης (οικογενειακής) βοήθειας (χρηματικής ή φροντίδας) ως ενδείξεις για τον προσδιορισμό του περιεχομένου της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη.

Τα ευρήματα της ανάλυσης αποτύπωσαν σημαντικές διαφορές μεταξύ φτωχών και μη φτωχών όσον αφορά τις παραπάνω διαστάσεις. Στις περισσότερες χώρες η κατάσταση φτώχειας συνδέεται με σαφώς χαμηλότερη πιθανότητα ιδιοκτησίας περιουσιακών στοιχείων και πρόσβασης σε άτυπα δίκτυα προσφοράς χρηματικής βοήθειας ή φροντίδας. Όχι όμως σε όλες τις χώρες στο ίδιο βαθμό. Στην Ελλάδα για παράδειγμα η διάκριση ως προς την κατάσταση φτώχειας στις παραπάνω διαστάσεις εμφανίζεται πολύ ισχνή υποδεικνύοντας ότι οι φτωχοί και οι μη φτωχοί στην Ελλάδα συνιστούν τμήματα της ίδιας κοινωνίας με σχεδόν κοινά χαρακτηριστικά –πολύ περισσότερο σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις σε συνδυασμό με την εικόνα των ευρημάτων για τις μεταξύ των φτωχών διαφορές στην πρόσβαση σε άτυπα δίκτυα αλληλεγγύης και στην ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων συντείνουν στην διατύπωση μιας εκ των βασικών διαπιστώσεων της ανάλυσης του παρόντος κεφαλαίου: ότι το *περιεχόμενο* της κατάστασης φτώχειας (δηλαδή το τι σημαίνει η κατάσταση φτώχειας) διαφέρει μεταξύ των χωρών.

Στις χώρες του Νότου η φτώχεια αφορά περισσότερους ηλικιωμένους σε σχέση με το Βορρά, αλλά η ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων είναι περισσότερο εκτεταμένη

μεταξύ των φτωχών του Νότου σε σύγκριση με τους φτωχούς στο Βορρά. Το ίδιο περίπου προκύπτει και όσον αφορά την πρόσβαση σε άτυπους μηχανισμούς: η λήψη άτυπης χρηματικής βοήθειας από άτομα εκτός νοικοκυριού αφορά σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό των φτωχών στην Ελλάδα σε σχέση με τους φτωχούς στις χώρες του Βορρά. Ανάλογες διαπιστώσεις προκύπτουν και στη διάσταση της διαγενεακής συγκατοίκησης.

Συμπερασματικά, εκτός από τη διαφοροποίηση του κινδύνου φτώχειας των ηλικιωμένων μεταξύ των χωρών της Ευρώπης, φαίνεται να υπάρχει και μία επιπλέον διαφοροποίηση που σχετίζεται με το *περιεχόμενο* που προσδίδεται στην κατάσταση φτώχειας των ηλικιωμένων στις επιμέρους χώρες. Με τη σειρά τους οι δύο τελευταίες παρατηρήσεις υποδεικνύουν ότι οι *δυνητικές* επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στη φτώχεια των ηλικιωμένων, δεν περιορίζονται αποκλειστικά στην μεταβολή των δεικτών φτώχειας, αλλά εμπεριέχουν επίσης τον κίνδυνο μιας οιονεί αλλαγής του περιεχομένου της κατάστασης φτώχειας –ιδιαίτερα στην περίπτωση των χωρών του Νότου.

Μέρος Γ'. Συγκριτική Στατική Ανάλυση της Φτώχειας –Μέτρηση και Ανάλυση της Επίμονης Φτώχειας

Κεφάλαιο 6. Μεταβολή των Δεικτών Φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων της έρευνας SHARE και Μέτρηση της Επίμονης Φτώχειας

Εισαγωγή

Στο Μέρος Β' της διατριβής (κεφάλαια 4 και 5), η εμπειρική ανάλυση για τη φτώχεια των ηλικιωμένων στην Ευρώπη είχε χαρακτήρα *στατικό* –βασίστηκε στην εξέταση της εισοδηματικής κατάστασης των ηλικιωμένων *σε μία δεδομένη χρονική περίοδο*, σύμφωνα με τα δεδομένα του πρώτου κύματος (2004/2005) της έρευνας SHARE.

Αξιοποιώντας δεδομένα από το δεύτερο κύμα (2006/2007) της έρευνας SHARE (για τις έντεκα χώρες που συμμετείχαν στο πρώτο κύμα της έρευνας και επιπλέον για την Πολωνία και την Τσεχία), το ενδιαφέρον του παρόντος κεφαλαίου επικεντρώνεται σε δύο βασικές κατευθύνσεις. Πρώτον, τη *μέτρηση* της φτώχειας των ατόμων 50+ στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE και την εξέταση της *μεταβολής* του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων σε κάθε χώρα. Το δεύτερο εγχείρημα αφορά τη μέτρηση της *επίμονης φτώχειας* στις χώρες της Ευρώπης, ορίζοντας ως επίμονη φτώχεια την κατάσταση στην οποία το εισόδημα ενός ατόμου ηλικίας 50+ ετών βρίσκεται κάτω από το όριο φτώχειας και στα δύο κύματα (2004/5 και 2006/7). Στο πλαίσιο των παραπάνω κατευθύνσεων, η ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου αποσκοπεί στην προσέγγιση των εξής ερευνητικών ερωτημάτων:

- Ποια είναι η εικόνα της φτώχειας των ατόμων 50+ ετών στην Ευρώπη με βάση τα δεδομένα από το δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE; Ποια είναι η διαχρονική μεταβολή στους δείκτες φτώχειας σε σχέση με το πρώτο κύμα;
- Πόσο ευαίσθητες είναι οι διαπιστώσεις για τη μεταβολή *του ποσοστού φτώχειας* μεταξύ των δύο κυμάτων ως προς τη *μετατόπιση* του ορίου φτώχειας;
- Ποια είναι η έκταση της επίμονης φτώχειας στα άτομα 50+ ετών στην Ευρώπη; Πώς διαφοροποιείται το ποσοστό της επίμονης φτώχειας μεταξύ των ηλικιακών ομάδων σε κάθε χώρα;

Η δομή του κεφαλαίου έχει ως ακολούθως: Η [ενότητα 6.1](#) παρουσιάζει τα ευρήματα για τους δείκτες φτώχειας των ατόμων 50+ ετών στις δεκατρείς χώρες που συμμετέχουν στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE. Στη συνέχεια, η [ενότητα 6.2](#) εστιάζει στην εξέταση της μεταβολής του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων, χρησιμοποιώντας δύο εναλλακτικές προσεγγίσεις: αρχικά τη *συγκριτική στατική ανάλυση*, δηλαδή την εξέταση της μεταβολής του ποσοστού φτώχειας όπως εκτιμήθηκε στατικά σε κάθε κύμα, και έπειτα την τεχνική **stochastic dominance** για τη σύγκριση της κατανομής του εισοδήματος στο πρώτο κύμα με την αντίστοιχη στο δεύτερο κύμα. Η [ενότητα 6.3](#) επικεντρώνεται στη μέτρηση της επίμονης φτώχειας και το σχολιασμό του ηλικιακού προφίλ της επίμονης φτώχειας, αξιοποιώντας πληροφορίες από το διαχρονικό (**longitudinal**) δείγμα της έρευνας SHARE. Η σύνοψη των βασικών διαπιστώσεων του κεφαλαίου επιχειρείται στην τελευταία ενότητα.

6.1 Μέτρηση της φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται για τη μέτρηση της φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE ακολουθεί το μεθοδολογικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκε η μέτρηση της φτώχειας στο πρώτο κύμα. Αντίστοιχες μεθοδολογικές παραδοχές με αυτές της ανάλυσης των δεδομένων του πρώτου κύματος χρησιμοποιήθηκαν και στη διαδικασία «διόρθωσης» του ορίου φτώχειας ως προς την ηλικία στο δεύτερο κύμα.⁵⁵

Ο εκτιμημένος συντελεστής διόρθωσης του διάμεσου εισοδήματος σε κάθε χώρα και το ύψος της διορθωμένης ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας παρουσιάζονται στον [Πίνακα 6.1](#). Ο συγκεκριμένος συντελεστής λαμβάνει τη μέγιστη τιμή του στην περίπτωση του Βελγίου (όπως και στο πρώτο κύμα) και της Ισπανίας, όπου η διορθωμένη ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας εκτιμήθηκε κατά 13% και 12% αντιστοίχως υψηλότερη, σε σχέση με τη γραμμή φτώχειας που είχε υπολογιστεί με βάση το 60% της διαμέσου της κατανομής του εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών. Σε τέσσερις επιπλέον χώρες (Τσεχία, Ελλάδα, Γερμανία και Πολωνία), οι εκτιμήσεις του διορθωμένου ως προς την ηλικία ορίου φτώχειας δηλώνουν μεταβολή της τάξης

⁵⁵ Για το δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE (2006/7), η διόρθωση βασίστηκε στα δεδομένα της έρευνας EU-SILC (2006) για τις χώρες που η συλλογή των δεδομένων SHARE έγινε το 2006, και τα δεδομένα EU-SILC (2007) για τις χώρες στις οποίες η συλλογή δεδομένων SHARE έγινε το 2007.

του 5% με 6% σε σχέση με το όριο φτώχειας πριν τη διόρθωση, ενώ στις υπόλοιπες επτά χώρες (Σουηδία, Δανία, Ολλανδία, Γαλλία, Ελβετία, Αυστρία και Ιταλία) ο συντελεστής διάρθρωσης της γραμμής φτώχειας ως προς την ηλικία εμφανίζει χαμηλές τιμές –σχεδόν σε όλες από τις παραπάνω χώρες ο συντελεστής διόρθωσης δεν υπερβαίνει το 2%.

Ως προς τον κίνδυνο φτώχειας, στις περισσότερες χώρες οι εκτιμήσεις του ποσοστού φτώχειας με βάση τη διορθωμένη γραμμή φτώχειας δε διαφέρουν σημαντικά σε σχέση με τις αντίστοιχες εκτιμήσεις με βάση τη γραμμή φτώχειας πριν τη διόρθωση. Στις χώρες που παρατηρούνται διαφορές στο ποσοστό φτώχειας μεταξύ των δύο ορίων φτώχειας, οι μεγαλύτερες αποκλίσεις σημειώνονται στο Βέλγιο και την Ισπανία, όπου το ποσοστό φτώχειας με βάση τη διορθωμένη γραμμή φτώχειας εκτιμάται έξι και τρεις ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα υψηλότερο σε σχέση με το ποσοστό φτώχειας με βάση το όριο φτώχειας πριν τη διόρθωση ως προς την ηλικία.

Πίνακας 6.1: Συντελεστής διόρθωσης και εκτίμηση της «διορθωμένης» ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE

	Γραμμή Φτώχειας SHARE: 60% διάμεσου εισοδήματος SHARE	Διορθωμένη ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας SHARE: 60% διορθωμένου διάμεσου εισοδήματος SHARE	Συντελεστής διόρθωσης γραμμής φτώχειας	Ποσοστό φτώχειας: γραμμή φτώχειας SHARE (60%)	Ποσοστό φτώχειας: διορθωμένη γραμμή φτώχειας SHARE (60%)
SE	13,358	13,172	-1.4%	18.4	17.4
DK	14,978	15,444	3.1%	19.7	21.0
NL	11,532	11,742	1.8%	18.0	19.0
DE	10,074	10,640	5.6%	20.2	22.3
BE	9,465	10,701	13.1%	16.2	22.5
FR	11,263	11,220	-0.4%	21.1	21.0
CH	18,435	--	--	22.7	22.7
AT	9,979	9,777	-2.0%	17.8	16.7
IT	7,065	7,215	2.1%	20.7	21.9
ES	4,704	5,253	11.7%	23.3	26.5
GR	5,237	5,535	5.7%	22.0	24.3
CZ	2,838	3,034	6.9%	12.1	14.6
PL	1,676	1,600	-4.5%	24.5	22.9

Σημείωση: Στην Ελβετία δεν έγινε διόρθωση ως προς την ηλικία, καθώς δεν υπήρχαν διαθέσιμα δεδομένα από την έρευνα EU-SILC.

Το [Διάγραμμα 6.1](#) παρουσιάζει τις εκτιμήσεις του ποσοστού φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE με βάση τη διορθωμένη ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας (στο 60%, το 50% και το 40% του διάμεσου εισοδήματος). Σε συμφωνία με τα ευρήματα για την έκταση της φτώχειας στο πρώτο κύμα, οι εκτιμήσεις για τη μέτρηση της φτώχειας στο δεύτερο κύμα καταδεικνύουν ότι ο κίνδυνος φτώχειας αφορά ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού 50+ ετών στην Ευρώπη: σε εννέα χώρες της έρευνας SHARE πάνω από ένα στα πέντε άτομα 50+ ετών βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ στην Ισπανία και την Ελλάδα ο κίνδυνος φτώχειας αφορά ένα στα τέσσερα άτομα 50+ ετών.

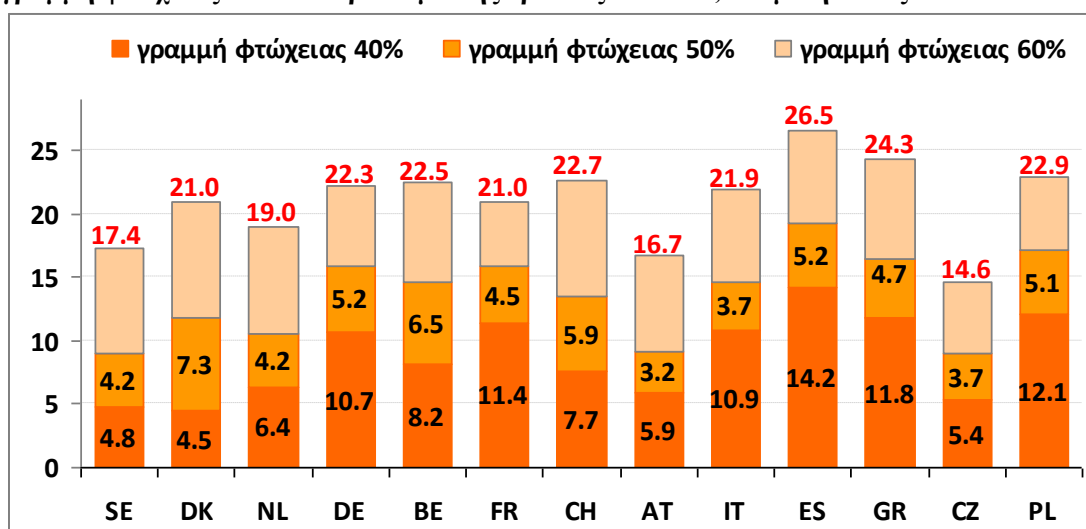
Επίσης, η κατάταξη των χωρών ως προς τον κίνδυνο της φτώχειας των ηλικιωμένων, δεν έχει αλλάξει σημαντικά σε σχέση με την κατάταξη που είχε αποτυπωθεί από την ανάλυση των δεδομένων του πρώτου κύματος. Η Τσεχία (που δεν συμμετείχε στο πρώτο κύμα) κατατάσσεται πιο κοντά στην ομάδα των χωρών με τα χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας, ενώ στην Πολωνία ο κίνδυνος φτώχειας εκτιμάται υψηλότερος - στα επίπεδα των περισσότερων χωρών της Κεντρικής Ευρώπης). Η Ελλάδα εξακολουθεί να ανήκει στην ομάδα των χωρών υψηλού κινδύνου φτώχειας των ηλικιωμένων, όπως ακριβώς προέκυψε και από την ανάλυση των δεδομένων του πρώτου κύματος. Συνοψίζοντας, οι χώρες του δεύτερου κύματος μπορούν να κατηγοριοποιηθούν, ως προς τον κίνδυνο φτώχειας στις παρακάτω τέσσερις ομάδες:

- Η **πρώτη ομάδα** αποτελείται την Τσεχία (14.6%), την Αυστρία (16.7%) και τη Σουηδία (17.4%), με **σχετικά χαμηλό κίνδυνο φτώχειας (15-17%)**. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Σουηδία ήταν η χώρα με το χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας των ατόμων 50+ και μεταξύ των χωρών του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE.
- Η **δεύτερη ομάδα** αποτελείται από τρεις χώρες (Δανία, Ολλανδία και Γαλλία) στις οποίες **ο κίνδυνος φτώχειας αφορά περίπου ένα στα πέντε** άτομα ηλικίας 50+ ετών. Η Γαλλία και η Ολλανδία εμφανίζουν περίπου την ίδια θέση κατάταξης ως προς το ποσοστό φτώχειας των ατόμων 50+ ετών στο δεύτερο κύμα με τη αντίστοιχη θέση που κατείχαν στο πρώτο κύμα -και στα δύο κύματα εμφανίζονται *κάτω* του μέσου όρου του κινδύνου φτώχειας στην Ευρώπη.
- Ο **σχετικά υψηλός κίνδυνος φτώχειας** των ατόμων 50+ ετών (**περί το 22%**) συνιστά το κοινό χαρακτηριστικό **της τρίτης ομάδας** χωρών αποτελούμενη από πέντε χώρες (τη Γερμανία 22.3%, το Βέλγιο 22.5%, την Ελβετία 22.7%, την Ιταλία 21.9% και την Πολωνία 22.9%). Η θέση κατάταξης της Γερμανίας, του

Βελγίου και της Ιταλίας δε διαφέρει ουσιωδώς σε σχέση με την αντίστοιχη θέση που είχαν στο πρώτο κύμα.

- Τέλος, η **τέταρτη ομάδα** αποτελείται από τις δύο χώρες με τον **υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας** την Ελλάδα (24%) και την Ισπανία (26%) –οι ιδιαίτερα υψηλές τιμές του κινδύνου φτώχειας ήταν κοινό χαρακτηριστικό της Ισπανίας και της Ελλάδας και στα ευρήματα για την μέτρηση της φτώχειας στο πρώτο κύμα.

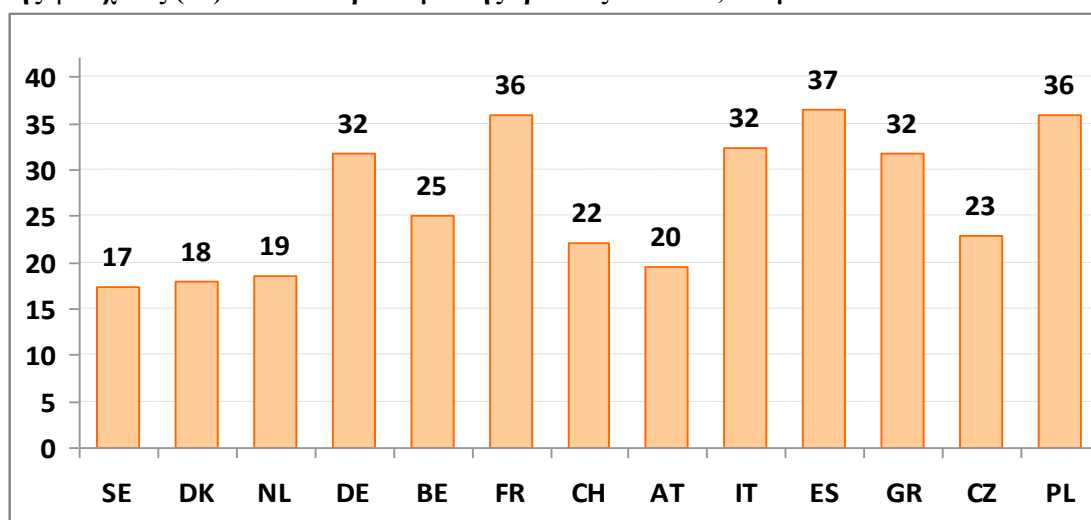
Διάγραμμα 6.1: Ποσοστό φτώχειας με βάση τη «διορθωμένη ως προς την ηλικία» γραμμή φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE, άτομα ηλικίας 50+

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων SHARE, κύμα 2 (2006/2007).

Αναφορικά με τις εκτιμήσεις για το χάσμα φτώχειας, οι χαμηλότερες τιμές του δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας προκύπτουν στις τρεις χώρες του Βορρά (Σουηδία, Δανία και Ολλανδία), στις οποίες τα εισοδήματα των φτωχών υπολείπονται λιγότερο από 20% του ύψους του ορίου φτώχειας. Ακολουθεί μια ομάδα τεσσάρων χωρών (Αυστρία, Ελβετία, Τσεχία και Βέλγιο), στις οποίες το διάμεσο εισόδημα των φτωχών απέχει από 20% έως και 25% από το ύψος του εισοδήματος που αντιστοιχεί στο όριο φτώχειας (Διάγραμμα 6.2). Στις υπόλοιπες χώρες οι εκτιμημένες τιμές του δείκτη εμφανίζονται άνω του 30%, με τη μεγαλύτερη απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο φτώχειας να καταγράφεται στην περίπτωση της Πολωνίας (36%), της Γαλλίας (36%) και της Ισπανίας (37%).

Διάγραμμα 6.2: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας (%) στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE, άτομα 50+ ετών

6.2 Εξέταση της μεταβολής των δεικτών φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων της έρευνας SHARE

Πόσο διαφέρει ο κίνδυνος φτώχειας στο δεύτερο κύμα σε σχέση με τις αντίστοιχες εκτιμήσεις του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE; Η γενική παρατήρηση που προκύπτει από τη σύγκριση των εκτιμήσεων για την έκταση της φτώχειας στα δύο κύματα είναι ότι ο σχετικός κίνδυνος φτώχειας δεν καταγράφει αξιοσημείωτη μεταβολή μεταξύ των δύο κυμάτων. Η παραπάνω διαπίστωση αφορά επτά από τις έντεκα χώρες που συμμετέχουν και στα δύο κύματα (Πίνακας 6.2). Από τις χώρες στις οποίες παρατηρείται μεταβολή του κινδύνου φτώχειας, δύο χώρες (Σουηδία και Ισπανία) καταγράφουν αύξηση του κινδύνου φτώχειας στο δεύτερο κύμα, ενώ δύο άλλες χώρες (Ελβετία και Αυστρία) εμφανίζουν χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας στο δεύτερο κύμα σε σχέση με το πρώτο. Συνοψίζοντας την εικόνα της μεταβολής των δεικτών φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων, οι έντεκα χώρες μπορούν να ομαδοποιηθούν ως ακολούθως:

- **Σχετικά υψηλή αύξηση του κινδύνου φτώχειας (SE και ES) (περί τις δύο ποσοστιαίες μονάδες):** Η Σουηδία και η Ισπανία καταγράφουν κοινό πρότυπο μεταβολής του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων, παρότι το «σημείο εκκίνησης» κάθε άλλο παρά κοινό μπορεί να θεωρηθεί μεταξύ τους. Η Σουηδία ήταν η χώρα με τον χαμηλότερο, ενώ η Ισπανία η χώρα με τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας στο πρώτο κύμα.

- **Ελαφρά αύξηση του κινδύνου φτώχειας (DE, FR και IT):** Ο σχετικός κίνδυνος φτώχειας αυξήθηκε μεταξύ των δύο κυμάτων στις τρεις αυτές χώρες περί τη μία ποσοστιαία μονάδα.
- **Στασιμότητα του κινδύνου φτώχειας (DK, NL, BE και GR):** Κοινό χαρακτηριστικό των τεσσάρων αυτών χωρών είναι ότι το ποσοστό φτώχειας παρέμεινε σχεδόν σταθερό μεταξύ των δύο κυμάτων.
- **Μείωση του σχετικού κινδύνου φτώχειας (AT και CH):** Η Αυστρία και η Ελβετία είναι οι δύο χώρες στις οποίες παρατηρείται η υψηλότερη μεταβολή (σε απόλυτες τιμές) του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων. Στην Αυστρία το ποσοστό φτώχειας μειώθηκε κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες, ενώ στην Ελβετία η αντίστοιχη μείωση φτάνει τις πέντε ποσοστιαίες μονάδες. Η μείωση του σχετικού κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων στην Αυστρία και την Ελβετία επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα για το ποσοστό φτώχειας με βάση τα χαμηλότερα όρια φτώχειας (στο 50% και το 40% του διάμεσου εισοδήματος).

Πίνακας 6.2: Σύγκριση Ποσοστού Φτώχειας, κύμα 1 – κύμα 2, άτομα 50+

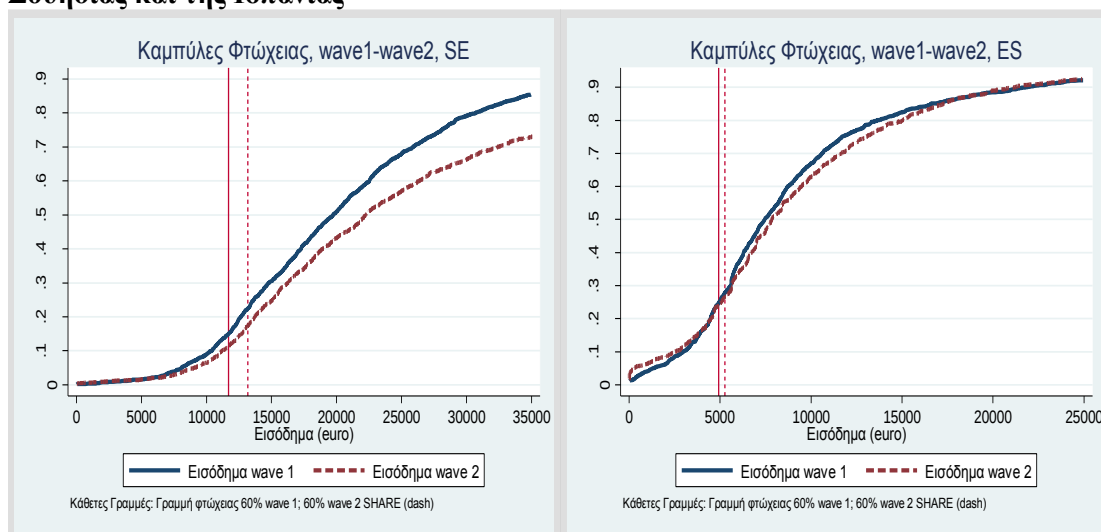
Σύγκριση ποσοστού φτώχειας (κύμα 1-2), άτομα 50+ ετών									
Χώρα	Γραμμή φτώχειας 60%			Γραμμή φτώχειας 50%			Γραμμή φτώχειας 40%		
	κύμα 1	κύμα 2	Διαφορά	κύμα 1	κύμα 2	Διαφ.	κύμα 1	Κύμα 2	Διαφ.
SE	15.0	17.4	2.4	8.2	9.0	0.7	4.4	4.8	0.4
DK	21.4	21.0	-0.3	11.4	11.8	0.4	4.8	4.5	-0.3
NL	18.6	19.0	0.4	11.1	10.6	-0.5	7.0	6.4	-0.6
DE	21.0	22.3	1.3	14.4	15.9	1.5	9.0	10.7	1.7
BE	21.7	22.5	0.8	13.8	14.7	0.9	8.4	8.2	-0.2
FR	19.7	21.0	1.3	13.6	15.9	2.3	8.1	11.4	3.3
CH	27.9	22.7	-5.1	18.6	13.6	-5.0	12.7	7.7	-5.0
AT	19.8	16.7	-3.1	14.9	9.1	-5.8	10.2	5.9	-4.3
IT	20.9	21.9	1.0	13.7	14.6	0.9	9.8	10.9	1.1
ES	24.8	26.5	1.8	16.7	19.3	2.6	11.2	14.2	3.0
GR	23.8	24.3	0.5	17.5	16.5	-1.0	10.5	11.8	1.3

Σημείωση: Οι εκτιμήσεις για το ποσοστό φτώχειας έχουν γίνει με βάση τη διορθωμένη ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας.

Οι διαπιστώσεις από τη συγκριτική στατική εξέταση της μεταβολής του ποσοστού φτώχειας ενδέχεται να είναι ευαίσθητες σε παραμέτρους που σχετίζονται τόσο με την *επιλογή* του ορίου φτώχειας σε κάθε κύμα, όσο και με τη *μεταβολή* του ορίου της φτώχειας ως συνάρτηση της μεταβολής του διάμεσου εισοδήματος μεταξύ των δύο κυμάτων. Δεδομένων των παραπάνω αιτιάσεων, η παρούσα ενότητα επιχειρεί την εξέταση της μεταβολής της εισοδηματικής κατάστασης των ατόμων μεταξύ των δύο κυμάτων χρησιμοποιώντας την τεχνική **stochastic dominance**. Η περιγραφή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας έχει παρουσιαστεί στο [κεφάλαιο 1](#), ενώ η εν λόγω προσέγγιση έχει χρησιμοποιηθεί και στην εμπειρική ανάλυση του [κεφαλαίου 4](#). Υπενθυμίζεται ότι η συγκεκριμένη τεχνική συγκρίνει τις κατανομές του εισοδήματος παρουσιάζοντας το ποσοστό φτώχειας (κάθετος άξονας) που αντιστοιχεί σε κάθε ύψος εισοδήματος (οριζόντιος άξονας).

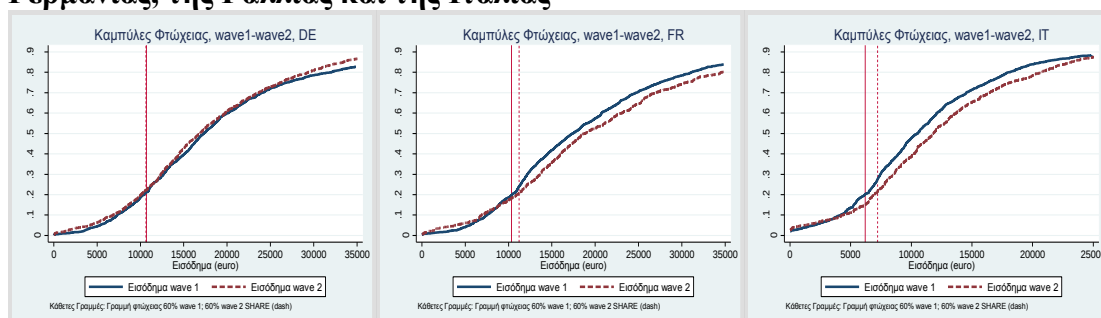
Το ενδιαφέρον αρχικά εστιάζει στις δύο χώρες (Σουηδία και Ισπανία) στις οποίες προέκυψε *θετική μεταβολή του ποσοστού φτώχειας* μεταξύ των δύο κυμάτων. Ξεκινώντας με τη **Σουηδία**, η σύγκριση των κατανομών εισοδήματος μεταξύ των δύο κυμάτων αποτυπώνει μια σαφή *αύξηση* του εισοδήματος στο δεύτερο κύμα σε σχέση με το πρώτο –η καμπύλη φτώχειας του δεύτερου κύματος βρίσκεται χαμηλότερα από την αντίστοιχη καμπύλη του πρώτου κύματος. Η εξέταση, επομένως, του συνόλου της κατανομής εισοδήματος σε κάθε κύμα υποδεικνύει ότι η διαπίστωση περί *αύξησης* του σχετικού ποσοστού φτώχειας συνιστά περισσότερο αποτέλεσμα του υψηλότερου ορίου φτώχειας στο δεύτερο κύμα, παρά της μείωσης του εισοδήματος μεταξύ των δύο κυμάτων. Η Σουηδία φαίνεται να αποτελεί παράδειγμα χώρας στην οποία παρατηρείται αύξηση του *σχετικού* κινδύνου φτώχειας στο δεύτερο κύμα σε σχέση με το πρώτο, λόγω του ότι το διάμεσο εισόδημα αυξήθηκε σχετικά περισσότερο σε σχέση με το εισόδημα των φτωχών ([Διάγραμμα 6.3](#)). Το εύρημα για την αύξηση του ποσοστού φτώχειας δεν επιβεβαιώνεται ούτε στην περίπτωση της Ισπανίας: η εικόνα με βάση τις καμπύλες φτώχειας δείχνει ότι ο κίνδυνος της φτώχειας μειώθηκε για τα «διάμεσα» και τα υψηλά εισοδήματα, ενώ για τα εισοδήματα έως και το όριο της φτώχειας αυξήθηκε ελαφρά.

Διάγραμμα 6.3: Καμπύλες φτώχειας, κύμα 1 και 2, άτομα 50+: Η περίπτωση της Σουηδίας και της Ισπανίας

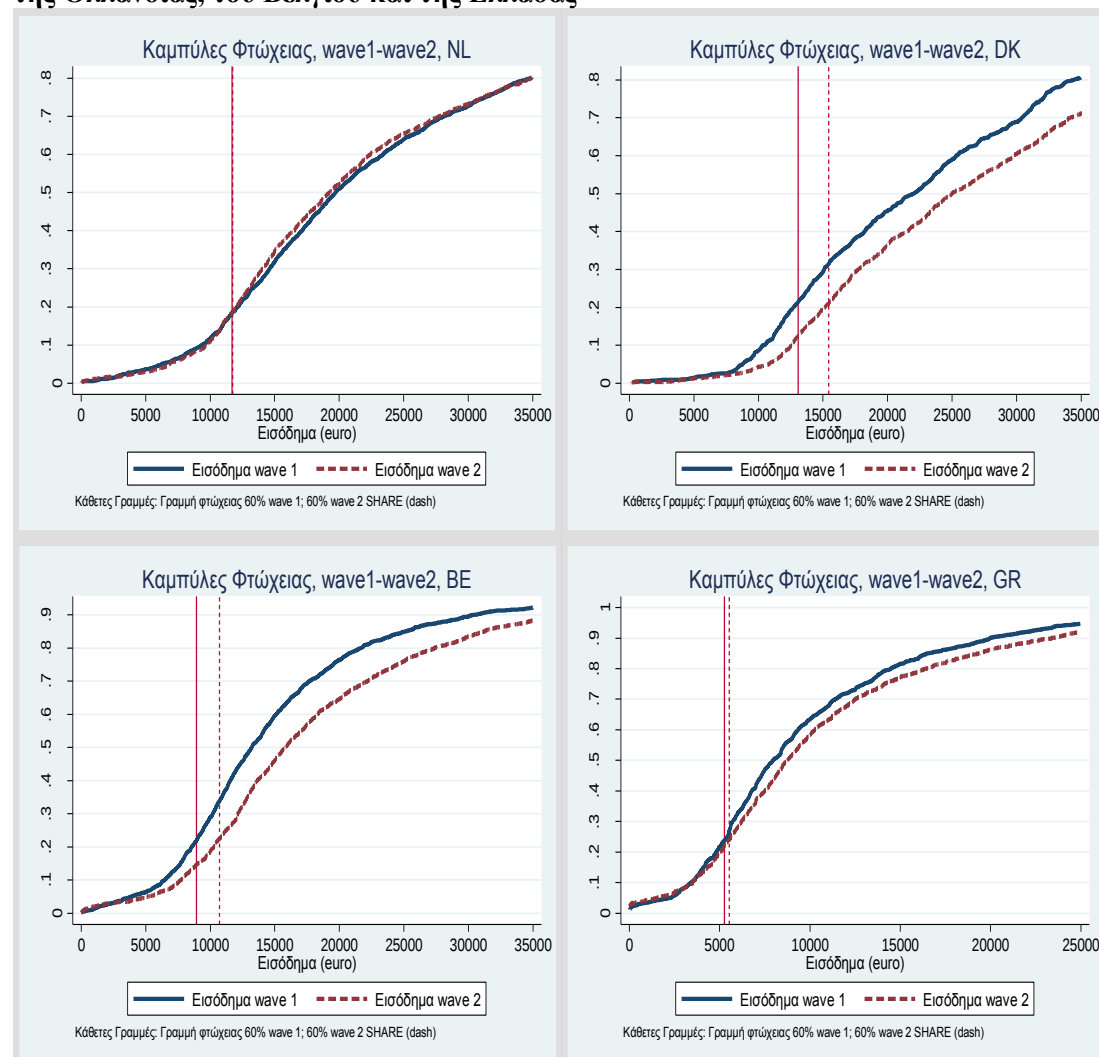
Στη συνέχεια το ενδιαφέρον στρέφεται στην περίπτωση της **Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας** -κοινό χαρακτηριστικό των οποίων είναι η διαπίστωση της πολύ μικρής αύξησης του ποσοστού φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων. Στην Γερμανία, οι καμπύλες φτώχειας των δύο κυμάτων αποκλίνουν σχεδόν οριακά σε όλα τα τμήματα της κατανομής του εισοδήματος, επιβεβαιώνοντας τη διαπίστωση ότι ο κίνδυνος φτώχειας αυξήθηκε σχεδόν οριακά μεταξύ των δύο κυμάτων (Διάγραμμα 6.4). Αντιθέτως, στην περίπτωση της Ιταλίας και της Γαλλίας, οι καμπύλες φτώχειας των δύο κυμάτων συμπίπτουν στα χαμηλά τμήματα της κατανομής του εισοδήματος, ενώ στα υψηλότερα εισοδήματα ο κίνδυνος φτώχειας στο δεύτερο κύμα είναι σαφώς χαμηλότερος σε σχέση με το πρώτο. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η ελαφρά αύξηση του ποσοστού της φτώχειας, οφείλεται κυρίως στη μετατόπιση του ορίου φτώχειας και δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται ως διαπίστωση που ισχύει σε όλα τα σημεία της κατανομής του εισοδήματος στα δύο κύματα.

Διάγραμμα 6.4: Καμπύλες φτώχειας, κύμα 1 και 2, άτομα 50+: Η περίπτωση της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας

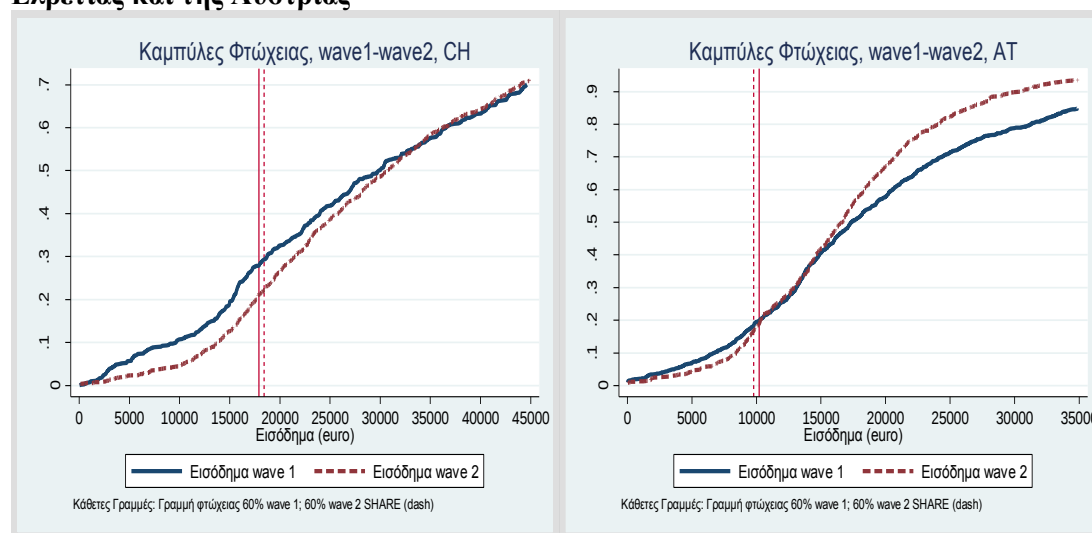
Η στασιμότητα του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων προέκυψε ως κοινό χαρακτηριστικό μίας ομάδας τεσσάρων χωρών, αποτελούμενη από τη **Δανία**, την **Ολλανδία**, το **Βέλγιο** και την **Ελλάδα**. Ωστόσο, από τα ευρήματα με βάση την τεχνική **stochastic dominance**, η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται μόνο στην περίπτωση της Ολλανδίας -οι καμπύλες φτώχειας των δύο κυμάτων σχεδόν ταυτίζονται σε όλα τα τμήματα της κατανομής του εισοδήματος σε κάθε κύμα (Διάγραμμα 6.5). Αντιθέτως, η στασιμότητα στον κίνδυνο φτώχειας που προέκυψε στη Δανία, το Βέλγιο και την Ελλάδα, οφείλεται κυρίως στην μετατόπιση (αύξηση) του ορίου φτώχειας στο δεύτερο κύμα. Η διαπίστωση περί στασιμότητας του κινδύνου φτώχειας παραβλέπει την αύξηση του εισοδήματος μεταξύ των δύο κυμάτων -ιδιαίτερα στα διάμεσα και τα υψηλά τμήματα της κατανομής του εισοδήματος στις τρεις παραπάνω χώρες.

Διάγραμμα 6.5: Καμπύλες φτώχειας, κύμα 1 και 2, άτομα 50+: Η περίπτωση της Δανίας, της Ολλανδίας, του Βελγίου και της Ελλάδας

Στην Ελβετία, η καμπύλη φτώχειας είναι χαμηλότερη στο δεύτερο κύμα σε όλα τα τμήματα της κατανομής εκτός από τα υψηλά εισοδήματα. Επομένως, η μείωση του σχετικού κινδύνου φτώχειας, όπως προέκυψε από τη σύγκριση των ποσοστών φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα με βάση την τεχνική **stochastic dominance**. Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση της Αυστρίας, οι καμπύλες φτώχειας των δύο κυμάτων τέμνονται στα μεσαία εισοδήματα (Διάγραμμα 6.6) -συνεπώς η μείωση του ποσοστού φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων όπως προέκυψε από τη σύγκριση των δεικτών φτώχειας δεν επιβεβαιώνεται σε όλα τα τμήματα της κατανομής του εισοδήματος.

Διάγραμμα 6.6: Καμπύλες φτώχειας, κύμα 1 και 2, άτομα 50+: Η περίπτωση της Ελβετίας και της Αυστρίας

Συμπερασματικά, σε οκτώ από τις έντεκα χώρες (Σουηδία, Δανία, Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα και Αυστρία) οι βασικές διαπιστώσεις ως προς τη μεταβολή του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων βάσει της σύγκρισης των σχετικών ποσοστών φτώχειας, δεν επιβεβαιώνονται από τα ευρήματα με βάση την τεχνική **stochastic dominance**, είτε καθώς οι διαπιστώσεις αυτές ήταν ευαίσθητες σε παραμέτρους όπως η μετατόπιση του ορίου φτώχειας (πχ Σουηδία, Δανία, Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία και Ελλάδα), είτε επειδή δεν ίσχυαν στο σύνολο της κατανομής (Ισπανία και Αυστρία). Ο Πίνακας 6.3 συνοψίζει τις διαπιστώσεις για τη μεταβολή του κινδύνου φτώχειας παρουσιάζοντας τη σύγκριση των ευρημάτων της συγκριτικής στατικής ανάλυσης του ποσοστού φτώχειας με αυτών από την τεχνική **stochastic dominance**.

Πίνακας 6.3: Σύγκριση των ευρημάτων από την εξέταση της μεταβολής του ποσοστού φτώχειας και των ευρημάτων από την τεχνική stochastic dominance

Ευρήματα από την εξέταση της μεταβολής του ποσοστού φτώχειας		Συμφωνία με τα ευρήματα από την τεχνική stochastic dominance	
Χώρα			
SE	Αύξηση του κινδύνου φτώχειας	Όχι	Αύξηση του εισοδήματος σε όλο το τμήμα της κατανομής μεταξύ των δύο κυμάτων. Η αύξηση του ποσοστού φτώχειας είναι αποτέλεσμα της μετατόπισης του ορίου φτώχειας.
ES	Αύξηση του κινδύνου φτώχειας	Όχι	Η αύξηση του κινδύνου φτώχειας δεν ισχύει για το σύνολο της κατανομής του εισοδήματος. Ο κίνδυνος της φτώχειας μειώθηκε για τα «διάμεσα» και τα υψηλά εισοδήματα, ενώ στα χαμηλά εισοδήματα αυξήθηκε ελαφρά.
DE	Ελαφρά αύξηση του κινδύνου φτώχειας	Ναι	Η καμπύλη φτώχειας στο δεύτερο κύμα είναι οριακά υψηλότερη σε σχέση με αυτή του πρώτου κύματος σε όλα τα τμήματα της κατανομής.
FR	Ελαφρά αύξηση του κινδύνου φτώχειας	Όχι	Ο κίνδυνος της φτώχειας μειώθηκε για τα εισοδήματα πάνω από το όριο της φτώχειας, ενώ για τα εισοδήματα έως και το όριο της φτώχειας αυξήθηκε ελαφρά.
IT	Ελαφρά αύξηση του κινδύνου φτώχειας	Όχι	Η ελαφρά αύξηση του ποσοστού της φτώχειας οφείλεται στη μετατόπιση του ορίου φτώχειας. Δεν φαίνεται να υπάρχει σαφής μείωση του κινδύνου φτώχειας στα χαμηλά εισοδήματα.
DK	Στασιμότητα	Όχι	Αύξηση του εισοδήματος στο σύνολο της κατανομής μεταξύ των δύο κυμάτων. Η στασιμότητα στον κίνδυνο φτώχειας είναι λόγω της μετατόπισης του ορίου φτώχειας.
NL	Στασιμότητα	Ναι	Οι καμπύλες φτώχειας των δύο κυμάτων σχεδόν συμπίπτουν σε όλα τα τμήματα της κατανομής.
BE	Στασιμότητα	Όχι	Αύξηση του εισοδήματος στο σύνολο της κατανομής μεταξύ των δύο κυμάτων. Η στασιμότητα στον κίνδυνο φτώχειας είναι λόγω της μετατόπισης του ορίου φτώχειας.
GR	Στασιμότητα	Όχι	Ο κίνδυνος της φτώχειας μειώθηκε για όλα τα τμήματα της κατανομής του εισοδήματος που βρίσκονται πάνω από το όριο της φτώχειας, ενώ για τα εισοδήματα έως και το όριο της φτώχειας παρέμεινε στάσιμος.
CH	Μείωση του κινδύνου φτώχειας	Ναι	Η καμπύλη φτώχειας είναι χαμηλότερη στο δεύτερο κύμα σχεδόν στο σύνολο της κατανομής (εκτός από τα υψηλά εισοδήματα).
AT	Μείωση του κινδύνου φτώχειας	Όχι	Οι καμπύλες φτώχειας των δύο κυμάτων τέμνονται σχεδόν στο μέσο της κατανομής.

6.3 Μέτρηση της Επίμονης Φτώχειας

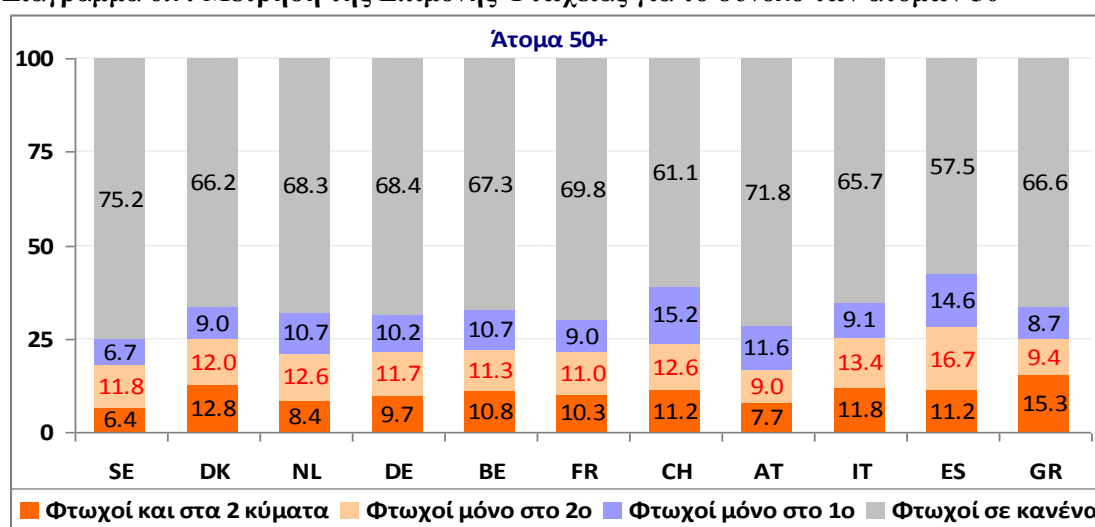
Η παρούσα ενότητα αποσκοπεί στη μέτρηση της *επίμονης φτώχειας*, αξιοποιώντας πληροφορίες για τα άτομα 50+ ετών που συμμετέχουν και στα δύο κύματα της έρευνας SHARE -το διαχρονικό **(longitudinal)** δείγμα SHARE. Ο ορισμός της επίμονης φτώχειας που επιλέγεται στην παρούσα ανάλυση προσδιορίζεται από την κατάσταση φτώχειας και στα δύο κύματα –επίμονα φτωχοί ορίζονται όσοι έχουν εισόδημα κάτω του ορίου φτώχειας *και στα δύο κύματα*. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, τα άτομα 50+ ετών στις έντεκα χώρες που συμμετέχουν και στα δύο κύματα της έρευνας SHARE κατατάσσονται, ως προς τη διαχρονική κατάσταση φτώχειας, στις εξής κατηγορίες: **α)** φτωχοί και στα δύο κύματα (επίμονη φτώχεια), **β)** φτωχοί μόνο στο πρώτο κύμα, **γ)** φτωχοί μόνο στο δεύτερο κύμα και **δ)** μη φτωχοί και στα δύο κύματα. Η πρώτη κατηγορία παρέχει ενδείξεις για την έκταση της επίμονης φτώχειας, ενώ οι δύο ενδιάμεσες για την κινητικότητα στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων.

Τι παραπάνω συνεισφέρει η εξέταση της επίμονης φτώχειας ως διάσταση της φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη; Λαμβάνοντας υπόψη πληροφορίες για το εισόδημα και στα δύο κύματα ακυρώνονται σφάλματα σε μεταβλητές του εισοδήματος. Ως εκ τούτου, η έννοια της επίμονης φτώχειας δύναται, πρωτίστως, να παρέχει ενδείξεις για το πόσοι και ποιοι αποτελούν τους πραγματικά φτωχούς σε μια χώρα. Η προστιθέμενη αξία της εξέτασης της επίμονης φτώχειας συνδέεται επίσης με τη δυνατότητα ανάδειξης του «σκληρού πυρήνα» των φτωχών –μιας κατηγορίας μεταξύ των φτωχών με *ιδιαιτερότητες επιπλέον* του χαμηλού εισοδήματος (Carter & Barrett, 2006; Lyberaki & Tinios, 2008; Tinios & Georgiadis, 2009a,b; Whelan et al., 2003; Whelan & Maître, 2006).

Τα ευρήματα που παρουσιάζονται στο **Διάγραμμα 6.7** δείχνουν ότι το ποσοστό της επίμονης φτώχειας κυμαίνεται από 6.4% στη Σουηδία έως και 15.3% στην περίπτωση της Ελλάδας, ενώ στις περισσότερες χώρες ο κίνδυνος της επίμονης φτώχειας εκτιμάται ότι αφορά περίπου ένα στα δέκα άτομα ηλικίας 50+ ετών. Η κινητικότητα εντός και εκτός του κινδύνου φτώχειας (το ποσοστό των ατόμων που είναι φτωχοί *σε ένα μόνο κύμα*) εκτιμάται ότι αφορά επίσης σχεδόν ένα στα δέκα άτομα ηλικίας 50+ ετών σχεδόν σε όλες τις χώρες (στην Ισπανία το αντίστοιχο ποσοστό εμφανίζεται περί το 15%). Η συγκεκριμένη διαπίστωση υποδεικνύει ότι ακόμη και στην ομάδα των

ατόμων ηλικίας 50+ ετών, στην οποία αναμένονται σχετικά περιορισμένες διακυμάνσεις στο ύψος του εισοδήματος μεταξύ των δύο κυμάτων, παρατηρείται σημαντική κινητικότητα εντός και εκτός του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων. Τα παραπάνω ευρήματα για την έκταση της επίμονης φτώχειας θεωρούνται σύμφωνα με αντίστοιχα άλλων μελετών που εξετάζουν το δυναμικό χαρακτήρα της φτώχειας στην Ευρώπη (Andriopoulou & Tsakloglou, 2011a; Boarini & Mira d'Ercole, 2008; Fouarge & Layte, 2005; Jenkins & Van Kerm, 2011; Maes, 2013; Özdemir & Ward, 2010).

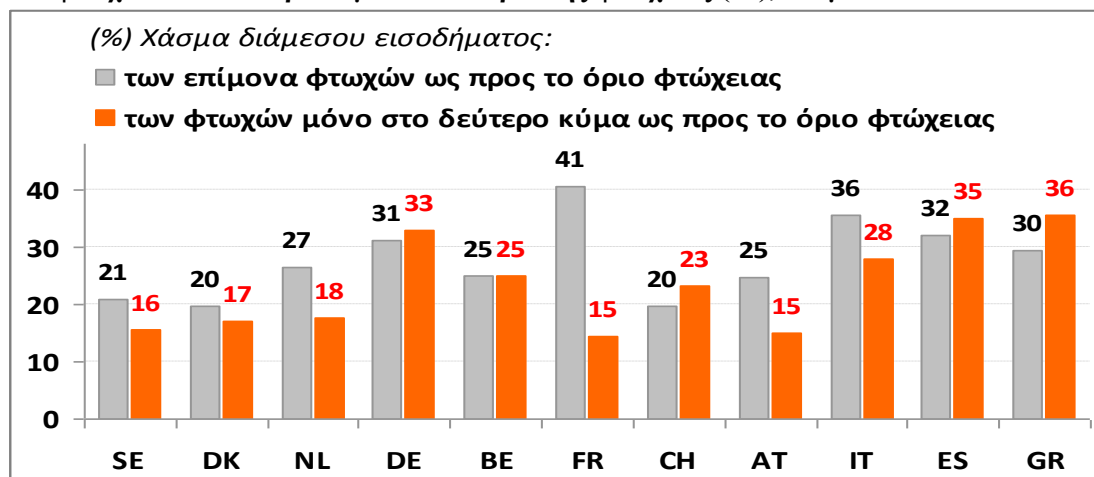
Διάγραμμα 6.7: Μέτρηση της Επίμονης Φτώχειας για το σύνολο των ατόμων 50+

Είναι οι επίμονα φτωχοί οι «πιο φτωχοί» σε κάθε χώρα; Η σύγκριση της τιμής του δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των επίμονα φτωχών από το όριο της φτώχειας, με την αντίστοιχη τιμή του δείκτη για όσους είναι φτωχοί μόνο στο δεύτερο κύμα δεν παρέχει επαρκείς ενδείξεις που να συντείνουν σε θετική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα (Διάγραμμα 6.8). Στις χώρες του Βορρά, όπως επίσης και στη Γαλλία, την Αυστρία και την Ιταλία, το χάσμα εισοδήματος των επίμονα φτωχών από το όριο της φτώχειας εκτιμάται υψηλότερο σε σύγκριση με την αντίστοιχη απόσταση του εισοδήματος των φτωχών μόνο στο δεύτερο κύμα. Συνεπώς, στις παραπάνω χώρες οι επίμονα φτωχοί βρίσκονται σε δυσμενέστερη εισοδηματική κατάσταση σε σχέση τους φτωχούς μόνο στο δεύτερο κύμα –σε τέτοιο βαθμό που μπορούν να θεωρηθούν ως ενδείξεις διάκρισης των επίμονα φτωχών από τους φτωχούς μόνο στο δεύτερο κύμα. Στις υπόλοιπες χώρες, ωστόσο, η απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των επίμονα φτωχών από το όριο της φτώχειας δεν διαφέρει ουσιαστικά σε σχέση με

την αντίστοιχη απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών μόνο στο δεύτερο κύμα. Στην Ελλάδα δε, το εισόδημα των *επίμονα φτωχών* εκτιμάται ότι απέχει λιγότερο από το όριο φτώχειας σε σχέση με το εκτιμημένη απόσταση του εισοδήματος των φτωχών μόνο στο δεύτερο κύμα.

Διάγραμμα 6.8: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των *επίμονα φτωχών* και των φτωχών στο δεύτερο κύμα από το όριο της φτώχειας (%), άτομα 50+ ετών

Σημείωση: Το Εισόδημα και το ύψος του ορίου φτώχειας αναφέρονται στο δεύτερο κύμα.

Ποιο είναι το ηλικιακό προφίλ της επίμονης φτώχειας και πόσο διαφέρει σε σχέση με το ηλικιακό προφίλ των φτωχών μόνο σε ένα κύμα; Τα ευρήματα από την εκτίμηση του κινδύνου επίμονης φτώχειας ανά ηλικία (50-64 ετών και 65+ ετών) υποδεικνύουν ότι οι δύο ηλικιακές ομάδες παρουσιάζουν έντονες διαφορές στο ποσοστό επίμονης φτώχειας (Πίνακας 6.4). Σε επτά από τις έντεκα χώρες του δείγματος οι διαφορές στο ποσοστό της επίμονης φτώχειας μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων εμφανίζονται να είναι στατιστικά σημαντικές. Σε πέντε από αυτές τις χώρες (Σουηδία, Δανία, Βέλγιο, Ελβετία και Ελλάδα), τα άτομα 65+ ετών έχουν υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας σε σχέση με τα άτομα 50-64 ετών, ενώ στις υπόλοιπες δύο χώρες (Αυστρία και Ιταλία) προκύπτει το αντίστροφο. Επίσης, η διασύνδεση της ηλικίας με την κατάσταση επίμονης φτώχειας εμφανίζεται στις περισσότερες χώρες ισχυρότερη σε σχέση με την κατάσταση φτώχειας σε ένα κύμα, ενώ σε ορισμένες χώρες (Ολλανδία, Γερμανία, Βέλγιο, Ισπανία και Ελλάδα) το ηλικιακό προφίλ της επίμονης φτώχειας διαφέρει από το αντίστοιχο του κινδύνου φτώχειας σε ένα κύμα.

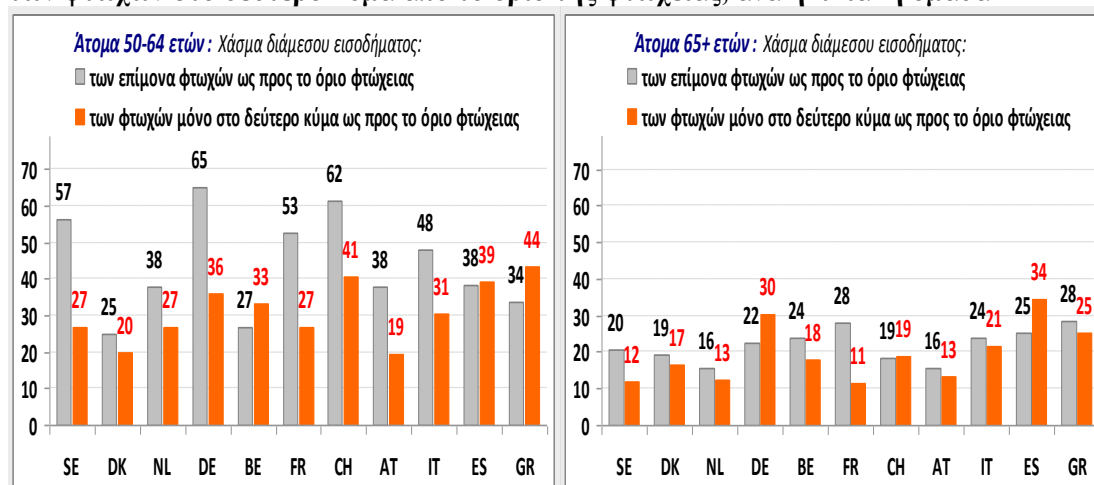
Πίνακας 6.4: Κατάσταση Επίμονης Φτώχειας, ανά ηλικιακή ομάδα

Χώρα	Φτωχοί και στα 2 κύματα				Φτωχοί μόνο σε ένα κύμα			
	50-64	65+	Διαφορά		50-64	65+	Διαφορά	
SE	4.0	8.5	-4.5	**	15.1	21.5	-6.4	**
DK	2.7	22.2	-19.5	**	12.8	28.5	-15.7	**
NL	9.4	7.5	1.9		21.9	24.7	-2.9	
DE	8.6	10.4	-1.8		23.6	20.8	2.9	
BE	9.6	11.9	-2.3	*	24.2	19.8	4.4	**
FR	10.6	9.9	0.7		19.9	20.0	0.0	
CH	8.3	13.6	-5.3	*	26.1	29.1	-3.0	
AT	9.6	6.0	3.6	*	24.1	17.4	6.7	**
IT	15.8	9.0	6.8	**	24.2	21.2	3.0	
ES	9.7	12.4	-2.7		29.7	32.4	-2.7	
GR	13.2	16.8	-3.5	*	18.2	18.1	0.2	

Σημείωση: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 0.01 και 0.05 αντιστοίχως.

Τέλος, τα ευρήματα που παρουσιάζονται στο [Διάγραμμα 6.8](#) δείχνουν την αλληλεπίδραση της ηλικίας με την κατάσταση επίμονης φτώχειας στα αποτελέσματα του δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο φτώχειας. Μεταξύ όσων είναι σε κατάσταση φτώχειας, η μεγαλύτερη απόσταση από το όριο της φτώχειας αφορά το εισόδημα των επίμονα φτωχών ηλικίας 50-64 ετών, ενώ η αμέσως μικρότερη απόσταση αφορά το διάμεσο εισόδημα των ατόμων της ίδιας ηλικιακής ομάδας που είναι σε κατάσταση φτώχειας μόνο στο δεύτερο κύμα ([Διάγραμμα 6.9](#)). Τα άτομα 65+ ετών (είτε είναι σε κατάσταση επίμονης φτώχειας είτε σε κατάσταση φτώχειας μόνο στο δεύτερο κύμα) εμφανίζουν σημαντικά χαμηλότερες τιμές του δείκτη χάσματος διάμεσου εισοδήματος από το όριο της φτώχειας, σε σχέση με τα άτομα 50-64 ετών. Μεταξύ των φτωχών 65+ ετών, σε ορισμένες χώρες εκτιμάται ότι η απόσταση από το όριο φτώχειας είναι μεγαλύτερη για το διάμεσο εισόδημα των επίμονα φτωχών σε σχέση με το αντίστοιχο των φτωχών μόνο στο δεύτερο κύμα (Σουηδία, Δανία, Ολλανδία και Γαλλία), σε άλλες χώρες προκύπτει το αντίθετο (Γερμανία και Ισπανία), ενώ η σχετική απόσταση του εισοδήματος των επίμονα φτωχών 65+ ετών από το όριο της φτώχειας δεν διαφέρει ουσιωδώς από την αντίστοιχη απόσταση των φτωχών 65+ μόνο στο δεύτερο κύμα στην Ελβετία, την Αυστρία, την Ιταλία και την Ελλάδα.

Διάγραμμα 6.9: Δείκτης χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των επίμονα φτωχών και των φτωχών στο δεύτερο κύμα από το όριο της φτώχειας, ανά ηλικιακή ομάδα

Σύνοψη

Η εμπειρική ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου παρουσίασε ευρήματα για τη μέτρηση της φτώχειας των ατόμων 50+ ετών στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE, την εξέταση της μεταβολής του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων και τέλος τη μέτρηση της επίμονης φτώχειας.

Η εικόνα των ευρημάτων για τη μέτρηση της φτώχειας στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE επιβεβαιώνει ορισμένα από τα βασικά ευρήματα της μέτρησης της φτώχειας στο πρώτο κύμα και δη τις διαπιστώσεις για την έκταση της φτώχειας, καθώς και για τη μεταξύ των χωρών διαφοροποίηση του ποσοστού και του χάσματος φτώχειας των ατόμων 50+ ετών. Ως προς την έκταση της φτώχειας, τα ευρήματα για το ποσοστό φτώχειας στο δεύτερο κύμα ενισχύουν τη διαπίστωση ότι ο κίνδυνος φτώχειας αφορά ένα σημαντικό τμήμα (στις περισσότερες χώρες πάνω από ένα στα πέντε άτομα) του πληθυσμού ηλικίας 50+ ετών στην Ευρώπη.

Ως προς τη μεταξύ των χωρών διαφοροποίηση του κινδύνου φτώχειας, όπως και στα ευρήματα του πρώτου κύματος, οι χώρες του Νότου (Ισπανία και Ελλάδα) καταγράφουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας (ένα στα τέσσερα άτομα εκτιμάται ότι βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας), η Σουηδία συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των χωρών με το χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας, ενώ οι περισσότερες από τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης βρίσκονται στο μέσο της σχετικής κατάταξης των χωρών. Όσον αφορά τις δύο χώρες που συμμετέχουν μόνο στο δεύτερο κύμα, η Τσεχία εντάσσεται στην ομάδα των χωρών με τον χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας, ενώ η Πολωνία σημειώνει σχετικά υψηλό κίνδυνο φτώχειας (23%) –κοντά στα επίπεδα των χωρών

της Κεντρικής Ευρώπης. Διαφοροποίηση παρατηρείται επίσης και στις εκτιμήσεις του δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας. Τα ευρήματα, σε συμφωνία με τα αντίστοιχα του πρώτου κύματος, δείχνουν ότι τα εισοδήματα των φτωχών στις χώρες του Βορρά απέχουν σαφώς λιγότερο από το όριο φτώχειας σε σχέση με την αντίστοιχη απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο φτώχειας στις υπόλοιπες χώρες.

Από τη σύγκριση του εκτιμημένου ποσοστού φτώχειας στα δύο κύματα προκύπτει ότι ο κίνδυνος φτώχειας δεν παρουσίασε αξιοσημείωτη μεταβολή μεταξύ των δύο κυμάτων σε επτά από τις έντεκα χώρες που συμμετέχουν και στα δύο κύματα. Διαφορές προέκυψαν στη Σουηδία και την Ισπανία, όπου ο κίνδυνος φτώχειας εκτιμάται υψηλότερος στο δεύτερο κύμα σε σχέση με το πρώτο, όπως επίσης και στην Ελβετία και την Αυστρία, στις οποίες ισχύει το αντίθετο (το ποσοστό φτώχειας εμφανίζεται χαμηλότερο στο δεύτερο κύμα σε σχέση με το πρώτο).

Η χρησιμοποίηση της τεχνικής **stochastic dominance** συνέβαλε στην εξέταση των μεταβολών στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων, τόσο από μεθοδολογική σκοπιά, όσο και ως προς τη δυνατότητα διατύπωσης διαπιστώσεων για τη μεταβολή του εισοδήματος σε κάθε χώρα. Από μεθοδολογικής σκοπιάς, η συγκεκριμένη τεχνική ανάδειξε μια μέθοδο αποτύπωσης της μεταβολής του σχετικού κινδύνου φτώχειας μεταξύ δύο χρονικών περιόδων, η οποία θεωρείται ιδιαίτερα χρήσιμη σε περιπτώσεις που παρατηρείται σημαντική μεταβολή του ορίου φτώχειας (είτε λόγω αύξησης του διάμεσου εισοδήματος -όπως συνέβη στην υπό εξέταση περίοδο, είτε λόγω μείωσης του διάμεσου εισοδήματος μιας χώρας -όπως συμβαίνει σε περιόδους ύφεσης). Για παράδειγμα, στη Σουηδία ενώ το ποσοστό φτώχειας εκτιμάται υψηλότερο στο δεύτερο κύμα σε σχέση με το πρώτο, η σύγκριση των κατανομών εισοδήματος μεταξύ των δύο κυμάτων αποτυπώνει μία σαφή *αύξηση* του εισοδήματος στο δεύτερο κύμα σε σχέση με το πρώτο -καταδεικνύοντας ότι η διαπίστωση περί αύξησης του σχετικού ποσοστού φτώχειας συνιστά το αποτέλεσμα του υψηλότερου ορίου φτώχειας στο δεύτερο κύμα,⁵⁶ παρά της μείωσης του εισοδήματος μεταξύ των δύο κυμάτων. Συνολικά, σε οκτώ από τις έντεκα χώρες οι διαπιστώσεις για τη μεταβολή του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων με βάση τη σύγκριση των σχετικών ποσοστών φτώχειας, δεν επιβεβαιώνονται από τα ευρήματα με βάση την τεχνική

⁵⁶ Λόγω του ότι το διάμεσο εισόδημα αυξήθηκε σχετικά περισσότερο σε σχέση με το εισόδημα των φτωχών.

stochastic dominance. Συμφωνία των διαπιστώσεων ως προς τη μεταβολή του κινδύνου φτώχειας από τη συγκριτική εξέταση του ποσοστού φτώχειας και από την τεχνική stochastic dominance προκύπτουν στην περίπτωση της Γερμανίας (ελαφρά αύξηση του ποσοστού φτώχειας στο δεύτερο κύμα), της Ολλανδίας (στασιμότητα στο ποσοστό φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων) και της Ελβετίας (μείωση του κινδύνου φτώχειας στο δεύτερο κύμα).

Τα ευρήματα από τη μέτρηση της επίμονης φτώχειας (η κατάσταση στην οποία το εισόδημα ενός ατόμου 50+ ετών βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας και στα δύο κύματα) δείχνουν ότι ο κίνδυνος της επίμονης φτώχειας αφορά στις περισσότερες χώρες ένα στα δέκα άτομα ηλικίας 50+ ετών καταγράφοντας διαφοροποίηση του εν λόγω ποσοστού μεταξύ των χωρών -κυμαίνεται από 6.4% στη Σουηδία έως και 15.3% στην περίπτωση της Ελλάδας. Αναφορικά με το εάν οι επίμονα φτωχοί είναι οι πιο φτωχοί σε κάθε χώρα, η απάντηση φαίνεται να διαφέρει μεταξύ των χωρών. Για παράδειγμα, οι εκτιμήσεις του δείκτη χάσματος φτώχειας στη Σουηδία, τη Δανία, την Ολλανδία, τη Γαλλία, την Αυστρία και την Ιταλία δείχνουν ότι η απόσταση του εισοδήματος των επίμονα φτωχών από το όριο της φτώχειας είναι *μεγαλύτερη* σε σχέση με την αντίστοιχη απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών μόνο στο δεύτερο κύμα, αναδεικνύοντας τη *διάκριση* των επίμονα φτωχών σε σχέση τα άτομα που είναι σε κατάσταση φτώχειας μόνο στο δεύτερο κύμα. Στις υπόλοιπες χώρες η διαπίστωση περί *διάκρισης* της εισοδηματικής κατάστασης των επίμονα φτωχών από τους φτωχούς μόνο στο δεύτερο κύμα δεν επιβεβαιώνεται, καθώς οι τιμές του δείκτη χάσματος φτώχειας δεν αποκλίνουν μεταξύ των επίμονα φτωχών και των φτωχών σε ένα κύμα. Τέλος, η διασύνδεση της ηλικίας με τον κίνδυνο επίμονης φτώχειας εμφανίζεται στις περισσότερες χώρες εντονότερη σε σχέση με την κατάσταση φτώχειας σε ένα κύμα. Όσον αφορά το ηλικιακό προφίλ της επίμονης φτώχειας σε πέντε χώρες (Σουηδία, Δανία, Βέλγιο, Ελβετία και Ελλάδα) ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+ εκτιμάται υψηλότερος κίνδυνος για τα άτομα ηλικίας 65+ ετών σε σχέση με τα άτομα 50-64 ετών, ενώ στις υπόλοιπες χώρες προκύπτει το αντίθετο (με εξαίρεση τη Γαλλία που δεν προκύπτει διαφοροποίηση του κινδύνου επίμονης φτώχειας ανά ηλικία).

Κεφάλαιο 7. Ανάλυση της Επίμονης Φτώχειας: Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Επίμονης Φτώχειας και Συσχέτισή της με το Επίπεδο Διαβίωσης κατά την Παιδική Ηλικία

*«Les vieux ne parlent plus
ou alors seulement
parfois du bout des yeux,
Même riches ils sont pauvres,
ils n'ont plus d'illusions,
et n'ont qu'un cœur pour deux»
Jacques Brel, 1964*

Εισαγωγή

Ο ορισμός της σχετικής φτώχειας συνδέεται με το σχήμα της κατανομής του εισοδήματος. Η φτώχεια με αυτόν τον ορισμό είναι σημαντική στην πολιτική κοινωνικής ένταξης, υποδεικνύοντας τομείς που για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης έχουν προτεραιότητα. Έχει όμως η φτώχεια σημασία για την συμπεριφορά; Οι παραδοχές της ηγεμονικής οικονομικής ανάλυσης βασίζονται σε μια συνεχή σχέση μεταξύ εισοδηματικής κατάστασης και συμπεριφοράς, χωρίς ασυνέχειες ή συμπεριφορικές αλλαγές. Αντιθέτως, η κοινωνιολογική παράδοση δίνει περισσότερη έμφαση σε αυτοτροφοδοτούμενους κύκλους μειονεξίας και αποστέρησης: η εισοδηματική ένδεια αλληλεπιδρά με άλλες διαστάσεις που «επιστρέφουν» στο εισόδημα (*κυκλότητα φτώχειας και κοινωνικές αξίες*). Υπό τις παραδοχές της κοινωνιολογικής προσέγγισης αναμένεται να υπάρχουν συμπεριφορικές σχέσεις και συσχετίσεις, οι οποίες είναι *ποιοτικά* διαφορετικές στο δίπολο φτωχοί/μη φτωχοί.

Το παρόν κεφάλαιο βασίζεται σε δεδομένα από το πάνελ δείγμα των δύο πρώτων κυμάτων της έρευνας SHARE σε έντεκα χώρες της Ευρώπης. Αξιοποιώντας τις πληροφορίες από την ανάλυση του [κεφαλαίου 6](#) για τον εντοπισμό των επίμονα φτωχών στις χώρες της έρευνας SHARE, το πρώτο μέρος του παρόντος κεφαλαίου εστιάζεται στην εξέταση του κατά πόσον η επίμονη φτώχεια προσλαμβάνει διαφορετικό *περιεχόμενο*, όσον αφορά τα *χαρακτηριστικά* και τη *συμπεριφορά* των ηλικιωμένων στην Ευρώπη, σε σχέση με την κατάσταση φτώχειας σε ένα κύμα ή σε σύγκριση με τη συμπεριφορά των μη φτωχών. Στο πλαίσιο της παραπάνω κατεύθυνσης, επιχειρείται η προσέγγιση ερευνητικών ερωτημάτων όπως:

- Υπάρχουν διαφορές στα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των επίμονα φτωχών και φτωχών σε ένα κύμα;

- Προσθέτει η επίμονη φτώχεια *επιπλέον* πληροφόρηση στην ερμηνεία της *συμπεριφοράς* των ηλικιωμένων ατόμων στην Ευρώπη; Για την απάντηση του παραπάνω ερωτήματος αναλύονται διαστάσεις που αφορούν τη *συμπεριφορά* των ηλικιωμένων, όπως η αισιοδοξία και οι προσδοκίες για το μέλλον, καθώς και η δαπάνη του νοικοκυριού για φαγητό.

Η επίμονη φτώχεια, όπως ορίζεται από την κατάσταση φτώχειας στα δύο πρώτα κύματα της έρευνας SHARE, συνιστά ένα φαινόμενο που αφορά *την παρούσα κατάσταση* των ηλικιωμένων. Οι παράγοντες, ωστόσο, που προσδιορίζουν την κατάσταση επίμονης φτώχειας αφορούν όχι μόνο το παρόν, αλλά και το *παρελθόν*· ακόμη πιο σημαντικά, όχι μόνο τις αποφάσεις των ίδιων των ατόμων, αλλά και *εξωγενείς παράγοντες* που επιδρούν στην οικονομική κατάσταση των ατόμων, όπως για παράδειγμα τα χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το δεύτερο τμήμα της εμπειρικής ανάλυσης του παρόντος κεφαλαίου αξιοποιεί πληροφορίες για τις «διαδρομές της ζωής» των ατόμων του δείγματος της έρευνας SHARELIFE (το τρίτο κύμα συλλογής δεδομένων της έρευνας SHARE), επιχειρώντας *την ερμηνεία* της επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη. Για το συγκεκριμένο εγχείρημα αξιοποιείται ένα ευρύ φάσμα *προσδιοριστικών παραγόντων*, οι οποίοι αφορούν: **α)** δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά, **β)** γεγονότα και εμπειρίες των ατόμων κατά τη διάρκεια των προηγούμενων ετών, **γ)** το επίπεδο διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία, και **δ)** τα χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας. Τα ερευνητικά ερωτήματα με τα οποία καταπιάνεται το δεύτερο τμήμα του παρόντος κεφαλαίου συνοψίζονται ως ακολούθως:

- Ποια είναι η επίδραση των «*αρχικών συνθηκών*» στην κατάσταση της φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων στην Ευρώπη; Σχετίζονται οι συνθήκες διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία με την κατάσταση φτώχειας στην τρίτη ηλικία;
- Σε ποιο βαθμό μπορεί να ερμηνευτεί η παρούσα οικονομική κατάσταση των σημερινών ηλικιωμένων ατόμων από επιλογές και εμπειρίες του παρελθόντος (όπως για παράδειγμα ο εργασιακός βίος);
- Υπάρχει επίδραση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας στην κατάσταση φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων; Κατά πόσο *οι διαφορές* στη γενναιοδωρία και τη στόχευση μεταξύ των διαφορετικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας

στην Ευρώπη συνεπάγονται διαφορετικά αποτελέσματα στην προστασία των ηλικιωμένων από την κατάσταση επίμονης φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης;

7.1 Προσδιορισμός του περιεχομένου της επίμονης φτώχειας

Το βασικό αντικείμενο του πρώτου τμήματος της εμπειρικής ανάλυσης συνδέεται με την ανάδειξη ενδεχόμενων *ποιοτικών* και όχι απλώς *ποσοτικών* διαφορών στη συμπεριφορά μεταξύ φτωχών και μη-φτωχών. Η διερεύνηση των διαφορών αυτών αποσκοπεί στην κατανόηση του «*τι σημαίνει η επίμονη φτώχεια στη συμπεριφορά των ηλικιωμένων φτωχών*», προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπάρχουν επιπλέον διαχωριστικές γραμμές μεταξύ επίμονα φτωχών και μη-φτωχών από αυτές που υποδεικνύουν οι διαφορές στο εισόδημα.

Τούτων δοθέντων, η παρούσα ενότητα ακολουθεί την εξής δομή: η πρώτη υποενότητα (7.1.1) επικεντρώνεται στη διερεύνηση της διασύνδεσης της επίμονης φτώχειας με τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των ατόμων εξετάζοντας εάν το προφίλ των επίμονα φτωχών διαφέρει σε σχέση με το αντίστοιχο προφίλ των χαρακτηριστικών των φτωχών σε ένα κύμα. Το ενδιαφέρον στη δεύτερη υποενότητα (7.1.2) στρέφεται στην εξέταση της αλληλεπίδρασης της επίμονης φτώχειας με τη συμπεριφορά των ηλικιωμένων εστιάζοντας σε διαστάσεις που αφορούν τις στάσεις ζωής και την αισιοδοξία για το μέλλον. Οι συμπεριφορικές αλλαγές μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών επίμονης φτώχειας παραμένουν στο επίκεντρο της ανάλυσης και της τρίτης υποενότητας (7.1.3), εστιάζοντας στην ανάλυση της δαπάνης για φαγητό των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι.

7.1.1 Διασύνδεση της επίμονης φτώχειας με δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά

Τι επιπλέον προσθέτει η εξέταση της διασύνδεσης του παράγοντα φύλου με την κατάσταση επίμονης φτώχειας σε σχέση με την αντίστοιχη διασύνδεσή του με κλασικό ορισμό της οικονομικής επισφάλειας (κίνδυνος φτώχειας σε μια μόνο χρονική στιγμή); Ο Πίνακας 7.1 επιχειρεί να απαντήσει στο παραπάνω ερώτημα παρουσιάζοντας το ποσοστό επίμονης φτώχειας, επιπλέον του ποσοστού των ατόμων που είναι φτωχοί σε ένα μόνο κύμα, εκτιμώντας το χάσμα φύλου στον κίνδυνο επίμονης φτώχειας και στον κίνδυνο φτώχειας σε ένα μόνο κύμα. Προκειμένου να εξαχθούν όσο το δυνατόν

περισσότερο ασφαλή συμπεράσματα αναφέρεται επίσης και η στατιστική σημαντικότητα των εκτιμημένων διαφορών μεταξύ των φύλων.

Ξεκινώντας με τα ευρήματα για τη συσχέτιση του φύλου με την επίμονη φτώχεια, διαπιστώνεται μια ισχυρή διαφοροποίηση του ποσοστού επίμονης φτώχειας ανά φύλο -με τις γυναίκες να αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας σε σχέση με τους άνδρες.⁵⁷ Το χάσμα φύλου στο εκτιμημένο ποσοστό επίμονης φτώχειας κυμαίνεται μεταξύ τριών και πέντε ποσοστιαίων μονάδων στην περίπτωση της Σουηδίας, της Αυστρίας, της Ελλάδας και της Δανίας, και ακόμη υψηλότερο περίπτωση της Γερμανίας και της Ελβετίας (πέρι τις έξι ποσοστιαίες μονάδες). Σε έξι από τις έντεκα χώρες του πάνελ δείγματος της έρευνας SHARE, οι εκτιμημένες διαφορές στον κίνδυνο επίμονης μεταξύ των φύλων εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές (Πίνακα 7.1) και σε συμφωνία με τα ευρήματα άλλων μελετών (Antolín, Dang & Oxley, 1999; OECD, 2008). Τέλος, η διασύνδεση του φύλου με την κατάσταση επίμονης φτώχειας εμφανίζεται να είναι σαφώς πιο έντονη (και στατιστικά σημαντική) σε σχέση με την συσχέτιση που αποτυπώνεται μεταξύ φύλου και κινδύνου φτώχειας σε ένα μόνο κύμα.

Πίνακας 7.1: Η αλληλεπίδραση του παράγοντα φύλου με την κατάσταση επίμονης φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+ ετών

Χώρα	(% επίμονης φτώχειας)			(% φτωχών σε ένα κύμα)		
	Άνδρες	Γυναίκες	Διαφορά ¹	Άνδρες	Γυναίκες	Διαφορά
SE	4.7	7.8	-3.1 ^b	14.8	21.6	-6.8 ^b
DK	10.3	15.0	-4.7 ^b	19.2	22.5	-3.4
NL	7.6	9.1	-1.4	21.8	24.6	-2.9
DE	6.0	12.5	-6.5 ^b	21.0	22.6	-1.5
BE	9.8	11.7	-1.9	20.9	22.9	-2.0
FR	9.9	10.6	-0.7	17.9	21.5	-3.6
CH	7.5	14.2	-6.7 ^b	27.7	27.7	0.0
AT	5.7	9.3	-3.6 ^a	18.2	22.5	-4.3
IT	11.6	12.0	-0.3	22.5	22.5	0.0
ES	11.8	10.9	1.0	30.1	32.2	-2.1
GR	13.0	17.0	-4.0 ^b	16.4	19.5	-3.1
CZ				12.1	16.6	-4.6 ^b
PL				21.3	24.2	-2.9

Σημειώσεις: (1) Αναφέρεται στη διαφορά, εκφρασμένη σε ποσοστιαίες μονάδες, μεταξύ του ποσοστού των ανδρών και των γυναικών σε κάθε κατάσταση φτώχειας.

(b) και (a) δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως.

⁵⁷ Η συγκεκριμένη διαπίστωση επιβεβαιώνεται στις περισσότερες χώρες, πλην της Ισπανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας στις οποίες το χάσμα φύλου στον κίνδυνο επίμονης φτώχειας εμφανίζεται πολύ χαμηλό.

Στη συνέχεια το ενδιαφέρον στρέφεται στην εξέταση της διασύνδεσης της επίμονης φτώχειας με την οικογενειακή κατάσταση των ατόμων ηλικίας άνω των 65 ετών (Πίνακας 7.2). Οι ηλικιωμένοι σε έγγαμη κατάσταση αντιμετωπίζουν σαφώς *χαμηλότερο* ποσοστό επίμονης φτώχειας, σε σχέση με όσους βρίσκονται σε κατάσταση χηρείας –διαπίστωση που ισχύει σχεδόν σε όλες τις χώρες του δείγματος. Η κατάσταση χηρείας εκτός από τον υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας, συνδέεται επίσης και με υψηλότερη πιθανότητα φτώχειας σε ένα μόνο κύμα, σε σχέση με την έγγαμη κατάσταση. Ωστόσο, όχι στον ίδιο βαθμό, όπως στην περίπτωση της επίμονης φτώχειας: η κατάσταση χηρείας αυξάνει τον κίνδυνο να είναι ένα άτομο ηλικίας 65+ ετών σε επίμονη φτώχεια σε σχέση με ένα ηλικιωμένο άτομο σε έγγαμη κατάσταση *αναλογικά περισσότερο* από όσο επιδρά στην πιθανότητα φτώχειας μόνο σε ένα κύμα.⁵⁸

Πίνακας 7.2: Διασύνδεση της οικογενειακής κατάστασης και της κατάστασης επίμονης φτώχειας, άτομα ηλικίας 65+ ετών

Άτομα 65+	(%) επίμονης φτώχειας			(%) φτωχών σε ένα κύμα		
	Έγγαμος/η	Χήρος/α	Διαφορά	Έγγαμος/η	Χήρος/α	Διαφορά
SE	3.2	13.0	-9.8 ^b	11.3	34.5	-23.2 ^b
DK	13.0	31.6	-18.6 ^b	27.5	32.0	-4.5
NL	5.8	8.6	-2.8	23.5	26.0	-2.4
DE	5.3	15.6	-10.3 ^b	15.8	27.9	-12.1 ^b
BE	12.2	10.8	1.5	17.9	22.5	-4.6
FR	6.7	14.1	-7.4 ^b	14.5	26.7	-12.2 ^b
CH	3.8	31.6	-27.8 ^b	31.4	22.5	9.0
AT	2.3	8.8	-6.5 ^b	11.7	22.9	-11.2 ^b
IT	7.2	11.1	-3.9	16.0	28.7	-12.8 ^b
ES	12.8	12.9	-0.1	33.5	32.9	0.6
GR	14.7	20.2	-5.5 ^a	18.7	17.8	1.0
CZ				3.9	17.5	-13.6 ^b
PL				14.2	29.8	-15.6 ^b

Σημειώσεις: (b) και (a) δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως.

Η αρνητική συσχέτιση μεταξύ εκπαιδευτικού επιπέδου και κινδύνου φτώχειας (Fouarge & Layte, 2005; OECD, 2001; Vandecasteele, 2010) επιβεβαιώνεται σε όλες τις χώρες σύμφωνα με τα ευρήματα του Πίνακα 7.3. Παρότι η επίμονη φτώχεια και η φτώχεια σε ένα κύμα ακολουθούν το ίδιο πρότυπο διασύνδεσης με το εκπαιδευτικό

⁵⁸ Για παράδειγμα, στη Σουηδία μεταξύ των επίμονα φτωχών υπάρχουν τέσσερα άτομα σε κατάσταση χηρείας για ένα άτομο που είναι σε έγγαμη κατάσταση. Μεταξύ των φτωχών σε ένα μόνο κύμα η αναλογία είναι τρία άτομα σε κατάσταση χηρείας για κάθε άτομο σε έγγαμη κατάσταση.

επίπεδο (αρνητική συσχέτιση), ο σχετικός κίνδυνος να είναι ένα άτομο με πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε κατάσταση επίμονης φτώχειας σε σχέση με ένα άτομο με δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι υψηλότερος σε σύγκριση με τον αντίστοιχο σχετικό κίνδυνο στην περίπτωση της φτώχειας σε ένα κύμα. Διαπιστώνεται, επομένως, ότι η επίμονη φτώχεια διακρίνεται ως προς την επίδρασή της να «*αυξάνει τις αποστάσεις*» του σχετικού κινδύνου φτώχειας μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών επιπέδου εκπαίδευσης, περισσότερο σε σχέση με αυτό που συμβαίνει στην περίπτωση του κινδύνου φτώχειας σε ένα μόνο κύμα. Η διασύνδεση εκπαιδευτικού επιπέδου και επίμονης φτώχειας εκτιμάται πιο ισχυρή σε σχέση με αυτή που προκύπτει μεταξύ φτώχειας σε ένα κύμα και εκπαιδευτικού επιπέδου.

Πίνακας 7.3: Διασύνδεση του εκπαιδευτικού επιπέδου και της κατάστασης επίμονης φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+ ετών

Χώρα	(%) επίμονης φτώχειας			(%) φτωχών σε ένα κύμα		
	Με έως πρωτοβάθμια	Με δευτεροβάθμια	Με τριτοβάθμια	Με έως πρωτοβάθμια	Με δευτεροβάθμια	Με τριτοβάθμια
SE	11.8 ^b	4.2	2.6	28.7 ^b	14.9	11.2
DK	38.5 ^b	9.6	4.6 ^b	34.2 ^b	19.6	16.1
NL	15.6 ^b	8.5	2.7 ^b	35.4 ^b	23.9	11.9 ^b
DE	33.0	11.4	4.3 ^b	18.5	23.1	18.7
BE	19.2 ^b	10.0	3.5 ^b	25.4	23.2	15.7 ^b
FR	17.5 ^b	6.9	3.2 ^b	28.2 ^b	14.8	12.9
CH	19.9 ^b	9.2	6.2	35.1	30.5	16.7 ^b
AT	16.7 ^b	6.1	4.1	27.1 ^a	20.0	15.8
IT	14.6 ^b	8.7	4.9	26.3 ^a	19.6	7.5 ^b
ES	14.5 ^b	5.1	3.4	33.9	29.0	16.5 ^b
GR	20.2 ^b	12.0	2.9 ^b	21.0 ^a	16.8	9.5 ^b
CZ				19.2	14.5	10.6
PL				28.8 ^b	17.5	16.8

Σημειώσεις: (b) και (a) δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως στη διαφορά του κινδύνου φτώχειας των ατόμων με το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό επίπεδο σε σχέση με τα άτομα με δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Ο Πίνακας 7.4 επιβεβαιώνει τη στενή διασύνδεση μεταξύ κατάστασης επίμονης φτώχειας και των χαρακτηριστικών του εργασιακού βίου των ατόμων ηλικίας 50+ ετών, όπως υποστηρίζεται στα ευρήματα και άλλων μελετών σχετικής βιβλιογραφίας (Mejer & Linden, 2000; Polin & Raitano, 2012). Τα άτομα που δεν συμμετείχαν ποτέ στην αγορά εργασίας εμφανίζουν υψηλότερο κίνδυνο τόσο επίμονης όσο και φτώχειας σε ένα κύμα σε σχέση με τα άτομα που έχουν εργαστεί κατά τον εργάσιμο βίο. Στην περίπτωση της επίμονης φτώχειας, η συμμετοχή στην αγορά εργασίας (ως

υπάλληλοι ή εργάτες) περιορίζει **περισσότερο** το σχετικό κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με όσους δεν ήταν ποτέ σε αμειβόμενη εργασία, σε σχέση με τις αντίστοιχες αναλογίες πιθανοτήτων στην περίπτωση των φτωχών σε ένα κύμα. Επίσης, ενώ οι διαφορές στο ποσοστό επίμονης φτώχειας μεταξύ εργατών και όσων δεν ήταν ποτέ σε εργασία είναι στατιστικά σημαντικές σε πέντε από τις έντεκα χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE, οι αντίστοιχες διαφορές στην περίπτωση του ποσοστού φτώχειας σε ένα κύμα εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές μόνο σε μία χώρα – την Ολλανδία.

Πίνακας 7.4: Διασύνδεση των χαρακτηριστικών του εργάσιμου βίου και της κατάστασης επίμονης φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+ ετών

Χώρα	(%) επίμονης φτώχειας			(%) φτωχών σε ένα κύμα		
	Υπάλληλοι	Εργάτες	Ποτέ σε εργασία	Υπάλληλοι	Εργάτες	Ποτέ σε εργασία
SE	3.3 ^b	6.9 ^a	34.4	15.6 ^a	19.5	44.3
DK	6.1	13.7	12.4	20.5	22.3	50.9
NL	6.2	8.0	9.8	17.7 ^b	26.1 ^b	56.7
DE	5.1 ^a	11.3	21.4	20.0	23.3	26.6
BE	5.1 ^b	10.9 ^b	19.8	18.4 ^a	23.1	26.2
FR	5.5	11.7 ^b	33.0	13.7 ^b	21.5	29.2
CH	10.0	12.5	26.8	23.8	34.5	26.4
AT	6.6 ^b	7.7 ^a	21.1	19.2	26.3	30.1
IT	7.4 ^b	11.9 ^b	20.7	14.6 ^a	22.1	22.5
ES	2.5 ^b	12.5	13.0	27.3	31.5	33.2
GR	7.5 ^b	16.2	18.2	13.7 ^b	17.8	21.1
CZ				9.7	12.6	8.3
PL				15.1 ^b	27.2	27.4

Σημειώσεις: (b) και (a) δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως στη διαφορά του κινδύνου φτώχειας των ατόμων στη συγκεκριμένη κατηγορία εργάσιμου βίου σε σχέση με τα άτομα που δεν ήταν ποτέ σε εργασία.

Η στενή διασύνδεση μεταξύ κατάστασης φτώχειας και των εμπειριών εργάσιμου βίου επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση της *διάρκειας* του εργάσιμου βίου, όπως ορίζεται βάσει του αριθμού των ετών σε αμειβόμενη εργασία έως την ηλικία των 50 ετών (Πίνακας 7.5). Στις περισσότερες χώρες οι επίμονα φτωχοί έχουν συμπληρώσει λιγότερα χρόνια εργάσιμου βίου έως την ηλικία των 50 ετών σε σχέση με τους μη φτωχούς, αλλά και με τους φτωχούς μόνο σε ένα κύμα. Αυτή η διασύνδεση είναι πολύ εντονότερη μεταξύ των γυναικών –υποδεικνύοντας την αλληλεπίδραση των εμπειριών εργάσιμου βίου με τον παράγοντα φύλο στην ερμηνεία της κατάστασης επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων γυναικών.

Πίνακας 7.5: Έτη σε απασχόληση έως την ηλικία των 50 ετών, ανά κατάσταση φτώχειας και φύλο

	Άνδρες επίμονα φτωχοί	Διαφορά (σε έτη) με τους: φτωχούς σε Μη ένα φτωχούς		Γυναίκες επίμονα φτωχές	Διαφορά (σε έτη) με τις: φτωχές σε φτωχές σε ένα κανένα	
SE	26.7	-4.7	-2.3	16.8	-4.0 ^a	-7.9 ^b
DK	27.6	-0.3	-1.0	21.6	0.9	-3.2 ^a
NL	28.2	-1.3	-2.1	13.8	1.3	-2.8
DE	29.6	0.2	0.6	19.2	-0.9	-1.2
BE	29.5	0.1	-0.2	10.5	-5.1 ^b	-8.9 ^b
FR	26.1	-1.5	-2.4 ^a	11.9	-4.8 ^b	-9.9 ^b
CH	29.3	0.0	1.5	16.1	-2.3	-1.7
AT	31.1	-0.4	0.3	12.4	-3.7 ^a	-7.9 ^b
IT	30.6	-0.7	0.5	6.6	-5.5 ^b	-9.0 ^b
ES	32.7	1.0	1.5	9.6	-0.2	-3.0
GR	28.6	1.4	1.9	10.7	2.0	0.6

7.1.2 Αλληλεπίδραση της επίμονης φτώχειας με τη συμπεριφορά των ηλικιωμένων: Στάσεις για τη ζωή και τις προσδοκίες για το μέλλον, ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας

Η παρούσα υποενότητα εξετάζει την αλληλεπίδραση της επίμονης φτώχειας με τη συμπεριφορά των ηλικιωμένων εστιάζοντας σε διαστάσεις που αφορούν τις στάσεις ζωής και την αισιοδοξία για το μέλλον.

Αρχικά, η ανάλυση εστιάζει σε διαστάσεις που αφορούν υποκειμενικές αξιολογήσεις των ατόμων για τις δυνατότητες που συνεπάγεται η οικονομική τους κατάσταση (Πίνακας 7.6). Η εικόνα της στατιστικής ανάλυσης αποτυπώνει μια ισχυρή διασύνδεση μεταξύ της κατάστασης επίμονης φτώχειας και του πόσο συχνά αισθάνονται οι άνθρωποι ότι η έλλειψη χρημάτων τους αποτρέπει από το να κάνουν πράγματα που θέλουν. Σε όλες τις χώρες, οι επίμονα φτωχοί δηλώνουν σε υψηλότερο ποσοστό ότι *συνχά* δεν μπορούν να κάνουν πράγματα που θέλουν λόγω έλλειψης χρημάτων, σε σχέση με όσους είναι φτωχοί σε ένα κύμα. Οι εν λόγω διαφορές εμφανίζονται αξιοσημείωτα υψηλές και στατιστικά σημαντικές σε οκτώ από τις έντεκα χώρες (οι εξαιρέσεις αφορούν τις δύο Σκανδιναβικές χώρες και την Ελβετία). Η διαφορά στο ποσοστό των επίμονα φτωχών και των φτωχών σε ένα κύμα που αισθάνονται την έλλειψη χρημάτων ως περιοριστικό παράγοντα στο να κάνουν πράγματα που θέλουν ξεπερνά τις δέκα ποσοστιαίες μονάδες στην Ισπανία και την Αυστρία, προσεγγίζει τις δεκαπέντε ποσοστιαίες μονάδες στο Βέλγιο τη Γαλλία και

την Ιταλία, ενώ στην Ελλάδα η εν λόγω διαφορά καταγράφει μακράν την υψηλότερη τιμή (δεκαεννέα ποσοστιαίες μονάδες). Ενδεικτικό του *τι σημαίνει η επίμονη φτώχεια* στη συμπεριφορά των ηλικιωμένων, θεωρείται το γεγονός ότι σε τέσσερις χώρες (Βέλγιο, Ιταλία, Ισπανία και Ελλάδα) οι διαφορές μεταξύ των *επίμονα φτωχών* και των *φτωχών σε ένα κύμα*, όσον αφορά το ποσοστό το ατόμων που δηλώνουν ότι η έλλειψη χρημάτων τους αποτρέπει από το να κάνουν πράγματα που θέλουν, είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη διαφορά μεταξύ των *φτωχών σε ένα κύμα* και των *μη φτωχών*.

Πίνακας 7.6: Αλληλεπίδραση της κατάστασης επίμονης φτώχειας με υποκειμενικές αξιολογήσεις για το «*πόσο συχνά νιώθουν ότι η έλλειψη χρημάτων τους αποτρέπει από το να κάνουν πράγματα που θέλουν*»

	(%) ατόμων που νιώθουν <u>συχνά</u> ότι η έλλειψη χρημάτων τους αποτρέπει από το να κάνουν πράγματα που θέλουν			Διαφορά (σε ποσοστιαίες μονάδες) των:			
Χώρα	Επίμονα φτωχοί	Φτωχοί σε ένα κύμα	Μη Φτωχοί	Επίμονα φτωχών-Φτωχών σε ένα κύμα	Επίμονα φτωχών-Μη φτωχών	Φτωχών σε ένα-Μη φτωχών	
SE	24.4	18.8	7.4	5.6	17.0 **	11.4 **	
DK	13.3	9.0	5.7	4.3	7.6 **	3.4	
NL	22.0	14.0	6.0	8.0 *	16.0 **	8.1 **	
DE	24.5	16.9	9.1	7.6 *	15.3 **	7.7 **	
BE	30.5	16.2	11.1	14.3 **	19.4 **	5.1 **	
FR	49.8	35.2	16.5	14.6 **	33.3 **	18.7 **	
CH	21.5	19.6	7.5	2.0	14.0 **	12.1 **	
AT	37.2	24.7	9.6	12.6 *	27.6 **	15.1 **	
IT	52.4	35.2	22.5	17.2 **	29.9 **	12.8 **	
ES	38.3	27.1	21.1	11.3 *	17.3 **	6.0	
GR	54.9	35.7	29.0	19.2 **	25.9 **	6.8	
CZ		45.3	28.3			16.9 **	
PL		9.9	20.7			-10.8 **	

Σημείωση: Βασίζεται στην ερώτηση της έρευνας SHARE «*Πόσο συχνά νομίζετε ότι η έλλειψη χρημάτων σας σταματά από το να κάνετε πράγματα που θέλετε;*» (Συχνά, μερικές φορές, σπάνια ή ποτέ), παρουσιάζοντας το ποσοστό των ατόμων που επέλεξαν την κατηγορία απάντησης «συχνά».

Ο Πίνακας 7.7 εξετάζει τις διαφορές στην ικανοποίηση από τη ζωή μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών επίμονης φτώχειας. Το ποσοστό των επίμονα φτωχών που δηλώνουν πολύ ικανοποιημένοι στην ερώτηση «*πόσο ευχαριστημένος είστε από την ζωή σας;*» εμφανίζεται χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό των φτωχών σε ένα κύμα σε όλες τις χώρες, ενώ το ποσοστό των φτωχών σε ένα κύμα παρουσιάζεται χαμηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό των μη φτωχών. Στην περίπτωση της

Ελλάδας, θεωρείται ενδιαφέρον ότι η ικανοποίηση από τη ζωή εμφανίζει μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ των *επίμονα φτωχών* και των *φτωχών σε ένα κύμα* (έξι ποσοστιαίες μονάδες), σε σχέση με την αντίστοιχη διαφοροποίηση μεταξύ *φτωχών σε ένα κύμα* και *μη φτωχών*.

Πίνακας 7.7: Αλληλεπίδραση της κατάστασης επίμονης φτώχειας με υποκειμενικές αξιολογήσεις για το «πόσο ικανοποιημένοι νιώθουν από τη ζωή»

	(%) ατόμων που δηλώνουν πολύ ικανοποιημένοι με τη ζωή			Διαφορά (σε ποσοστιαίες μονάδες) των:		
	Επίμονα φτωχοί	Φτωχοί σε ένα κύμα	Μη Φτωχοί	Επίμονα φτωχών-Φτωχών σε ένα κύμα	Επίμονα φτωχών-Μη φτωχών	Φτωχών σε ένα-Μη φτωχών
SE	33.6	34.2	47.1	-0.5	-13.5 **	-12.9 **
DK	43.5	44.4	54.2	-1.0	-10.7	-9.7 *
NL	18.7	21.2	22.0	-2.6	-3.3	-0.8
DE	17.1	22.1	32.4	-5.0	-15.3 *	-10.3 **
BE	19.3	21.2	24.5	-2.0	-5.2 *	-3.3
FR	12.5	18.3	21.4	-5.8 *	-8.9 **	-3.1
CH	30.7	37.7	53.6	-7.0	-22.9 *	-15.9 **
AT	17.6	31.8	33.4	-14.2 **	-15.9 **	-1.7
IT	9.8	14.1	23.4	-4.4	-13.7	-9.3 **
ES	17.1	20.1	22.4	-3.0	-5.3	-2.3
GR	4.6	10.7	11.5	-6.1 **	-6.9 **	-0.8
CZ		20.3	24.9			-4.6
PL		8.7	18.8			-10.0 **

Σημείωση: Βασίζεται στην ερώτηση της έρευνας SHARE «Σε μία κλίμακα από το 0 έως το 10 όπου 0 σημαίνει την απόλυτη έλλειψη ικανοποίησης και 10 σημαίνει την απόλυτη ικανοποίηση, πόσο ικανοποιημένος είστε από τη ζωή σας;», παρουσιάζοντας το ποσοστό των ατόμων που επέλεξαν την κατηγορία απάντησης «8», «9» ή «10» στην παραπάνω κλίμακα.

Σχετίζεται η κατάσταση επίμονης φτώχειας με την αισιοδοξία των ατόμων για το μέλλον; Τα ευρήματα του Πίνακα 7.8 επιχειρούν να απαντήσουν στο παραπάνω ερώτημα, αξιοποιώντας την πληροφορία για το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 50+ ετών που επέλεξε την κατηγορία απάντησης «συχνά» στην ερώτηση αναφορικά με το πόσο συχνά αισθάνονται ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό για εκείνους.

Η εικόνα των ευρημάτων αποτυπώνει μια ξεκάθαρη διαφοροποίηση του βαθμού αισιοδοξίας για το μέλλον μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών επίμονης φτώχειας. Ειδικότερα, το ποσοστό των επίμονα φτωχών που δηλώνει «συχνά αισιόδοξοι για το μέλλον» υπολείπεται σημαντικά του αντίστοιχου ποσοστού των μη φτωχών -με τις εκτιμημένες διαφορές να είναι στατιστικά σημαντικές σε όλες τις χώρες και σε ορισμένες ιδιαίτερα υψηλές, πάνω από είκοσι ποσοστιαίες μονάδες. Εξίσου

ενδιαφέρουσα θεωρείται η διαπίστωση ότι η αισιοδοξία για το μέλλον διαφέρει επίσης και μεταξύ των επίμονα φτωχών και των φτωχών σε ένα κύμα. Ως προς τη συγκεκριμένη σύγκριση, τα ευρήματα δείχνουν ότι οι επίμονα φτωχοί είναι λιγότερο αισιόδοξοι για το μέλλον σε σχέση με τους φτωχούς σε ένα κύμα σχεδόν σε όλες τις χώρες.⁵⁹

Πίνακας 7.8: Αλληλεπίδραση της κατάστασης επίμονης φτώχειας με υποκειμενικές αξιολογήσεις για το «πόσο συχνά αισθάνονται ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό»

	(%) ατόμων που αισθάνονται <i>συχνά</i> ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό			Διαφορά (σε ποσοστιαίες μονάδες) των:		
	Επίμονα φτωχοί	Φτωχοί σε ένα κύμα	Μη Φτωχοί	Επίμονα φτωχών- Φτωχών σε ένα κύμα	Επίμονα φτωχών- Μη φτωχών	Φτωχών σε ένα- Μη φτωχών
SE	25.5	29.7	48.9	-4.2	-23.4 **	-19.2 **
DK	33.1	42.2	57.8	-9.1 *	-24.7 **	-15.6 **
NL	41.3	42.1	54.4	-0.8	-13.1 **	-12.3 **
DE	17.6	23.6	32.6	-6.0	-15.0 **	-9.0
BE	20.0	41.3	42.9	-21.3 **	-23.0 **	-1.6
FR	18.6	28.1	36.8	-9.5 **	-18.3 **	-8.8 **
CH	46.1	47.7	66.3	-1.6	-20.3 **	-18.7 **
AT	15.2	30.1	36.7	-14.9 **	-21.4 **	-6.5 *
IT	18.9	18.2	27.5	0.7	-8.5 **	-9.2 *
ES	16.6	17.9	23.0	-1.3	-6.4 *	-5.1
GR	10.6	14.1	21.8	-3.5	-11.2 **	-7.7 **
CZ		15.0	22.0			-7.0
PL		9.9	20.7			-10.8 **

Σημείωση: Βασίζεται στην ερώτηση της έρευνας SHARE «Πόσο συχνά αισθάνεστε ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό για εσάς;» (Συχνά, μερικές φορές, σπάνια ή ποτέ), παρουσιάζοντας το ποσοστό των ατόμων που επέλεξαν την κατηγορία απάντησης «συχνά».

Η σχέση μεταξύ εισοδήματος, επίμονης φτώχειας και προσδοκιών για το μέλλον διερευνάται περαιτέρω μέσω της εκτίμησης ενός οικονομετρικού υποδείγματος διακριτής επιλογής με διάταξη (**ordered probit**). Στο συγκεκριμένο υπόδειγμα, η εξαρτημένη μεταβλητή είναι διαβαθμισμένη και λαμβάνει τιμές που αντιστοιχούν στις κατηγορίες απαντήσεων (*συχνά, μερικές φορές, σπάνια ή ποτέ*) της ερώτησης που ζητά από τους ερευνώμενους να αναφέρουν το «πόσο συχνά αισθάνονται ότι το μέλλον δείχνει καλό για εκείνους».

⁵⁹ Πέραν της σύγκρισης μεταξύ των επιμέρους καταστάσεων επίμονης φτώχειας, η αισιοδοξία των ατόμων για το μέλλον παρουσιάζει αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις και μεταξύ των χωρών: οι χώρες του Βορρά καταγράφουν υψηλότερα ποσοστά αισιοδοξίας για το μέλλον σε σχέση με τις χώρες του Νότου (για όλες τις κατηγορίες επίμονης φτώχειας).

Στις ερμηνευτικές μεταβλητές περιλαμβάνονται δημογραφικές και κοινωνικές μεταβλητές, ο λογάριθμος του ισοδύναμου εισοδήματος, καθώς και μία ψευδομεταβλητή που αφορά την επίμονη φτώχεια. Η εκτίμηση του συντελεστή της μεταβλητής για την επίμονη φτώχεια (σχολιασμός για το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, το πρόσημο και την τιμή του συντελεστή) προσφέρει ενδείξεις για το εάν η επίμονη φτώχεια προσθέτει *επιπλέον* πληροφόρηση στην ερμηνεία της συμπεριφοράς των ατόμων, *δεδομένου του επιπέδου εισοδήματος*.

Η ειδίκευση του υποδείγματος περιγράφεται ως ακολούθως:

Αισιοδοξία για το μέλλον = $F(\text{Ηλικία, Φύλο, Εκπαίδευση, Οικογενειακή κατάσταση, Διάρθρωση νοικοκυριού, Κατάσταση φυσικής και ψυχικής υγείας, Εισόδημα, Κατάσταση επίμονη φτώχεια; Μεταβλητές χωρών})$

Όσον αφορά τις παραδοχές της οικονομετρικής προσέγγισης, το υπόδειγμα διακριτής επιλογής με διάταξη (**ordered probit**) βασίζεται σε μία μη παρατηρούμενη/ λανθάνουσα (**latent**) μεταβλητή, βάσει της παλινδρομήσεως ([Greene, 2003](#)):

$$y_i^* = x_i' \beta + u_i$$

όπου y_i^* είναι η μη παρατηρούμενη εξαρτημένη μεταβλητή, ο διαταρακτικός όρος u_i ακολουθεί προσεγγιστικά την κανονική κατανομή με μέσο το μηδέν και διακύμανση σ^2 $u_i \sim N(0, \sigma^2)$, ενώ (x_i) είναι το διάνυσμα-στήλη των ερμηνευτικών μεταβλητών. Επιπλέον, θεωρείται ότι η μη παρατηρούμενη εξαρτημένη μεταβλητή y_i^* συνδέεται με τις παρατηρούμενες διατεταγμένες κατηγορίες επιλογής βάσει των παρακάτω σχέσεων:

$y_i = 0$ (ποτέ)	εάν	$-\infty < y_i^* < \theta_0$
$y_i = 1$ (σπάνια)	εάν	$\theta_0 \leq y_i^* < \theta_1$
$y_i = 2$ (μερικές φορές)	εάν	$\theta_1 \leq y_i^* < \theta_2$
$y_i = 3$ (συχνά)	εάν	$\theta_3 \leq y_i^* < +\infty$

Ο [Πίνακας 7.9](#) παρουσιάζει τους εκτιμημένους συντελεστές μέγιστης πιθανοφάνειας του υποδείγματος διακριτής επιλογής με διάταξη (**ordered probit**). Καθώς η εξαρτημένη μεταβλητή είναι διαβαθμισμένη ως προς το πόσο συχνά αισθάνονται τα άτομα ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό, θετικό πρόσημο στον εκτιμημένο συντελεστή μιας μεταβλητής δηλώνει ότι η μεταβλητή αυτή μειώνει την πιθανότητα να μην

αισθάνεται ένα άτομο «ποτέ» ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό και αυξάνει την πιθανότητα να αισθάνεται «συχνά» ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό.

Ο εκτιμημένος συντελεστής της μεταβλητής του ισοδύναμου εισοδήματος (εκφρασμένο σε λογάριθμο) εμφανίζεται στατιστικά σημαντικός με θετικό πρόσημο, υποδεικνύοντας ότι το πόσο συχνά εκφράζει ένα άτομο ηλικίας 50+ ετών αισιοδοξία για το μέλλον είναι θετική συνάρτηση της εισοδηματικής του κατάστασης. Παρόμοια φαίνεται να είναι και η επίδραση του *εκπαιδευτικού επιπέδου*, καθώς τα ευρήματα του υποδείγματος δείχνουν ότι τα άτομα με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, δηλώνουν περισσότερο συχνά ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό σε σχέση με τα άτομα με έως πρωτοβάθμια εκπαίδευση (δεδομένων των λοιπών χαρακτηριστικών). Στατιστικά σημαντική προκύπτει και η επίδραση του παράγοντα *φύλου*, υποδεικνύοντας ότι οι γυναίκες εμφανίζουν κατά μέσο όρο και δεδομένων των άλλων παραμέτρων, μεγαλύτερη συχνότητα έκφρασης αισθημάτων αισιοδοξίας για το μέλλον σε σχέση με τους άνδρες. Τέλος, με βάση τους εκτιμημένους συντελεστές των μεταβλητών για την *οικογενειακή κατάσταση* των ατόμων διαπιστώνεται ότι τα άτομα που είναι σε έγγαμη κατάσταση εμφανίζουν μεγαλύτερη πιθανότητα να δηλώνουν συχνά ότι το μέλλον διαφαίνεται καλό σε σχέση με τα άτομα που είναι σε κατάσταση χηρείας.

Από την άλλη πλευρά, η επιβαρυνόμενη *φυσική υγεία* (όπως εκφράζεται από την αντιμετώπιση δύο ή περισσότερων χρόνιων παθήσεων), όπως επίσης και κακή *ψυχική υγεία*, συνδέονται αρνητικά με την αισιοδοξία των ατόμων για το μέλλον, με τους εκτιμημένους συντελεστές των δύο παραπάνω μεταβλητών να εμφανίζονται στατιστικά σημαντικοί. Οι *μεταβλητές των χωρών* εμφανίζονται επίσης στατιστικά σημαντικές δηλώνοντας τη σημαντική διαφοροποίηση των προσδοκιών για το μέλλον των ατόμων 50+ ετών μεταξύ των χωρών της έρευνας SHARE.

Όσον αφορά την επίδραση της *επίμονης φτώχειας* στις προσδοκίες των ατόμων για το μέλλον, ο εκτιμημένος συντελεστής εμφανίζεται στατιστικά σημαντικός και με αρνητικό πρόσημο. Το εύρημα αυτό σημαίνει ότι ακόμα και μετά τον έλεγχο για την επίδραση των λοιπών κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών των ατόμων, καθώς και της *επίδρασης του εισοδήματος*, η επίμονη φτώχεια ασκεί μια ισχυρή και ανεξάρτητη επίδραση στη διαμόρφωση των προσδοκιών των ατόμων, δηλώνοντας ότι οι επίμονα φτωχοί εκφράζουν *λιγότερο* συχνά αισιόδοξες προσδοκίες για το μέλλον σε σχέση με όσους δεν είναι επίμονα φτωχοί. Η επίμονη φτώχεια εκτιμάται ότι ασκεί

μια ιδιαίτερη (και ανεξάρτητη της επίδρασης του εισοδήματος) επιβάρυνση όσον αφορά τη διαμόρφωση των προσδοκιών για το μέλλον.

Στη συνέχεια, με βάση το εκτιμημένο υπόδειγμα, επιχειρείται ένας έλεγχος συγκέντρωσης (**pooling test**). Σκοπός του συγκεκριμένου ελέγχου είναι να διαπιστωθεί εάν οι παράμετροι του υποδείγματος στην ερμηνεία της συμπεριφοράς των ηλικιωμένων ατόμων διαφέρουν ως προς την κατάσταση της επίμονης φτώχειας. Το αποτέλεσμα του ελέγχου επιτρέπει την εξέταση του εάν οι δημογραφικές και κοινωνικές μεταβλητές, καθώς και το εισόδημα, ασκούν διαφορετική επίδραση στη διαμόρφωση των προσδοκιών των επίμονα φτωχών για το μέλλον σε σχέση με το δείγμα των ατόμων που δεν είναι φτωχοί και στα δύο κύματα της έρευνας SHARE.

Εστιάζοντας στις εκτιμήσεις του υποδείγματος των επίμονα φτωχών, η εκτιμημένη επίδραση του εισοδήματος δεν προκύπτει ισχυρή ούτε στατιστικά σημαντική. Αυτό σημαίνει ότι η αλληλεπίδραση της επίμονης φτώχειας, με το τρέχον εισόδημα δεν ασκεί σημαντική επίδραση στην αισιοδοξία των ατόμων για το μέλλον. Το αντίθετο ακριβώς φαίνεται να προκύπτει στην περίπτωση του υποδείγματος των μη επίμονα φτωχών: το ύψος του εισοδήματος συνδέεται θετικά με το πόσο συχνά αισθάνονται τα άτομα αισιοδοξία για το μέλλον. Τα συγκεκριμένα ευρήματα θεωρούνται ενδείξεις ασυνέχειας (*παγίδα φτώχειας*) στη σχέση μεταξύ του ύψους του εισοδήματος και συμπεριφοράς των ηλικιωμένων: το εισόδημα επιδρά *διαφορετικά* στις υποκειμενικές αξιολογήσεις των ηλικιωμένων για τους μη επίμονα φτωχούς (ισχυρή επίδραση) σε σχέση με τους επίμονα φτωχούς (ασθενής επίδραση).

Πίνακας 7.9: Εκτιμήσεις υποδείγματος διακριτής επιλογής με διάταξη (ordered probit) για τις προσδοκίες των ατόμων για το μέλλον

Μεταβλητές	Σύνολο δείγματος		Επίμονα φτωχοί		Μη επίμονα φτωχοί	
	Εκτίμηση	Τυπ. σφ.	Εκτίμηση	Τυπ. σφ.	Εκτίμηση	Τυπ. σφ.
Ηλικία (σε έτη)	0.054**	0.019	-0.015	0.052	0.060**	0.021
Ηλικία (έτη στο τετράγωνο)	-0.001**	0.000	0.000	0.000	-0.001**	0.000
Γυναίκα	0.080**	0.028	0.242**	0.084	0.064*	0.029
Εκπαιδ/κο επίπεδο: Έως πρωτοβάθμια	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
Δευτεροβάθμια	0.179**	0.033	0.125	0.116	0.184**	0.034
Τριτοβάθμια	0.432**	0.041	0.655**	0.193	0.416**	0.042
Οικογενειακή Κατάσταση: Χήρος/α	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
Έγγαμος /η	0.122*	0.055	0.112	0.142	0.141**	0.059
Διαζευγμένος/η, άλλη	-0.050	0.058	0.043	0.148	-0.055	0.063
Ζει μόνος/η	-0.050	0.052	-0.128	0.144	-0.024	0.056
Εισόδημα (λογάριθμος)	0.086**	0.015	0.034	0.041	0.094**	0.016
Επίμονα φτωχός / η	-0.171**	0.047	#		#	
Κατάσταση υγείας: Αντιμετωπίζει χρόνια ασθένειες (>2)	-0.296**	0.028	-0.223**	0.086	-0.306**	0.030
Κατάσταση ψυχικής υγείας: επιβαρυνμένη (eurod-scale >3)	-0.755**	0.034	-0.893**	0.091	-0.739**	0.036
Μεταβλητές Χωρών						
SE	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
DK	0.121**	0.049	-0.123	0.190	0.132**	0.050
NL	0.059	0.045	-0.260	0.201	0.088*	0.046
DE	-0.494**	0.045	-0.751**	0.196	-0.473**	0.046
BE	-0.184**	0.038	-0.525**	0.166	-0.149**	0.040
FR	-0.229**	0.042	-0.403*	0.179	-0.216**	0.044
CH	0.274**	0.058	0.150	0.218	0.267**	0.060
AT	-0.356**	0.045	-0.678**	0.195	-0.329**	0.046
IT	-0.317**	0.046	-0.540**	0.181	-0.293**	0.048
ES	-0.373**	0.048	-0.457**	0.195	-0.370**	0.050
GR	-0.498**	0.040	-0.657**	0.166	-0.493**	0.041
Παράμετροι ορίων διακριτής επιλογής						
θ_0	-0.254	0.673	-2.443	1.859	0.282	0.721
θ_1	0.865	0.673	-1.305	1.858	1.401*	0.721
θ_2	2.063**	0.672	-0.090	1.853	2.600**	0.721
Pseudo R²	0.104		0.085		0.103	
# Παρατηρήσεων	17298		1620		15678	

Σημείωση: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως. # δηλώνει μη εφικτό υπολογισμό και *f* δηλώνει ομάδα αναφοράς (reference category).

7.1.3 Αλληλεπίδραση της επίμονης φτώχειας με τη συμπεριφορά των ηλικιωμένων: Καταναλωτική δαπάνη για φαγητό, ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας

Ο Πίνακας 7.10 παρουσιάζει τη μέση τιμή της μηνιαίας δαπάνης για φαγητό στο σπίτι (ή εκτός σπιτιού), ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας για το δείγμα των ατόμων 50+ που ζουν σε διμελή νοικοκυριά. Τα ευρήματα υποδεικνύουν μια ξεκάθαρη υστέρηση των επίμονα φτωχών σε σχέση όχι μόνο με τους μη φτωχούς, αλλά και με τους φτωχούς σε ένα κύμα, όσον αφορά το πόσο δαπανούν για φαγητό εντός ή εκτός σπιτιού με τις εν λόγω διαφορές εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο 0.01 ή 0.05 σε όλες τις χώρες πλην της Ελβετίας).

Πίνακας 7.10: Δαπάνη για φαγητό, ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι

Χώρα	Διμελή Νοικοκυριά: Μηνιαία δαπάνης για φαγητό στο σπίτι και εκτός σπιτιού				
	Μέση μηνιαία δαπάνης σε ευρώ			Διαφορά (σε ευρώ) της δαπάνης των:	
	Επίμονα φτωχοί	Φτωχοί σε ένα κύμα	Φτωχοί σε κανένα κύμα	Επίμονα φτωχών - Φτωχών σε ένα κύμα	Επίμονα φτωχών - Μη φτωχών
SE	334	379	452	-44 *	-117 **
DK	280	423	502	-143 **	-222 **
NL	361	396	453	-35 *	-93 **
DE	360	418	505	-58 **	-145 **
BE	403	511	579	-108 **	-176 **
FR	346	483	574	-137 **	-228 **
CH	486	553	655	-67	-169 *
AT	334	469	539	-134 **	-205 **
IT	385	444	479	-59 *	-94 **
ES	273	425	498	-152 **	-225 **
GR	267	341	418	-74 **	-150 **
CZ		228	226		
PL		147	181		

Στη συνέχεια το ενδιαφέρον στρέφεται στην εκτίμηση της προσδοκώμενης δαπάνης για φαγητό (στο σπίτι ή εκτός σπιτιού) κάθε διμελούς νοικοκυριού ατόμων 50+ ετών, σύμφωνα με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων (OLS). Στο εκτιμημένο οικονομετρικό υπόδειγμα η εξαρτημένη μεταβλητή είναι ο λογάριθμος της κατά κεφαλή δαπάνης για φαγητό στο σπίτι ή εκτός σπιτιού, ενώ μεταξύ των ερμηνευτικών μεταβλητών συμπεριλαμβάνεται ο λογάριθμος του κατά κεφαλή εισοδήματος (δηλώνει την ελαστικότητα της δαπάνης για φαγητό στο εισόδημα), καθώς και η

μεταβλητή για την κατάσταση της επίμονης φτώχειας (προκειμένου να διαπιστωθεί αν η επίμονη φτώχεια ασκεί ανεξάρτητη και *επιπρόσθετη* επίδραση στο ύψος της δαπάνης για φαγητό από αυτή που δηλώνει ο λογάριθμος του εισοδήματος). Η ειδίκευση του υποδείγματος για τους προσδιοριστικούς παράγοντες του ύψους της δαπάνης για φαγητό των διμελών νοικοκυριών των ηλικιωμένων περιγράφεται ως ακολούθως:

Λογάριθμος (κατά κεφαλή δαπάνης για φαγητό) = $F(\text{Ηλικία}, \text{Φύλο}, \text{Εκπαίδευση}, \text{Κατάσταση υγείας}, \text{Τόπος διαμονής νοικοκυριού}, \text{Τρέχον εισόδημα}, \text{Κατάσταση επίμονη φτώχειας}, \text{Μεταβλητές Χωρών})$

Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης για το ύψος της δαπάνης των διμελών νοικοκυριών των ηλικιωμένων για φαγητό εντός ή εκτός σπιτιού παρουσιάζονται στον [Πίνακα 7.11](#). Οι εκτιμήσεις του υποδείγματος για την επίδραση της ηλικίας εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές, υποστηρίζοντας ότι ηλικία ασκεί θετική επίδραση στο ύψος της δαπάνης για φαγητό των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι –αν και η επίδραση εκτιμάται όλο και πιο ασθενής καθώς αυξάνει η ηλικία (θετικός συντελεστής για την ηλικία και αρνητικός για το τετράγωνο της ηλικίας). Το εκπαιδευτικό επίπεδο φαίνεται να επιδρά θετικά στο ύψος της δαπάνης για φαγητό, ενώ προς την αντίθετη κατεύθυνση προκύπτει η επίδραση της κακής υγείας. Επιπλέον, ο τόπος διαμονής τους νοικοκυριού φαίνεται να ασκεί επίδραση στο ύψος της δαπάνης του νοικοκυριού για φαγητό στο σπίτι με τους εκτιμημένους συντελεστές να δείχνουν ότι ένα αγροτικό νοικοκυριό ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι δαπανούν κατά μέσο όρο και δεδομένων των λοιπών παραμέτρων έως και 8% λιγότερο για φαγητό στο σπίτι ή εκτός σπιτιού σε σχέση με τα αντίστοιχα νοικοκυριά στις αστικές περιοχές. Τέλος, οι περισσότερες από τις μεταβλητές των χωρών εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές αναδεικνύοντας την επίδραση των σημαντικών διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των χωρών (σε παραμέτρους που δεν ελέγχονται μέσω της ειδίκευσης του οικονομετρικού υποδείγματος), ελέγχοντας ταυτόχρονα και για τις διαφορές στο επίπεδο τιμών μεταξύ των χωρών.

Η εικόνα που προκύπτει για την επίδραση της επίμονης φτώχειας στο ύψος της δαπάνης για φαγητό των διμελών νοικοκυριών των ηλικιωμένων δείχνει ότι οι επίμονα φτωχοί έχουν κατά μέσο όρο και δεδομένων των λοιπών παραμέτρων 19% χαμηλότερη δαπάνη για φαγητό εντός ή εκτός σπιτιού σε σχέση με όσους δεν είναι επίμονα φτωχοί. Η επίμονη φτώχεια εμφανίζεται να ασκεί μια σημαντικά αρνητική

και ανεξάρτητη επίδραση στην κατανάλωση των νοικοκυριών για φαγητό, ακόμη και έχοντας ελέγξει για την τρέχουσα εισοδηματική κατάσταση του νοικοκυριού (μέσω της μεταβλητής του λογαρίθμου του τρέχοντος εισοδήματος).⁶⁰

Πίνακας 7.11: OLS εκτιμήσεις για τους προσδιοριστικούς παράγοντες της μηνιαίας δαπάνης για φαγητό στο σπίτι και εκτός σπιτιού, άτομα 50+ σε διμελή νοικοκυριά

Άτομα 50+ Σε διμελή νοικοκυριά	Σύνολο δείγματος		Επίμονα φτωχοί		Μη επίμονα φτωχοί	
Ηλικία (σε έτη)	0.042 **	0.011	0.125 **	0.034	0.035 **	0.011
Ηλικία (έτη στο τετράγωνο)	-0.001 **	0.000	-0.001 **	0.000	-0.001 **	0.000
Γυναίκα	-0.006	0.013	0.058	0.046	-0.011	0.013
Εκπαιδ/κο επίπεδο:						
Α' βάθμια	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
έως Β' βάθμια	0.142 **	0.017	0.092	0.067	0.142 **	0.018
με Γ' βάθμια	0.249 **	0.021	0.182	0.101	0.248 **	0.021
Υγεία: Αντιμετωπίζει χρόνια ασθένειες (>2)	-0.011	0.013	-0.106 **	0.048	-0.003	0.014
Αυτό-αναφερόμενη υγεία: πολύ κακή	-0.059 **	0.024	-0.056	0.072	-0.059 **	0.025
Εισόδημα (σε log)	0.082 **	0.010	0.020	0.019	0.088 **	0.011
Επίμονα φτωχός / η	-0.216 **	0.029				
Τόπος διαμονής:						
Αγροτικό νοικοκυριό	-0.081 **	0.015	-0.063	0.052	-0.083 **	0.015
Μεταβλητές χωρών						
SE	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
DK	0.036	0.021	-0.243	0.141	0.044 *	0.021
NL	-0.014	0.020	-0.162	0.124	-0.013	0.020
DE	0.094 **	0.019	-0.114	0.124	0.101 **	0.020
BE	0.293 **	0.018	0.041	0.113	0.299 **	0.018
FR	0.281 **	0.019	-0.082	0.126	0.293 **	0.020
CH	0.388 **	0.030	0.124	0.295	0.397 **	0.029
AT	0.209 **	0.024	-0.093	0.143	0.220 **	0.024
IT	0.222 **	0.024	-0.088	0.145	0.231 **	0.025
ES	0.231 **	0.028	-0.314 **	0.135	0.261 **	0.029
GR	0.031	0.023	-0.413 **	0.129	0.054 *	0.024
σταθερός όρος	3.862 **	0.380	1.582	1.110	3.994 **	0.405
Pseudo R²	0.1737		0.1966		0.1450	
# Παρατηρήσεων	9474		553		8921	

Σημείωση: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως. # δηλώνει μη εφικτό υπολογισμό και *f* δηλώνει ομάδα αναφοράς.

⁶⁰ Bonsang, Perelman & Van den Bosch (2005) αξιοποιώντας τα δεδομένα του πρώτου κύματος της έρευνας SHARE αναφέρουν ανάλογες διαπιστώσεις για τις διαφορές στο ύψος της κατανάλωσης στα διαφορετικά σημεία της κατανομής του εισοδήματος.

Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν οι παράμετροι του υποδείγματος στην ερμηνεία του ύψους της δαπάνης για φαγητό των ηλικιωμένων ζευγαριών διαφέρουν ως προς την κατάσταση της επίμονης φτώχειας επιχειρείται ένας έλεγχος συγκέντρωσης. Ο στατιστικός έλεγχος της υπόθεσης για κοινούς συντελεστές μεταξύ των επίμονα φτωχών και των μη επίμονα φτωχών απορρίπτεται, σύμφωνα με τα αποτελέσματα του ελέγχου ($F_{19, 9434} = 2.80$).

Εστιάζοντας στις εκτιμήσεις του υποδείγματος στην περίπτωση των μη επίμονα φτωχών ο εκτιμημένος συντελεστής της μεταβλητής του εισοδήματος εμφανίζεται με θετικό πρόσημο, δηλώνοντας ότι μια αύξηση του εισοδήματος ασκεί θετική επίδραση στη δαπάνη για φαγητό των επίμονα φτωχών, *χωρίς ωστόσο να είναι στατιστικά σημαντικός*. Αντιθέτως, στην περίπτωση του υποδείγματος των μη επίμονα φτωχών το τρέχον εισόδημα εμφανίζεται και πάλι να ασκεί θετική επίδραση στη δαπάνη για φαγητό, με τη διαφορά ότι η εκτιμημένη επίδραση προκύπτει ισχυρότερη σε σχέση με την αντίστοιχη του υποδείγματος των μη φτωχών, καθώς επίσης και στατιστικά σημαντική. Διαπιστώνεται επομένως ότι η επίδραση του εισοδήματος στη δαπάνη για φαγητό των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι παρουσιάζει ενδείξεις ασυνέχειας μεταξύ των επίμονα φτωχών και όσων είναι σε υψηλότερα τμήματα της κατανομής του εισοδήματος.

7.2 Η Ερμηνεία της Επίμονης φτώχειας: Προσδιοριστικοί παράγοντες της επίμονης φτώχειας και συσχέτισή της με το επίπεδο διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία

Το δεύτερο τμήμα του παρόντος κεφαλαίου επιχειρεί να προσφέρει ένα δυναμικό πλαίσιο για την ερμηνεία της επίμονης φτώχειας, προσεγγίζοντάς την ως φαινόμενο που διαμορφώνεται από τις *αρχικές συνθήκες* (επίπεδο διαβίωσης στην παιδική ηλικία), από *γεγονότα του παρελθόντος*, καθώς και από *εξωγενείς παράγοντες*, όπως είναι οι παράμετροι των συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Για την εξέταση της συσχέτισης μεταξύ των συνθηκών διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία και της κατάστασης φτώχειας στην τρίτη ηλικία εκτιμάται ένας συνεχής *Δείκτης Επιπέδου Ενημερίας κατά την Παιδική Ηλικία*, του οποίου το εύρος των τιμών κυμαίνεται από μηδέν (*πλήρης αποστέρηση*) έως και ένα (*καθόλου αποστέρηση*). Η εκτίμηση του δείκτη βασίζεται έντεκα διαστάσεις που σχετίζονται με το επίπεδο

διαβίωσης των ατόμων κατά την παιδική τους ηλικία (σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας SHARELIFE),⁶¹ οι οποίες είναι οι εξής: **(i)** Σταθερό μπάνιο στην κατοικία που διέμεναν στην ηλικία των 10 ετών, **(ii)** Εγκατάσταση παροχής κρύου νερού στην κατοικία, **(iii)** Εγκατάσταση παροχής ζεστού νερού στην κατοικία, **(iv)** Εσωτερική τουαλέτα, **(v)** Κεντρική θέρμανση, **(vi)** Καθόλου ή πολύ λίγα (0 έως 10) βιβλία στην κατοικία που διέμεναν κατά την παιδική τους ηλικία, **(vii)** Συνωστισμός ατόμων στην κατοικία (περισσότερα από 3 άτομα ανά δωμάτιο), **(viii)** Αντιμετώπιση σημαντικών οικονομικών δυσκολιών κατά την παιδική ηλικία, **(ix)** Αντιμετώπιση συνθηκών πείνας κατά τη διάρκεια (ή σε κάποια περίοδο) της παιδικής ηλικίας, **(x)** Κακή κατάσταση υγείας κατά τη διάρκεια των παιδικών χρόνων, **(xi)** Προέλευση κοινωνικής τάξης (ο αρχηγός του νοικοκυριού εργάζονταν σε αγροτικά επαγγέλματα ή ήταν ανειδίκευτος εργάτης κατά την παιδική ηλικία των ατόμων του δείγματος).

Κάθε μια από τις παραπάνω διαστάσεις αποτυπώνεται σε δύο διακριτές καταστάσεις: της αποστέρησης και της μη αποστέρησης. Το βασικό ζητούμενο στην εκτίμηση του δείκτη αποστέρησης κατά την παιδική ηλικία συνίσταται στη μετατροπή της πληροφορίας της *απόλυτης αποστέρησης* για κάθε διάσταση σε ένα σύνθετο δείκτη *σχετικής αποστέρησης* βάσει του επιπέδου ευημερίας στο σύνολο της κοινωνίας για το σύνολο των παραπάνω διαστάσεων. Η πληροφορία για το εάν ανταποκρίνεται ένα άτομο σε μια διάσταση ή όχι (*απόλυτη αποστέρηση*), σταθμίζεται στην κλίμακα του «πόσοι άλλοι» ανταποκρίνονται σε αυτή τη διάσταση (*σχετική αποστέρηση στο σύνολο της κοινωνίας*). Η εκτίμηση του σχετικού δείκτη ευημερίας ακολουθεί την μεθοδολογία της μελέτης των [Tsakloglou & Papadopoulos \(2001a\)](#) και ορίζεται βάσει του παρακάτω τύπου:

$$(7.1) \quad Dj = \sum_{i=1}^I \frac{W_i X_{ij}}{W_i}$$

όπου i είναι κάθε μία από τις έντεκα διαστάσεις ευημερίας, το W_i αντιστοιχεί στο ποσοστό του πληθυσμού που είναι μη αποστερημένο αναφορικά τη διάσταση i κατά την παιδική ηλικία (δηλαδή δηλώνει τη *σχετική βαρύτητα* της κάθε διάστασης, ενώ το X_{ij} είναι μια μεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 εάν ένα άτομο j ήταν μη αποστερημένο αναφορικά με τη διάσταση i κατά την παιδική ηλικία. Σε κάθε χώρα,

⁶¹ Η έρευνα SHARELIFE παρέχει πληροφορίες για γεγονότα και καταστάσεις που έχουν συμβεί κατά τη διάρκεια της ζωής των ατόμων που είναι σήμερα ηλικίας 50+ ετών ([Börsch-Supan et al., 2011](#)), συμπεριλαμβανομένων και πληροφοριών για το επίπεδο ευημερίας και τις συνθήκες διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία.

μια υψηλότερη τιμή του δείκτη δηλώνει χαμηλότερη (σε σχετικούς όρους) αποστέρηση (ή υψηλότερη ευημερία) κατά την παιδική ηλικία, ενώ μια τιμή κοντά στο μηδέν το αντίθετο.⁶²

Σχετίζονται οι συνθήκες διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία με την κατάσταση φτώχειας στην τρίτη ηλικία; Τα δεδομένα του Πίνακα 7.12 επιχειρούν να απαντήσουν στο παραπάνω ερευνητικό ερώτημα παρουσιάζοντας τη μέση τιμή του δείκτη ευημερίας κατά την παιδική ηλικία ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων για τις δύο ηλικιακές ομάδες χωριστά (50-64 ετών και 65+ ετών). Τα ευρήματα της ανάλυσης αποτυπώνουν μια ισχυρή σύνδεση μεταξύ του επιπέδου ευημερίας κατά την παιδική ηλικία και της κατάστασης επίμονης φτώχειας μετά την ηλικία των 50 ετών: οι επίμονα φτωχοί εμφανίζουν κατά μέσο όρο χαμηλότερες τιμές στο δείκτη ευημερίας στην παιδική ηλικία (μεγαλύτερη αποστέρηση) σε σχέση με τους μη φτωχούς, αλλά και με όσους είναι φτωχοί σε ένα μόνο κύμα. Για την περίπτωση των ατόμων ηλικίας 65+ ετών, η διασύνδεση μεταξύ επίμονης φτώχειας και συνθηκών διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία εμφανίζεται ακόμη πιο έντονη: σε έξι από τις έντεκα χώρες (Σουηδία, Δανία, Βέλγιο, Γαλλία, Ισπανία και Ελλάδα) η διαφορά στη μέση τιμή του δείκτη ευημερίας κατά την παιδική ηλικία μεταξύ των επίμονα φτωχών και των φτωχών σε ένα μόνο κύμα εμφανίζεται στατιστικά σημαντική.

⁶² Ουσιαστικά, η συγκεκριμένη προσέγγιση βασίζεται στην υπόθεση εργασίας ότι η αποστέρηση κατά την παιδική ηλικία σε μία διάσταση θεωρείται περισσότερο σημαντική (έχει μεγαλύτερο βάρος στη διαμόρφωση του δείκτη) όσο πιο διαδεδομένη είναι η διάσταση αυτή στο σύνολο της κοινωνίας.

Η εκτίμηση δεικτών σχετικής ευημερίας έχει χρησιμοποιηθεί και σε ανάλογες μελέτες που προσεγγίζουν τη φτώχεια ως ένα πολυδιάστατο φαινόμενο (Τσακλόγλου κ.ά., 2008; Delhauss, Luttgens & Perelman, 1993; Lyberaki, Tinios & Georgiadis, 2010; Tinios, Lyberaki & Georgiadis, 2011) αναλύοντας, στη βάση νομισματικών και μη νομισματικών δεικτών τη σχετική ικανότητα ενός ατόμου ή ενός νοικοκυριού να ανταποκρίνεται στις βασικές ανάγκες και να συμμετέχει στην κοινωνική συλλογικότητα.

Πίνακας 7.12: Συσχέτιση του επιπέδου ευημερίας κατά την παιδική ηλικία με την κατάσταση φτώχειας στην ηλικία των 50+ ετών

Μέση Τιμή του Δείκτη Ευημερίας κατά την παιδική ηλικία (από 0=πλήρης αποστέρηση έως 1=καθόλου αποστέρηση)								
	Άτομα ηλικίας 50-64 ετών				Άτομα ηλικίας 65+ ετών			
	Επίμονα φτωχοί (1)	Φτωχοί σε ένα (2)	Μη φτωχοί (3)	P-value: Διαφορά (1)-(2)	Επίμονα φτωχοί (1)	Φτωχοί σε ένα (2)	Μη φτωχοί (3)	P-value: Διαφορά (1)-(2)
SE	0.650	0.776	0.824	0.082	0.590	0.646	0.698	0.062
DK	0.865	0.771	0.791	0.003	0.629	0.667	0.715	0.077
DE	0.767	0.788	0.801	0.311	0.647	0.667	0.732	0.417
NL	0.788	0.798	0.814	0.702	0.665	0.681	0.729	0.532
BE	0.745	0.764	0.787	0.281	0.672	0.702	0.716	0.035
FR	0.675	0.731	0.774	0.025	0.588	0.634	0.683	0.031
CH	0.754	0.760	0.804	0.877	0.670	0.696	0.736	0.303
AT	0.681	0.729	0.775	0.234	0.652	0.642	0.694	0.726
IT	0.703	0.715	0.752	0.638	0.611	0.618	0.671	0.813
ES	0.681	0.741	0.781	0.092	0.611	0.654	0.692	0.040
GR	0.746	0.774	0.765	0.085	0.649	0.682	0.693	0.047
CZ		0.791	0.804			0.720	0.735	
PL		0.743	0.777			0.644	0.661	

Σημείωση: Ο Δείκτης Ευημερίας κατά την Παιδική Ηλικία είναι μια συνεχής μεταβλητή, της οποίας το εύρος των τιμών κυμαίνεται μεταξύ 0 (καθόλου αποστέρηση) και 1 (πλήρης αποστέρηση).

Πηγή: SHARELIFE.

Ο Πίνακας 7.13 αξιοποιεί τις πληροφορίες από την ερώτηση του ερωτηματολογίου της έρευνας SHARELIFE αναφορικά με τον αριθμό των βιβλίων που υπήρχαν στην κατοικία που διέμεναν οι σημερινοί ηλικιωμένοι όταν ήταν στην ηλικία των δέκα ετών. Η πληροφορία για τον αριθμό των βιβλίων στην κατοικία που διέμεναν οι σημερινοί ηλικιωμένοι κατά την παιδική ηλικία θεωρείται σκόπιμο να εξεταστεί χωριστά ως προσδιοριστικός παράγοντας της φτώχειας των ηλικιωμένων, παρότι συνιστά μια από τις έντεκα διαστάσεις του σύνθετου Δείκτη Ευημερίας κατά την παιδική ηλικία. Οι λόγοι που υπαγορεύουν αυτή την επιλογή σχετίζονται με την ιδιαίτερη σημασία της συγκεκριμένης πληροφορίας –όχι απλώς ως προσεγγιστική μεταβλητή του επιπέδου ευημερίας κατά την παιδική ηλικία- αλλά κυρίως ως παράμετρος διαμόρφωσης *δυναμικών* επιλογών και εφοδίων των ατόμων.

Πράγματι, από την εικόνα της στατιστικής ανάλυσης διαφαίνεται ότι οι επίμονα φτωχοί καταγράφουν υψηλότερη συγκέντρωση στο ποσοστό των ατόμων που κατά την παιδική τους ηλικία διέμεναν σε νοικοκυριό στο οποίο υπήρχαν ελάχιστα ή καθόλου βιβλία σε σχέση τόσο με όσους είναι φτωχοί σε ένα κύμα, καθώς και με όσους δεν αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας. Μάλιστα σχεδόν σε όλες τις χώρες του

δείγματος SHARE, οι παραπάνω διαφορές εκτιμάται ότι είναι στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0.05 ή 0.01.

Πίνακας 7.13: Συσχέτιση της ύπαρξης βιβλίων στην κατοικία που διέμεναν κατά την παιδική ηλικία με την κατάσταση φτώχειας στην ηλικία των 50+ ετών

(%) ατόμων 50+ ετών που είχαν καθόλου ή πολύ λίγα βιβλία στην κατοικία που διέμεναν στην ηλικία των 10 ετών				Διαφορά (σε ποσοστιαίες μονάδες) των:		
	Επίμονα φτωχοί	Φτωχοί σε ένα κύμα	Μη Φτωχοί	Επίμονα φτωχών - Φτωχών σε ένα κύμα	Επίμονα φτωχών - Μη φτωχών	Φτωχών σε ένα - Μη φτωχών
SE	45.9	32.9	17.2	13.0 *	28.7 **	15.7 **
DK	39.6	29.2	18	10.4 *	21.6 **	11.2 **
NL	48.1	35.4	28.1	12.7 *	20.0 **	7.3 *
DE	36.0	41.8	29.4	-5.8	6.6	12.4 **
BE	60.9	47.4	44.9	13.5 **	16.0 **	2.5
FR	65.7	55.1	39.9	10.6 *	25.8 **	15.2 **
CH	48.5	32.3	26.5	16.2 *	22.0 **	5.8
AT	66.9	51.2	39.9	15.7 *	27.0 **	11.3 **
IT	79.9	82.8	74.7	-2.9	5.2	8.1 *
ES	79.2	68.3	63.5	10.9 *	15.7 **	4.8
GR	76.4	63.8	62.3	12.6 **	14.1 **	1.5
CZ		12.6	12.6			0.0
PL		68.6	59.0			9.6 **

Σημείωση: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως.

Για τη διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων της επίμονης φτώχειας εκτιμάται ένα οικονομετρικό υπόδειγμα **probit**, στο οποίο η εξαρτημένη μεταβλητή παίρνει την τιμή 1 εάν το άτομο βρίσκεται σε κατάσταση επίμονης φτώχειας (φτωχό και στα δύο κύματα της έρευνας SHARE), ή την τιμή 0 εάν το άτομο είναι φτωχό σ' ένα ή μη φτωχό. Στις ερμηνευτικές μεταβλητές περιλαμβάνονται πληροφορίες που ελέγχουν για την επίδραση παραμέτρων, όπως:

- **Δημογραφικά χαρακτηριστικά:** Φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση και υπηκοότητα.
- **Δείκτης Ενημερίας στην Παιδική Ηλικία:** ως συνεχής μεταβλητή με τιμές από 0 (πλήρης αποστέρηση) έως και 1 (καθόλου αποστέρηση).
- **Εμπειρίες κατά τη διάρκεια της ζωής:** Αριθμός παιδιών, λήψη κληρονομιάς (ως ψευδομεταβλητή η οποία λαμβάνει την τιμή 1 εάν το άτομο έχει λάβει κληρονομιά μεγαλύτερη κληρονομιά >5000 ευρώ ή την τιμή 0 διαφορετικά) και

διακοπή εργασίας λόγω ατυχήματος που προκάλεσε αναπηρία (ως ψευδομεταβλητή που ισούται με 1 στην περίπτωση που το άτομο είχε ατύχημα που προκάλεσε αναπηρία τα προηγούμενα έτη της ζωής του ή την τιμή 0 σε διαφορετική περίπτωση).

- **Κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά:** Περιλαμβάνοντας μεταβλητές για το εκπαιδευτικό επίπεδο, την κατάσταση απασχόλησης και τον εργάσιμο βίο.
- **Χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας** (στην ηλικία των 40 ετών των ατόμων). Πιο συγκεκριμένα, στα χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής προστασίας περιλαμβάνονται μεταβλητές που αναφέρονται:
 - στις δαπάνες για κοινωνική προστασία ως % του ΑΕΠ,
 - στις δαπάνες για κοινωνικά επιδόματα όπως ανεργίας, οικογενειακά, στέγασης και κοινωνικού αποκλεισμού ως % των συνολικών κοινωνικών δαπανών (εκτός από επιδόματα συντάξεων και υγείας/ασθενείας),
 - στις δαπάνες για επιδόματα με έλεγχο των μέσων (**means-tested benefits**) ως % των συνολικών κοινωνικών δαπανών.

Οι εκτιμήσεις της οριακής επίδρασης (**marginal / impact effects**) των ερμηνευτικών μεταβλητών του υποδείγματος **probit** για την πιθανότητα να είναι ένα άτομο ηλικίας 50+ ετών σε κατάσταση επίμονης φτώχειας παρουσιάζονται στον [Πίνακα 7.14](#). Η τιμή του συντελεστή Pseudo-R² είναι 0.091, ενώ οι περισσότεροι εκτιμημένοι συντελεστές εμφανίζονται, σε γενικές γραμμές, σύμφωνοι με τα ευρήματα της στατιστικής ανάλυσης που προηγήθηκε.

Ξεκινώντας με την επίδραση των *δημογραφικών μεταβλητών*, οι εκτιμήσεις για την επίδραση της *ηλικίας* στην πιθανότητα επίμονης φτώχειας υποδεικνύουν ότι τα άτομα της νεότερης ηλικιακής ομάδας του δείγματος (50-64 ετών) έχουν, κατά μέσον όρο και με σταθερή την επίδραση άλλων χαρακτηριστικών τους, μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι σε κατάσταση επίμονης φτώχειας σε σχέση με τα άτομα της μεγαλύτερης ηλικιακής ομάδας (65+ ετών). Ο εκτιμημένος συντελεστής της επίδρασης του *φύλου* στην κατάσταση επίμονης φτώχειας δεν εμφανίζεται στατιστικά σημαντικός. Το εύρημα αυτό δηλώνει ότι ελέγχοντας για την επίδραση άλλων δημογραφικών (όπως η κατάσταση χηρείας), καθώς και κοινωνικών χαρακτηριστικών (όπως η κατάσταση

απασχόλησης και ο εργάσιμος βίος), το φύλο δεν φαίνεται να ασκεί μεμονωμένη επίδραση στην πιθανότητα φτώχειας.⁶³

Ως προς τις υπόλοιπες δημογραφικές μεταβλητές, τα ευρήματα του υποδείγματος δείχνουν ότι τόσο η *κατάσταση χηρείας* όσο και η *υπηκοότητα* επιδρούν σημαντικά στον προσδιορισμό της πιθανότητας επίμονης φτώχειας. Ο εκτιμημένος συντελεστής για την οικογενειακή κατάσταση υποδεικνύει ότι η κατάσταση χηρείας συνδέεται με σχεδόν τρεις ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερη πιθανότητα επίμονης φτώχειας, σε σχέση με τα άτομα που είναι σε άλλη οικογενειακή κατάσταση. Ομοίως, τα άτομα με άλλη υπηκοότητα από αυτήν της χώρας που διαμένουν (μετανάστες) εμφανίζονται να έχουν πάνω από έξι ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερη πιθανότητα επίμονης φτώχειας σε σχέση με τους γηγενείς.

Ο εκτιμημένος συντελεστής του *δείκτη ευημερίας κατά την παιδική ηλικία* εμφανίζεται στατιστικά σημαντικός υποδεικνύοντας την ισχυρή επίδραση του επιπέδου διαβίωσης στην παιδική ηλικία ως παράγοντας προσδιορισμού της κατάστασης επίμονης φτώχειας στην τρίτη ηλικία. Η εκτιμημένη τιμή της συγκεκριμένης μεταβλητής έχει αρνητικό πρόσημο δείχνοντας ότι όσο μικρότερη ήταν η αποστέρηση κατά την παιδική ηλικία, τόσο μειώνεται η πιθανότητα να βρίσκεται σε κατάσταση επίμονης φτώχειας μετά την ηλικία των 50 ετών, *δεδομένων των λοιπών παραμέτρων*.

Αναφορικά με τις μεταβλητές που εκτιμούν την επίδραση των εμπειριών κατά τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου στην κατάσταση φτώχειας κατά την τρίτη ηλικία, ο *αριθμός των παιδιών* συνδέεται με μεγαλύτερη πιθανότητα επίμονης φτώχειας μετά τα 50 έτη, η *λήψη κληρονομιάς άνω των 5000 ευρώ* μειώνει την πιθανότητα επίμονης φτώχειας, ενώ το αντίθετο προκύπτει για την μεταβλητή της επίδρασης της *ύπαρξης ατυχήματος που προκάλεσε αναπηρία τα προηγούμενα έτη της ζωής* (αυξάνει την πιθανότητα φτώχειας). Πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι από τις παραπάνω εκτιμήσεις μόνο η μεταβλητή για τον αριθμό των παιδιών εκτιμάται στατιστικά σημαντική.

Εστιάζοντας στις μεταβλητές με τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των ατόμων, το *εκπαιδευτικό επίπεδο* εμφανίζει ισχυρή διασύνδεση με την κατάσταση επίμονης φτώχειας. Οι εκτιμήσεις του υποδείγματος δηλώνουν ότι τα άτομα με δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχουν, πάνω από τρεις ποσοστιαίες μονάδες μικρότερη πιθανότητα να είναι σε κατάσταση επίμονης φτώχειας σε σχέση με τα άτομα με

⁶³ Το συγκεκριμένο εύρημα συνδέεται επίσης με το γεγονός ότι ο προσδιορισμός της κατάστασης φτώχειας γίνεται βάσει του ισοδύναμου εισοδήματος.

πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ η πανεπιστημιακή εκπαίδευση μειώνει τον κίνδυνο επίμονης φτώχειας κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση την πρωτοβάθμια.

Όσον αφορά τις εκτιμήσεις για την επίδραση των χαρακτηριστικών του *εργάσιμου βίου*, τα ευρήματα επιβεβαιώνουν τον υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας των ατόμων που δεν ήταν ποτέ σε αμειβόμενη εργασία, όπως ακριβώς προέκυψε και στα ευρήματα της στατιστικής ανάλυσης. Η σημασία της *συμμετοχής στην αγορά εργασίας* στον περιορισμό της επίμονης φτώχειας επιβεβαιώνεται και από τους εκτιμημένους συντελεστές των μεταβλητών για την παρούσα κατάσταση απασχόλησης.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα φαίνεται να είναι η εικόνα που προκύπτει από τις εκτιμήσεις για την επίδραση των *χαρακτηριστικών των συστημάτων κοινωνικής προστασίας* στην πιθανότητα επίμονης φτώχειας στην τρίτη ηλικία.⁶⁴ Οι εκτιμημένοι συντελεστές του υποδείγματος υποδεικνύουν ότι όσο υψηλότερο είναι το μερίδιο των *κοινωνικών επιδομάτων* (εκτός συντάξεων και επιδομάτων υγείας/ασθενείας) στη συνολική δαπάνη κοινωνικής προστασίας τόσο περισσότερο μειώνεται ο κίνδυνος επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων. Μικρότερη επίδραση στη *μείωση* της πιθανότητας επίμονης φτώχειας φαίνεται να ασκούν και οι *δαπάνες για επιδόματα με έλεγχο των μέσων (means-tested benefits)*,⁶⁵ με τα ευρήματα δείχνουν ότι *υψηλότερο* μερίδιο των στοχευμένων (με έλεγχο των μέσων) δαπανών για επιδόματα στο σύνολο της δαπάνης κοινωνικής προστασίας στην ηλικία των 40 ετών, συνδέεται με *χαμηλότερο* κίνδυνο επίμονης φτώχειας κατά την τρίτη ηλικία. Από την άλλη πλευρά, το μέγεθος του κοινωνικού κράτους δε φαίνεται να ασκεί ανάλογη επίδραση στην μείωση του κινδύνου επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων. Το αντίθετο μάλιστα· ο εκτιμημένος συντελεστής της μεταβλητής για *τις συνολικές δαπάνες για κοινωνική προστασία ως % του ΑΕΠ* εμφανίζεται με θετικό πρόσημο δηλώνοντας ότι υψηλότερη δαπάνη για κοινωνική προστασία δε συνδέεται με χαμηλότερο ρίσκο επίμονης φτώχειας μετά την ηλικία των 50 ετών.⁶⁶

⁶⁴ Τα χαρακτηριστικά των συστημάτων κοινωνικής προστασίας αφορούν τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας που ίσχυαν κατά την ηλικία των 40 ετών για τα άτομα του δείγματος.

⁶⁵ Οι εκτιμήσεις για την επίδραση των δαπανών για επιδόματα με έλεγχο των μέσων στην πιθανότητα φτώχειας δεν φαίνονται να είναι στατιστικά σημαντικές επίπεδο 0.05 ή 0.01.

⁶⁶ Υψηλές τιμές της μεταβλητής για δαπάνες κοινωνικής προστασίας δηλώνουν υψηλή δαπάνη για συντάξεις γήρατος και επιδόματα αναπηρίας. Καθώς στην ηλικία των 40 ετών, οι περισσότεροι σημερινοί ηλικιωμένοι ήταν υγιείς και σε κατάσταση απασχόλησης, οι υψηλότερες δαπάνες για συντάξεις γήρατος και αναπηρίας θεωρείται ότι συνδέονταν με υψηλότερες εισφορές και φόρους παρά με επιδόματα προς τον πληθυσμό εργασίμης ηλικίας.

Συνοψίζοντας, η μείωση του κινδύνου της επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη δεν φαίνεται να σχετίζεται με το πόσο δαπανάται για κοινωνική προστασία (το μέγεθος *καθαυτό* του κοινωνικού κράτους), αλλά κυρίως με το πώς δαπανάται.

Πίνακας 7.14: Εκτιμήσεις υποδείγματος probit για την οριακή επίδραση των μεταβλητών στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο σε κατάσταση επίμονης φτώχειας

$Y = \text{Prob}(\text{Κατάσταση επίμονης φτώχειας})$	Εκτίμηση		Τυπ. Σφάλμα
Δημογραφικά Χαρακτηριστικά			
Ηλικία: 50-64 ετών	0.0505	**	0.0106
Ηλικία: 65-80 ετών	<i>f</i>		
Ηλικία: 80+ ετών	0.0035		0.0140
Φύλο: Γυναίκα	0.0010		0.0086
Οικογενειακή κατάσταση: Χήρος/α	0.0284	**	0.0126
Μετανάστης/στρια	0.0631	**	0.0195
Δείκτης Ευημερίας στην Παιδική Ηλικία			
(από 0= πλήρης αποστέρηση έως 1=καθόλου αποστέρηση)	-0.0892	**	0.0262
Εμπειρίες κατά τη διάρκεια της ζωής			
Αριθμός παιδιών	0.0122	**	0.0024
Έλαβε κληρονομιά >5000 ευρώ	-0.0102		0.0148
Είχε ατύχημα που προκάλεσε αναπηρία	0.0003		0.0112
Χαρακτηριστικά Εργασιακού Βίου			
Ποτέ σε αμειβόμενη εργασία	<i>f</i>		
Κύρια εργασία: Χειρωνακτική / Τεχνικά επαγγέλματα	-0.0178		0.0112
Κύρια εργασία: Ειδικευμένη εργασία / Υπάλληλοι	-0.0524	**	0.0118
Εκπαιδευτικό Επίπεδο			
Έως πρωτοβάθμια	<i>f</i>		
Δευτεροβάθμια	-0.0355	**	0.0084
Τριτοβάθμια	-0.0606	**	0.0095
Κατάσταση Απασχόλησης			
Σε απασχόληση	-0.0727	**	0.0084
Σε σύνταξη εντός της τελευταίας 5ετίας	-0.0351		0.0201
Σε σύνταξη από 6 έως 20 έτη πριν	-0.0400	**	0.0101
Σε σύνταξη προ 20ετίας	-0.0240	*	0.0103
Άλλη μη ενεργή	<i>f</i>		
Χαρακτηριστικά Κοινωνικού Κράτους			
Συνολική Δαπάνη Κοινωνικής Προστασίας ως (%) του ΑΕΠ στην ηλικία των 40 ετών των ατόμων	0.0031	*	0.0014
Επιδόματα Κοινωνικής Προστασίας (εκτός συντάξεων και υγείας) ως (%) της συνολικής δαπάνης κοινωνικής προστασίας στην ηλικία των 40 ετών	-0.0013	*	0.0006
Επιδόματα με έλεγχο των μέσων (means-tested benefits) ως (%) της συνολικής δαπάνης κοινωνικής προστασίας στην ηλικία των 40 ετών	-0.0001		0.0010
Μεταβλητή χωρών: Βόρειες χώρες (SE; DK & NL)	-0.0185	*	0.0083
<i>Pseudo R-square</i>	0.0919		
<i># παρατηρήσεων</i>	13,954		

Σημείωση: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως. *f* δηλώνει ομάδα αναφοράς. Οι εκτιμημένοι συντελεστές (**marginal & impact effects**) έχουν ως μονάδα αναφοράς την ποσοστιαία μονάδα.

Πόση σημασία έχει τελικώς το πρότυπο του συστήματος κοινωνικής προστασίας στον περιορισμό της φτώχειας των ηλικιωμένων; Κατά πόσον οι διαφορές στη γενναιοδωρία και τη στόχευση των διαφορετικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας στην Ευρώπη συνεπάγονται διαφορετικά αποτελέσματα στην προστασία των ηλικιωμένων από την κατάσταση επίμονης φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης; Τα ευρήματα του Πίνακα 7.15 επιχειρούν να απαντήσουν στα παραπάνω ερωτήματα παρουσιάζοντας την εκτιμημένη επίδραση μιας σειράς ενδεχόμενων μεταβολών στο πρότυπο του κοινωνικού κράτους στην πιθανότητα επίμονης φτώχειας των ατόμων 50+ ετών.

Σύμφωνα με την εικόνα που προκύπτει, η αναμενόμενη πιθανότητα επίμονης φτώχειας για την «ομάδα αναφοράς»,⁶⁷ καταγράφει αξιοσημείωτες μεταβολές (από 15% μείωση έως και 11% αύξηση), καθώς μεταβάλλεται το παράδειγμα του κοινωνικού κράτους. Για παράδειγμα, ενώ η πιθανότητα επίμονης φτώχειας για ένα άτομο με τα χαρακτηριστικά της ομάδας αναφοράς και στο μέσο όρο των χωρών SHARE ως προς τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κράτους εκτιμάται στο 23.6%, η αντίστοιχη πιθανότητα για την ομάδα αναφοράς μειώνεται στο 19.9% στην περίπτωση που το κοινωνικό κράτος βασίζεται στο πρότυπο της Γερμανίας όσον αφορά το μερίδιο των επιδόματων με έλεγχο των μέσων στη συνολική δαπάνη για κοινωνική προστασία και στο πρότυπο της Δανίας όσον αφορά το μερίδιο των κοινωνικών επιδομάτων στο σύνολο της κοινωνικής προστασίας. Διαπιστώνεται, επομένως, ότι στην περίπτωση που οι χώρες της Ευρώπης ακολουθούσαν το πρότυπο της Δανίας και της Γερμανίας ως προς το *σε τι δαπανάται (λειτουργίες)* και το *πώς δαπανάται (έλεγχος των μέσων)* η δαπάνη για κοινωνική προστασία αντιστοίχως, ο κίνδυνος επίμονης φτώχειας για ένα άτομο με τα χαρακτηριστικά της ομάδας αναφοράς θα ήταν μικρότερος κατά 15%, σε σχέση με αυτόν που είναι βάσει του «μέσου» κοινωνικού κράτους των χωρών της Ευρώπης. Από την άλλη πλευρά, η μεταβολή του παραδείγματος κοινωνικού κράτους σύμφωνα με το πρότυπο της Ελλάδας και της Ιταλίας ως προς το *πώς δαπανάται* και ως προς το *πόσο δαπανάται και σε ποια λειτουργία* η κοινωνική δαπάνη αντιστοίχως, αυξάνει την εκτιμημένη πιθανότητα επίμονης φτώχειας για ένα άτομο με τα χαρακτηριστικά της ομάδας αναφοράς σε 26.2% (ήτοι πάνω από 10% αύξηση σε σχέση με το κοινωνικό κράτος στο πρότυπο του μέσου όρου των χωρών της έρευνας SHARE).

⁶⁷ **Ομάδα αναφοράς:** Άτομο 50+ ετών, σε κατάσταση χηρείας, με έως πρωτοβάθμια εκπαίδευση, χωρίς ειδικευμένη εργασία και με σχετικά υψηλή τιμή δείκτη αποστέρησης κατά την παιδική ηλικία.

Πίνακας 7.15: Παραδείγματα επίδρασης μεταβολών στα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κράτους στην εκτιμημένη πιθανότητα επίμονης φτώχειας

Εκτιμημένη πιθανότητα επίμονης φτώχειας, στα επιμέρους παραδείγματα Κοινωνικού Κράτους	Εκτιμημένη πιθανότητα επίμονης φτώχειας (%)	Σχετική μεταβολή σε σχέση με την ομάδα αναφοράς
Ατομικά χαρακτηριστικά: (Ομάδα αναφοράς) Παράδειγμα Κοινωνικού Κράτους: Στο μέσο όρο των παραμέτρων κοινωνικής πολιτικής στις χώρες της έρευνας SHARE	23.6	..
Ατομικά χαρακτηριστικά: (Ομάδα αναφοράς) Παράδειγμα Κοινωνικού Κράτους: - Παράδειγμα Γερμανίας στα επιδόματα με έλεγχο των μέσων, σε συνδυασμό με - Παράδειγμα Δανίας στα επιδόματα κοινωνικής προστασίας (εκτός συντάξεων και υγείας)	19.9	-15.5%
Ατομικά χαρακτηριστικά: (Ομάδα αναφοράς) Παράδειγμα Κοινωνικού Κράτους: - Στο μέσο όρο των χωρών SHARE στα επιδόματα με έλεγχο των μέσων, σε συνδυασμό με - Παράδειγμα Δανίας στα επιδόματα κοινωνικής προστασίας (εκτός συντάξεων και υγείας)	20.0	-15.4%
Ατομικά χαρακτηριστικά: (Ομάδα αναφοράς) Παράδειγμα Κοινωνικού Κράτους: - Στο μέσο όρο των χωρών SHARE στα επιδόματα με έλεγχο των μέσων, σε συνδυασμό με - Παράδειγμα Ελλάδας στα επιδόματα κοινωνικής προστασίας (εκτός συντάξεων και υγείας)	24.7	4.8%
Ατομικά χαρακτηριστικά: (Ομάδα αναφοράς) Παράδειγμα Κοινωνικού Κράτους: Ιταλίας	25.2	6.8%
Ατομικά χαρακτηριστικά: (Ομάδα αναφοράς) Παράδειγμα Κοινωνικού Κράτους: - Παράδειγμα Ελλάδας στα επιδόματα με έλεγχο των μέσων, σε συνδυασμό με - Παράδειγμα Ιταλίας στα επιδόματα κοινωνικής προστασίας (εκτός συντάξεων και υγείας) και - Παράδειγμα Ιταλίας στη συνολική δαπάνη κοινωνικής προστασίας	26.2	10.9%

Ομάδα αναφοράς: Ατομο 50+ ετών, σε κατάσταση χηρείας, με έως πρωτοβάθμια εκπαίδευση, χωρίς ειδικευμένη εργασία και με σχετικά υψηλή τιμή δείκτη αποστέρησης κατά την παιδική ηλικία.

Σύνοψη

Το βασικό αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου ήταν η ανάλυση της επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη, αποσκοπώντας στην παρουσίαση ευρημάτων για τον προσδιορισμό του περιεχομένου της επίμονης φτώχειας (εξέταση διαφορών στη συμπεριφορά μεταξύ επίμονα φτωχών και μη επίμονα φτωχών) και την ερμηνεία της επίμονης φτώχειας (εξέταση των παραγόντων που επιδρούν στη διαμόρφωση της επίμονης φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων).

Τα ευρήματα για τη διασύνδεση της επίμονης φτώχειας με τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των ατόμων συντείνουν στη διαπίστωση ότι το προφίλ των επίμονα φτωχών δεν διαφέρει ουσιωδώς από το αντίστοιχο προφίλ των φτωχών σε ένα μόνο κύμα. Για παράδειγμα, το φύλο (γυναίκες), η κατάσταση χηρείας, το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και η μη συμμετοχή στην αγορά εργασίας εμφανίζονται ως χαρακτηριστικά τα οποία συνδέονται με υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση της φτώχειας σε ένα κύμα. Ενώ, ωστόσο, το πρότυπο της διασύνδεσης της επίμονης φτώχειας και της φτώχειας σε ένα κύμα με τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι παρόμοιο, δεν συμβαίνει το ίδιο και με την ένταση της διασύνδεσης: η επίμονη φτώχεια εμφανίζει πιο έντονη (και σε περισσότερες περιπτώσεις στατιστικά σημαντική) διασύνδεση με τα παραπάνω δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, από όσο η κατάσταση φτώχειας σε ένα κύμα. Για παράδειγμα, ενώ το εκτιμημένο χάσμα φύλου στο ποσοστό επίμονης φτώχειας εμφανίζεται στατιστικά σημαντικό σε έξι από τις έντεκα χώρες, το αντίστοιχο χάσμα φύλου στο ποσοστό των ατόμων που είναι σε κατάσταση φτώχειας μόνο σε ένα κύμα εκτιμάται στατιστικά σημαντικό μόνο σε μία χώρα.

Αναφορικά με τη σημασία της επίμονης φτώχειας στη συμπεριφορά των ηλικιωμένων, τα ευρήματα της ανάλυσης αποτυπώνουν σημαντικές διαφορές όχι μόνο μεταξύ φτωχών και μη φτωχών, αλλά και μεταξύ επίμονα φτωχών και φτωχών σε ένα κύμα σε διαστάσεις όπως η ικανοποίηση από τη ζωή, η αισιοδοξία για το μέλλον και οι υποκειμενικές αξιολογήσεις για το πόσο θεωρούν ότι η έλλειψη χρημάτων περιορίζει τις επιλογές τους. Ενδεικτικό της σημασίας επίμονης φτώχειας στη συμπεριφορά των ηλικιωμένων θεωρείται το γεγονός ότι σε τέσσερις χώρες οι διαφορές μεταξύ των επίμονα φτωχών και των φτωχών σε ένα κύμα στο ποσοστό των ατόμων που δηλώνουν ότι η έλλειψη χρημάτων τους αποτρέπει από το να κάνουν πράγματα που θέλουν

εκτιμάται μεγαλύτερη από την αντίστοιχη διαφορά μεταξύ των φτωχών σε ένα κύμα και των μη φτωχών.

Επιπλέον, με βάση τις εκτιμήσεις του οικονομετρικού υποδείγματος διακριτής επιλογής με διάταξη (**ordered probit**) διαπιστώθηκε ότι η επίμονη φτώχεια ασκεί μια ιδιαίτερη (και ανεξάρτητη της επίδρασης του εισοδήματος) επιβάρυνση όσον αφορά τη διαμόρφωση των προσδοκιών για το μέλλον: φαίνεται να υπάρχουν ενδείξεις «παγίδας επίμονης φτώχειας» η οποία λειτουργεί εντός και ανεξαρτήτως της αρνητικής σχέσης μεταξύ εισοδήματος και απαισιοδοξίας για το μέλλον.

Ανάλογες ενδείξεις συμπεριφορικών αλλαγών ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας εκτιμάται ότι προκύπτουν και στην περίπτωση της σχέσης μεταξύ του ύψους του εισοδήματος και της δαπάνης για φαγητό των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι: το εισόδημα δηλαδή φαίνεται να επιδρά διαφορετικά στο ύψος της κατανάλωσης για τους ηλικιωμένους που δεν είναι επίμονα φτωχοί (ισχυρή επίδραση), σε σχέση με τους επίμονα φτωχούς ηλικιωμένους (ασθενής επίδραση χωρίς να είναι στατιστικά σημαντική).

Συνοψίζοντας, ως προς τη σημασία της επίμονης φτώχειας για τη συμπεριφορά των ηλικιωμένων, η προστιθέμενη αξία του παρόντος κεφαλαίου συνδέεται με την ανάδειξη σημαντικών ποιοτικών και όχι απλώς ποσοτικών διαφορών στη συμπεριφορά μεταξύ φτωχών και μη-φτωχών. Η διαπίστωση αυτή δικαιολογεί την έμφαση στη φτώχεια ως ανεξάρτητο στόχο πολιτικής και κυρίως υποδεικνύει την ανάγκη υπέρβασης της απλής μέτρησης, διερευνώντας τους μηχανισμούς εμπέδωσης της φτώχειας.

Τα ευρήματα για την ερμηνεία της επίμονης φτώχειας, αναδεικνύουν τη σχετική σημασία μιας σειράς προσδιοριστικών παραγόντων, οι οποίοι σχετίζονται:

- *Πρώτον, με «τις αρχικές συνθήκες»* και δη το επίπεδο ευημερίας στα πρώτα χρόνια της ζωής των ατόμων: όσο καλύτερες ήταν οι συνθήκες διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία τόσο μειώνεται η πιθανότητα να βρίσκεται σε κατάσταση επίμονης φτώχειας μετά την ηλικία των 50 ετών, δεδομένων των λοιπών παραμέτρων.
- *Δεύτερον, με τα χαρακτηριστικά των ατόμων:* το εκπαιδευτικό επίπεδο εμφανίζεται να έχει ισχυρή (και στατιστικά σημαντική) διασύνδεση με την κατάσταση επίμονης φτώχειας. Το ίδιο συμβαίνει και με τα χαρακτηριστικά του εργασίου

βίου, ενώ αξιοσημείωτη θεωρείται και η σημασία η συμμετοχής στην αγορά εργασίας (τώρα ή στο παρελθόν) στον περιορισμό του κινδύνου επίμονης φτώχειας στην τρίτη ηλικία. Μεταξύ των δημογραφικών χαρακτηριστικών, η ηλικία, η κατάσταση χηρείας όσο και η υπηκοότητα των ατόμων φαίνεται να ασκούν αξιοσημείωτη και στατιστικά σημαντική επίδραση στον προσδιορισμό της πιθανότητας να είναι ένα άτομο ηλικίας 50+ σε κατάσταση επίμονης φτώχειας.

- *Τρίτον, με τα χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής πολιτικής:* Σύμφωνα με τα ευρήματα της ανάλυσης, αυτό που έχει σημασία στον περιορισμό του κινδύνου της επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη δε φαίνεται να σχετίζεται με το πόσο δαπανάται για κοινωνική προστασία (το μέγεθος δηλαδή καθαυτό του κοινωνικού κράτους, όσο κυρίως με το σε τι δαπανάται (σε ποιες κατηγορίες επιδομάτων), καθώς και με το «πώς» δαπανάται (δαπάνες με έλεγχο των μέσων).

Ενδεικτικό του πόσο τελικώς μετράει το πρότυπο του συστήματος κοινωνικής προστασίας στον περιορισμό της φτώχειας των ηλικιωμένων είναι το εύρημα που δείχνει ότι η αναμενόμενη πιθανότητα επίμονης φτώχειας καταγράφει 15% μείωση στην περίπτωση που το κοινωνικό κράτος βασίζεται στο πρότυπο της Γερμανίας όσον αφορά το μερίδιο των επιδόματων με έλεγχο των μέσων στη κοινωνική προστασία και στο πρότυπο της Δανίας όσον αφορά το μερίδιο των κοινωνικών επιδομάτων στο σύνολο της κοινωνικής προστασίας. Από την άλλη πλευρά, μία μεταβολή του παραδείγματος κοινωνικού κράτους ώστε να είναι σύμφωνη με το πρότυπο της Ελλάδας και της Ιταλίας, αυξάνει κατά 10% την εκτιμημένη πιθανότητα επίμονης φτώχειας των ηλικιωμένων στην Ευρώπη.

Μέρος Δ'. Επιμέρους Ζητήματα στο Πλαίσιο της Μέτρησης και Ανάλυσης της Φτώχειας

Κεφάλαιο 8. Χάσμα Φύλου στο Προσωπικό Εισόδημα στην τρίτη Ηλικία: Η Σωρευτική Αναπαραγωγή της Ανισότητας στη Διάρκεια του Κύκλου της Ζωής

Εισαγωγή

Ο προσδιορισμός της κατάστασης φτώχειας των ατόμων στη βάση του επιπέδου ευημερίας του νοικοκυριού αντιμετωπίζεται στο παρόν κεφάλαιο με σκεπτικισμό. Η ερευνητική κατεύθυνση της εμπειρικής ανάλυσης του παρόντος κεφαλαίου εκκινεί από την εξέταση του παρακάτω προβληματισμού: *μήπως «η ουδετερότητα» ως προς το φύλο που χαρακτηρίζει τις ηγεμονικές υποθέσεις εργασίας στην μέτρηση της φτώχειας συνεπάγεται τελικώς μια «τυφλή» ως προς το φύλο προσέγγιση της φτώχειας;* Οι συνέπειες μιας «τυφλής» ως προς το φύλο προσέγγισης δεν αφορούν απλώς την απόκρυψη των διαφορών (που ενδεχομένως υπάρχουν) στην εισοδηματική κατάσταση των φύλων, αλλά κυριότερα την αδυναμία ανάδειξης των παραγόντων που προσδιορίζουν το εισόδημα κάθε φύλου, καθώς και της ενδεχομένως διαφορετικής μεταξύ των φύλων επίδρασης των προσδιοριστικών παραγόντων της εισοδηματικής κατάστασης. Οι αιτιάσεις που αναδεικνύουν τον παραπάνω προβληματισμό ([Bennett, 2013](#); [Daly, 1992](#); [Findlay & Wright, 1996](#); [Himmelweit et al. 2013](#); [Jenkins, 1991](#)) εδράζουν στην αμφισβήτηση της παραδοχής της ισομερούς ενδο-οικογενειακής κατανομής των πόρων -στην οποία βασίζεται η ηγεμονική μεθοδολογική προσέγγιση της μέτρησης της φτώχειας– υποστηρίζοντας την αναντιστοιχία της συγκεκριμένης παραδοχής σε σχέση με τις διαφορές που παρατηρούνται στην πρόσβαση και την κατανομή των πόρων μεταξύ των μελών στο εσωτερικό του νοικοκυριού.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, το πρώτο ερευνητικό εγχείρημα της ανάλυσης του παρόντος κεφαλαίου εστιάζεται στην εξέταση του κατά πόσον η επιλογή του ισοδύναμου εισοδήματος ως κριτηρίου για τον προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας μετριάξει τις διαφορές που υπάρχουν στο ύψος τους εισοδήματος των ανδρών και των γυναικών. Το συγκεκριμένο εγχείρημα επιχειρείται μέσα από την εκτίμηση του χάσματος φύλου στο εισόδημα των ατόμων 50+ ετών που προέρχεται από ατομικές πηγές –δίχως δηλαδή τη χρησιμοποίηση των κλιμάκων ισοδυναμίας για τον ενδο-

οικογενειακό επιμερισμό του συνολικού εισοδήματος- αποσκοπώντας, *πρώτον* στην καθαυτή ανάδειξη των διαφορών μεταξύ των ανδρών και των γυναικών ως προς το ύψος του προσωπικού εισοδήματος (ως ενδείξεις διάκρισης ως προς το φύλο), και *δεύτερον* στην εξέταση των αποκλίσεων των τιμών στο χάσμα φύλου στο προσωπικό εισόδημα σε σχέση με τις αντίστοιχες τιμές του δείκτη στην περίπτωση του ισοδύναμου εισοδήματος (ως ενδείξεις για το κατά πόσον οι παραδοχές για τον ενδο-οικογενειακό επιμερισμό του εισοδήματος του νοικοκυριού υποεκτιμούν τις διαφορές στην εισοδηματική κατάσταση των ανδρών και των γυναικών).

Το δεύτερο βασικό ερευνητικό αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου επικεντρώνεται στην προσπάθεια *ερμηνείας* του χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα, εστιάζοντας την προσοχή σε δύο επιμέρους κατευθύνσεις: *πρώτον*, την ανάδειξη των παραγόντων και των ατομικών εμπειριών που μπορούν να ερμηνεύσουν το χάσμα φύλου στο εισόδημα των σημερινών ηλικιωμένων και *δεύτερον* την εκτίμηση της επίδρασης των παραγόντων αυτών στο τρέχον εισόδημα των ανδρών και γυναικών ηλικίας 50+ ετών. Για τον εντοπισμό των ατομικών εμπειριών που δύναται να ερμηνεύσουν το χάσμα στο εισόδημα των δύο φύλων εξετάζονται αρχικά οι εμπειρίες κοινωνικής κινητικότητας ανδρών και γυναικών συγκρίνοντας τη σχετική θέση κάθε ατόμου στην κατάσταση ευημερίας κατά την παιδική ηλικία με την αντίστοιχη σχέση –παρουσιάζοντας ενδείξεις για το εάν η αναζήτηση των παραγόντων αυτών πρέπει να βασιστεί περισσότερο στη σχετική σημασία των αρχικών συνθηκών (παιδική ηλικία) ή των μετέπειτα εμπειριών των ατόμων (διαφορές σε εκπαίδευση, εργάσιμο βίο κ.ά.). Στη συνέχεια, το ενδιαφέρον στρέφεται στην εκτίμηση της σχετικής σημασίας των εντοπισμένων παραγόντων αρχικά στον προσδιορισμό του ύψους του εισοδήματος των σημερινών ηλικιωμένων και έπειτα στην ερμηνεία των διαφορών στο εισόδημα των ανδρών και γυναικών. Συνολικά, η διασύνδεση του χάσματος φύλου στο εισόδημα με τις ατομικές εμπειρίες αποσκοπεί στην εξέταση του κατά πόσον οι εμπειρίες που μεσολάβησαν από την περίοδο της παιδικής ηλικίας μέχρι και την ηλικία των 50+ ετών είναι *οι ίδιες* για τους άνδρες και τις γυναίκες (ερμηνεία του χάσματος φύλου στη βάση των διαφορών στις εμπειρίες στα προηγούμενα χρόνια), ή εάν οι *ίδιες εμπειρίες* συνεπάγονται *διαφορετική επίδραση* στην εισοδηματική κατάσταση των δύο φύλων (*διαφορετικό μεταξύ των φύλων αποτέλεσμα των προσδιοριστικών παραγόντων*).

Με βάση τα παραπάνω, αξιοποιώντας δεδομένα από τα τρία πρώτα κύματα της έρευνας SHARE για τις δεκατρείς ευρωπαϊκές χώρες που συμμετέχουν στο τρίτο κύμα της έρευνας, η εμπειρική ανάλυση του κεφαλαίου αποσκοπεί:

- *Πρώτον*, στην εκτίμηση του *χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα* των ατόμων ηλικίας 50+ ετών, εξετάζοντας την απόκλιση του χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα, σε σχέση με το χάσμα φύλου στο ισοδύναμο εισόδημα.
- *Δεύτερον*, στην εξέταση του *χάσματος φύλου ως προς την κοινωνική κινητικότητα*, συγκρίνοντας τη σχετική θέση ανδρών και γυναικών στην κατανομή του δείκτη ευημερίας κατά την παιδική ηλικία με την αντίστοιχη σημερινή τους θέση στην κατανομή του προσωπικού εισοδήματος.
- *Τρίτον*, στην *ερμηνεία* του χάσματος φύλου στο τρέχον εισόδημα των ατόμων 50+ ετών, ως αποτέλεσμα των *ατομικών εμπειριών* που μεσολάβησαν από την παιδική ηλικία των σημερινών ηλικιωμένων μέχρι την παρούσα κατάστασή τους.

Η δομή του κεφαλαίου περιγράφεται ως ακολούθως: η [ενότητα 8.1](#) παρουσιάζει τις εκτιμήσεις για την εξέταση των εισοδηματικών διαφορών ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες άνω των 50 ετών στην Ευρώπη με βάση το προσωπικό εισόδημα και τις συγκρίνει με τις αντίστοιχες εκτιμήσεις που προκύπτουν από τη χρησιμοποίηση του ισοδύναμου εισοδήματος. Η [ενότητα 8.2](#) περιγράφει την ανάλυση του χάσματος των φύλων στην κατεύθυνση και την απόσταση που διανύθηκε από την παιδική ηλικία μέχρι σήμερα, αποτυπωμένη στην κλίμακα της κοινωνικής κινητικότητας. Η *ερμηνεία* των εκτιμημένων διαφορών στο προσωπικό εισόδημα των φύλων στη βάση των ατομικών εμπειριών των σημερινών ηλικιωμένων, των διαδρομών που ακολούθησαν και της αρωγής που έτυχαν από την οικογένεια ή τα συστήματα κοινωνικής προστασίας στη ζωή τους συνιστά το αντικείμενο της εμπειρικής ανάλυσης [της ενότητας 8.3](#), ενώ οι βασικές διαπιστώσεις της εμπειρικής ανάλυσης του κεφαλαίου συνοψίζονται στην τελευταία ενότητα.

8.1 Εκτίμηση του χάσματος φύλου στο εισόδημα των ηλικιωμένων ατόμων

Τι είναι το χάσμα φύλου, γιατί χρησιμοποιείται και σε τι αναφέρεται; Η εξέταση του χάσματος φύλου αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές πτυχές των εμπειρικών προσεγγίσεων που αναλύουν τα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα από τη σκοπιά του φύλου. Εννοιολογικά, το χάσμα φύλου προσδιορίζεται ως η διαφορά επίδοσης μεταξύ ανδρών και γυναικών στην κοινωνική, πολιτική, πνευματική, πολιτιστική και οικονομική σφαίρα. Αποτελεί αναλυτικό εργαλείο, το οποίο επικεντρώνεται στην εξέταση των ανισοτήτων μεταξύ ανδρών και γυναικών τόσο σε ειδικά θέματα (όπως είναι για παράδειγμα το εισόδημα, οι μισθοί, οι αμοιβές, οι συντάξεις, το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας ή άλλα οικονομικά μεγέθη),⁶⁸ όσο και σε πιο γενικές διαστάσεις που αφορούν τις διαφορές στις επιλογές και τις ευκαιρίες στη ζωή των ανδρών και των γυναικών (όπως για παράδειγμα η εκπαίδευση, οι πολιτικές ελευθερίες, τα δικαιώματα κ.ά.). Στην πράξη, το χάσμα φύλου συνοψίζεται τις περισσότερες φορές (ως λόγος ή ως απόλυτη διαφορά) σε έναν απλό δείκτη αποτυπώνοντας μια *ποσοτική διάσταση* των παρατηρούμενων διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Ο δείκτης χάσματος φύλου που χρησιμοποιείται στην παρούσα ανάλυση εκτιμά τις διαφορές ανδρών και γυναικών στο εισόδημα. *Ποιο εισόδημα όμως;* Το ζήτημα του ορισμού του εισοδήματος βάσει του οποίου θα εκτιμηθεί το χάσμα φύλου των ατόμων ηλικίας 50+ ετών συνιστά μια κρίσιμη υπόθεση εργασίας, καθώς προσδιορίζει το τι τελικώς αποσκοπεί να εξετάσει η εκτίμηση του δείκτη.

Μία πρώτη προσέγγιση ορισμού εισοδήματος θα μπορούσε να εστιάσει αποκλειστικά στις *ατομικές* πηγές εισοδήματος. Στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 50+ ετών, οι εισροές εισοδήματος σε επίπεδο ατόμου αφορούν, κατά κύριο λόγο, το εισόδημα από εργασία (κυρίως για τα άτομα εργάσιμης ηλικίας) ή το εισόδημα από συντάξεις (για την περίπτωση των ατόμων σε συνταξιοδότηση). Ωστόσο, ένας τόσο στενός ορισμός προσωπικού εισοδήματος δεν λαμβάνει υπόψη τη σημασία των εισροών εισοδήματος

⁶⁸ Η αγορά εργασίας και δη το πεδίο των αμοιβών συνιστούν ίσως το πιο σύνηθες σημείο αναφοράς του χάσματος φύλου. Όπως συνοψίζει εύστοχα η [Claudia Goldin \(1993\)](#), «*όταν οι οικονομολόγοι μιλούν για το χάσμα φύλου, αναφέρονται συνήθως στις συστηματικές διαφορές στα αποτελέσματα που επιτυγχάνουν οι άνδρες και οι γυναίκες στην αγορά εργασίας. Αυτές οι διαφορές έχουν να κάνουν με τα ποσοστά των ανδρών και των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, τα είδη των επαγγελματιών που επιλέγουν και κυρίως τις σχετικές αμοιβές τους*». Οι διαστάσεις του χάσματος φύλου στην αγορά εργασίας περιγράφονται αναλυτικώς στην εργασία της [Chichilnisky, 2008](#).

που είναι σε επίπεδο νοικοκυριού (π.χ. τα ενοίκια από ακίνητη περιουσία, χρηματικά περιουσιακά στοιχεία σε επίπεδο νοικοκυριού, μεταβιβάσεις εισοδήματος από άτομα εκτός νοικοκυριού κ.ά.), παρότι οι εισροές αυτές θεωρούνται κρίσιμες στον προσδιορισμό της οικονομικής κατάστασης των ηλικιωμένων ατόμων στην Ευρώπη (Τήνιος, 2009: 250; Νεκτάριος & Γεωργιάδης, 2009).

Εναλλακτικά, η ανάλυση του χάσματος φύλου θα μπορούσε να γίνει στη βάση του διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος (δηλαδή του εισοδήματος που προκύπτει από τον επιμερισμό του συνολικού εισοδήματος του νοικοκυριού *ισομερώς* σε όλα τα μέλη του νοικοκυριού μέσω των κλιμάκων ισοδυναμίας). Ωστόσο, η παρούσα εμπειρική προσέγγιση δεν μπορεί να βασιστεί στη χρήση του ισοδύναμου εισοδήματος για την εκτίμηση του χάσματος φύλου στο εισόδημα, καθώς μία τέτοια υπόθεση εργασίας φαίνεται να θολώνει την εικόνα ως προς το σημείο ενδιαφέροντος: το κατά πόσον, δηλαδή, οι διαφορετικές μεταξύ ανδρών και γυναικών εμπειρίες κατά τη διάρκεια της ζωής τους σημαίνουν διαφορετικά ατομικά αποτελέσματα ανά φύλο σε όρους εισοδηματικής κατάστασης στην τρίτη ηλικία.

Η παρούσα ανάλυση προκρίνει μία ενδιάμεση προσέγγιση μεταξύ των δύο παραπάνω επιλογών -ορίζει το προσωπικό εισόδημα ως το άθροισμα όλων των πηγών εισοδήματος σε επίπεδο ατόμου, προσθέτοντας επιπλέον το ισοδύναμο εισόδημα που αναλογεί στο κάθε άτομο από το σύνολο των ροών εισοδήματος που καταγράφονται σε *επίπεδο νοικοκυριού*. Για παράδειγμα, το εισόδημα από ενοίκια επιμερίζεται ισομερώς βάσει των κλιμάκων ισοδυναμίας σε όλα τα άτομα του νοικοκυριού και στη συνέχεια προστίθεται στο προσωπικό εισόδημα από συντάξεις ή από εργασία του κάθε ατόμου. Η επιλογή του συγκεκριμένου ορισμού προσωπικού εισοδήματος επιτρέπει την ανάδειξη των εισοδηματικών διαφορών μεταξύ των φύλων, όπως διαμορφώνονται στη βάση του εισοδήματος από εργασία, συντάξεις ή άλλες προσωπικές πηγές εισοδήματος (Sefton et al., 2011). Οι λοιπές πηγές εισοδήματος – αν προκύπτουν στο νοικοκυριό– επηρεάζουν κυρίως το επίπεδο ευημερίας των ατόμων και λιγότερο τις διαφορές στο εισόδημα μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Ο ορισμός του προσωπικού εισοδήματος που χρησιμοποιείται από την παρούσα ανάλυση για τα άτομα ηλικίας 50+ ετών του δείγματος της έρευνας SHARELIFE περιγράφεται ως ακολούθως:

Προσωπικό Εισόδημα = Προσωπικό Εισόδημα από Συντάξεις + Προσωπικό Εισόδημα από Εργασία + Ισοδύναμο κατά κεφαλή εισόδημα από πηγές εισοδήματος σε επίπεδο νοικοκυριού

Το [Διάγραμμα 8.1](#) παρουσιάζει τη συγκριτική εικόνα του χάσματος φύλου στο προσωπικό και το ισοδύναμο εισόδημα.⁶⁹ Η υπόθεση ότι το ισοδύναμο εισόδημα αποκρύβει σημαντικές διαφορές στο προσωπικό εισόδημα των φύλων επιβεβαιώνεται από τις μεγάλες αποκλίσεις που προκύπτουν στις τιμές του δείκτη χάσματος φύλου μεταξύ των δύο ορισμών εισοδήματος.

Ειδικότερα, ο δείκτης χάσματος φύλου στο ισοδύναμο εισόδημα δηλώνει ότι στις περισσότερες χώρες το μέσο εισόδημα των γυναικών υπολείπεται λιγότερο από 10% του αντίστοιχου των ανδρών (στην Ιταλία η διαφορά εκτιμάται μόλις στο 1%). Αντιθέτως, στην περίπτωση του προσωπικού εισοδήματος οι εκτιμήσεις του δείκτη χάσματος φύλου αναδεικνύουν σημαντικές διαφορές στο εισόδημα των φύλων –με τις τιμές του δείκτη να υπερβαίνουν το 40% στις περισσότερες χώρες. Η Ελλάδα καταγράφει το δεύτερο υψηλότερο χάσμα φύλου στο προσωπικό εισόδημα (μετά την Ισπανία) με τις εκτιμήσεις να δείχνουν ότι το μέσο προσωπικό εισόδημα των ανδρών 50+ ετών ξεπερνά κατά 53% το αντίστοιχο εισόδημα των γυναικών της ίδιας ηλικιακής ομάδας. Επιπλέον παραδείγματα χωρών με μεγάλες αποκλίσεις στο χάσμα φύλου στο προσωπικό σε σχέση με το ισοδύναμο εισόδημα αποτελούν η Ιταλία (ο δείκτης χάσματος φύλου στο ισοδύναμο εισόδημα είναι 1%, ενώ στο προσωπικό 49%) και η Ισπανία (7% με βάση το ισοδύναμο έναντι 55% με βάση το προσωπικό). Συνοψίζοντας, τα παραπάνω ευρήματα, χωρίς να αναιρούν τη χρησιμότητα της επιλογής του ισοδύναμου εισοδήματος ως κριτήριο μέτρησης της ευημερίας (και δη των νοικοκυριών με διαφορετικό μέγεθος ή διάρθρωση), υπογραμμίζουν ότι η

⁶⁹ Ο δείκτης χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα εκτιμάται ως εξής:

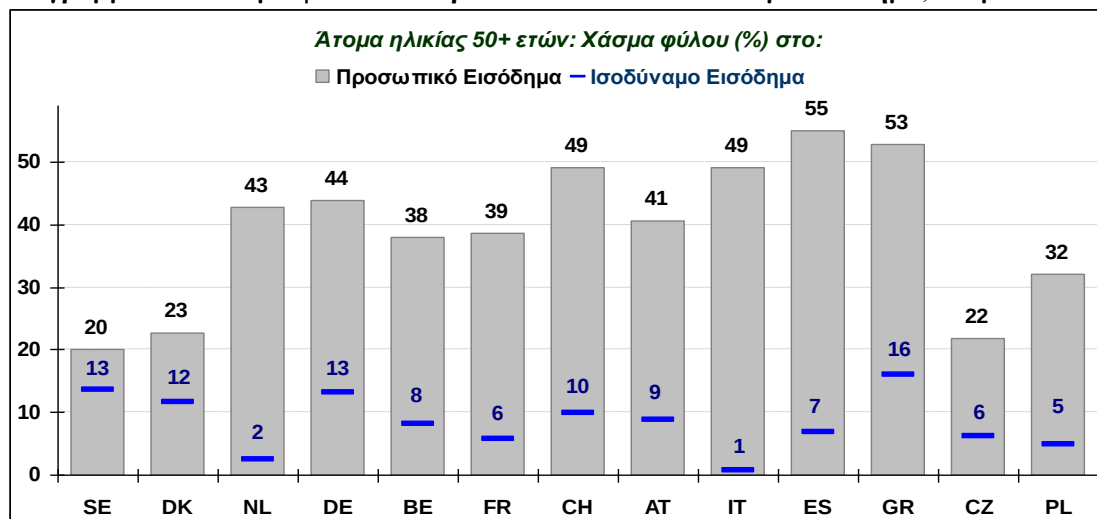
$$1 - \frac{y_{\text{γυναικών}}}{y_{\text{ανδρών}}} * 100,$$

όπου y είναι το μέσο προσωπικό εισόδημα. Αντιστοίχως εκτιμάται και ο δείκτης χάσματος φύλου στο ισοδύναμο εισόδημα.

Σημειώνεται επίσης ότι ο δείκτης χάσματος φύλου εκτιμάται με βάση τη μέση τιμή του εισοδήματος του συνόλου των ανδρών (και των γυναικών) του δείγματος, και όχι ως το χάσμα του εισοδήματος του άνδρα σε σχέση με της γυναίκας στο εσωτερικό του νοικοκυριού. Η τελευταία περίπτωση αναφέρεται ως ενδο-οικογενειακό χάσμα φύλου στο εισόδημα, ωστόσο η εκτίμηση του συγκεκριμένου δείκτη δεν περιλαμβάνεται στις κατευθύνσεις της παρούσας εργασίας.

συγκεκριμένη επιλογή συνιστά περιοριστική υπόθεση εργασίας στην ανάδειξη των διαφορών που υπάρχουν στο ατομικό εισόδημα των ανδρών και των γυναικών.

Διάγραμμα 8.1: Χάσμα φύλου στο προσωπικό και το ισοδύναμο εισόδημα, άτομα 50+

Η δεύτερη βασική διαπίστωση που προκύπτει από τα δεδομένα του [Διαγράμματος 8.1](#) αφορά την ανομοιογένεια της γεωγραφίας του χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα στις χώρες της Ευρώπης ([Lyberaki & Tinios, 2012b](#); [Lyberaki, Tinios & Georgiadis, 2011](#)). Ειδικότερα, από την μία πλευρά είναι οι χώρες του Βορρά (Σουηδία και Δανία), στις οποίες το προσωπικό εισόδημα των γυναικών απέχει περίπου 20% από το μέσο προσωπικό εισόδημα των ανδρών, ενώ στο άλλο άκρο εμφανίζονται οι χώρες του Νότου, στις οποίες οι εκτιμήσεις για χάσμα φύλου στο προσωπικό εισόδημα υπερβαίνουν το 50%. Στο ενδιάμεσο της σχετικής κατάταξης εμφανίζεται η Ολλανδία, καθώς και οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, όπου η εκτιμημένη τιμή του δείκτη χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα κυμαίνεται περί το 40%. Τέλος, η Τσεχία (22%) εμφανίζει σχετικά χαμηλή τιμή του δείκτη χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα, σε σημείο που να θεωρείται ότι πλησιάζει περισσότερο το πρότυπο των χωρών του Βορρά, ενώ για την Πολωνία η αντίστοιχη τιμή του δείκτη εκτιμάται υψηλότερη (32%).

Στρέφοντας την προσοχή στις επιμέρους ηλικιακές ομάδες διαπιστώνεται ότι η υψηλότερη τιμή του χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα των ατόμων 50-64 ετών παρατηρείται και πάλι στον Νότο (Ισπανία, 59%, Ελλάδα, 54%), ενώ η Σουηδία (15%) και η Δανία (19%) εμφανίζουν τις χαμηλότερες τιμές του εν λόγω δείκτη. Οι χώρες του Νότου καταγράφουν επίσης τις υψηλότερες τιμές (άνω του 50%) του

χάσματος φύλου στο εισόδημα και μεταξύ των ατόμων ηλικίας 65-80 ετών (την ηλικιακή ομάδα, δηλαδή, στην οποία οι συντάξεις έχουν το υψηλότερο μερίδιο στη σύνθεση του προσωπικού εισοδήματος). Όσον αφορά τη διασύνδεση του χάσματος φύλου στο εισόδημα με την ηλικία, το γενικό πρότυπο καταδεικνύει ότι οι εκτιμημένες τιμές του δείκτη χάσματος φύλου στο προσωπικό εισόδημα εμφανίζονται χαμηλότερες στα πιο ηλικιωμένα άτομα (80+ ετών) σε σχέση με τις νεότερες ηλικιακές ομάδες (άτομα ηλικίας 50-64 και 65-80 ετών) –διαπίστωση που ερμηνεύεται μεταξύ άλλων και από τη σημασία των συντάξεων χηρείας στα πιο ηλικιωμένα άτομα (Πίνακας 8.1).

Πίνακας 8.1: Χάσμα Φύλου στο προσωπικό εισόδημα και χάσμα φύλου στο ποσοστό των ατόμων με μηδενικό προσωπικό εισόδημα, ανά χώρα και ηλικιακή ομάδα

	Δείκτης Χάσματος Φύλου (%) στο Προσωπικό Εισόδημα				Διαφορά (Ανδρών – Γυναικών) στο ποσοστό των ατόμων με μηδενικό προσωπικό εισόδημα (σε ποσοστιαίες μονάδες)			
	50+	50-64	65-80	80+	50+	50-64	65-80	80+
SE	20.1	15.4	22.7	15.6	-0.8	-2.9	0.7	0.0
DK	22.7	19.1	22.5	19.3	-1.2	-1.3	-1.8	0.0
NL	42.9	49.3	34.8	32.9	-9.7	-17.4	-5.1	0.3
DE	44.0	44.6	46.4	33.0	-9.0	-13.4	-8.6	-2.6
BE	38.0	40.5	36.4	22.0	-16.4	-17.6	-17.0	-12.8
FR	38.8	37.9	41.9	35.2	-6.7	-9.7	-7.2	-3.2
CH	49.3	52.3	48.6	27.0	-8.6	-17.1	-3.9	0.6
AT	40.6	51.7	34.7	27.5	-13.1	-19.2	-11.3	-6.3
IT	49.1	51.5	51.4	37.8	-16.7	-26.4	-15.7	-3.6
ES	55.1	59.3	52.1	38.0	-34.2	-39.5	-38.9	-12.2
GR	52.8	54.1	53.0	36.1	-26.0	-36.7	-22.0	-6.8
CZ	21.8	21.6	21.6	7.3	1.3	2.9	-0.1	-4.5
PL	32.1	33.5	33.0	25.4	-5.6	-7.8	-4.7	-3.8

Σημείωση: Ο δείκτης χάσματος φύλου εκτιμάται βάσει του μέσου προσωπικού εισοδήματος, σύμφωνα με το σύνολο της κατανομής, δηλαδή συμπεριλαμβανομένων και των μηδενικών εισοδημάτων.

Τέλος, η επιλογή του προσωπικού εισοδήματος για τη σύγκριση της εισοδηματικής κατάστασης των φύλων αναδεικνύει τις διαφορές μεταξύ των φύλων στο πεδίο της αγοράς εργασίας (συμμετοχή στην απασχόληση, μισθοί) ή της συνταξιοδότησης (θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματα, ύψος σύνταξης) περισσότερο από όσο αποτυπώνεται στις αναλύσεις με βάση το ισοδύναμο εισόδημα.⁷⁰ Για παράδειγμα, το

⁷⁰ Μια αναλυτική παρουσίαση και ερμηνεία του χάσματος φύλου στις συντάξεις υπάρχει στη μελέτη των Bettio, Betti & Tinios, 2013.

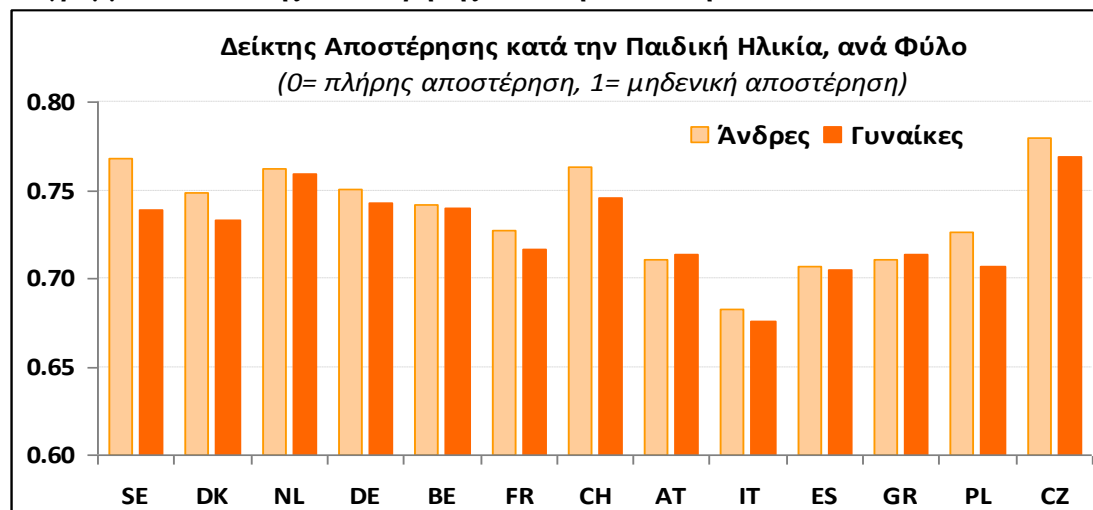
ποσοστό των γυναικών εργάσιμης ηλικίας (50-64 ετών) με μη μηδενικό εισόδημα στην Ελλάδα και την Ισπανία υπολείπεται κατά σαράντα σχεδόν ποσοστιαίες μονάδες του αντίστοιχου ποσοστού των ανδρών, αντανακλώντας τις σημαντικές διαφορές μεταξύ των φύλων στο ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας στις χώρες του Νότου (Bettio & Villa, 1998; Jaumotte, 2003; Lyberaki, 2012; Λυμπεράκη & Τήνιος, 2010; Νικολίτσα, 2006). Ομοίως, το ποσοστό των γυναικών ηλικίας (65-80) ετών που δεν λαμβάνουν κάποιο εισόδημα σε ατομικό επίπεδο υπερβαίνει το αντίστοιχο των ανδρών κατά σαράντα ποσοστιαίες μονάδες στην Ισπανία και πάνω από είκοσι ποσοστιαίες μονάδες στην Ελλάδα, ως αποτέλεσμα των σημαντικών διαφορών των φύλων στον εργάσιμο βίο (Lyberaki, Tinios & Papadoudis, 2011, 2013) και στη θεμελίωση ιδίου συνταξιοδοτικού δικαιώματος στις χώρες αυτές (Bettio, Betti & Tinios, 2013; Frericks & Maier, 2008; Vara, 2013)

8.2 Διαφορές ανδρών και γυναικών σε διαστάσεις κοινωνικής κινητικότητας

Η προηγούμενη ενότητα επικεντρώθηκε στην ανάλυση της *σημερινής* εισοδηματικής κατάστασης των ανδρών και των γυναικών. Στην παρούσα ενότητα το ενδιαφέρον στρέφεται στη σύγκριση της *σχετικής* θέσης ενός ατόμου βάσει των συνθηκών διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία, με τη *σχετική* θέση που έχει το ίδιο άτομο σήμερα στην κατανομή του προσωπικού εισοδήματος. Το συγκεκριμένο εγχείρημα αποσκοπεί στον προσδιορισμό της κινητικότητας των ατόμων του δείγματος από την παιδική ηλικία έως σήμερα σε: «*προς τα άνω*», «*σταθερές*» και «*προς τα κάτω*» εμπειρίες κοινωνικής και οικονομικής κινητικότητας.

Η αποτύπωση των *αρχικών συνθηκών* (εμπειρίες ευημερίας και στερήσεων στην παιδική ηλικία) εκείνων που σήμερα είναι πάνω από 50 ετών βασίζεται στο δείκτη *σχετικής ευημερίας κατά την παιδική ηλικία*, όπως περιγράφεται στο [κεφάλαιο 7](#). Όπως παρουσιάζεται στο [Διάγραμμα 8.2](#), οι εκτιμημένες τιμές του δείκτη δεν σημειώνουν αξιοσημείωτη διαφοροποίηση ανά φύλο. Το συγκεκριμένο εύρημα είναι αναμενόμενο: οι συνθήκες του νοικοκυριού στο οποίο μεγαλώνουν τα αγόρια και τα κορίτσια μέχρι την ηλικία των δέκα ετών είναι τις περισσότερες φορές κοινές. Οι παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση των διαφορών μεταξύ των ανδρών και των γυναικών πρέπει να αναζητηθούν σε διαφορές στις επιλογές, τα εφόδια και τις διαδρομές των δύο φύλων κυρίως *μετά* την παιδική ηλικία -στο σημείο, δηλαδή, που κατά κανόνα σταματούν οι *κοινές συνθήκες* και ξεκινούν οι *προσωπικές διαδρομές*.

Διάγραμμα 8.2: Δείκτης Αποστέρησης κατά την Παιδική Ηλικία, ανά Φύλο

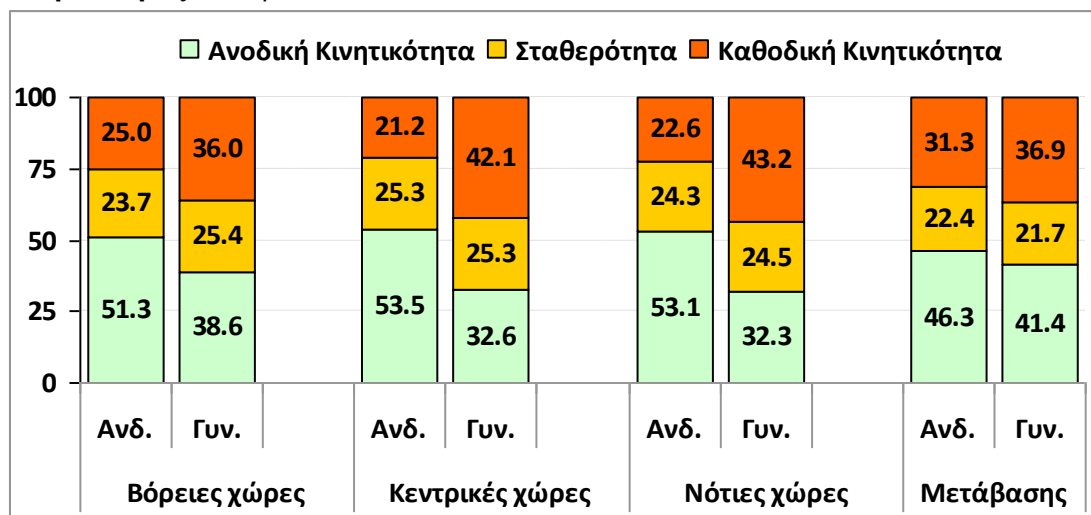

Μεθοδολογικά, ο προσδιορισμός των εμπειριών κινητικότητας επιχειρείται μέσω του διαχωρισμού της κατανομής του δείκτη *σχετικής ευημερίας κατά την παιδική ηλικία* σε κάθε χώρα σε πεμπτημόρια. Έτσι, το πρώτο πεμπτημόριο σε κάθε χώρα περιλαμβάνει τα άτομα με τις περισσότερες στερήσεις στην παιδική ηλικία, ενώ στο πέμπτο πεμπτημόριο κατατάσσονται τα άτομα με τις λιγότερες στερήσεις. Αντιστοίχως, και η κατανομή του τρέχοντος προσωπικού εισοδήματος διαχωρίζεται σε εισοδηματικά πεμπτημόρια, με το πρώτο πεμπτημόριο να περιλαμβάνει τα φτωχότερα άτομα. Αναλύοντας συνδυαστικά τα πεμπτημόρια των δύο παραπάνω κατανομών προκύπτει ένας πίνακας διαστάσεων 5x5, βάσει του οποίου οι εμπειρίες κινητικότητας προσδιορίζονται ως εξής:

- «*Σταθερή*» κινητικότητα ορίζεται ως το άθροισμα των στοιχείων της κύριας διαγωνίου (δηλαδή τα άτομα που κατατάσσονται με βάση την κατανομή του εισοδήματος στο *ίδιο* πεμπτημόριο με αυτό που κατατάσσονται με βάση το δείκτη παιδικής στέρησης).
- «*Προς τα άνω*» κινητικότητα ορίζεται ως το άθροισμα των στοιχείων άνω της κύριας διαγωνίου (δηλαδή τα άτομα που κατατάσσονται με βάση την κατανομή του εισοδήματος σε *υψηλότερο* πεμπτημόριο με αυτό που κατατάσσονται με βάση το δείκτη παιδικής στέρησης).
- «*Προς τα κάτω*» κινητικότητα ορίζεται ως το άθροισμα των στοιχείων κάτω της κύριας διαγωνίου (δηλαδή τα άτομα που κατατάσσονται με βάση την κατανομή του εισοδήματος σε *χαμηλότερο* πεμπτημόριο με αυτό που κατατάσσονται με βάση το δείκτη παιδικής στέρησης).

Το [Διάγραμμα 8.3](#) παρουσιάζει τα ευρήματα από την ανάλυση των εμπειριών κινητικότητας ανά φύλο και ομάδα χωρών. Ως πρώτη διαπίστωση επισημαίνεται ότι το ποσοστό των ανδρών με ανοδική κινητικότητα εμφανίζεται υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο των γυναικών -εύρημα που επιβεβαιώνεται σε όλες τις ομάδες χωρών. Δεδομένου ότι οι αρχικές συνθήκες (το επίπεδο ευημερίας κατά την παιδική ηλικία) δεν παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές ως προς το φύλο, το υψηλότερο ποσοστό των ανδρών με ανοδική κινητικότητα οφείλεται στην υψηλότερη θέση των ανδρών στην κατανομή του προσωπικού εισοδήματος, σε σύγκριση με την αντίστοιχη των γυναικών. Από την άλλη πλευρά, η ακριβώς αντίθετη εικόνα προκύπτει στις εμπειρίες καθοδικής κινητικότητας με τις γυναίκες να εμφανίζουν υψηλότερη συγκέντρωση στην εν λόγω κατηγορία σε σχέση με τους άνδρες σε όλες τις ομάδες χωρών – περισσότερο όμως στις χώρες του Νότου.

Διάγραμμα 8.3: «Προς τα άνω», «Σταθερές» και «Προς τα κάτω» Εμπειρίες Κινητικότητας, ανά φύλο

Η εκτίμηση του συντελεστή Spearman (ρ) χρησιμοποιείται από την παρούσα εργασία ως μια εναλλακτική προσέγγιση για την εξέταση της συσχέτισης μεταξύ της κατάταξης (σε δεκατημόρια) με βάση το δείκτη στέρησης κατά την παιδική ηλικία και της κατάταξης (σε δεκατημόρια) με βάση το προσωπικό εισόδημα των ατόμων 50+ ετών.⁷¹ Τα ευρήματα με τις εκτιμήσεις του συντελεστή Spearman ([Πίνακας 8.2](#)) υποδεικνύουν θετική συσχέτιση μεταξύ του επιπέδου ευημερίας κατά την παιδική ηλικία (υψηλές τιμές του δείκτη στέρησης) και της παρούσας εισοδηματικής

⁷¹ Ο συντελεστής ρ λαμβάνει τιμές από -1 (αρνητική συσχέτιση) έως 1 (θετική συσχέτιση), ενώ μία τιμή ίση με το μηδέν δηλώνει μη συσχέτιση ([Griffiths, Hill & Judge, 1993: 44](#)).

κατάστασης, με την εκτιμημένη συσχέτιση μεταξύ των δύο παραπάνω μεταβλητών να εμφανίζεται ισχυρότερη στην περίπτωση των ανδρών. Τέλος, η μηδενική υπόθεση (απουσία συσχέτισης μεταξύ παιδικής στέρησης και παρούσας εισοδηματικής κατάστασης) απορρίπτεται σε όλες τις χώρες σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0.05 τόσο για το δείγμα των ανδρών όσο και των γυναικών.

Πίνακας 8.2: Συντελεστής Spearman για τη Συσχέτιση μεταξύ του Δείκτη Ευημερίας κατά την Παιδική Ηλικία του Προσωπικού Εισοδήματος των ατόμων 50+ ετών

Ατομα 50+	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Spearman	Prob > t	Spearman	Prob > t	Spearman	Prob > t
Σουηδία	0.2733	0.000	0.2823	0.000	0.2651	0.000
Δανία	0.3045	0.000	0.3089	0.000	0.2957	0.000
Ολλανδία	0.1689	0.000	0.2824	0.000	0.1072	0.000
Γερμανία	0.1473	0.000	0.2581	0.000	0.0750	0.024
Βέλγιο	0.1096	0.000	0.1178	0.000	0.1190	0.000
Γαλλία	0.2869	0.000	0.3606	0.000	0.2533	0.000
Ελβετία	0.1694	0.000	0.2272	0.000	0.1367	0.000
Αυστρία	0.1506	0.000	0.2032	0.000	0.1808	0.000
Ιταλία	0.2244	0.000	0.2998	0.000	0.1889	0.000
Ισπανία	0.1972	0.000	0.2919	0.000	0.1807	0.000
Ελλάδα	0.0911	0.000	0.1194	0.000	0.0858	0.001
Πολωνία	0.1497	0.000	0.1623	0.000	0.1398	0.000
Τσεχία	0.1943	0.000	0.1951	0.000	0.2079	0.000

Σημείωση: Υπενθυμίζεται ότι τιμές του δείκτη ευημερίας ≈ 0 δηλώνουν πλήρη στέρηση ενώ τιμές κοντά στην μονάδα καθόλου στέρηση. Συνεπώς, τα υψηλότερα δεκατημόρια κατάταξης του δείκτη ευημερίας δηλώνουν υψηλότερη ευημερία.

Πηγή: SHARELIFE & SHARE κύμα 1 & 2.

8.3 Ερμηνεία του τρέγοντος εισοδήματος ως αποτέλεσμα της σώρευσης εμπειριών και γεγονότων στη ζωή των ανδρών και γυναικών

Στην παρούσα ενότητα το ενδιαφέρον στην ανάλυση του χάσματος φύλου στο εισόδημα μετατοπίζεται από την περιγραφή του και επικεντρώνεται στην *ερμηνεία του*. Η ερμηνεία των διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών ως προς τις αποδοχές έχουν αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης θεωρητικής και εμπειρικής διερεύνησης (Blau & Kahn, 2000; Goldin, 2006; Olivetti and Petrongolo, 2006; Pissarides et al., 2003; Rubery, 1978; Smith & Ward, 1989). Το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι οικονομολόγοι συνήθως επιχειρούν να ερμηνεύσουν τις διαφορές στις αμοιβές των φύλων είναι αυτό που διακρίνει το τμήμα της *συνολικής διαφοράς* που μπορεί να ερμηνευτεί από τα *διαφορετικά χαρακτηριστικά* των ανδρών και των γυναικών (όπως για παράδειγμα η εκπαίδευση, η μικρότερη εργασιακή εμπειρία κ.ά.) και το μέρος που παραμένει ανεξήγητο –αυτό που ονομάζεται *διάκριση (discrimination)* ως

προς το φύλο (Oaxaca, 1973; Oaxaca & Ransom, 1994; Jann, 2008). Μέσα στο γενικό αυτό πλαίσιο, αναπτύσσονται και άλλες προσεγγίσεις ερμηνείας των μισθολογικών διαφορών επικεντρώνοντας την προσοχή τους σε επιμέρους παράγοντες, όπως για παράδειγμα το γεγονός ότι οι γυναίκες συγκεντρώνεται σε επαγγέλματα που έχουν χαμηλότερους μισθούς (Bettio, 2008).⁷²

Η εξέταση της επίδρασης των γεγονότων της διαδρομής της ζωής στην παρούσα εισοδηματική κατάσταση βασίζεται μεθοδολογικά στην εκτίμηση ενός υποδείγματος OLS⁷³ με εξαρτημένη μεταβλητή το λογάριθμο του προσωπικού εισοδήματος. Οι ερμηνευτικές μεταβλητές που χρησιμοποιούνται στην άλλη πλευρά της εξίσωσης διακρίνονται σε:

- Μια ψευδομεταβλητή για την επίδραση του φύλου (γυναίκα =1).
- Μεταβλητές γενεών: Για τις ηλικίες 50-64 ετών, 65-79 ετών και 80+ ετών.
- Αρχικές συνθήκες: ο δείκτης στέρησης στην παιδική ηλικία.
- Εκπαιδευτικό επίπεδο: Έτη εκπαίδευσης (συνεχής μεταβλητή), καθώς και μια ψευδομεταβλητή για την επίδραση της ανώτατης εκπαίδευσης.
- Οικογενειακή κατάσταση και αριθμός παιδιών
- Εργασιακός βίος: Αριθμός ετών σε απασχόληση
- Συνταξιοδότηση: Μια ψευδομεταβλητή για την κατάσταση συνταξιοδότησης και μια συνεχής μεταβλητή για τον αριθμό των ετών από τη συνταξιοδότηση.
- Υγεία: Μια μεταβλητή για την επίδραση ενός σοβαρού ατυχήματος στη διακοπή εργασίας και μια μεταβλητή αυτό-αναφερόμενης κατάστασης υγείας.
- Μεταβλητές χωρών: Μεταβλητές για τις επιμέρους ομάδες χωρών, καθώς και μια μεταβλητή με την πληροφορία του κατά κεφαλή ΑΕΠ 1970 (σε λογάριθμο) για την επίδραση των διαφορετικών σημείων εκκίνησης των χωρών του δείγματος.

⁷² Βλέπε επίσης Bergmann, 1974.

⁷³ Ουσιαστικά πρόκειται για μία ανηγμένη μορφή (**reduced form**) υποδείγματος. Άλλες εργασίες με δεδομένα SHARE προσεγγίζουν το ζήτημα της ταυτοποίησης με διαφορετικά υποδείγματα (Lyberaki, Tinios & Papadoudis, 2011, 2013; Börsch-Supan, κ.ά., 2011).

Οι εκτιμήσεις του οικονομετρικού υποδείγματος (Πίνακας 8.3), παρουσιάζουν τα ευρήματα για τη σχετική σημασία ατομικών χαρακτηριστικών και των εμπειριών των ατόμων στον προσδιορισμό του ύψους του τρέχοντος εισοδήματός τους. Η δεύτερη στήλη του Πίνακα 8.3 παρουσιάζει τους συντελεστές του υποδείγματος OLS για τους προσδιοριστικούς παράγοντες του προσωπικού εισοδήματος για το σύνολο των ατόμων 50+ του δείγματος της έρευνας SHARE. Η εκτίμηση για την επίδραση του παράγοντα φύλου στο προσωπικό εισόδημα εμφανίζεται στατιστικά σημαντική, δηλώνοντας ότι η διαφορά στο εισόδημα ανδρών και γυναικών δεν οφείλεται μόνο στις διαφορές των φύλων στα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Αντιθέτως, το φύλο ασκεί σημαντική και ανεξάρτητη επίδραση στον προσδιορισμό του ύψους του προσωπικού εισοδήματος.

Επιπλέον, σημαντική εμφανίζεται και η επίδραση των μεταβλητών του εργάσιμου βίου, σε συμφωνία με τα αντίστοιχα ευρήματα άλλων μελετών της σχετικής βιβλιογραφίας (Evandrou et al., 2009; Möhring, 2014; Peeters & De Tavernier, 2014; Sefton et al., 2011). Ειδικότερα, ο αριθμός των ετών σε απασχόληση μέχρι την ηλικία των 50 ετών φαίνεται να ασκεί θετική επίδραση στο ύψος του προσωπικού εισοδήματος, αν και η επίδραση αυτή γίνεται όλο και πιο ασθενής καθώς αυξάνει ο αριθμός των ετών σε απασχόληση. Οι εκτιμήσεις για την επίδραση του εκπαιδευτικού επιπέδου στο προσωπικό εισόδημα εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές αποτυπώνοντας μια θετική σχέση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης και ύψους του προσωπικού εισοδήματος. Ενδιαφέροντως, θετική φαίνεται να είναι και η επίδραση της κατάστασης συνταξιοδότησης στο ύψος του προσωπικού εισοδήματος, ενώ η κακή υγεία (ως παρούσα κατάσταση ή ως σοβαρό ατύχημα στο παρελθόν) σχετίζεται αρνητικά με το ύψος του προσωπικού εισοδήματος.

Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν και κατά πόσο η επίδραση των παραπάνω μεταβλητών διαφέρει μεταξύ των φύλων, εκτιμήθηκε ένα υπόδειγμα με είκοσι επιπλέον όρους, οι οποίοι αντιστοιχούν στην αλληλεπίδραση του φύλου με κάθε μια από τις μεταβλητές του υποδείγματος. Η μηδενική υπόθεση των κοινών παραμέτρων μεταξύ των φύλων απορρίπτεται σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0.01, επομένως η τέταρτη και η έκτη στήλη του Πίνακα 8.3 παρουσιάζουν τα ευρήματα στην περίπτωση που η συσχέτιση γίνεται ξεχωριστά για άνδρες και για γυναίκες.

Εστιάζοντας στις πιο αξιοσημείωτες διαφορές στην επίδραση των ερμηνευτικών μεταβλητών στο προσωπικό εισόδημα των ανδρών και των γυναικών αναφέρεται ότι:

- Η επίδραση των αρχικών συνθηκών (δείκτης παιδικής ευημερίας) στον προσδιορισμό του προσωπικού εισοδήματος στην ηλικία μετά τα 50 έτη εκτιμάται εντονότερη στην περίπτωση των ανδρών από ότι στις γυναίκες.
- Ο αριθμός των ετών του εργασιακού βίου έχει μεγαλύτερη σημασία στο προσδιορισμό του εισοδήματος των γυναικών σε σχέση με τους άνδρες, διαπίστωση που μπορεί σε κάποιο βαθμό να αποδοθεί στην μεγαλύτερη μεταξύ των γυναικών ανομοιογένεια στο πρότυπο του εργασιακού βίου, σε σχέση με τις μεταξύ των ανδρών αποκλίσεις στον εργασιακό βίο.
- Οι μεταβλητές της οικογενειακής κατάστασης εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές τόσο στους άνδρες, όσο και στις γυναίκες με τη διαφορά ότι έχουν διαφορετικά πρόσημα, άρα και διαφορετική κατεύθυνση επίδρασης. Οι γυναίκες που δεν έχουν παντρευτεί ποτέ, καθώς και οι διαζευγμένες, έχουν κατά μέσο όρο υψηλότερο προσωπικό εισόδημα σε σχέση με τις γυναίκες με τα ίδια χαρακτηριστικά αλλά που είναι σε έγγαμη κατάσταση. Το αντίθετο ακριβώς εκτιμάται ότι συμβαίνει στην περίπτωση των ανδρών.

Πίνακας 8.3: Εκτιμήσεις Υποδείγματος OLS για τους Προσδιοριστικούς Παράγοντες του Ύψους του Προσωπικού Εισοδήματος

Y=Log(Προσωπικό Εισόδημα)	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	Συντ/στής	Τυπ. Σφαλ.	Συντ/στής	Τυπ. Σφαλ.	Συντ/στής	Τυπ. Σφαλ.
Ηλικία: 50-64 ετών	0.4631**	0.0430	0.2686**	0.0513	0.4965**	0.0630
Ηλικία: 65-79 ετών	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Ηλικία: 80+ ετών	0.1807**	0.0374	0.0898	0.0513	0.2089**	0.0491
Φύλο: Γυναίκα	-0.4049**	0.0355	§		§	
Δείκτης Ευημερίας στην Παιδική Ηλικία: τιμές 0 έως 1	0.6276**	0.1243	0.9018**	0.1647	0.3925**	0.1772
Έτη εκπαίδευσης	0.0432**	0.0048	0.0327**	0.0067	0.0513**	0.0065
Εκπαίδευση: Τριτ/θμια	0.4067**	0.0431	0.3104**	0.0565	0.4787**	0.0627
Οικογ. Κατάσταση: Ποτέ παντρεμένος/η	0.0743	0.0652	-0.2142**	0.0915	0.2643**	0.0931
Παντρεμένος /η	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Διαζευγμένος /η	0.0444	0.0639	-0.4089**	0.1078	0.3102**	0.0762
Χήρος /α	0.5488**	0.0375	0.1414**	0.0548	0.5698**	0.0450
Αριθμός παιδιών	0.0207*	0.0109	0.0182	0.0148	0.0210	0.0147
Έτη σε απασχόληση	0.0485**	0.0041	0.0204**	0.0081	0.0452**	0.0052
Έτη σε απασχόληση (στο τετράγωνο)	-0.0005**	0.0001	-0.0001	0.0001	-0.0004**	0.0001
Κατ/ση απασχόλησης: Σε σύνταξη	1.5025**	0.0497	1.0146**	0.0707	1.8432**	0.0691
Έτη σε σύνταξη	-0.0090**	0.0013	-0.0159**	0.0024	-0.0066**	0.0015
Είχε ατύχημα που προκάλεσε αναπηρία	-0.0850*	0.0454	-0.1039*	0.0554	-0.0498	0.0711
Κατάσταση υγείας: Κακή ή Πολύ Κακή	-0.1630**	0.0347	-0.1510**	0.0439	-0.1713**	0.0496
Μεταβλητές χωρών						
Βόρειες	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Ηπειρωτικές	-0.0936**	0.0343	-0.0315	0.0452	-0.1238**	0.0486
Νότιες	-0.2374**	0.0610	-0.2944**	0.0868	-0.1453	0.0828
Μετάβασης	-0.1134	0.1496	-0.5211**	0.1986	-0.1327	0.2132
Log (ΑΕΠ 1970 κατά κεφαλή)	0.8777**	0.0729	0.6701**	0.0973	1.0112**	0.1031
Σταθερός όρος	-1.6337*	0.7340	1.3380**	0.9899	-3.4974**	1.0391
# παρατηρήσεων	23,113		10,404		12,709	
R^2	0.323		0.245		0.339	

Σημείωση: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 και 0.05 επίπεδο αντιστοίχως. Το σύμβολο § δηλώνει μη εφικτό υπολογισμό και *f* δηλώνει ομάδα αναφοράς.

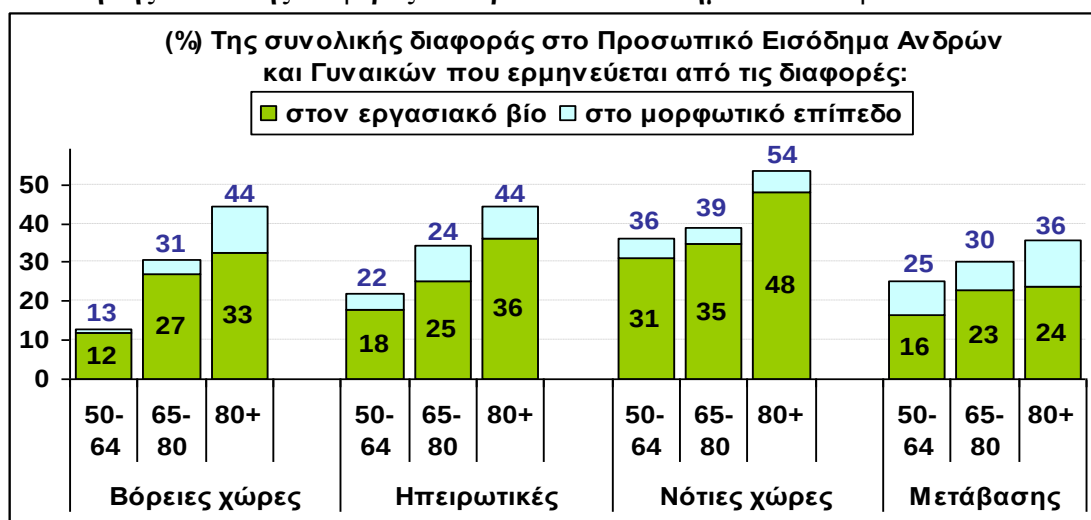
Στη συνέχεια, το ενδιαφέρον στρέφεται στην *ερμηνεία* όχι του ύψους του εισοδήματος, αλλά των *εισοδηματικών διαφορών* μεταξύ ανδρών και γυναικών. Χρησιμοποιώντας μία παραλλαγή της τεχνικής Oaxaca-Blinder ([Oaxaca, 1973](#)) αυτό που επιχειρείται είναι η εξέταση του κατά πόσον οι παρατηρούμενες διαφορές στο εισόδημα των ανδρών και των γυναικών οφείλονται σε διαφορετικές διαδρομές και τα διαφορετικά χαρακτηριστικά ανδρών και γυναικών, και σε ποιο βαθμό σε διαφορετική επίδραση των ίδιων χαρακτηριστικών ανά φύλο (διακρίσεις ως προς το φύλο).⁷⁴ Μεθοδολογικά, η προσέγγιση αυτή βασίζεται στον προσδιορισμό των εξισώσεων ερμηνείας των μισθολογικών διαφορών βάσει ενός κοινού διανύσματος συντελεστών των ερμηνευτικών μεταβλητών (**common loading factors**), όπως προκύπτει από τις εκτιμήσεις του υποδείγματος **OLS** για το σύνολο του δείγματος και ενός διανύσματος με τις μέσες τιμές των ερμηνευτικών μεταβλητών του υπό εξέταση δείγματος. Η περιγραφή των εξισώσεων εκτίμησης για τον προσδιορισμό των μισθολογικών διαφορών ανδρών και γυναικών παρουσιάζεται στο [Παράρτημα Α](#) του κεφαλαίου (βλέπε Παραρτήματα στο τέλος της διατριβής).

Το [Διάγραμμα 8.4](#) παρουσιάζει το ποσοστό της συνολικής διαφοράς στο εισόδημα των ανδρών και γυναικών, ανά ομάδα χωρών και ηλικία, που ερμηνεύεται από τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των φύλων στον εργάσιμο βίο και το εκπαιδευτικό επίπεδο. Οι διαφορές στα έτη απασχόλησης ερμηνεύουν (σε σχετικούς όρους) το μεγαλύτερο τμήμα της συνολικής διαφοράς στο εισόδημα των ανδρών και των γυναικών σε όλες τις ομάδες χωρών –και περισσότερο στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 80+ ετών σε σχέση με τις νεότερες ηλικιακές ομάδες. Στις χώρες του Νότου, οι διαφορετικές εμπειρίες στον εργάσιμο βίο ερμηνεύουν σχεδόν το ένα τρίτο της διαφοράς στο προσωπικό εισόδημα των ανδρών και των γυναικών ηλικίας 50-64 και 65-80 ετών και σχεδόν το μισό της συνολικής διαφοράς στο εισόδημα ανδρών και γυναικών 80+ ετών. Επιπλέον, σε κάθε ηλικιακή ομάδα, οι διαφορές στον εργάσιμο βίο και το εκπαιδευτικό επίπεδο ερμηνεύουν σχετικά υψηλότερο ποσοστό των εισοδηματικών διαφορών ανδρών και γυναικών στις χώρες του Νότου, σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες χωρών.⁷⁵

⁷⁴ Το εγχείρημα αυτό γίνεται τόσο για το σύνολο του πληθυσμού, όσο και για τις επιμέρους ομάδες χωρών και τις ηλικιακές ομάδες.

⁷⁵ Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι τα ευρήματα του [Διαγράμματος 8.4](#) αναφέρονται σε σχετικούς όρους. Για τις συγκρίσεις μεταξύ των χωρών θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι σε

Διάγραμμα 8.4: (%) Συμμετοχή του εργάσιμου βίου και του μορφωτικού επιπέδου στη σύνθεση της συνολικής διαφοράς στο προσωπικό εισόδημα των δύο φύλων

Σύνοψη

Τι μπορεί να συνεισφέρει στην ανάλυση της διασύνδεσης της οικονομικής επισφάλειας των ηλικιωμένων με τον παράγοντα φύλο μια μεθοδολογική προσέγγιση που δεν ακολουθεί τις ηγεμονικές (και ουδέτερες ως προς το φύλο) παραδοχές στην ανάλυση της φτώχειας; Από μεθοδολογική σκοπιά, η προστιθέμενη αξία της ανάλυσης που προηγήθηκε θα μπορούσε να αναζητηθεί σε δύο βασικά σημεία:

- *Πρώτον*, την ανάδειξη σημαντικών εισοδηματικών διαφορών ανάμεσα στα φύλα στη βάση του προσωπικού εισοδήματος. Οι διαφορές που υπάρχουν στο εισόδημα ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες έχουν την τάση να συσκοτίζονται λόγω των ηγεμονικών υποθέσεων εργασίας που συνήθως χρησιμοποιούνται: είτε οι παραδοχές αυτές αφορούν την επιλογή του ισοδύναμου εισοδήματος στην εκτίμηση του χάσματος φύλου στο εισόδημα, είτε την επιλογή ανάλυσης των διαφορών των φύλων σε επίπεδο «επικεφαλής του νοικοκυριού».
- *Δεύτερον*, την ανάδειξη της σημασίας των διαφορετικών μεταξύ των φύλων προσωπικών εμπειριών του παρελθόντος, όπως για παράδειγμα οι διαφορές ανδρών και γυναικών στον εργάσιμο βίο, στην ερμηνεία των διαφορών ανά φύλο στην παρούσα εισοδηματική κατάσταση των σημερινών ηλικιωμένων. Το κρίσιμο σημείο είναι, ωστόσο, ότι όλες οι παραπάνω διαφορές στη σημασία του

απόλυτους όρους το χάσμα εισοδήματος είναι υψηλότερο στις χώρες του Νότου όπως παρουσιάζεται στον [Πίνακα Β1](#) και το [Διάγραμμα Β1](#), στο [Παράρτημα Β](#).

εργασιακού βίου ή των εφοδίων εκπαίδευσης στη διαμόρφωση της εισοδηματικής κατάστασης των ηλικιωμένων ανδρών και γυναικών υποκρύπτονται στην περίπτωση που η ανάλυση του χάσματος φύλου στο εισόδημα γίνεται στη βάση του ισοδύναμου εισοδήματος.

Αναφορικά με τις διαφορές στο εισόδημα, τα ευρήματα της ανάλυσης έδειξαν ότι το προσωπικό εισόδημα των γυναικών υπολείπεται του εισοδήματος των ανδρών σε όλες τις χώρες και σε όλες τις επιμέρους ηλικιακές ομάδες. Το χάσμα φύλου φαίνεται να υπάρχει παντού, είναι όμως σαφώς πιο υψηλό στις χώρες του Νότου σε σχέση με τις χώρες του Βορρά (οι Κεντρικές χώρες κατατάσσονται στο ενδιάμεσο, ενώ οι χώρες της μετάβασης πιο κοντά στις επιδόσεις των χωρών του Βορρά). Το παραπάνω πρότυπο επιβεβαιώνεται τόσο στο σύνολο των ατόμων ηλικίας 50+ όσο και στις ηλικιακές ομάδες των ατόμων 50-64 ετών και 65-80 ετών. Όσον αφορά το πόσο διαφέρει το χάσμα φύλου στο εισόδημα μεταξύ των ηλικιακών ομάδων σε κάθε χώρα, τα ευρήματα της ανάλυσης έδειξαν ότι στις περισσότερες χώρες ο εν λόγω δείκτης εμφανίζει τις χαμηλότερες τιμές στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 80+ ετών – ενδεχομένως λόγω της μεγάλης διάχυσης των συντάξεων χηρείας στη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα.

Η εξέταση της συγκριτικής θέσης στο δείκτη ευημερίας στην παιδική ηλικία και στην κατανομή του εισοδήματος σήμερα, αποτυπώνει σημαντικές διαφορές των φύλων σε όρους κοινωνικής κινητικότητας. Οι εμπειρίες καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας αφορούν περισσότερο τις γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες σε όλες τις ομάδες χωρών. Όχι όμως στον ίδιο βαθμό παντού. Το χάσμα φύλου στο ποσοστό των ατόμων με καθοδική κινητικότητα εκτιμάται περίπου στις πέντε ποσοστιαίες μονάδες στις χώρες της μετάβασης, φτάνει τις δεκατρείς ποσοστιαίες μονάδες στις χώρες του Βορρά και ξεπερνά τις είκοσι ποσοστιαίες μονάδες στις χώρες της Κεντρικής και της Νότιας Ευρώπης.

Τα ευρήματα για την ερμηνεία των εισοδηματικών διαφορών που παρατηρούνται σήμερα ανάμεσα στα φύλα υπέδειξαν ότι το μεγαλύτερο μέρος του παρατηρούμενου χάσματος φύλου στο εισόδημα ερμηνεύεται από την επίδραση των διαφορετικών εμπειριών των ανδρών και των γυναικών στα προηγούμενα στάδια της ζωής –κυρίως σε διαφορές στον εργάσιμο βίο και δευτερευόντως στις ευκαιρίες απόκτησης εκπαιδευτικών εφοδίων. Το πόσο επιδρούν οι εμπειρίες κατά τη διάρκεια της ζωής στη διαμόρφωση του χάσματος εισοδήματος των φύλων φαίνεται να εμφανίζει

αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις τόσο μεταξύ των επιμέρους γενεών, όσο και μεταξύ των επιμέρους ομάδων χωρών της Ευρώπης. Οι διαφορές ανδρών και γυναικών στον εργάσιμο βίο εκτιμάται ότι έχουν μεγαλύτερη σημασία στον προσδιορισμό των εισοδηματικών διαφορών στις χώρες του Νότου. Επίσης, η σημασία των διαφορετικών διαδρομών εργάσιμου βίου στον προσδιορισμό των διαφορών στο εισόδημα σήμερα αναδεικνύεται υψηλότερη για τα άτομα της μεγαλύτερης γενεάς (άτομα 80+ ετών) του δείγματος σε σχέση με τις νεότερες γενεές (άτομα 50-64 ετών και 65-80 ετών).

Στην τρίτη ηλικία συγκεντρώνονται οι σωρευτικές επιδράσεις όλων των παραγόντων που επί δεκαετίες κατέληγαν στην μειονεξία των γυναικών και στο παρατηρούμενο τρέχον χάσμα φύλου. Η μειονεξία αυτή μπορούσε να αντισταθμιστεί μερικά ή ολικά από ατομικές προσπάθειες, την οικογενειακή αλληλεγγύη ή τις οργανωμένες προσπάθειες του κράτους πρόνοιας. Εξετάζοντας το σημερινό χάσμα φύλου σε μεγάλο δείγμα ατόμων από όλη την Ευρώπη και συσχετίζοντας το με κάποιους από αυτούς τους παράγοντες, η ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου επιχειρεί να αναδείξει μερικές από αυτές τις επιπτώσεις. Παρότι τα αποτελέσματα του παρόντος κεφαλαίου δεν έχουν διατρέξει ακόμη όλη την διαδρομή -αποτελούν μια κατόπτευση του πεδίου που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το εγχείρημα είναι εφικτό και τα διαφαινόμενα ερευνητικά οφέλη σημαντικά –ιδιαίτερα για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των μελλοντικών ηλικιωμένων.

Κεφάλαιο 9. Οικονομική Επισφάλεια και Φύλο: Σύγκριση της Οικονομικής Κατάστασης των Ανδρών και των Γυναικών που ζουν σε Μονομελές Νοικοκυριό

Εισαγωγή

Η διερεύνηση του εάν οι υποθέσεις εργασίας που γίνονται στη μέτρηση της φτώχειας στη βάση της ευημερίας του νοικοκυριού συνιστούν ένα περιοριστικό πλαίσιο για την αποτύπωση των διαφορών στο εισόδημα των φύλων επιχειρείται στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής μέσω δύο προσεγγίσεων: *πρώτον*, εξετάζοντας τις διαφορές στο εισόδημα των φύλων *χωρίς* να επιλέγονται οι ηγεμονικές υποθέσεις εργασίας που προσδιορίζουν την ευημερία σε επίπεδο νοικοκυριού, και *δεύτερον*, εξετάζοντας τις διαφορές στο εισόδημα των φύλων σε περιπτώσεις νοικοκυριών που δεν απαιτείται η επιλογή των εν λόγω υποθέσεων εργασίας.

Το προηγούμενο κεφάλαιο καταπιάστηκε με το παραπάνω εγχείρημα μέσω της *πρώτης* προσέγγισης: εξετάζοντας τις διαφορές στο εισόδημα των φύλων στη βάση του προσωπικού και όχι του ισοδύναμου εισοδήματος (*χωρίς* δηλαδή να υιοθετούνται οι υποθέσεις εργασίας που συνδέονται με τη χρήση των κλιμάκων ισοδυναμίας). Το *παρόν κεφάλαιο* επιχειρεί την προσέγγιση του παραπάνω ερευνητικού ερωτήματος μέσω της *δεύτερης* προσέγγισης: την ανάδειξη, δηλαδή, των εισοδηματικών διαφορών μεταξύ των φύλων εστιάζοντας στα ηλικιωμένα άτομα που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό -τις περιπτώσεις των νοικοκυριών για τις οποίες δεν απαιτείται η χρήση κλιμάκων ισοδυναμίας. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, τα επιμέρους ερωτήματα με τα οποία καταπιάνεται το παρόν κεφάλαιο συνοψίζονται ως ακολούθως:

- Υπάρχουν σημαντικές διαφορές ως προς το φύλο στο ποσοστό φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό;
- Σε ποιο βαθμό ερμηνεύονται οι παρατηρούμενες διαφορές στην οικονομική κατάσταση από την ανεξάρτητη επίδραση του παράγοντα φύλου και κατά πόσον αντανακλά την επίδραση άλλων χαρακτηριστικών;
- Τέλος, είναι η επίδραση του παράγοντα φύλου στην οικονομική κατάσταση των ηλικιωμένων ατόμων στατιστικά σημαντική σε όλα τα σημεία της κατανομής εισοδήματος;

Η δομή του παρόντος κεφαλαίου έχει ως εξής: η [ενότητα 9.1](#) εστιάζει στην *εκτίμηση* του κινδύνου φτώχειας των ανδρών και γυναικών που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό. Η [ενότητα 9.2](#) επικεντρώνεται στην *ερμηνεία* του χάσματος φύλου στον κίνδυνο φτώχειας των ατόμων που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό και δη στην επίδραση του παράγοντα φύλου στην ερμηνεία των εν λόγω διαφορών, μέσω της εκτίμησης εναλλακτικών οικονομετρικών υποδειγμάτων. Οι διαπιστώσεις της ανάλυσης του κεφαλαίου παρουσιάζονται στην τελευταία ενότητα.

9.1 Κίνδυνος Φτώχειας και Φύλο των Ηλικιωμένων σε Μονομελή Νοικοκυριά

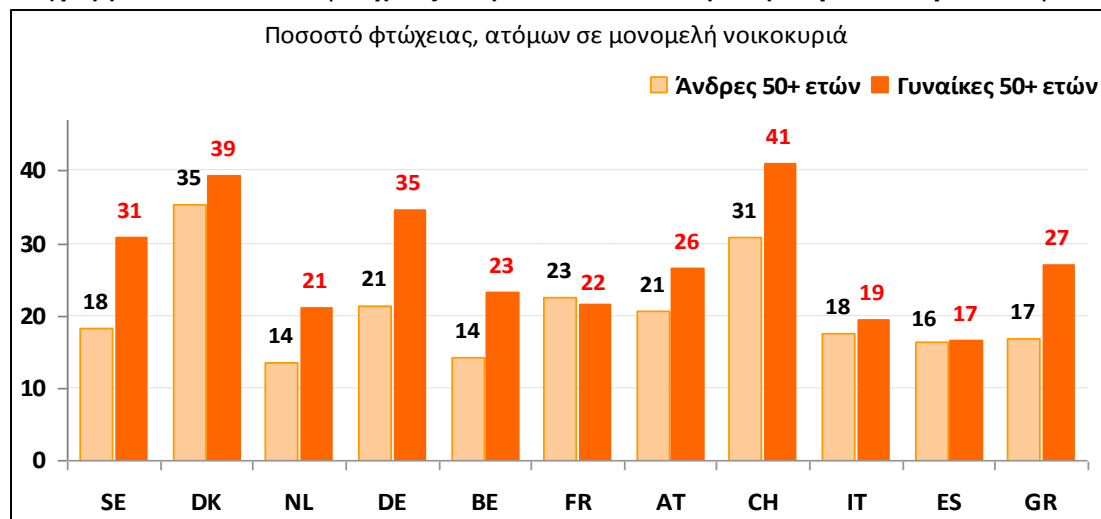
Πόσο εκτεθειμένοι στον κίνδυνο φτώχειας είναι οι ηλικιωμένοι που ζουν μόνοι και πόσο διαφέρει η οικονομική επισφάλεια των ηλικιωμένων σε μονομελή νοικοκυριά μεταξύ των φύλων; Ο κίνδυνος φτώχειας εκτιμάται ιδιαίτερα διαδεδομένος μεταξύ των μοναχικών ηλικιωμένων και δη στην περίπτωση των γυναικών, σε συμφωνία με τα ευρήματα άλλων μελετών ([Bíró, 2013](#); [Smeeding & Sandstrom, 2005](#); [Vlachantoni, 2012](#)): σε τρεις χώρες (Βέλγιο, Αυστρία και Ελλάδα) σε κατάσταση φτώχειας είναι πάνω από μία στις τέσσερις γυναίκες που ζει μόνη, ενώ σε τέσσερις επιπλέον χώρες (Σουηδία, Δανία, Γερμανία και Ελβετία), ο αντίστοιχος κίνδυνος αφορά πάνω από μία στις τρεις γυναίκες που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό και είναι σημαντικά υψηλότερος σε σχέση με τον κίνδυνο φτώχειας στο σύνολο των ατόμων της ίδιας ηλικιακής ομάδας.

Όσον αφορά τις εκτιμήσεις για τις μεταξύ των δύο φύλων διαφορές στον κίνδυνο φτώχειας των ηλικιωμένων σε μονομελή νοικοκυριά, τα ευρήματα δείχνουν ότι με εξαίρεση τρεις χώρες (Ισπανία, Ιταλία και Γαλλία), στις οποίες το ποσοστό φτώχειας των γυναικών σε μονομελές νοικοκυριό δεν αποκλίνει ουσιωδώς από το αντίστοιχο των ανδρών, σε όλες τις υπόλοιπες, οι γυναίκες που ζουν μόνες εκτιμάται ότι είναι σημαντικά περισσότερο εκτεθειμένες στον κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τους άνδρες που ζουν σε μονομελή νοικοκυριά ([Διάγραμμα 9.1](#)).⁷⁶ Αξίζει δε να σημειωθεί ότι ο υψηλότερος κίνδυνος οικονομικής επισφάλειας των γυναικών που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό σε σχέση με τους άνδρες επιβεβαιώνεται στις περισσότερες χώρες ως διαπίστωση που ισχύει στο σύνολο της κατανομής του εισοδήματος,

⁷⁶ Σε πέντε από τις έντεκα χώρες (Σουηδία, Γερμανία, Βέλγιο, Ελβετία και Ελλάδα) οι εν λόγω διαφορές στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των φύλων υπερβαίνουν τις δέκα ποσοστιαίες μονάδες.

ανεξαρτήτως δηλαδή του επιπέδου που ορίζεται η γραμμή φτώχειας. Το [Παράρτημα](#) του παρόντος κεφαλαίου παρουσιάζει και σχολιάζει τα ευρήματα της τεχνικής **stochastic dominance** σχετικά με τη σύγκριση της κατανομής του εισοδήματος μοναχικών ηλικιωμένων ανά φύλο ([Διαγράμματα 9.A.1 έως και 9.A.3](#)).

Διάγραμμα 9.1: Ποσοστό φτώχειας ατόμων 50+ ετών σε μονομελή νοικοκυριά ανά φύλο

Πόσο διαφέρει το χάσμα φύλου στον κίνδυνο φτώχειας των ατόμων 65+ ετών που ζουν σε μονομελή νοικοκυριά, σε σχέση με τον αντίστοιχο χάσμα φύλου όσων ζουν ως ζευγάρι; Τα δεδομένα του [Πίνακα 9.1](#) παρουσιάζουν τις εκτιμήσεις για το χάσμα φύλου στον κίνδυνο φτώχειας των μονομελών νοικοκυριών σε σύγκριση με το αντίστοιχο χάσμα φύλου για τους ηλικιωμένους που ζουν ως ζευγάρι. Τα ευρήματα δείχνουν ότι στην περίπτωση των μονομελών νοικοκυριών (εκεί δηλαδή που το ισοδύναμο εισόδημα ταυτίζεται με το προσωπικό εισόδημα) ο παράγοντας φύλο καταγράφει ισχυρή σύνδεση με τον κίνδυνο φτώχειας: σε όλες τις χώρες οι γυναίκες αντιμετωπίζουν σημαντικά υψηλότερο ποσοστό φτώχειας σε σχέση με τους άνδρες, με τις εν λόγω διαφορές να προσεγγίζουν ή να ξεπερνούν τις δέκα ποσοστιαίες μονάδες σε πέντε χώρες, ενώ σε δύο επιπλέον χώρες (Αυστρία και Γερμανία) το χάσμα φύλου φτάνει τις είκοσι ποσοστιαίες μονάδες. Η παραπάνω εικόνα διαφέρει σημαντικά στην περίπτωση των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι. Στην προκειμένη περίπτωση, οι τιμές του εκτιμημένου χάσματος φύλου στο εισόδημα εμφανίζονται ιδιαίτερα μικρές στις περισσότερες χώρες –ως αποτέλεσμα κυρίως της επίδρασης του ισοδύναμου εισοδήματος στο οποίο βασίζονται οι εκτιμήσεις του δείκτη χάσματος φύλου.

Πίνακας 9.1: Ποσοστό φτώχειας ανά φύλο και τύπο νοικοκυριού, άτομα 65+ ετών

Χώρα	(%) φτώχειας άτομα 65+ ετών σε μονομελή νοικοκυριά			(%) φτώχειας άτομα 65+ ετών που ζουν ως ζευγάρι		
	Άνδρες	Γυναίκες	Διαφ. (Γ-Α)	Άνδρες	Γυναίκες	Διαφ. (Γ-Α)
SE	20.2	36.1	16.0	8.9	10.7	1.8
DK	40.8	50.3	9.5	26.5	31.7	5.1
NL	10.8	22.0	11.2	16.7	16.0	-0.7
DE	14.1	35.5	21.4	12.1	10.4	-1.7
BE	12.0	20.4	8.4	19.1	20.0	0.9
FR	22.9	19.1	-3.9	12.2	13.4	1.1
AT	28.9	48.6	19.7	24.7	23.9	-0.7
CH	8.0	24.0	16.0	6.1	5.0	-1.1
IT	11.0	18.0	7.0	12.9	12.3	-0.6
ES	10.9	15.8	4.8	26.5	27.5	1.0
GR	14.9	27.7	12.9	22.9	25.4	2.5

Σημείωση: Οι εκτιμήσεις βασίζονται στην μέση τιμή του ισοδύναμου εισοδήματος.

9.2 Οικονομετρική διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων της εισοδηματικής κατάστασης των ηλικιωμένων που ζουν σε μονομελή νοικοκυριά.

Η παρούσα ενότητα αποσκοπεί να εξετάσει εάν σε ποιον βαθμό οι παρατηρούμενες διαφορές στην οικονομική κατάσταση των ανδρών και των γυναικών σε μονομελή νοικοκυριά μπορούν να αποδοθούν στην επίδραση του παράγοντα φύλου ή συνιστούν αλληλεπίδραση με άλλες παραμέτρους (π.χ. ηλικία, κατάσταση χηρείας κ.ά.) που διαφέρουν μεταξύ των φύλων. Με διαφορετικά λόγια, το ενδιαφέρον στρέφεται στην εξέταση του εάν το φύλο εμφανίζει *ανεξάρτητη* επίδραση στην οικονομική κατάσταση των ηλικιωμένων σε μονομελή νοικοκυριά ή εάν το παρατηρούμενο χάσμα φύλου αντανακλά την επίδραση άλλων (διαφορετικών μεταξύ των φύλων) χαρακτηριστικών στην κατάσταση φτώχειας.

Η διερεύνηση της επίδρασης του φύλου στην οικονομική κατάσταση των ηλικιωμένων σε μονομελές νοικοκυριό βασίζεται στην εκτίμηση ενός υποδείγματος **probit** (βλέπε περιγραφή του υποδείγματος [στο κεφάλαιο 5](#)), στο οποίο η εξαρτημένη μεταβλητή θα παίρνει την τιμή ένα εάν το άτομο που διαμένει σε μονομελές νοικοκυριό βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας, ή την τιμή μηδέν εάν δεν είναι κάτω από το όριο φτώχειας.

Για την ανάλυση της πιθανότητας να είναι ένα άτομο ηλικίας 50+ που ζει σε μονομελές νοικοκυριό σε κατάσταση φτώχειας χρησιμοποιείται ένα ευρύ φάσμα ερμηνευτικών μεταβλητών περιλαμβάνοντας πληροφορίες όπως: δημογραφικά

χαρακτηριστικά, αριθμός παιδιών, οικογενειακή κατάσταση, εκπαιδευτικό επίπεδο, κατάσταση απασχόλησης, λήψη άτυπης χρηματικής βοήθειας, ιδιοκτησία κατοικίας καθώς και τύπος διαμονής του νοικοκυριού. Χρησιμοποιώντας τη συγκεκριμένη οικονομετρική προσέγγιση, ο εκτιμημένος συντελεστής της μεταβλητής του φύλου δηλώνει την ανεξάρτητη επίδραση του φύλου στην κατάσταση φτώχειας των ηλικιωμένων σε μονομελή νοικοκυριά, δεδομένων των λοιπών χαρακτηριστικών τους. Η ειδίκευση του υποδείγματος περιγράφεται ως ακολούθως:

***Κατάσταση φτώχειας** = f(Ηλικία; Φύλο; Εκπαιδευτικό επίπεδο; Κατάσταση απασχόλησης;; Οικογενειακή κατάσταση; Κατάσταση υγείας; Αριθμός παιδιών; Τύπος νοικοκυριού; Ιδιοκτησία κατοικίας; Λήψη άτυπης χρηματικής βοήθειας; Μεταβλητές χωρών)*

Οι εκτιμήσεις της οριακής επίδρασης (**marginal / impact effects**) των ερμηνευτικών μεταβλητών του υποδείγματος **probit** για την πιθανότητα να είναι ένα άτομο που ζει σε μονομελές νοικοκυριό σε κατάσταση φτώχειας παρουσιάζονται στον [Πίνακα 9.2](#) τόσο για το σύνολο των ατόμων 50+, όσο και ως προς το φύλο χωριστά.

Ξεκινώντας από την επίδραση των κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών, οι εκτιμημένοι συντελεστές του υποδείγματος υποδεικνύουν ότι το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης ασκεί σημαντική επίδραση στην μείωση της πιθανότητας φτώχειας, όπως επίσης και η συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Το εκπαιδευτικό επίπεδο και η κατάσταση απασχόλησης επιδρούν ανεξάρτητα στην πιθανότητα φτώχειας των ηλικιωμένων που ζουν μόνοι με τρόπο ανάλογο με αυτόν που προέκυψε και στην περίπτωση του κινδύνου φτώχειας σε ένα κύμα του συνόλου των ατόμων 50+ ([κεφάλαιο 5](#)), καθώς και του κινδύνου επίμονης φτώχειας ([κεφάλαιο 7](#)). Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει και με την επίδραση της κακής υγείας (αυξάνει τον κίνδυνο φτώχειας), του τύπου διαμονής (τα μονομελή αγροτικά νοικοκυριά έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα φτώχειας σε σχέση με τα μονομελή νοικοκυριά στις πόλεις), καθώς και της ιδιοκτησίας της κατοικίας που διαμένει το νοικοκυριό (η ιδιοκατοίκηση μειώνει τον κίνδυνο φτώχειας): και πάλι, η επίδραση των παραπάνω μεταβλητών στον κίνδυνο φτώχειας των μονομελών νοικοκυριών εμφανίζεται να είναι σύμφωνη με αυτήν του κινδύνου φτώχειας σε ένα κύμα καθώς και της επίμονης φτώχειας του συνόλου των ατόμων.

Όσον αφορά την επίδραση του φύλου, από τις εκτιμήσεις του υποδείγματος προκύπτει ότι οι γυναίκες σε μονομελές νοικοκυριό έχουν, κατά μέσο όρο και δεδομένων των λοιπών χαρακτηριστικών τους, πάνω από πέντε ποσοστιαίες μονάδες

υψηλότερη πιθανότητα να είναι σε κατάσταση φτώχειας σε σχέση με τους άνδρες με τα ίδια χαρακτηριστικά. Το συγκεκριμένο εύρημα θεωρείται ιδιαίτερα ενδιαφέρον και για έναν επιπλέον λόγο: υποδεικνύει ότι το φύλο στην περίπτωση των μονομελών νοικοκυριών εμφανίζει διαφορετική επίδραση στον κίνδυνο φτώχειας (στατιστικά σημαντική και ισχυρή διασύνδεση φύλου και κατάστασης φτώχειας) σε σχέση με αυτή που προκύπτει στην περίπτωση της κατάστασης φτώχειας του συνόλου των ατόμων σε ένα κύμα, καθώς και της επίμονης φτώχειας (μη στατιστικά σημαντική επίδραση του φύλου στην πιθανότητα φτώχειας).

Πίνακας 9.2: Εκτιμήσεις υποδείγματος Probit για την πιθανότητα να είναι ένα άτομο 50+ που ζει σε μονομελές νοικοκυριό σε κατάσταση φτώχειας

Άτομα 50+ σε μονομελή νοικ/ριά			Ανδρες		Γυναίκες	
Μεταβλητές	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.
Ηλικία (σε έτη)	0.0007	0.0007	0.0024	0.0013	0.0005	0.0008
Φύλο: Γυναίκα	0.0571**	0.0126	§		§	
Εκπαίδευση: Έως πρωτοβάθμια	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Εκπαίδευση: Δευτεροβάθμια	-0.1092**	0.0137	-0.0828**	0.0229	-0.1225**	0.0170
Εκπαίδευση: Τριτ/θμια	-0.1606**	0.0136	-0.1220**	0.0215	-0.1779**	0.0172
Κατάσταση απ/σης: σε απασχόληση	0.0406*	0.0205	0.1397**	0.0345	-0.0147	0.0258
Μη ενεργή (εκτός συνταξιοδότησης)	0.0757**	0.0178	0.2384**	0.0639	0.0643**	0.0197
Σε σύνταξη	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Διαζευγμένος/η	0.0394**	0.0164	-0.0176	0.0231	0.0793**	0.0220
Κατάσταση υγείας:						
Μέτρια ή κακή	0.0327**	0.0122	0.0316	0.0211	0.0309*	0.0150
Αριθμός παιδιών	0.0017	0.0038	0.0014	0.0065	0.0038	0.0047
Τόπος διαμονής:						
αγροτικό νοικοκυριό	0.0914**	0.0169	0.1080**	0.0282	0.0829**	0.0212
Ιδιοκτησία της κατοικίας που διαμένει	-0.0394**	0.0132	-0.0682**	0.0221	-0.0247	0.0163
Λήψη άτυπης χρηματικής βοήθειας	0.0401	0.0252	0.0638	0.0522	0.0349	0.0293
Μεταβλητές χωρών						
Σουηδία	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Δανία	0.1686**	0.0300	0.2060**	0.0539	0.1450**	0.0363
Ολλανδία	-0.0604**	0.0243	-0.0378	0.0422	-0.0771**	0.0299
Γερμανία	0.0988**	0.0296	0.0571	0.0477	0.1127**	0.0371
Βέλγιο	-0.0253	0.0232	-0.0133	0.0384	-0.0356	0.0288
Γαλλία	-0.0417	0.0220	0.0419	0.0427	-0.0768	0.0259
Ελβετία	0.1071**	0.0367	0.0819	0.0569	0.1108**	0.0458
Αυστρία	0.0240	0.0262	0.0657	0.0512	0.0028	0.0309
Ιταλία	-0.0887**	0.0253	0.0010	0.0497	-0.1277**	0.0291
Ισπανία	-0.1076**	0.0250	0.0192	0.0570	-0.1491**	0.0276
Ελλάδα	-0.0376**	0.0237	0.0039	0.0409	-0.0602*	0.0291
# Παρατηρήσεων	5,739		1,722		4,017	
Pseudo-R ²	0.058		0.070		0.056	

Σημειώσεις: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 & 0.05 επίπεδο αντιστοίχως. § δηλώνει μη εφικτό υπολογισμό και *f* δηλώνει ομάδα αναφοράς (**reference category**). Οι εκτιμημένοι συντελεστές (**marginal & impact effects**) έχουν ως μονάδα αναφοράς την ποσοστιαία μονάδα.

Τα ευρήματα του υποδείγματος **probit** παρείχαν πληροφορίες για την ερμηνεία της κατάστασης φτώχειας. Στη συνέχεια της ανάλυσης το ενδιαφέρον στρέφεται στην εξέταση της επίδρασης του φύλου, όχι στην κατάσταση φτώχειας, αλλά στο *ύψος του εισοδήματος* των ατόμων που διαμένουν σε μονομελές νοικοκυριό.

Η διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων του ύψους του εισοδήματος των ηλικιωμένων που ζουν μόνοι βασίζεται, αρχικά στην εκτίμηση ενός υποδείγματος **OLS** με εξαρτημένη μεταβλητή τον λογάριθμο του εισοδήματος, και έπειτα στην τεχνική εκτίμησης της ποσοστημοριακής παλινδρόμησης (**quantile regression analysis**). Στο υπόδειγμα **OLS**, οι εκτιμημένοι συντελεστές δηλώνουν την επίδραση των ερμηνευτικών μεταβλητών στο ύψος του εισοδήματος, όπως εκτιμάται στον μέσο όρο της κατανομής. Αντιθέτως, στα υποδείγματα ποσοστημοριακής παλινδρόμησης (**quantile regression**) οι εκτιμημένοι συντελεστές δηλώνουν την εκτίμηση της επίδρασης των ανεξάρτητων μεταβλητών στην εξαρτημένη μεταβλητή σε διάφορα σημεία (π.χ. διάμεσος, 25% ή 75%) της κατανομής της ανεξάρτητης μεταβλητής (Despa, 2007; Koenker and Bassett, 1978; Koenker & Hallock, 2001).

Ο Πίνακας 9.3 παρουσιάζει τις εκτιμήσεις για τους προσδιοριστικούς παράγοντες του ύψους του εισοδήματος των ατόμων που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό, στο μέσο όρο (**OLS** υπόδειγμα), καθώς και στο 25% και το 75% της κατανομής του εισοδήματος (υποδείγματα παλινδρόμησης κατά δεκατημόρια). Με βάση τον εκτιμημένο συντελεστή της μεταβλητής για το φύλο στα παραπάνω υποδείγματα προκύπτουν οι εξής διαπιστώσεις:

- *Πρώτον*, η επίδραση του παράγοντα φύλου στην οικονομική κατάσταση των ηλικιωμένων ατόμων που ζουν μόνοι εκτιμάται στατιστικά σημαντική τόσο στο μέσο όρο της κατανομής (**OLS** υπόδειγμα), όσο και στα επιμέρους τμήματα της κατανομής του εισοδήματος, δηλαδή στο πρώτο (25%) και το τρίτο (75%) τεταρτημόριο του εισοδήματος.
- *Δεύτερον*, το φύλο φαίνεται να επιδρά ως προσδιοριστικός παράγοντας του εισοδήματος περισσότερο στα υψηλότερα τμήματα της κατανομής του εισοδήματος των ηλικιωμένων που ζουν μόνοι (εκτίμηση στο 75% της κατανομής) σε σχέση με το μέσο όρο, καθώς και με τα χαμηλότερα τμήματα της κατανομής (στο 25% της κατανομής). Επομένως, το φύλο εκτιμάται ότι έχει περισσότερη σημασία στην ερμηνεία του ύψους του εισοδήματος που αφορά τα υψηλότερα τμήματα της κατανομής, σε σχέση με τα χαμηλότερα τμήματα.

Πίνακας 9.3: Εκτιμήσεις υποδείγματος OLS και ποσοστημοριακής παλινδρόμησης (quantile regression) για τους προσδιοριστικούς παράγοντες του εισοδήματος των ατόμων 50+ σε μονομελή νοικοκυριά

Εξαρτημένη μεταβλητή log(εισόδημα)	Υπόδειγμα OLS (μέσος όρος)		Εκτίμηση στο 25% της κατανομής		Εκτίμηση στο 75% της κατανομής	
Variables	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.	Εκτίμηση	Τυπ. Σφαλ.
Ηλικία (σε έτη)	0.0022	0.0014	-0.0010	0.0009	-0.0001	0.0009
Φύλο: Γυναίκα	-0.0764**	0.0261	-0.0651**	0.0161	-0.1315**	0.0181
Εκπαίδευση: Έως πρωτοβάθμια	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Εκπαίδευση: Δευτ/θμια	0.1800**	0.0273	0.1603**	0.0179	0.2543**	0.0203
Εκπαίδευση: Τριτ/θμια	0.4375**	0.0365	0.3562**	0.0234	0.4972**	0.0262
Κατάσταση απ/σης: σε απασχόληση	0.0032	0.0412	-0.0070	0.0239	0.1431**	0.0269
Μη ενεργή (εκτός συνταξιοδότησης)	-0.1681**	0.0340	-0.0995**	0.0209	-0.1001**	0.0233
Σε σύνταξη	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Διαζευγμένος/η	-0.0408	0.0316	-0.0341	0.0194	-0.0110	0.0216
Κατάσταση υγείας: Μέτρια ή κακή	-0.0481*	0.0234	-0.0577**	0.0154	-0.0591**	0.0169
Αριθμός παιδιών	0.0028	0.0070	-0.0047	0.0048	0.0003	0.0052
Τόπος διαμονής: αγροτικό νοικοκυριό	-0.1105**	0.0296	-0.1399**	0.0198	-0.1195**	0.0221
Ιδιοκτησία της κατοικίας που διαμένει	0.0782**	0.0260	0.0680**	0.0162	0.1186**	0.0186
Λήψη άτυπης χρηματικής βοήθειας	-0.0615	0.0447	-0.1280**	0.0293	-0.0573	0.0333
Σταθερός όρος	9.3836**	0.1177	9.4585**	0.0740	9.7467**	0.0813
Μεταβλητές χωρών						
Σουηδία	<i>f</i>		<i>f</i>		<i>f</i>	
Δανία	-0.0259	0.0356	-0.0813**	0.0323	-0.0299	0.0365
Ολλανδία	0.2579**	0.0395	0.1088**	0.0336	0.3099**	0.0376
Γερμανία	-0.0882	0.0494	-0.2421**	0.0330	-0.0747**	0.0373
Βέλγιο	-0.2762	0.0412	-0.2736**	0.0300	-0.2201**	0.0338
Γαλλία	-0.0178	0.0433	-0.0354	0.0300	0.0715*	0.0339
Ελβετία	0.4432**	0.0695	0.2499**	0.0405	0.7604**	0.0456
Αυστρία	-0.0691	0.0506	-0.1541**	0.0318	0.0287	0.0355
Ιταλία	-0.3592**	0.0553	-0.4796**	0.0395	-0.2069**	0.0449
Ισπανία	-0.5278**	0.0589	-0.6684**	0.0408	-0.5069**	0.0464
Ελλάδα	-0.6369**	0.0471	-0.6964**	0.0310	-0.5199**	0.0365
# Παρατηρήσεων	5,684		5,684		5,684	
Pseudo-R ²	0.156		0.148		0.148	

Σημειώσεις: ** και * δηλώνουν στατιστική σημαντικότητα σε 0.01 & 0.05 επίπεδο αντιστοίχως. *f* δηλώνει ομάδα αναφοράς (*reference category*).

Σύνοψη

Η προστιθέμενη αξία του παρόντος κεφαλαίου όσο αφορά την εξέταση του κινδύνου φτώχειας των ηλικιωμένων που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό, συνδέεται με δύο βασικές διαστάσεις: *πρώτον, την αποτύπωση έκτασης της φτώχειας καθαυτής* μίας πληθυσμιακής ομάδας, η οποία συνήθως διαφεύγει της προσοχής στις δημόσιες συζητήσεις για τις προτάσεις πολιτικής. *Δεύτερον, από μεθοδολογικής σκοπιάς η προστιθέμενη αξία της ανάλυσης που προηγήθηκε* συνδέεται με την ανάδειξη διαφορών στην εισοδηματική κατάσταση των φύλων, για μια πληθυσμιακή ομάδα για την οποία δεν απαιτείται η χρησιμοποίηση υποθέσεων εργασίας για τον επιμερισμό του οικογενειακού εισοδήματος.

Ως προς την πρώτη κατεύθυνση, τα ευρήματα του παρόντος κεφαλαίου δείχνουν ότι ο κίνδυνος φτώχειας αφορά ένα σημαντικό τμήμα του ηλικιωμένου πληθυσμού (κυρίως γυναικών) που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό. Ως προς την ανάδειξη των διαφορών στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των φύλων, τα ευρήματα της ανάλυσης υποδεικνύουν ότι στην περίπτωση των μονομελών νοικοκυριών (στα οποία το ισοδύναμο εισόδημα ταυτίζεται με το προσωπικό) το φύλο αλληλεπιδρά εντονότερα με την κατάσταση φτώχειας από ότι στην περίπτωση των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι.

Τα παραπάνω ευρήματα συντείνουν στις βασικές διαπιστώσεις του προηγούμενου κεφαλαίου: ότι οι υποθέσεις εργασίας που υιοθετούνται για τον ενδο-οικογενειακό επιμερισμό του οικογενειακού εισοδήματος, συνιστούν ένα περιοριστικό πλαίσιο για την ανάδειξη των διαφορών στα εισοδήματα των ανδρών και γυναικών. Ως προς το τελευταίο αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση των μονομελών νοικοκυριών το φύλο εκτιμάται ότι ασκεί στατιστικά σημαντική και ισχυρή επίδραση στον κίνδυνο φτώχειας, σε αντίθεση με την αντίστοιχη μη στατιστικά σημαντική επίδραση που εκτιμάται ότι έχει στην περίπτωση του προσδιορισμού της κατάστασης φτώχειας σε ένα κύμα, καθώς και της επίμονης φτώχειας για το σύνολο των ατόμων.

Κεφάλαιο 10. Εισόδημα, Κατανάλωση ή Περιουσιακά στοιχεία; Εναλλακτικές Κατανομές Ευημερίας και Φτώχεια των Ηλικιωμένων

*«Το ζήτημα είναι
από πού βλέπει κανείς τον ουρανό»
Οδυσσέας Ελύτης, 1985*

Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο ολοκληρώνει την εμπειρική ανάλυση της διατριβής ανοίγοντας μια συζήτηση για μία εκ των βασικών παραδοχών της μέτρησης της φτώχειας –την επιλογή του εισοδήματος ως κριτήριο προσδιορισμού της ευημερίας των ατόμων. Συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον του παρόντος κεφαλαίου επικεντρώνεται στη διερεύνηση του εξής ερωτήματος: *υπάρχουν διαφορές στη σύνθεση των ατόμων που βρίσκονται στο χαμηλότερο τμήμα των εναλλακτικών κατανομών του επιπέδου ευημερίας, ή είναι οι φτωχοί πάντα οι ίδιοι, ανεξάρτητα από το εάν οι κατανομές έχουν ως βασικό κριτήριο το εισόδημα, την καταναλωτική δαπάνη ή την αξία των περιουσιακών στοιχείων;*

Επιπλέον, διαφορετική συσχέτιση του εισοδήματος με την καταναλωτική δαπάνη και την αξία της περιουσίας στις επιμέρους ομάδες καταδεικνύει, σε κάποιον βαθμό, διαφορετική σημασία του περιεχομένου της κατάστασης εισοδηματικής φτώχειας σε όρους γενικότερης ευημερίας. Με βάση τα παραπάνω, η προστιθέμενη αξία της παρούσας εισήγησης αφορά τόσο μεθοδολογικά θέματα ανάλυσης της φτώχειας (ευαισθησία της ανάλυσης της φτώχειας στις αρχικές παραδοχές αναφορικά με τα κριτήρια ευημερίας), όσο και για ζητήματα που σχετίζονται με τα κριτήρια εντοπισμού των οικονομικά επισφαλών πληθυσμιακών ομάδων.

Η δομή του κεφαλαίου έχει ως ακολούθως: Η πρώτη ενότητα του κεφαλαίου ([ενότητα 10.1](#)) εστιάζεται στην εξέταση του ποσοστού συμφωνίας των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών, καθώς και των δύο ηλικιακών ομάδων χωριστά (άτομα 50-64 ετών και άτομα 65+ ετών). Στη συνέχεια, η [ενότητα 10.2](#) εξετάζει το πόσο διαφοροποιείται το ηλικιακό προφίλ της εισοδηματικής φτώχειας, στην περίπτωση που ο προσδιορισμός της κατάστασης φτώχειας γίνεται με βάση την κατανομή της καταναλωτικής δαπάνης και της αξίας των περιουσιακών στοιχείων. Η τελευταία ενότητα του κεφαλαίου συνοψίζει τις διαπιστώσεις της εμπειρικής ανάλυσης.

10. 1. Συμφωνία των εναλλακτικών κατανομών στον προσδιορισμό των φτωχών

Η παρούσα ενότητα επιχειρεί να διερευνήσει εάν και σε ποιον βαθμό υπάρχουν διαφορές στη σύνθεση των ατόμων που βρίσκονται στο χαμηλότερο τμήμα της κατανομής μεταξύ των εναλλακτικών προσεγγίσεων του επιπέδου ευημερίας. Η ανάλυση εκκινεί από την υιοθέτηση της κατανομής του *ισοδύναμου κατά κεφαλή διαθέσιμου εισοδήματος* του νοικοκυριού ως βασικό κριτήριο για τον προσδιορισμό των φτωχών ατόμων του δείγματος. Έπειτα, εκτιμάται ο βαθμός συσχέτισης της κατανομής του *ισοδύναμου εισοδήματος*, όσον αφορά την ταξινόμηση του δείγματος σε φτωχούς και μη-φτωχούς, με την *ισοδύναμη κατά κεφαλή μηνιαία δαπάνη κατανάλωσης* του νοικοκυριού για αγαθά και υπηρεσίες, καθώς και την κατανομή της *κατά κεφαλή χρηματικής αξίας του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων* του νοικοκυριού.⁷⁷ Ακολουθώντας τη μεθοδολογία των (Glewwe & Van der Gaag, 1990) το συγκεκριμένο εγχείρημα αποσκοπεί να αποτυπώσει εάν είναι οι φτωχοί πάντα οι ίδιοι, ανεξάρτητα από το εάν οι κατανομές έχουν ως βασικό κριτήριο το εισόδημα, την καταναλωτική δαπάνη ή την αξία των περιουσιακών στοιχείων.

Η γραμμή φτώχειας ορίζεται σε κάθε κατανομή στο σημείο εκείνο ώστε να προσδιορίζει ως φτωχούς τα άτομα που κατατάσσονται στο χαμηλότερο 20% της κάθε κατανομής.⁷⁸ Συνεπώς, η *πλήρης συμφωνία* δύο κατανομών όσον αφορά τον προσδιορισμό των φτωχών προϋποθέτει ότι το ποσοστό συμφωνίας τους θα πρέπει να είναι ίσο με 20% (π.χ. τα άτομα που συνθέτουν το χαμηλότερο 20% της κατανομής τους εισοδήματος, συνθέτουν επίσης και το χαμηλότερο 20% της κατανομής της κατανάλωσης). Αντιστοίχως, η *πλήρης συμφωνία* όσον αφορά τον προσδιορισμό των μη-φτωχών απαιτεί αντίστοιχο ποσοστό συμφωνίας ίσο με 80%.

⁷⁷ Ο ορισμός του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων, πέραν της αξίας της ακίνητης περιουσίας, περιλαμβάνει ακόμα την αξία των χρηματικών καταθέσεων σε λογαριασμούς τραπεζών, καθώς επίσης και την αξία μετοχών, ομολόγων και γενικότερα του χαρτοφυλακίου που κατέχει κάθε μέλος του νοικοκυριού. Επίσης, από τη συνολική αξία των περιουσιακών στοιχείων αφαιρούνται οι χρηματικές οφειλές του νοικοκυριού (δάνεια κλπ). Η συνολική αξία του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων διαιρείται με τον αριθμό των μελών του νοικοκυριού και έτσι προκύπτει η κατανομή της κατά κεφαλή αξίας του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων.

⁷⁸ Επισημαίνεται ότι η επιλογή του ορίου φτώχειας δε συνιστά κρίσιμη επιλογή, καθώς οι εναλλακτικές κατανομές δεν αποσκοπούν στην μέτρηση της φτώχειας *καθαρτή*, αλλά στο να προσφέρουν μία συγκριτική εικόνα της σύνθεσης των χαμηλότερων τμημάτων τους. Ωστόσο, διαφορετικά όρια φτώχειας, ενδέχεται να συνεπάγονται διαφορετικά ποσοστά συμφωνίας μεταξύ των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας.

Στον [Πίνακα 10.1](#) παρουσιάζεται ο βαθμός συμφωνίας της κατανομής του ισοδύναμου κατά κεφαλή εισοδήματος με την κατανομή της καταναλωτικής δαπάνης (αριστερό τμήμα του [Πίνακα 10.1](#)) και της αξίας της περιουσίας του νοικοκυριού (δεξιό τμήμα του [Πίνακα 10.1](#)) για τα άτομα ηλικίας 50+ ετών στις χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE. Οι βασικές διαπιστώσεις που προκύπτουν από τα ευρήματα που παρουσιάζονται στον [Πίνακα 10.1](#) συνοψίζονται ως ακολούθως:

- *Πρωτίστως, διαφαίνεται μια ελαφρώς υψηλότερη συμφωνία εισοδήματος-κατανάλωσης, σε σχέση με την αντίστοιχη εισοδήματος-περιουσίας. Η συγκεκριμένη διαπίστωση επιβεβαιώνεται σε όλες τις χώρες εκτός της Δανίας και της Ελβετίας.*
- *Παρά ταύτα, ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού των ηλικιωμένων κατατάσσεται διαφορετικά ως προς την κατάσταση φτώχειας μεταξύ των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας. Πιο συγκεκριμένα, η κατανομή της καταναλωτικής δαπάνης προσδιορίζει διαφορετικά ως φτωχό ή μη-φτωχό σχεδόν ένα στα τέσσερα ($\approx 25\%$) άτομα ηλικίας 50+, σε σχέση με την αντίστοιχη κατάταξη βάσει της κατανομής του εισοδήματος.*
- *Ομοίως, στις περισσότερες χώρες, ο προσδιορισμός των ατόμων σε φτωχούς και μη φτωχούς διαφέρει στην περίπτωση της κατανομής της αξίας των περιουσιακών στοιχείων κατά περίπου 30% σε σχέση με την κατάταξη των ατόμων ως προς την κατάσταση φτώχειας βάσει της κατανομής του εισοδήματος.*

Συμπληρωματικά αξίζει να σημειωθεί ότι πάνω από ένα στα δύο άτομα (σε ορισμένες χώρες ακόμη και ένα στα τρία) που βρίσκεται στο χαμηλότερο 20% της κατανομής του εισοδήματος, δεν κατατάσσεται στο ίδιο τμήμα της κατανομής της καταναλωτικής δαπάνης. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση της σύγκρισης του χαμηλότερου τμήματος της κατανομής του εισοδήματος και της κατανομής των περιουσιακών στοιχείων. Συνολικά, οι παραπάνω παρατηρήσεις συντείνουν στο ότι το ποσοστό συμφωνίας μεταξύ των εναλλακτικών κατανομών εμφανίζεται ιδιαίτερα χαμηλό υποδεικνύοντας ότι *διαφορετικές κατανομές ευημερίας κατατάσσουν διαφορετικά τα άτομα ηλικίας 50+ ετών ως προς την κατάσταση φτώχειας* -διαπίστωση που εμφανίζεται σε συμφωνία με τα ευρήματα άλλων μελετών της βιβλιογραφίας ([Hagenaars et al., 1994](#); [McGregor & Borooah, 1992](#); [Mercader & Prats, 1998](#); [Meyer & Sullivan, 2003](#); [Krueger & Perri, 2006](#); [Mitrakos & Tsakloglou, 1998, 2010](#)).

Πίνακας 10.1: Συσχέτιση εναλλακτικών δεικτών ευημερίας στον προσδιορισμό των φτωχών

	Εισόδημα - Κατανάλωση: (%) συμφωνίας των δύο κατατομών στην κατάταξη των ατόμων ως:				Εισόδημα - Περιουσία: (%) συμφωνίας των δύο κατατομών στην κατάταξη των ατόμων ως:			
50+	<i>Μη- Φτωχοί</i>	<i>Φτωχοί</i>	<i>Σύνολο</i>	<i>χ^2 statistic</i>	<i>Μη- Φτωχοί</i>	<i>Φτωχοί</i>	<i>Σύνολο</i>	<i>χ^2 statistic</i>
SE	8.9	63.6	72.5	110.3	9.6	61.0	70.6	108.2
DK	8.1	65.7	73.8	121.9	9.8	65.5	75.3	213.1
NL	8.0	65.1	73.1	85.2	8.3	64.3	72.7	83.4
DE	9.1	64.6	73.6	146.4	8.4	63.8	72.2	86.3
BE	6.7	66.5	73.2	88.8	5.6	66.1	71.8	44.9
FR	8.4	69.0	77.4	200.6	8.2	67.4	75.7	176.5
CH	5.6	63.5	69.1	9.3	6.0	65.5	71.5	23.9
AT	9.2	68.5	77.8	128.7	6.3	66.0	72.2	23.5
IT	7.5	67.1	74.6	116.6	7.6	64.9	72.5	102.5
ES	6.3	66.5	72.8	45.4	4.8	65.8	70.6	11.3
GR	7.4	65.7	73.0	106.5	6.0	64.6	70.6	28.2
CZ	6.3	67.0	73.3	74.1	5.7	64.0	69.7	8.9
PL	8.6	67.5	76.1	233.4	6.3	63.6	69.9	23.5

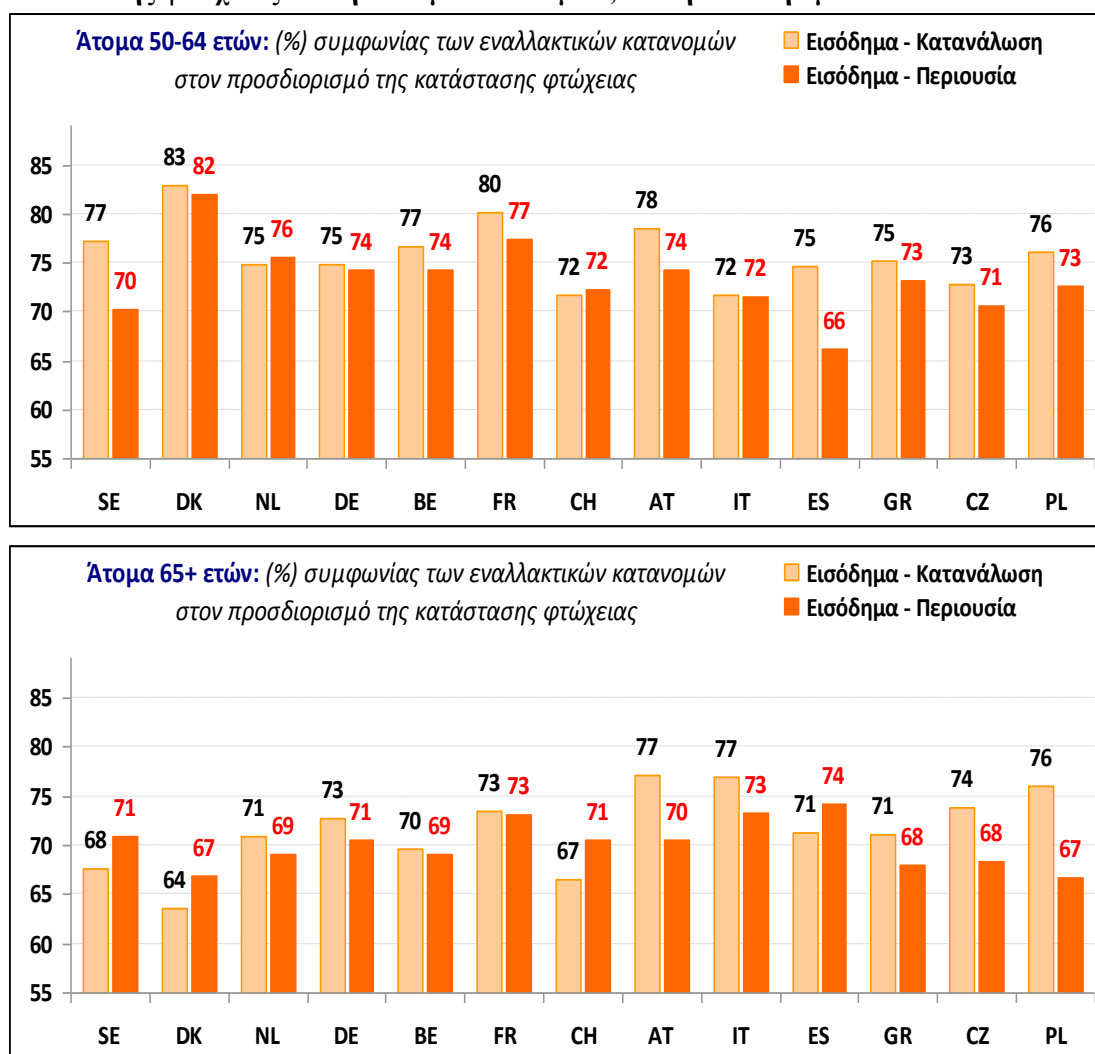
Σημείωση: Οι τιμές του ελέγχου χ^2 δείχνουν ότι η μηδενική υπόθεση (H_0 : καθόλου συσχέτιση ανάμεσα στις δύο κατανομές) απορρίπτεται σε όλες τις χώρες.

Στη συνέχεια η ανάλυση επικεντρώνεται στις δύο ηλικιακές ομάδες χωριστά (άτομα 50-64 και άτομα 65+ ετών). Θεωρητικά, το ποσοστό συμφωνίας του εισοδήματος με την κατανάλωση και την περιουσία, όσον αφορά τον προσδιορισμό των φτωχών, ενδέχεται να διαφέρει μεταξύ των ατόμων εργάσιμης ηλικίας και των ατόμων σε συνταξιοδότηση (65+ ετών). Η εν λόγω διαφοροποίηση μπορεί να οφείλεται στη διαφορετική σχέση εισοδήματος-κατανάλωσης στις επιμέρους ηλικιακές ομάδες (στη βάση της υπόθεσης της θεωρίας του κύκλου ζωής), καθώς και στη διαφορετική σχέση εισοδήματος-περιουσιακών στοιχείων στα διάφορα στάδια της ζωής των ατόμων (λόγω διαφορών στο ρυθμό συσσώρευσης περιουσιακών στοιχείων κατά τη διάρκεια της ζωής των ατόμων, αλλά και λόγω άλλων παραγόντων, όπως οι διαγενεακές μεταβιβάσεις περιουσιακών στοιχείων στα επιμέρους στάδια της ζωής).

Με βάση την εικόνα που προκύπτει από τα ευρήματα της ανάλυσης για τις δύο ηλικιακές ομάδες ([Διάγραμμα 10.1](#)) διαπιστώνεται ότι στις περισσότερες χώρες, το ποσοστό συμφωνίας στον προσδιορισμό των φτωχών μεταξύ των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας εμφανίζεται υψηλότερο στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών σε σχέση με τα άτομα 65+ ετών. Όμως, και πάλι το ποσοστό των ατόμων που κατατάσσονται ως φτωχοί ή μη φτωχοί μεταξύ των διαφορετικών κατανομών

ευημερίας εμφανίζεται σε τέτοια επίπεδα που υποδεικνύει περισσότερο διαφοροποίηση παρά συμφωνία μεταξύ των διαφορετικών κατανομών στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων. Ακόμη και στην περίπτωση των ατόμων 50-64 ετών (στους οποίους υπάρχει υψηλότερη συμφωνία μεταξύ των εναλλακτικών κατανομών) πάνω από ένα στα πέντε άτομα κατατάσσονται σε διαφορετική κατάσταση φτώχειας μεταξύ των διαφορετικών κατανομών ευημερίας.⁷⁹

Διάγραμμα 10.1: (%) συμφωνίας των εναλλακτικών κατανομών στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων, ανά ηλικιακή ομάδα

Στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών, το ποσοστό συμφωνίας μεταξύ εισοδήματος και κατανάλωσης, όσον αφορά τον προσδιορισμό της κατάστασης

⁷⁹ Στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 65+ ετών, η διαφωνία των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας φαίνεται να αφορά πάνω από ένα στα τέσσερα άτομα.

φτώχειας, εμφανίζεται να είναι υψηλότερο στις περισσότερες χώρες σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό συμφωνίας εισοδήματος-περιουσιακών στοιχείων. Αντιθέτως, στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 65+ η αντίστοιχη εικόνα φαίνεται να είναι περισσότερο ανάμεικτη: στη Σουηδία, τη Δανία και την Ελβετία, το ποσοστό συμφωνίας εισοδήματος-περιουσίας στον προσδιορισμό της κατάστασης των ατόμων 65+ ετών εμφανίζεται να είναι υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό εισοδήματος-κατανάλωσης, ενώ σε πέντε άλλες χώρες (AT, IT, GR, CZ και PL) φαίνεται να ισχύει το αντίθετο.⁸⁰

10.2. Εξέταση της διαφοροποίησης των χαρακτηριστικών των φτωχών μεταξύ των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας

Διαφοροποιείται το ηλικιακό προφίλ των φτωχών στην περίπτωση της κατανομής της καταναλωτικής δαπάνης και της περιουσίας, σε σχέση με το αντίστοιχο προφίλ που αποτυπώνεται στην περίπτωση της κατανομής του εισοδήματος; Η παρούσα ενότητα επιχειρεί να εξετάσει εάν και κατά πόσο διαφέρουν τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων που προσδιορίζονται ως φτωχοί με βάση τις εναλλακτικές κατανομές (εισόδημα, κατανάλωση και περιουσία). Το γεγονός ότι διαφορετικά κριτήρια ευημερίας προσδιορίζουν διαφορετικά άτομα ως φτωχούς, σημαίνει επίσης ότι τα διαφορετικά κριτήρια υποδεικνύουν διαφορετικές περιοχές παρέμβασης ως στόχους/υποκείμενα πολιτικής για την ενίσχυση των φτωχών ομάδων του πληθυσμού.

Με εξαίρεση δύο χώρες (Σουηδία και Δανία), σε όλες τις υπόλοιπες χώρες η συγκέντρωση των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών στο χαμηλότερο 20% της κατανομής του εισοδήματος εμφανίζεται να είναι *υψηλότερη* σε σχέση με την αντίστοιχη συγκέντρωση στο χαμηλότερο 20% της κατανομής της καταναλωτικής δαπάνης ή της αξίας των περιουσιακών στοιχείων (**Πίνακας 10.2**). Ως εκ τούτου, η επιλογή του εισοδήματος ως κριτηρίου ευημερίας συνδέεται με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των ατόμων 50-64 ετών, σε σχέση με την περίπτωση που επιλέγεται η κατανάλωση ή η αξία της περιουσίας ως κριτήριο για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας -οι **Hurd & Rohwedder (2006)** παρουσιάζουν ανάλογα ευρήματα εκτιμώντας ότι το

⁸⁰ Ο **Πίνακας 10.A.1** στο Παράρτημα του κεφαλαίου παρουσιάζει αναλυτικά τα ποσοστά συμφωνίας των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας, ανά ηλικιακή ομάδα.

ποσοστό φτώχειας των ατόμων 50+ στις ΗΠΑ με βάση το εισόδημα είναι υψηλότερο σε σχέση με αυτό που προκύπτει με βάση την κατανάλωση.⁸¹

Από την άλλη πλευρά, το αντίθετο ακριβώς φαίνεται να συμβαίνει στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 65+ ετών: σε όλες τις χώρες (με εξαίρεση τη Σουηδία και τη Δανία) το ποσοστό συγκέντρωσης των ατόμων 65+ ετών στο χαμηλότερο 20% της κατανομής του εισοδήματος εκτιμάται ότι είναι *χαμηλότερο* σε σχέση με το ποσοστό συγκέντρωσης στο αντίστοιχο τμήμα της κατανομής της κατανάλωσης ή της περιουσίας. Αυτό σημαίνει ότι ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων ηλικίας 65+ στον ορισμό της φτώχειας βάσει της κατανομής του εισοδήματος εμφανίζεται να είναι χαμηλότερος σε σχέση με τον αντίστοιχο κίνδυνο που θα προέκυπτε εάν είχε επιλεγθεί η καταναλωτική δαπάνη ή η αξία των περιουσιακών στοιχείων ως κριτήριο προσδιορισμού της κατάστασης φτώχειας.

Πίνακας 10.2: Συγκέντρωση (%) στο χαμηλότερο 20% της κατανομής εισοδήματος, κατανάλωσης και περιουσίας, ανά ηλικιακή ομάδα

	(%) ατόμων ηλικίας 50-64 που κατατάσσονται στο χαμηλότερο 20% της κατανομής του:			(%) ατόμων ηλικίας 65+ που κατατάσσονται στο χαμηλότερο 20% της κατανομής του:		
	Εισοδή- ματος	Κατανά- λωσης	Περιου- σίας	Εισοδή- ματος	Κατανά- λωσης	Περιου- σίας
SE	17.2	13.3	25.3	31.0	29.4	23.8
DK	8.4	12.6	14.3	37.4	28.8	31.0
NL	22.7	17.9	15.4	19.4	26.4	31.9
DE	24.8	19.9	20.6	18.3	26.1	25.8
BE	21.2	16.1	17.2	18.3	25.0	22.4
FR	20.6	16.7	19.2	18.3	24.0	23.9
CH	23.1	15.3	18.1	17.0	28.9	23.0
AT	21.4	19.5	14.4	19.7	20.9	24.7
IT	25.6	17.6	21.4	16.0	22.2	23.2
ES	22.0	14.0	21.9	17.5	25.5	17.4
GR	19.6	14.1	19.2	21.1	28.1	22.7
CZ	24.5	16.5	17.3	13.1	23.9	28.4
PL	22.6	20.6	17.7	18.7	19.8	26.9

⁸¹ Σε έξι (FR, CH, IT, ES, GR και PL) από τις χώρες στις οποίες η συγκέντρωση των ατόμων είναι υψηλότερη στο χαμηλότερο 20% της κατανομής του εισοδήματος, η χαμηλότερη συγκέντρωση εμφανίζεται στο χαμηλότερο 20% της κατανομής της κατανάλωσης, σε δύο άλλες (NL και AT) στο χαμηλότερο 20% της κατανομής της περιουσίας. Τέλος, στις υπόλοιπες τρεις χώρες η συγκέντρωση των ατόμων 50-64 ετών είναι υψηλότερη στο 20% της κατανομής του εισοδήματος, σε σχέση με τη συγκέντρωση στα αντίστοιχα τμήματα της κατανομής της κατανάλωσης και της περιουσίας, χωρίς ωστόσο να διαφέρει η συγκέντρωση ανάμεσα στις δύο τελευταίες κατανομές. Το Διάγραμμα 10.A.1 στο Παράρτημα του κεφαλαίου παρουσιάζει την εικόνα της συγκέντρωσης στο χαμηλότερο 20% της κατανομής εισοδήματος, κατανάλωσης και περιουσίας, ανά ηλικιακή ομάδα.

Η διαφοροποίηση του ποσοστού συγκέντρωσης των δύο ηλικιακών ομάδων στα χαμηλότερα τμήματα των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας σημαίνει ότι το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας διαφοροποιείται επίσης, αναλόγως με το εάν επιλέγεται το εισόδημα, η κατανάλωση ή τα περιουσιακά στοιχεία ως κριτήριο προσδιορισμού της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων. Έτσι, με βάση την κατανομή του εισοδήματος το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας αποτυπώνει σε δέκα από τις δεκατρείς χώρες⁸² υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50-64 ετών σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 65+ (Πίνακας 10.3). Ωστόσο, η εικόνα του ηλικιακού προφίλ της φτώχειας αντιστρέφεται πλήρως σε οκτώ από τις δέκα αυτές χώρες στην περίπτωση που ο προσδιορισμός των φτωχών γίνεται βάση της κατανάλωσης, και σε επτά από τις δέκα παραπάνω χώρες στην περίπτωση που ο προσδιορισμός της κατάστασης φτώχειας γίνεται βάσει της κατανομής της περιουσίας.

Πίνακας 10.3: Διαφορά μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων στο (%) των ατόμων που κατατάσσονται στο χαμηλότερο 20% των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας

Άτομα 50-64 ετών - Άτομα 65+ ετών: Διαφορά (σε ποσοστιαίες μονάδες) των δύο ηλικιακών ομάδων στο (%) των ατόμων που κατατάσσονται στο 20% της κατανομής του:				
	Εισοδήματος	Κατανάλωσης	Περιουσίας	
SE	-13.8	-16.2	αντιστροφή εικόνας	1.5
DK	-29.0	↓ μείωση διαφοράς -16.1	↓ μείωση διαφοράς	-16.7
NL	3.3	αντιστροφή εικόνας -8.5	αντιστροφή εικόνας	-16.5
DE	6.5	αντιστροφή εικόνας -6.3	αντιστροφή εικόνας	-5.3
BE	2.9	αντιστροφή εικόνας -8.9	αντιστροφή εικόνας	-5.2
FR	2.4	αντιστροφή εικόνας -7.3	αντιστροφή εικόνας	-4.7
CH	6.1	αντιστροφή εικόνας -13.6	αντιστροφή εικόνας	-4.9
AT	1.7	-1.4	αντιστροφή εικόνας	-10.3
IT	9.6	αντιστροφή εικόνας -4.6	αντιστροφή εικόνας	-1.8
ES	4.4	αντιστροφή εικόνας -11.4		4.5
GR	-1.4	↑ αύξηση διαφοράς -14.0		-3.5
CZ	11.4	αντιστροφή εικόνας -7.5	αντιστροφή εικόνας	-11.0
PL	3.9	0.8	αντιστροφή εικόνας	-9.2

⁸² Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται σε όλες τις χώρες με εξαίρεση τις τρεις χώρες στις οποίες το ηλικιακό προφίλ της εισοδηματικής χώρας έχει γκριζο χρώμα (Σουηδία, Δανία και σε μικρότερο βαθμό Ελλάδα).

Τα παραπάνω ευρήματα υποδεικνύουν ότι το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο στην επιλογή του κριτηρίου ευημερίας βάσει του οποίου γίνεται ο προσδιορισμός της κατάστασης φτώχειας: η κατανομή του εισοδήματος συνδέεται με σχετικά υψηλότερο ρίσκο φτώχειας των ατόμων 50-64 ετών σε σχέση με τα άτομα 65+ ετών, ενώ το προφίλ της φτώχειας αντιστρέφεται αποκτώντας πιο γκρίζο χρώμα (υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 65+) στην περίπτωση που επιλέγεται η κατανάλωση ή η αξία της περιουσίας ως κριτήριο προσδιορισμού της κατάστασης φτώχειας.

Σύνοψη

Το παρόν κεφάλαιο χρησιμοποίησε εναλλακτικούς ορισμούς για τον προσδιορισμό του επιπέδου ευημερίας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών (έχοντας ως βάση το εισόδημα, την καταναλωτική δαπάνη και την αξία των περιουσιακών στοιχείων), προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπάρχουν διαφορές στη σύνθεση των ατόμων που βρίσκονται στο χαμηλότερο τμήμα των εναλλακτικών κατανομών ευημερίας. Τα βασικότερα συμπεράσματα της ανάλυσης συνοψίζονται ως ακολούθως:

Διαφορετικές προσεγγίσεις του επιπέδου ευημερίας προσδιορίζουν διαφορετικούς ηλικιωμένους ως φτωχούς, καθώς φαίνεται να υπάρχουν αξιοσημείωτες διαφορές στη σύνθεση των ατόμων που βρίσκονται στο χαμηλότερο τμήμα των διαφόρων κατανομών ευημερίας. Η διαπίστωση αυτή σημαίνει ότι το ζήτημα του εντοπισμού των φτωχών ηλικιωμένων εμφανίζεται ευαίσθητο στην επιλογή του κριτηρίου ευημερίας που χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας.

Το ηλικιακό προφίλ φτώχειας εμφανίζεται να είναι επίσης ευαίσθητο στην επιλογή του κριτηρίου ευημερίας για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας. Η εικόνα του σχετικά υψηλότερου κινδύνου φτώχειας των ατόμων εργάσιμης ηλικίας, όπως προκύπτει στις περισσότερες χώρες βάσει της κατανομής του εισοδήματος, αντιστρέφεται πλήρως στην περίπτωση που χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο ευημερίας η κατανομή της κατανάλωσης ή των περιουσιακών στοιχείων. Χαρακτηριστικά, με βάση την κατανάλωση και τα περιουσιακά στοιχεία, το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας αποτυπώνεται με γκρίζο χρώμα (σχετικά υψηλότερος κίνδυνος των ατόμων 65+ σε όλες τις χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE), ακόμη και στις χώρες εκείνες που

με βάση την κατανομή του εισοδήματος τα άτομα ηλικίας 65+ έχουν σαφώς χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών.

Συμπεράσματα

Αξιοποιώντας πρωτογενή δεδομένα από τα τρία πρώτα κύματα της έρευνας SHARE, η εμπειρική ανάλυση της παρούσας διατριβής επιχείρησε τη μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας των ατόμων ηλικίας 50+ ετών σε δεκατρείς χώρες της Ευρώπης. Ο βασικός σκοπός της ανάλυσης εστίασε στην προσπάθεια αποτύπωσης της εικόνας των σημαντικότερων διαστάσεων του φαινομένου της φτώχειας πριν την κρίση, βάσει της οποίας να μπορούν να αξιολογηθούν οι αλλαγές της κρίσης στις διαστάσεις της φτώχειας των ηλικιωμένων στις χώρες της Ευρώπης. Ως εκ τούτου, το περιεχόμενο της διατριβής επικεντρώθηκε στις εξής τρεις ερευνητικές κατευθύνσεις: *πρώτον*, την εξέταση των διαστάσεων που αφορούν τους δείκτες φτώχειας και τους προσδιοριστικούς παράγοντες του φαινομένου, *δεύτερον*, την ανάδειξη «λιγότερο γνωστών» διαστάσεων της φτώχειας που προκύπτουν συνήθως πέραν της απλής μέτρησής της και *τρίτον* τη διατύπωση διαπιστώσεων αναφορικά με μεθοδολογικά ζητήματα ανάλυσης της φτώχειας. Τα βασικά συμπεράσματα για κάθε μία από τις παραπάνω κατευθύνσεις παρουσιάζονται στο υπόλοιπο μέρος του κεφαλαίου.

Α. Διαπιστώσεις για τους δείκτες φτώχειας και τους προσδιοριστικούς παράγοντες του φαινομένου

Το βασικό μήνυμα από τη μέτρηση της φτώχειας στα δύο πρώτα κύματα (2004/5) και (2006/7) της έρευνας SHARE σχετίζεται με την *έκταση του φαινομένου*. Η κατάσταση φτώχειας εκτιμάται ότι αφορά ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού ηλικίας 50 ετών και άνω στην Ευρώπη, με τα ευρήματα να δείχνουν ότι στις περισσότερες χώρες του δείγματος πάνω από ένα στα πέντε άτομα ηλικίας 50+ ετών βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας. Επιπλέον, οι εκτιμήσεις του ποσοστού φτώχειας στις χώρες της έρευνας SHARE υποδεικνύουν ότι το φαινόμενο φαίνεται να είναι περισσότερο εκτεταμένο από όσο διαφαίνεται στα ευρήματα άλλων ερευνών για την ίδια περίοδο, όπως η έρευνα EU-SILC ή παλαιότερα το ECHP.

Η δεύτερη διαπίστωση σχετίζεται με την προκύπτουσα *διαφοροποίηση του ποσοστού φτώχειας μεταξύ των χωρών*: και στα δύο κύματα της έρευνας, ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 50+ ετών παρουσιάζεται υψηλότερος στις χώρες του Νότου (ιδιαίτερα στην Ελλάδα και την Ισπανία) και σαφώς χαμηλότερος στις χώρες του Βορρά

(κυρίως στη Σουηδία και την Ολλανδία), ενώ οι περισσότερες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης εμφανίζουν ποσοστό φτώχειας που τις κατατάσσει στο ενδιάμεσο Βορρά-Νότου. Όσον αφορά τις δύο χώρες που συμμετέχουν μόνο στο δεύτερο κύμα της έρευνας SHARE, η Τσεχία εντάσσεται στην ομάδα των χωρών με χαμηλό κίνδυνο φτώχειας των ατόμων 50+ ετών, ενώ η Πολωνία σημειώνει υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας (23%) – κοντά στα επίπεδα των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης.

Μια επιπλέον διαπίστωση υπογραμμίζει την *μεταξύ των χωρών διαφοροποίηση στις εκτιμήσεις του δείκτη χάσματος του διάμεσου εισόδημα των φτωχών* από το όριο της φτώχειας (*relative median poverty gap*). Η εικόνα των ευρημάτων στην προκειμένη περίπτωση συντείνει στο συμπέρασμα ότι τα εισοδήματα των φτωχών του Βορρά είναι πιο κοντά στη γραμμή φτώχειας, σε σχέση με τα εισοδήματα των φτωχών στις χώρες της Κεντρικής και της Νότιας Ευρώπης του δείγματος της έρευνας SHARE. Στη Σουηδία, τη Δανία και την Ολλανδία το διάμεσο εισόδημα των φτωχών εκτιμάται ότι υπολείπεται περίπου κατά 20% του ύψους του εισοδήματος που αντιστοιχεί στο όριο φτώχειας – από την άλλη πλευρά, στις υπόλοιπες χώρες η αντίστοιχη σχετική απόσταση του εισοδήματος των φτωχών από το όριο της φτώχειας εκτιμάται σαφώς μεγαλύτερη (στις περισσότερες χώρες περί το 30% και ορισμένες ακόμη υψηλότερο).

Η γενική διαπίστωση από την εικόνα των ευρημάτων για *την εκτίμηση των δεικτών φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα* συνίσταται στο ότι η κατάσταση συνταξιοδότησης φαίνεται να σχετίζεται με διαφορετικό κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τον κίνδυνο φτώχειας κατά την εργάσιμη ηλικία. Ωστόσο, το πρότυπο του ηλικιακού προφίλ της φτώχειας διαφέρει μεταξύ των χωρών. Ειδικότερα, η περίοδος της συνταξιοδότησης συνδέεται με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας στη Σουηδία, τη Δανία, την Ελβετία και την Ελλάδα, καθώς στις χώρες αυτές το ποσοστό φτώχειας των ατόμων 65+ ετών εκτιμάται υψηλότερο του αντίστοιχου των ατόμων 50-64 ετών. Η εικόνα του ηλικιακού προφίλ της φτώχειας αντιστρέφεται πλήρως στην περίπτωση της Αυστρίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας, στις οποίες τα άτομα 65+ ετών αντιμετωπίζουν χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα εργάσιμης ηλικίας, ενώ σε μία ομάδα τεσσάρων χωρών (Ολλανδία, Βέλγιο, Γερμανία και Ισπανία) ο κίνδυνος φτώχειας σημειώνει μικρή διαφοροποίηση ανά ηλικιακή ομάδα.

Σε πολλές περιπτώσεις χωρών, οι διαπιστώσεις για το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας εμφανίζουν ευαισθησία ως προς την επιλογή του ορίου φτώχειας, καθώς ορισμένες από τις παρατηρήσεις που προέκυψαν από τη μέτρηση του κινδύνου φτώχειας με

βάση το όριο φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος δεν επιβεβαιώνονται στα χαμηλότερα όρια φτώχειας. Για παράδειγμα, στη Σουηδία και τη Δανία, οι διαφορές στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των δύο ηλικιακών ομάδων (50-64 και 65+ ετών) περιορίζονται σημαντικά στα χαμηλότερα όρια φτώχειας (50% ή 40% του διάμεσου εισοδήματος), χωρίς ωστόσο να καταγράφεται αλλαγή στο πρότυπο του υψηλότερου κινδύνου φτώχειας των ατόμων 65+ σε σχέση με τα άτομα 50-64 ετών, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Ελλάδας και της Ελβετίας. Επιπλέον, σε τρεις (Ολλανδία, Βέλγιο και Ισπανία) από τις τέσσερις χώρες που παρατηρήθηκε μικρή διαφοροποίηση του κινδύνου φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα, οι εκτιμήσεις για το ποσοστό φτώχειας στα χαμηλότερα όρια φτώχειας (50% και 40%) αποτυπώνουν υψηλότερο ποσοστό φτώχειας (πάνω από πέντε ποσοστιαίες μονάδες) για τα άτομα εργάσιμης ηλικίας σε σχέση με τα άτομα σε ηλικία συνταξιοδότησης.

Από τις εκτιμήσεις του δείκτη χάσματος του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών ανά ηλικιακή ομάδα συνάγεται το συμπέρασμα ότι η απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών ηλικίας 50-64 ετών από το όριο της φτώχειας είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη απόσταση του διάμεσου εισοδήματος των ατόμων 65+ ετών. Τα εισοδήματα των φτωχών συνταξιούχων εκτιμάται ότι είναι πιο κοντά στο όριο φτώχειας σε σχέση με τα εισοδήματα των φτωχών εργάσιμης ηλικίας σε όλες τις χώρες, αλλά όχι με την ίδια απόσταση (δηλαδή το ίδιο κοντά στο όριο φτώχειας) σε όλες τις χώρες: στην Ολλανδία, το διάμεσο εισόδημα των φτωχών συνταξιούχων εκτιμάται ότι υπολείπεται περίπου 14% του ορίου της φτώχειας, ενώ στην Ελλάδα η αντίστοιχη εκτίμηση εμφανίζεται σχεδόν δύο φορές υψηλότερη 26%.

Όσον αφορά την απόπειρα ερμηνείας των ευρημάτων για τους δείκτες φτώχειας, η πρώτη διαπίστωση που προκύπτει είναι ότι οι επιδόσεις των χωρών ως προς το ποσοστό και το χάσμα φτώχειας των ηλικιωμένων δεν εμφανίζουν ιδιαίτερο πρότυπο σύνδεσης με τη δαπάνη για συντάξεις ως ποσοστό του ΑΕΠ σε κάθε χώρα: τα αποτελέσματα των χωρών στους δείκτες φτώχειας των ηλικιωμένων διαφέρουν ακόμη και σε περιπτώσεις που δεν παρατηρούνται διαφορές μεταξύ των χωρών στη συνταξιοδοτική δαπάνη. Για παράδειγμα, ενώ η Ελλάδα δαπανά για συντάξεις (ως ποσοστό του ΑΕΠ) σχεδόν όσο και η Σουηδία και ελαφρώς περισσότερο σε σύγκριση με την Ολλανδία, το χάσμα του εισοδήματος των φτωχών 65+ ετών από το όριο φτώχειας εκτιμάται σαφώς υψηλότερο στην Ελλάδα σε σχέση με το αντίστοιχο χάσμα των φτωχών στις δύο παραπάνω χώρες. Το ίδιο συμβαίνει και με τον κίνδυνο

φτώχειας των ατόμων 65+ ετών στην Ελλάδα, ο οποίος εκτιμάται σαφώς υψηλότερος σε σχέση με τον αντίστοιχο των ηλικιωμένων στη Σουηδία και την Ολλανδία.

Η *ερμηνεία* των μεταξύ των χωρών διαφορών στους δείκτες φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα αποδίδεται, από την ανάλυση της διατριβής, στην καθοριστική σημασία των χαρακτηριστικών των συστημάτων συντάξεων και δη του καθεστώτος προστασίας των χαμηλών συντάξεων που ισχύει σε κάθε χώρα. Συγκεκριμένα, η σημασία της παρέμβασης της βασικής σύνταξης διαφαίνεται εντονότερη στον *περιορισμό του χάσματος φτώχειας* των ηλικιωμένων, (όπως για παράδειγμα στη Δανία και τη Σουηδία), ή ακόμη και στο σημαντικό *περιορισμό του κινδύνου φτώχειας* των ατόμων σε συνταξιοδότηση (με κυριότερο παράδειγμα την Ολλανδία). Από την άλλη πλευρά, σε χώρες που η προστασία των χαμηλών συντάξεων βασίζεται κυρίως στο παράδειγμα των προνοιακών επιδομάτων (συνήθως με κριτήρια επιλεξιμότητας), δεν φαίνεται να προκύπτει κάποιο «κατώφλι» περιορισμού του κινδύνου φτώχειας στα πολύ χαμηλά εισοδήματα αντίστοιχο με αυτό που παρατηρείται στις χώρες με το παράδειγμα της βασικής σύνταξης. Τέλος, η σημασία των προνοιακών επιδομάτων στην προστασία του εισοδήματος των συνταξιούχων διαφέρει και *μεταξύ των χωρών* που ακολουθούν το συγκεκριμένο παράδειγμα (όπως για παράδειγμα η Ελλάδα και η Αυστρία), λόγω κυρίως των διαφορετικών κριτηρίων επιλεξιμότητας και ελέγχου των μέσων του επιδόματος που επιλέγονται σε κάθε χώρα, των διαφορών στο ποσοστό απόληψης του επιδόματος και βεβαίως των διαφορών στο ύψος του προνοιακού επιδόματος σε κάθε χώρα.

Εκτός από την επίδραση των συνταξιοδοτικών συστημάτων, η εμπειρική ανάλυση της διατριβής κατέληξε σε μια σειρά διαπιστώσεων για τη σημασία των ατομικών χαρακτηριστικών ως παράγοντες που επιδρούν στην κατάσταση φτώχειας στην ηλικία μετά τα 50 έτη. Ως προς το *φύλο* οι γυναίκες αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τους άνδρες, ενώ όσον αφορά *την οικογενειακή κατάσταση* τα άτομα σε έγγαμη κατάσταση σημειώνουν χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας σε σχέση με τους διαζευγμένους ή με τους ηλικιωμένους σε κατάσταση χηρείας. Σημαντικές διαφοροποιήσεις προκύπτουν και *στο επίπεδο εκπαίδευσης*, καθώς τα άτομα με έως πρωτοβάθμια εκπαίδευση εμφανίζουν σημαντικά μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα με υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Όσον αφορά *την κατάσταση απασχόλησης*, τα ευρήματα δείχνουν ότι η μη συμμετοχή στην αγορά εργασίας τώρα ή στο παρελθόν συνδέεται με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε

σχέση με τα άτομα που είναι σε απασχόληση ή σε σύνταξη. Η εκπαίδευση, η κατάσταση απασχόλησης και η οικογενειακή κατάσταση εμφανίζονται ως παράμετροι που ασκούν ανεξάρτητη επίδραση στην πιθανότητα να είναι ένα άτομο 50+ ετών σε κατάσταση φτώχειας. Ωστόσο, δεν συμβαίνει το ίδιο και με την επίδραση του φύλου –λόγω κυρίως της υπόθεσης του *ισοδύναμου* κατά κεφαλή εισοδήματος που χρησιμοποιείται στην μέτρηση της φτώχειας.

Η εξέταση των χαρακτηριστικών των ατόμων που είναι σε κατάσταση επίμονης φτώχειας (φτωχοί και στα δύο κύματα της έρευνας) ανέδειξε ότι, όπως και στην περίπτωση της φτώχειας σε ένα κύμα, το φύλο (γυναίκες), η κατάσταση χηρείας, το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και η μη συμμετοχή στην αγορά εργασίας εμφανίζονται ως χαρακτηριστικά τα οποία συνδέονται με υψηλότερο κίνδυνο επίμονης φτώχειας. Η περίπτωση της επίμονης φτώχειας διαφέρει σε σχέση με τη φτώχεια σε ένα κύμα όχι στο *πρότυπο* της διασύνδεσής της με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, όσο στην *ένταση* της διασύνδεσης: η επίμονη φτώχεια εμφανίζει πιο έντονη συσχέτιση με τα παραπάνω χαρακτηριστικά των ατόμων, από όσο η κατάσταση φτώχειας σε ένα κύμα.

Εκτός από τα ατομικά χαρακτηριστικά, η κατάσταση επίμονης φτώχειας (και δη οι μεταξύ των χωρών διαφορές στην εκτασή της) μπορούν να ερμηνευτούν από την ανεξάρτητη επίδραση που εκτιμάται ότι ασκούν τα *χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής προστασίας* σε κάθε χώρα κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Τα ευρήματα της εμπειρικής ανάλυσης της διατριβής υποστηρίζουν ότι δεν φαίνεται να είναι το «πόσο δαπανάται» (ύψος της συνολικής δαπάνης κοινωνικής προστασίας), όσο κυρίως οι διαφορές των χωρών στη σύνθεση (λειτουργίες) και τη στόχευση της δαπάνης κοινωνικής προστασίας, οι παράμετροι που ερμηνεύουν περισσότερο τα διαφορετικά αποτελέσματα των χωρών στον κίνδυνο φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων. Ενδεικτικό της σημασίας των μεταξύ των χωρών διαφορών στο πρότυπο του συστήματος κοινωνικής προστασίας στον περιορισμό της φτώχειας των ηλικιωμένων θεωρείται το εύρημα ότι *δεδομένων των ατομικών χαρακτηριστικών* η πιθανότητα επίμονης φτώχειας μειώνεται κατά 15% στην περίπτωση που το κοινωνικό κράτος βασίζεται στο πρότυπο της Γερμανίας, όσον αφορά το μερίδιο των επιδόματων με έλεγχο των μέσων στη κοινωνική προστασία, και στο πρότυπο της Δανίας για το μερίδιο των κοινωνικών επιδομάτων στο σύνολο της δαπάνης κοινωνικής προστασίας. Από την άλλη πλευρά, μια μεταβολή του παραδείγματος

κοινωνικού κράτους στο πρότυπο της Ελλάδας και της Ιταλίας, *αυξάνει κατά 10% την εκτιμημένη πιθανότητα επίμονης φτώχειας στις χώρες της Ευρώπης, δεδομένων των ατομικών χαρακτηριστικών των σημερινών ηλικιωμένων.*

B. Πέραν των γνωστών διαπιστώσεων: διαστάσεις της φτώχειας των ηλικιωμένων που προκύπτουν πέραν της απλής μέτρησής της

Εκτός της διαφοροποίησης του ποσοστού φτώχειας μεταξύ των χωρών, τα ευρήματα της διατριβής ανέδειξαν τη διαφοροποίηση στο *περιεχόμενο* που προσδίδεται στην κατάσταση φτώχειας των ηλικιωμένων στις επιμέρους χώρες. Παρότι στις χώρες του Νότου η φτώχεια αφορά περισσότερους ηλικιωμένους σε σχέση με τον Βορρά, η ιδιοκτησία περιουσιακών στοιχείων εμφανίζεται περισσότερο εκτεταμένη μεταξύ των φτωχών του Νότου σε σύγκριση με τους φτωχούς στον Βορρά. Το ίδιο προκύπτει και στην πρόσβαση σε άτυπους μηχανισμούς: η λήψη άτυπης χρηματικής βοήθειας από άτομα εκτός νοικοκυριού αφορά σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό των φτωχών στην Ελλάδα σε σχέση με τους φτωχούς στις χώρες του Βορρά. Η διαπίστωση αυτή σημαίνει επίσης ότι εκτός από την επίδραση της κρίσης στους δείκτες φτώχειας, μια *‘οιονεί χρεοκοπία’* του άτυπου κοινωνικού κράτους δύναται να *αλλάξει το χαρακτήρα του περιεχομένου της φτώχειας*, ιδιαίτερα στις χώρες εκείνες που οι άτυποι μηχανισμοί κατέχουν τη μεγαλύτερη σημασία, δηλαδή στον Νότο της Ευρώπης. Ανάλογες διαπιστώσεις προκύπτουν και στη διάσταση της διαγενεακής συγκατοίκησης, καταλήγοντας στη διατύπωση μίας εκ των βασικών διαπιστώσεων της εμπειρικής ανάλυσης της διατριβής: ότι το *περιεχόμενο* της κατάστασης φτώχειας (δηλαδή το τι σημαίνει η κατάσταση φτώχειας των ηλικιωμένων) διαφέρει σημαντικά μεταξύ των χωρών. Επιπλέον, στις περισσότερες χώρες η κατάσταση φτώχειας συνδέεται με χαμηλότερη πιθανότητα ιδιοκτησίας περιουσιακών στοιχείων, όπως επίσης και λήψης χρηματικής βοήθειας ή φροντίδας μέσω των άτυπων δικτύων –*όχι όμως σε όλες τις χώρες στο ίδιο βαθμό*. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα οι διαφορές μεταξύ φτωχών και μη φτωχών στις παραπάνω διαστάσεις εμφανίζονται πολύ μικρές σημαίνοντας ότι οι φτωχοί και οι μη φτωχοί συνιστούν τμήματα της ίδιας κοινωνίας με κοινά χαρακτηριστικά –πολύ περισσότερο τουλάχιστον σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες.

Μία επιπλέον διαπίστωση, από την ανάλυση της *επίμονης φτώχειας*, σχετίζεται με τις προκύπτουσες ενδείξεις περί *ποιοτικών* και όχι απλώς *ποσοτικών* διαφορών στη συμπεριφορά των ατόμων σε διαφορετική κατάσταση ως προς τον κίνδυνο επίμονης φτώχειας. Για παράδειγμα, η υπόθεση εργασίας ότι οι επίμονα φτωχοί είναι οι πιο φτωχοί σε κάθε χώρα (παράδειγμα *ποσοτικών διαφορών* ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας) απορρίπτεται στις περισσότερες χώρες, καθώς οι τιμές του δείκτη χάσματος φτώχειας δεν σημειώνουν σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των επίμονα φτωχών και των φτωχών σε ένα κύμα. Αντιθέτως, τα ευρήματα της εμπειρικής ανάλυσης για τη διασύνδεση της κατάστασης επίμονης φτώχειας με διαστάσεις όπως η ικανοποίηση από τη ζωή, η αισιοδοξία για το μέλλον και οι υποκειμενικές αξιολογήσεις για την έλλειψη χρημάτων, αποτυπώνουν *σχέσεις συμπεριφοράς και συσχετίσεις*, οι οποίες είναι *ποιοτικά* διαφορετικές ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας. Επιπλέον, με βάση την οικονομετρική ανάλυση εκτιμήθηκε ότι η επίμονη φτώχεια ασκεί μια ιδιαίτερη (και ανεξάρτητη του εισοδήματος) επίδραση στη διαμόρφωση των προσδοκιών για το μέλλον. Ανάλογες ενδείξεις *συμπεριφορικών αλλαγών* ανά κατάσταση επίμονης φτώχειας προκύπτουν και στην περίπτωση της σχέσης μεταξύ του ύψους του εισοδήματος και της δαπάνης για φαγητό των ηλικιωμένων που ζουν ως ζευγάρι. Οι παραπάνω διαπιστώσεις για τη σημασία της επίμονης φτώχειας στη συμπεριφορά των φτωχών δικαιολογούν την έμφαση στη φτώχεια ως ανεξάρτητο στόχο πολιτικής, καθώς και την ανάγκη υπέρβασης της απλής μέτρησής της, διερευνώντας τους μηχανισμούς εμπέδωσης της φτώχειας.

Εκτός της σημασίας των ατομικών χαρακτηριστικών και της αρωγής που έτυχαν οι σημερινοί ηλικιωμένοι από τα συστήματα κοινωνικής προστασίας κατά τις προηγούμενες δεκαετίες της ζωής τους, η εμπειρική ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων της επίμονης φτώχειας ανέδειξε τη σημασία *«των αρχικών συνθηκών»* (*επίπεδο ευημερίας των ατόμων στην ηλικία των 10 ετών*) ως σημαντικό παράγοντα προσδιορισμού της πιθανότητας επίμονης φτώχειας στην ώριμη ηλικία. Η εκτιμημένη επίδραση του *δείκτη ευημερίας κατά την παιδική ηλικία* εμφανίζεται στατιστικά σημαντικά δηλώνοντας ότι όσο καλύτερες ήταν οι συνθήκες διαβίωσης κατά την παιδική ηλικία τόσο μειώνεται η πιθανότητα επίμονης φτώχειας μετά την ηλικία των 50 ετών, *δεδομένων των λοιπών ατομικών χαρακτηριστικών*. Ενδιαφέροντως, η στατιστική ανάλυση του κεφαλαίου 7 υπέδειξε σημαντική συσχέτιση μεταξύ της

κατάστασης επίμονης φτώχειας στην ηλικία 50+ ετών και του αριθμού των βιβλίων στην κατοικία που διέμεναν οι σημερινοί ηλικιωμένοι στην ηλικία των 10 ετών.

Γ. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις στη μέτρηση της φτώχειας

Στο πλαίσιο της εμπειρικής ανάλυσης της διατριβής, η τεχνική **stochastic dominance** χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως μεθοδολογικό εργαλείο για την εξέταση των διαφορών στο εισόδημα μεταξύ των ατόμων σε συνταξιοδότηση και των ατόμων σε εργάσιμη ηλικία σε όλα τα τμήματα της κατανομής. Η χρησιμοποίηση της συγκεκριμένης μη παραμετρικής προσέγγισης για την εξέταση του ηλικιακού προφίλ της φτώχειας επέτρεψε τη διατύπωση συνολικότερων διαπιστώσεων αναφορικά με το ποια ηλικιακή ομάδα έχει υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας, πόσο υψηλότερο και μέχρι ποιου σημείου της κατανομής εισοδήματος, καθώς και στη διατύπωση διαπιστώσεων για τη σημασία των χαρακτηριστικών του συστήματος συντάξεων στον προσδιορισμό της εισοδηματικής κατάστασης των συνταξιούχων σε κάθε χώρα.

Η μεθοδολογία της **stochastic dominance** συνέβαλε επίσης και στην εξέταση των μεταβολών στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων. Η προστιθέμενη αξία του συγκεκριμένου εγχειρήματος συνδέεται με την ανάδειξη μιας μεθόδου αποτύπωσης της μεταβολής του σχετικού κινδύνου φτώχειας μεταξύ δύο χρονικών περιόδων, η οποία θεωρείται ιδιαίτερα χρήσιμη σε περιπτώσεις που παρατηρείται σημαντική μεταβολή του ορίου φτώχειας -είτε λόγω αύξησης του διάμεσου εισοδήματος, όπως συνέβη στην υπό εξέταση περίοδο, είτε λόγω μείωσης του διάμεσου εισοδήματος μιας χώρας, όπως συμβαίνει σε περιόδους ύφεσης. Για παράδειγμα, σε οκτώ από τις έντεκα χώρες οι διαπιστώσεις για τη μεταβολή του κινδύνου φτώχειας μεταξύ των δύο κυμάτων με βάση τη σύγκριση των σχετικών ποσοστών φτώχειας, δεν επιβεβαιώνονται από τα ευρήματα με βάση την τεχνική **stochastic dominance**, είτε διότι οι διαπιστώσεις ήταν ευαίσθητες στην μετατόπιση του ορίου φτώχειας, είτε διότι δεν ίσχυαν στο σύνολο της κατανομής του εισοδήματος, παρά μόνο σημειακά στο όριο της φτώχειας.

Η διερεύνηση του εάν οι υποθέσεις εργασίας που γίνονται στη μέτρηση της φτώχειας στη βάση της *ευημερίας του νοικοκυριού* συνιστούν ένα περιοριστικό πλαίσιο για την ανάλυση των διαφορών στο εισόδημα των ανδρών και των γυναικών επιχειρήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής μέσω δύο προσεγγίσεων: *πρώτον*, εξετάζοντας

τις διαφορές στο εισόδημα των φύλων *χωρίς* να χρησιμοποιούνται οι υποθέσεις που επιμερίζουν εξ ορισμού το συνολικό εισόδημα του νοικοκυριού ισομερώς σε ισοδύναμο κατά κεφαλή εισόδημα, και *δεύτερον*, εξετάζοντας τις διαφορές στο εισόδημα των φύλων σε περιπτώσεις νοικοκυριών που *δεν απαιτείται η επιλογή* των εν λόγω μεθοδολογικών υποθέσεων εργασίας.

Η προστιθέμενη αξία από την εξέταση της διασύνδεσης της οικονομικής επισφάλειας των ηλικιωμένων με το φύλο *χωρίς* να χρησιμοποιούνται οι ηγεμονικές (*ουδέτερες ως προς το φύλο*) παραδοχές για τον ενδο-οικογενειακό επιμερισμό των πόρων, συνδέεται με δύο βασικά διαπιστώσεις: *Πρώτον*, την ανάδειξη σημαντικών διαφορών στο προσωπικό εισόδημα που *υπάρχουν* ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες και έχουν την τάση να συσκοτίζονται -είτε λόγω των παραδοχών που αφορούν την επιλογή του ισοδύναμου εισοδήματος στην εκτίμηση του χάσματος φύλου στο εισόδημα, είτε λόγω της επιλογής για την ανάλυση των διαφορών των φύλων σε επίπεδο «επικεφαλής ή αρχηγού» του νοικοκυριού. *Το δεύτερο* σημείο προστιθέμενης αξίας αφορά την ανάδειξη της σημασίας των διαφορετικών μεταξύ των φύλων προσωπικών εμπειριών του παρελθόντος, όπως για παράδειγμα οι διαφορές ανδρών και γυναικών στον εργάσιμο βίο, στην ερμηνεία των διαφορών στην παρούσα εισοδηματική κατάσταση των σημερινών ηλικιωμένων ανδρών και γυναικών. Για παράδειγμα, οι διαφορές ανδρών και γυναικών στον εργάσιμο βίο εκτιμάται ότι ερμηνεύουν σχεδόν το ένα τρίτο της διαφοράς στο προσωπικό εισόδημα των ανδρών και γυναικών ηλικίας 50-64 και 65-80 ετών στις χώρες του Νότου, ενώ σχεδόν το μισό της χάσματος φύλου στο εισόδημα των ατόμων ηλικίας 80+ ετών στον Νότο εκτιμάται ότι μπορεί να αποδοθεί στις διαφορετικές εμπειρίες των φύλων στον εργάσιμο βίο. Το κρίσιμο σημείο είναι ότι όλες οι παραπάνω διαφορές στη σημασία του εργασιμου βίου ή των εφοδίων εκπαίδευσης στη διαμόρφωση της εισοδηματικής κατάστασης των ηλικιωμένων ανδρών και γυναικών υποκρύπτονται (ή δεν αναδεικνύονται το ίδιο σημαντικές) στην περίπτωση που η ανάλυση του χάσματος φύλου στο εισόδημα γίνεται στη βάση του ισοδύναμου εισοδήματος –δηλώνοντας ότι οι συνέπειες μιας «τυφλής» ως προς το φύλο προσέγγισης δεν αφορούν απλώς την απόκρυψη των διαφορών στην εισοδηματική κατάσταση των φύλων, αλλά κυριότερα την αδυναμία ανάδειξης των παραγόντων που προσδιορίζουν το εισόδημα κάθε φύλου, καθώς και την ερμηνεία του χάσματος φύλου στο εισόδημα.

Στη διαπίστωση ότι οι υποθέσεις εργασίας που υιοθετούνται για τον ενδο-οικογενειακό επιμερισμό του οικογενειακού εισοδήματος, συνιστούν περιοριστικό πλαίσιο ανάδειξης των διαφορών στα εισοδήματα των ανδρών και γυναικών συντείνουν και τα ευρήματα από την εξέταση των εισοδηματικών διαφορών μεταξύ ηλικιωμένων ανδρών και γυναικών που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό -περιπτώσεις νοικοκυριών για τις οποίες δεν απαιτείται η χρήση κλιμάκων ισοδυναμίας. Στην περίπτωση των μονομελών νοικοκυριών, δεδομένων των λοιπών ατομικών χαρακτηριστικών των μοναχικών ηλικιωμένων, το φύλο εκτιμάται ότι ασκεί στατιστικά σημαντική και ισχυρή επίδραση στον κίνδυνο φτώχειας, σε αντίθεση με την αντίστοιχη επίδραση που εκτιμάται ότι έχει στην περίπτωση του προσδιορισμού της κατάστασης φτώχειας για το σύνολο των ατόμων (λόγω κυρίως των κλιμάκων ισοδυναμίας).

Τέλος, το ζήτημα του εντοπισμού των φτωχών ηλικιωμένων εμφανίζεται ευαίσθητο στην επιλογή του κριτηρίου ευημερίας που χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας: *Διαφορετικές προσεγγίσεις του επιπέδου ευημερίας προσδιορίζουν διαφορετικούς ηλικιωμένους ως φτωχούς*, καθώς φαίνεται να υπάρχουν αξιοσημείωτες διαφορές στη σύνθεση των ατόμων που βρίσκονται στο χαμηλότερο τμήμα των διαφόρων κατανομών ευημερίας. Επίσης, η εικόνα του σχετικά υψηλότερου κινδύνου φτώχειας των ατόμων εργάσιμης ηλικίας, όπως προκύπτει στις περισσότερες χώρες με βάση το εισόδημα, αντιστρέφεται πλήρως στην περίπτωση που χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο ευημερίας η κατανομή της κατανάλωσης ή των περιουσιακών στοιχείων, υποδεικνύοντας ότι *το ηλικιακό προφίλ φτώχειας* εμφανίζεται επίσης ευαίσθητο στην επιλογή του κριτηρίου ευημερίας για τον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας. Με βάση την κατανάλωση και τα περιουσιακά στοιχεία, το ηλικιακό προφίλ της φτώχειας αποτυπώνεται με γκρίζο χρώμα (σχετικά υψηλότερος κίνδυνος των ατόμων 65+ σε όλες τις χώρες του δείγματος της έρευνας SHARE), ακόμη και στις χώρες εκείνες που με βάση την κατανομή του εισοδήματος τα άτομα ηλικίας 65+ έχουν σαφώς χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών.

Τι μπορεί να σημαίνουν τα ευρήματα της διατριβής για τη φτώχεια των μελλοντικών ηλικιωμένων; Εκτός των δημογραφικών χαρακτηριστικών, η συμμετοχή στην αγορά εργασίας και το εκπαιδευτικό επίπεδο αποτελούν παράγοντες που σχετίζονται ισχυρά με την κατάσταση φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων. Ο βαθμός στον οποίο η τρέχουσα κρίση δύναται να αντιστρέψει τη σημαντική πρόοδο των νεότερων γενεών στα χαρακτηριστικά αυτά (εκπαίδευση και κυρίως στην υψηλότερη συμμετοχή στην αγορά εργασίας) και τις καλύτερες επιδόσεις της επόμενης γενεάς ηλικιωμένων σε σχέση με τις αντίστοιχες των σημερινών ηλικιωμένων θεωρείται καθοριστικής σημασίας παράγοντας για την πρόβλεψη της φτώχειας των μελλοντικών ηλικιωμένων. Σε όρους προτάσεων πολιτικής, η παραπάνω διατύπωση υποδεικνύει ότι πολιτικές στην αγορά εργασίας για τα άτομα που σήμερα είναι σε εργάσιμη ηλικία συνιστούν το πρωταρχικό πεδίο πολιτικής παρέμβασης για τον περιορισμό της φτώχειας των μελλοντικών ηλικιωμένων.

Επιπλέον, η αρωγή που έτυχαν τα άτομα όσο ήταν σε εργάσιμη ηλικία από το κοινωνικό κράτος, καθώς και τα χαρακτηριστικά του συστήματος συντάξεων που συναντούν στην ηλικία συνταξιοδότησής τους (και δη του καθεστώτος προστασίας των χαμηλών συντάξεων που ισχύει σε κάθε χώρα) εμφανίζονται ως σημαντικές παράμετροι στην ερμηνεία της φτώχειας των σημερινών ηλικιωμένων, εξηγώντας σε μεγάλο βαθμό και τις μεταξύ των χωρών διαφορές στον κίνδυνο φτώχειας των ηλικιωμένων. Στη βάση αυτών των ευρημάτων σημαντικό μέρος του προσδιορισμού της φτώχειας των μελλοντικών ηλικιωμένων συναρτάται από το κατά πόσον ο σχεδιασμός των συντάξεων των μελλοντικών ηλικιωμένων δύναται να επαναπροσδιοριστεί προς την κατεύθυνση ενός παραδείγματος μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας των χαμηλών συντάξεων, δεδομένων των διαφορετικών χαρακτηριστικών των μελλοντικών ηλικιωμένων, όπως αυτά διαμορφωθούν σε κάθε χώρα.

Τέλος, από τα ευρήματα της ανάλυσης προέκυψε ότι οι χώρες του Νότου εμφανίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας για τους ηλικιωμένους –ωστόσο με διαφορετικό περιεχόμενο «κατάστασης φτώχειας» σε σχέση με τις χώρες της Ηπειρωτικής και κυρίως της Βόρειας Ευρώπης. Μέρος του διαφορετικού περιεχομένου της κατάστασης φτώχειας αντανακλάται σε διαστάσεις που αφορούν την έκταση της ιδιοκατοίκησης, τους οικογενειακούς δεσμούς και γενικώς τη λειτουργία των άτυπων υποστηρικτικών μηχανισμών στις χώρες του Νότου και την μεγαλύτερη πρόσβαση

των φτωχών του Νότου σε αυτούς τους άτυπους μηχανισμούς σε σχέση με τους φτωχούς στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Δεδομένων των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στη λειτουργία των άτυπων μηχανισμών, η δυνατότητα τους ως υποστηρικτικοί μηχανισμοί για την κάλυψη αναγκών στο μέλλον ενδέχεται να περιοριστεί σημαντικά –αλλάζοντας ενδεχομένως μέρος του περιεχομένου της φτώχειας των μελλοντικών ηλικιωμένων στις χώρες του Νότου. Το τι τελικώς θα συμβεί συναρτάται και από το βαθμό στον οποίο οι πολιτικές του κοινωνικού κράτους θα καταφέρουν να περιορίσουν τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στους άτυπους υποστηρικτικούς μηχανισμούς στις χώρες του Νότου.

Παραρτήματα Κεφαλαίων

Παράρτημα Κεφαλαίου 3

Δεδομένα του ερωτηματολογίου της έρευνας SHARE, ανά ενότητα (module)

CV Εισαγωγικό Φύλλο: Η συνέντευξη αρχίζει με το "Εισαγωγικό Φύλλο" που αποτελεί την εισαγωγή στην έρευνα. Το Εισαγωγικό Φύλλο συλλέγει βασικές δημογραφικές πληροφορίες για κάθε άτομο ζει αυτήν την περίοδο στο νοικοκυριό (όνομα, φύλο, έτος και μήνας γέννησης, έτος που έγινε η συνέντευξη κλπ). Επισημαίνεται ότι το Εισαγωγικό Φύλλο σε επίπεδο ατόμων (δηλαδή το cv_r) έχει περισσότερες παρατηρήσεις σε σχέση με τα υπόλοιπα modules. Η διαφορά αυτή έγκειται στο γεγονός ότι στο Εισαγωγικό Φύλλο υπάρχουν όλα τα άτομα που διαμένουν σε ένα επιλέξιμο για συνέντευξη νοικοκυριό, ακόμη και αν αυτά είναι κάτω των 50. Τα δεδομένα του Εισαγωγικού Φύλλου αξιοποιήθηκαν προκειμένου να δημιουργηθούν χρήσιμες δημογραφικές μεταβλητές (αριθμός μελών στο νοικοκυριό, αριθμός ατόμων ενός ορισμένου εύρους ηλικίας που ζουν στο νοικοκυριό, κλίμακες ισοδυναμίας, δείκτης εξάρτησης), αφού αυτές αναφέρονται στο σύνολο των μελών του νοικοκυριού (επιλέξιμοι και μη).

DN Δημογραφικά Στοιχεία: Σε αυτή την ενότητα συλλέγονται δημογραφικές κυρίως πληροφορίες που αφορούν την οικογενειακή κατάσταση, τη χώρα γέννησης, την εκπαίδευση και την απασχόληση κάθε ατόμου που συμμετέχει στην έρευνα. Υπάρχουν, επίσης, λεπτομέρειες για τους γονείς, όπως επαγγελματική κατάσταση, κατάσταση υγείας και συχνότητα επαφής.

PH Φυσική υγεία: Καλύπτει τομείς της υγείας των ατόμων (μακροχρόνιες παθήσεις, προβλήματα στην όραση και ακοή, διαγνώσεις και συμπτώματα ασθενειών, δυσκολίες με δραστηριότητες της καθημερινής ζωής κλπ).

BR Συμπεριφορά κινδύνου: Παρέχει πληροφορίες για τις συμπεριφορές υγείας, όπως το κάπνισμα, η κατανάλωση ποτών και οι σωματικές δραστηριότητες.

CF Γνωστική λειτουργία: Περιέχει μετρήσεις βάσει τεστ τεσσάρων πτυχών της γνωστικής λειτουργίας των ατόμων της έρευνας: i) μνήμη, ii) συγκέντρωση, iii) επίπεδο αριθμητικών γνώσεων, και iv) λεκτική ευχέρεια.

MH Ψυχική υγεία: Συγκεντρώνει πληροφορίες που σχετίζονται με την ψυχική υγεία, βάσει των οποίων υπολογίζεται η κλίμακα κινδύνου κλινικής κατάθλιψης (Euro-d).

HC Ιατρική φροντίδα: Αυτή η ενότητα σχετίζεται με τις πρόσφατες επισκέψεις σε γιατρούς και νοσοκομεία. Περιέχει, επίσης, ερωτήσεις για δαπάνες υπηρεσιών υγείας, όπως φάρμακα, πρωτοβάθμια περίθαλψη, νοσοκομειακή περίθαλψη κλπ.

EP Απασχόληση και Συντάξεις: Παρουσιάζονται πληροφορίες για την κατάσταση απασχόλησης καθώς και τις εργασιακές δραστηριότητες των ατόμων. Υπάρχουν, επίσης, πληροφορίες για το εισόδημα από εργασία (για όσους εργάζονται) ή από συντάξεις (για όσους έχουν συνταξιοδοτηθεί).

Οι ενότητες **GS Δύναμη χειρολαβής** και **WS Ταχύτητα βαδίσματος** παρέχουν άμεσες μετρήσεις της φυσικής κατάστασης που γίνονται κατά την διάρκεια της συνέντευξης. Η δοκιμασία GS μετρά την δύναμη χειρολαβής των ατόμων με τη βοήθεια ενός δυναμόμετρου, ενώ η δοκιμασία **WS** μετρά τον χρόνο που χρειάστηκε ένα άτομο για να διανύσει μια ορισμένη απόσταση.

CH Παιδιά: Σε αυτό το module συλλέγονται πληροφορίες για τα παιδιά των ατόμων του δείγματος της έρευνας SHARE. Οι πληροφορίες που παρουσιάζονται αφορούν την ηλικία του παιδιού, το επίπεδο εκπαίδευσης, τη συχνότητα επαφής, την εγγύτητα με τους γονείς κλπ.

SP Κοινωνική υποστήριξη: Σε αυτή η ενότητα συγκεντρώνονται οι πληροφορίες για διαστάσεις που αφορούν την άτυπη βοήθεια και υποστήριξη που παρέχουν ή λαμβάνουν τα άτομα του δείγματος (όπως προσωπική φροντίδα, πρακτική βοήθεια, βοήθεια σε γραφειοκρατικές υποχρεώσεις, φροντίδα εγγονιών).

FT Χρηματικές μεταβιβάσεις: Σε αυτή την ενότητα περιλαμβάνονται οι ερωτήσεις για τακτικές οικονομικές μεταβιβάσεις και πληρωμές που μπορεί κάποιος να έχει δώσει σε ή να έχει λάβει από άτομα εκτός του νοικοκυριού (καθώς και τη σχέση με αυτά τα άτομα). Συγκεντρώνονται επίσης πληροφορίες για τις κληρονομίες.

HO Στέγαση: Συλλέγονται πληροφορίες για τις συνθήκες στέγασης, συμπεριλαμβανομένου του μεγέθους και της ποιότητας της κατοικίας. Οι ιδιοκτήτες ερωτώνται για την αξία της ιδιοκτησίας τους και, ανάλογα με τη διάρκεια μίσθωσης των ατόμων, υποβάλλονται ερωτήσεις για τις υποθήκες και τις πληρωμές ενοικίων. Πληροφορίες για άλλα περιουσιακά στοιχεία (δευτερεύουσα-εξοχική κατοικία, αγροτική γη, οικόπεδο κ.ά.) είναι επίσης διαθέσιμες.

HH Εισόδημα νοικοκυριού: Παρουσιάζονται πληροφορίες των εισοδημάτων του νοικοκυριού από τις διάφορες πηγές. Σημειώνεται ότι σε περιπτώσεις άρνησης ερωτάται η τάξη μεγέθους της κάθε πηγής εισοδήματος.

CO Κατανάλωση: Περιέχει πληροφορίες για ορισμένες δαπάνες του νοικοκυριού, π.χ. φαγητό στο σπίτι, για τηλεφωνικές υπηρεσίες κλπ. Υπάρχουν επίσης πληροφορίες που σχετίζονται με υποκειμενικές αξιολογήσεις της οικονομικής επισφάλειας, όπως η δυνατότητα του νοικοκυριού να τα βγάλει πέρα οικονομικά, η σύγκριση της παρούσας οικονομικής κατάστασης του νοικοκυριού με αυτήν πριν από ένα χρόνο κλπ.

AS Περιουσιακά Στοιχεία: Παρουσιάζονται πληροφορίες για τα χρηματικά και μη χρηματικά περιουσιακά στοιχεία.

AC Δραστηριότητες: Υπάρχουν ερωτήσεις για το εύρος των δραστηριοτήτων που γεμίζουν τον ελεύθερο χρόνο κατά τον τελευταίο μήνα, καθώς επίσης και για τα κίνητρα που παρακινούν τα άτομα να συμμετέχουν σε αυτές τις δραστηριότητες.

EX Προσδοκίες: Παρουσιάζονται οι προσδοκίες των ανθρώπων η συνολική τους στάση για το μέλλον καθώς η στάση τους απέναντι στον κίνδυνο.

IV Παρατηρήσεις ερευνητών: Αφότου έχει ολοκληρώσει ο ερευνώμενος τη συνέντευξη υπάρχει μια σειρά ερωτήσεων για να απαντηθούν από τον συνεντευκτή, όπως το είδος του σπιτιού, ο αριθμός ορόφων κλπ.

Απόδοση ορισμών που σχετίζονται με την υγεία

Self-perceived health: **Αυτο-αναφερόμενη υγεία.** Πρόκειται για την ερώτηση που ζητά από τα άτομα να αξιολογήσουν την κατάσταση της υγείας τους. Οι διαθέσιμες απαντήσεις είναι «πολύ καλή», «καλή», «μέτρια», «κακή» και «πολύ κακή».

Activities of Daily Living (ADL): **Καθημερινές Δραστηριότητες.** Περιλαμβάνονται δραστηριότητες όπως: 1) Ντύσιμο, 2) Περιπάτημα σε ένα δωμάτιο, 3) Να κάνετε μπάνιο / ντους 4) Να τρώτε / κόβετε το φαγητό σας, 5) Να ξαπλώνετε / σηκώνεστε από το κρεβάτι, 6) Να χρησιμοποιείτε την τουαλέτα.

Instrumental Activities of Daily Living (ADL): **Λειτουργικές Καθημερινές Δραστηριότητες.** Περιλαμβάνονται δραστηριότητες όπως: 1) Να χρησιμοποιείτε ένα χάρτη για να προσανατολιστείτε 2) Να ετοιμάζετε ένα ζεστό γεύμα, 3) Να ψωνίζετε,

4) Να τηλεφωνείτε, 5) Να παίρνετε φάρμακα, 6) Να κάνετε δουλειές στο σπίτι ή τον κήπο, 7) Να χειρίζεστε χρήματα / πληρώνετε λογαριασμούς.

Mobility: Κινητικότητα. Αναφέρεται σε δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίζουν τα άτομα εξαιτίας προβλημάτων υγείας σε διαστάσεις όπως: 1) περπάτημα 100 μέτρων, 2) να κάθεστε για περίπου 2 ώρες, 3) να σηκώνεστε από καρέκλα έπειτα από αρκετή ώρα, 4) να ανεβαίνετε σειρές σκαλοπατιών, 5) να σκύβετε, 6) να γονατίζετε, 7) να εκτείνετε τα χέρια σας πάνω από το επίπεδο των ώμων, 8) να τραβάτε / σπρώχνετε μεγάλα αντικείμενα, 9) να σηκώνετε / μεταφέρετε βάρη πάνω από 5 κιλά, 10) να πιάνετε από το τραπέζι ένα μικρό νόμισμα.

EURO-D (depression scale): Η κλίμακα ψυχικής υγείας euro-d. Η κλίμακα προβλημάτων ψυχικής υγείας βασίζεται σε δώδεκα διαστάσεις: 1) κατάθλιψη, 2) απαισιοδοξία, 3) επισημάνσεις επιθυμίας θανάτου, 4) εκφράσεις ενοχής, 5) προβλήματα στον ύπνο, 6) επισημάνσεις απώλειας ενδιαφέροντος, 7) οξυθυμία, 8) περιορισμένη όρεξη/επιθυμία για φαγητό, 9) ελαττωμένη διάθεση για δραστηριότητες, 10) δυσκολία συγκέντρωσης στη ψυχαγωγία, 11) έλλειψη αναφοράς κάποιας ευχάριστης δραστηριότητας και, τέλος, 12) ξέσπασμα σε κλάματα τον τελευταίο μήνα. Προβλήματα σε 4 ή περισσότερες από τις παραπάνω διαστάσεις υποδεικνύουν δυσλειτουργία στην ψυχική υγεία.

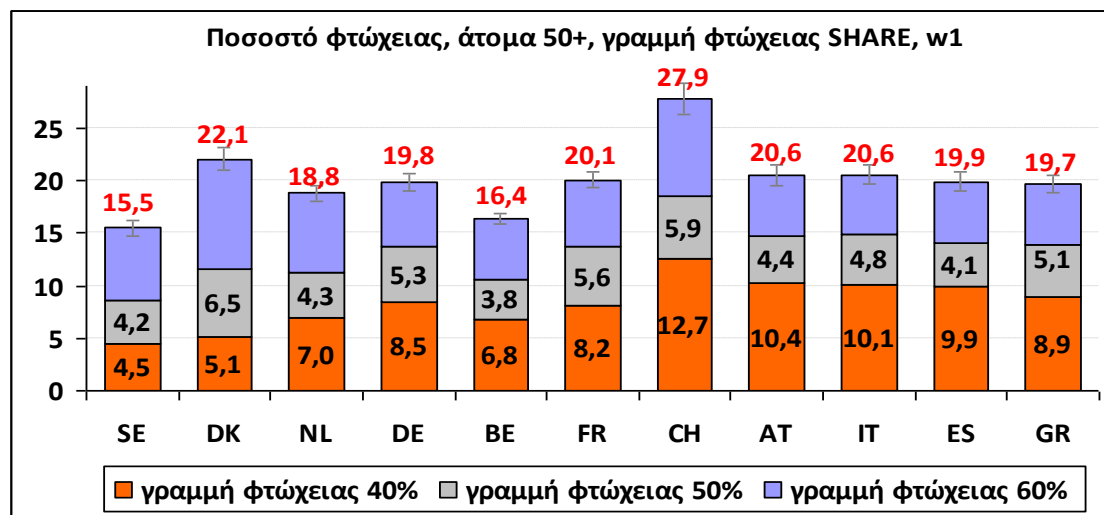
Παράρτημα Κεφαλαίου 4

Πίνακας Α4.1: Συντελεστής διόρθωσης και εκτίμηση της «διορθωμένης» ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας

	Γραμμή Φτώχειας SHARE: 60% διάμεσου εισοδήματος SHARE	Διορθωμένη ως προς την ηλικία γραμμή φτώχειας SHARE: 60% διορθωμένου διάμεσου εισοδήματος SHARE	Συντελεστής διόρθωσης γραμμής φτώχειας	Γραμμή φτώχειας: 60% διάμεσου εισοδήματος EU-SILC
SE	11,856	11,696	-1.3%	10,297
DK	13,227	13,067	-1.2%	12,735
NL	11,841	11,704	-1.2%	10,189
DE	10,377	10,686	3.0%	9,797
BE	7,925	8,914	12.5%	9,495
FR	10,429	10,338	-0.9%	9,141
CH	17,919	17,919	--	--
AT	10,414	10,209	-2.0%	10,200
IT	6,316	6,196	-1.9%	8,118
ES	4,469	4,919	10.1%	6,278
GR	4,775	5,269	10.4%	5,306

Σημείωση: Η γραμμή φτώχειας της Ελβετίας (CH) δεν έχει διορθωθεί ως προς την ηλικία, λόγω μη διαθεσιμότητας δεδομένων EU-SILC

Διάγραμμα Α.4.1: Ποσοστό φτώχειας, άτομα ηλικίας 50+, με βάση τη γραμμή φτώχειας SHARE

Παράρτημα Α Κεφαλαίου 8

Περιγραφή των Εξισώσεων Εκτίμησης για τον Προσδιορισμό των Μισθολογικών Διαφορών Ανδρών-Γυναικών

Οι συντελεστές εκτίμησης του προσωπικού εισοδήματος των ανδρών και των γυναικών βασίζονται στις συναρτησιακές σχέσεις (2) και (3) αντιστοίχως:

$$\log y^M = \beta_1 + \beta_W D_W + (\beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n) + \varepsilon \quad (2)$$

$$\log y^F = \beta_1 + \beta_W D_W + (\beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n) + \varepsilon \quad (3)$$

Η εκτιμημένη διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών στο μέσο όρο περιγράφεται από την σχέση (4):

$$\log y^M - \log y^F = \beta_W D_W + [\beta_2 (x_2^F - x_2^M) + \dots + \beta_n (x_n^F - x_n^M)] \quad (4)$$

εναλλακτικά,

$$\log \frac{y^F}{y^M} = \gamma \quad (5)$$

έπειτα, χρησιμοποιώντας την εκθετική μορφή έχουμε:

$$\frac{y^F}{y^M} = e^\gamma \quad (6)$$

επομένως, το χάσμα φύλου στο προσωπικό εισόδημα ορίζεται ως ακολούθως:

$$\text{Χάσμα φύλου} = 1 - \frac{y^F}{y^M} = 1 - e^\gamma \quad (7)$$

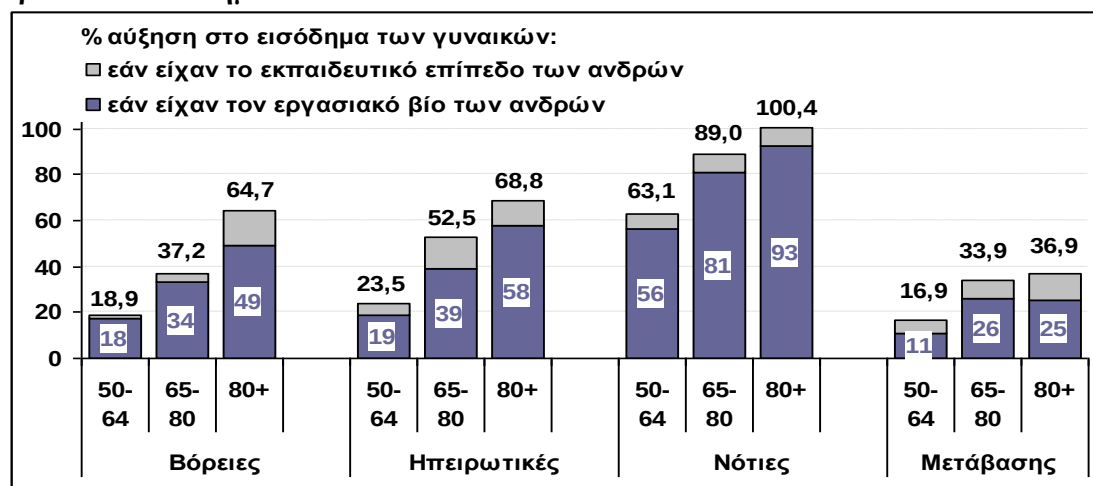
Παράρτημα Β Κεφαλαίου 8

Συνιστώσες της Συνολικής Διαφοράς στο Προσωπικό Εισόδημα μεταξύ Ανδρών και Γυναικών, ανά Ομάδα Χωρών και Ηλικιακή Ομάδα

Πίνακας 8.Β.1: Σύνθεση της Συνολικής Διαφοράς στο Προσωπικό Εισόδημα μεταξύ Ανδρών και Γυναικών, ανά ομάδα χώρα και ηλικιακή ομάδα

Συνολική Διαφορά στο Προσωπικό Εισόδημα Ανδρών –Γυναικών (σε λογάριθμο)		Διαφορά Ερμηνεύσιμη (%)	% Διαφοράς που ερμηνεύεται από διαφορές σε:				Διαφορά Ανερμήνευτη (%)
			Εκπαίδευση	Εργασιο βίο	Συνταξιο-δότηση	Άλλο	
Σύνολο χωρών	0.819	50.6	10.7	43.1	3.3	-6.5	49.4
Βόρειες	0.575	29.6	8.8	42.5	-13.8	-7.9	70.4
Ηπειρωτικές	0.728	44.3	13.2	39.6	1.5	-10.0	55.7
Νότιες	1.116	63.7	7.5	49.0	14.2	-7.1	36.3
Μετάβασης	0.441	8.2	18.4	37.1	-22.9	-24.4	91.8
Ηλικιακές Ομάδες							
50-64 ετών	1.101	63.2	4.6	22.6	0.30	35.7	36.8
65-80 ετών	1.431	71.7	6.8	28.4	13.2	23.3	28.3
80+ ετών	1.312	69.1	7.6	37.8	5.9	17.7	30.9
Ομάδες χωρών, ανά ηλικία							
Βόρειες 50-64	1.378	70.6	0.9	11.8	-4.3	62.2	29.4
Βόρειες 65-80	1.069	62.1	3.4	27.1	2.2	29.5	37.9
Βόρειες 80+	1.226	67.0	11.8	32.5	2.3	20.4	33.0
Ηπειρωτικές 50-64	0.994	59.3	4.3	17.6	1.5	35.8	40.7
Ηπειρωτικές 65-80	1.323	69.4	9.4	25.0	10.7	24.3	30.6
Ηπειρωτικές 80+	1.264	68.0	8.4	36.0	7.1	16.5	32.0
Νότιες 50-64 ετών	1.425	71.6	4.7	31.3	9.6	26.0	28.4
Νότιες 65-80 ετών	1.720	76.5	4.3	34.6	19.7	17.8	23.5
Νότιες 80+ ετών	1.363	70.3	5.4	48.2	5.5	11.2	29.7
Μετάβασης 50-64	0.646	37.3	8.5	16.4	-38.6	51.0	62.7
Μετάβασης 65-80	1.013	60.0	7.6	22.7	4.6	25.1	40.0
Μετάβασης 80+	0.945	57.2	11.7	23.7	5.4	16.2	42.8

Διάγραμμα 8.Β.1: Εκθετική μορφή των συνιστωσών της συνολικής διαφοράς στο προσωπικό εισόδημα

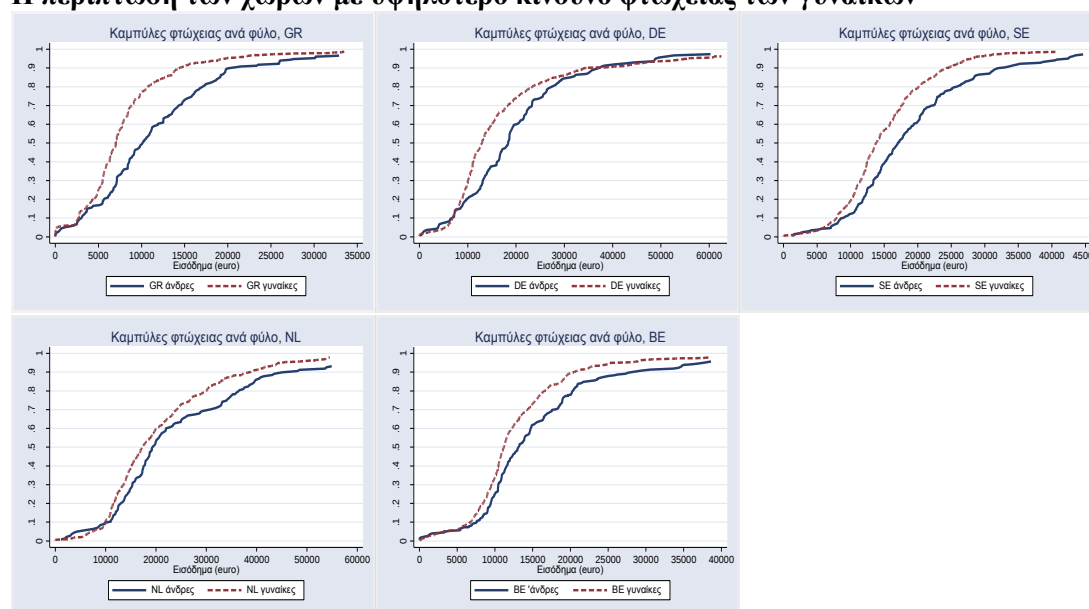
Παράρτημα Κεφαλαίου 9

Στο παρόν παράρτημα παρουσιάζονται τα ευρήματα της τεχνικής *stochastic dominance* για τη σύγκριση του εισοδήματος των ανδρών και των γυναικών που ζουν σε μονομελές νοικοκυριό.

Με βάση την εικόνα που προκύπτει μπορεί να υποστηριχθεί ότι:

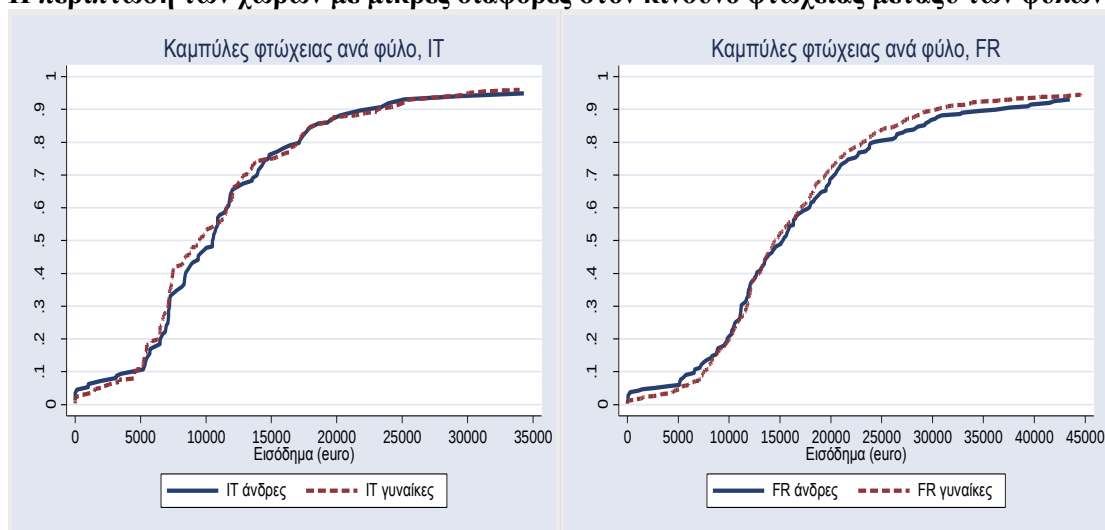
- Σε πέντε χώρες (Ελλάδα, Γερμανία, Σουηδία, Γερμανία, Ολλανδία και Βέλγιο) οι γυναίκες που ζουν μόνες αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο οικονομικής επισφάλειας σε σχέση με τους άνδρες που ζουν μόνοι, ανεξαρτήτως του επιπέδου που ορίζεται η γραμμή φτώχειας (Διάγραμμα 9.A.1).

Διάγραμμα 9.A.1: Καμπύλες φτώχειας των ατόμων σε μονομελή νοικοκυριά ανά φύλο: Η περίπτωση των χωρών με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των γυναικών

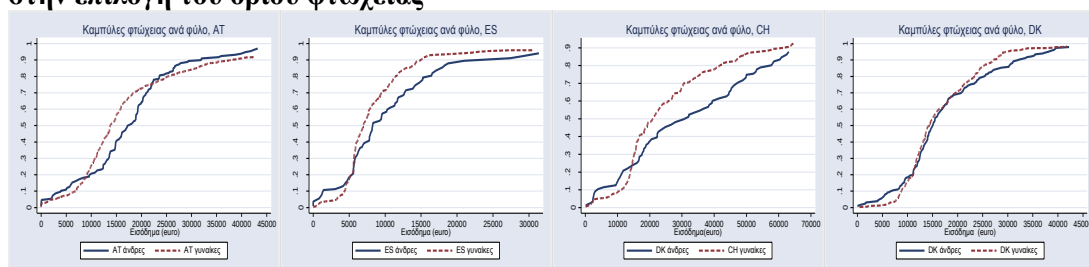
- Στην Ιταλία και τη Γαλλία οι μικρές διαφορές στο ποσοστό φτώχειας μεταξύ ανδρών και γυναικών επιβεβαιώνονται και από την τεχνική *stochastic dominance*, καθώς οι καμπύλες φτώχειας των ανδρών και των γυναικών που ζουν σε μονομελή νοικοκυριά σχεδόν ταυτίζονται σε όλο το μήκος της κατανομής του εισοδήματος (Διάγραμμα 9.A.2).

Διάγραμμα 9.A.2: Καμπύλες φτώχειας των ατόμων σε μονομελή νοικοκυριά ανά φύλο: Η περίπτωση των χωρών με μικρές διαφορές στον κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των φύλων

- Σε τέσσερις χώρες (Αυστρία, Ιταλία, Ελβετία και Δανία) οι καμπύλες φτώχειας των ανδρών και των γυναικών που ζουν σε μονομελή νοικοκυριά τέμνονται περίπου στο ύψος του ορίου φτώχειας. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να εξαχθεί ασφαλής διαπίστωση αναφορικά με τον κίνδυνο φτώχειας των δύο φύλων, καθώς στα πολύ χαμηλά τμήματα της κατανομής ο κίνδυνος φτώχειας των ανδρών είναι υψηλότερος των ανδρών, ενώ στα μεσαία και τα υψηλότερα τμήματα της κατανομής ισχύει το αντίθετο. Οι διαπιστώσεις για το κίνδυνο φτώχειας των φύλων είναι ευαίσθητες στην επιλογή του ορίου φτώχειας (Διάγραμμα 9.A.3).

Διάγραμμα 9.A.3: Καμπύλες φτώχειας των ατόμων σε μονομελή νοικοκυριά ανά φύλο: Η περίπτωση των χωρών με «ευαισθησία» του σχετικού κινδύνου φτώχειας των φύλων στην επιλογή του ορίου φτώχειας

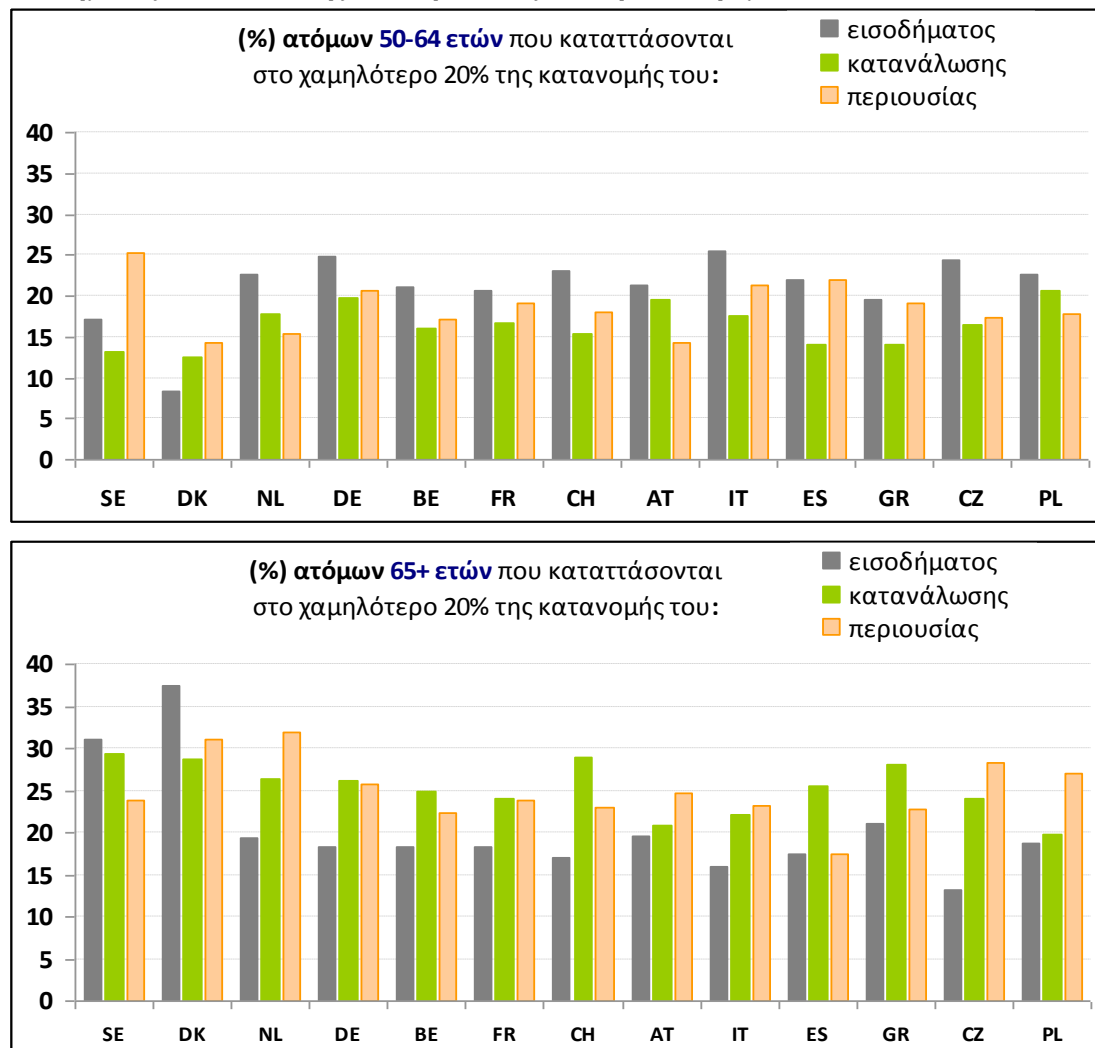

Παράρτημα Κεφαλαίου 10

Πίνακας 10.Α.1: (%) συμφωνίας των εναλλακτικών κατανομών στον προσδιορισμό της κατάστασης φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων, ανά ηλικιακή ομάδα

Άτομα 50-64					Άτομα 65+				Άτομα 50-64				Άτομα 65+			
	Εισόδημα - Κατανάλωση: (%) συμφωνίας των δύο κατατομών στην κατάταξη των ατόμων ως:				Εισόδημα - Κατανάλωση: (%) συμφωνίας των δύο κατατομών στην κατάταξη των ατόμων ως:				Εισόδημα - Περιουσία: (%) συμφωνίας των δύο κατατομών στην κατάταξη των ατόμων ως:				Εισόδημα - Περιουσία: (%) συμφωνίας των δύο κατατομών στην κατάταξη των ατόμων ως:			
	Μη- Φτωχοί Φτωχοί Σύνολο χ stat				Μη- Φτωχοί Φτωχοί Σύνολο χ stat				Μη- Φτωχοί Φτωχοί Σύνολο χ stat				Μη- Φτωχοί Φτωχοί Σύνολο χ stat			
SE	3.8	73.4	77.2	21.1	14.0	53.6	67.6	66.6	6.4	63.9	70.2	23.2	12.9	58.0	70.9	96.3
DK	1.9	80.9	82.9	12.4	14.9	48.7	63.6	41.5	2.8	79.1	82.0	51.8	17.6	49.2	66.9	86.3
NL	7.8	67.2	74.9	59.3	8.4	62.6	70.9	33.5	6.8	68.7	75.5	55.9	10.2	59.0	69.1	41.02
DE	9.7	65.1	74.8	93.1	8.6	64.1	72.7	59.6	9.8	64.5	74.3	62.4	7.3	63.2	70.5	32.2
BE	7.0	69.7	76.6	86.6	6.5	63.2	69.7	21.1	6.3	68.0	74.3	56.1	4.9	64.2	69.1	4.1
FR	8.7	71.4	80.1	154.4	7.8	65.6	73.4	60.1	8.7	68.8	77.5	143.3	7.6	65.5	73.0	44.4
CH	5.0	66.6	71.7	10.1	6.2	60.3	66.5	3.8	6.8	65.6	72.3	23.6	5.3	65.3	70.6	4.6
AT	9.7	68.8	78.4	69.2	8.8	68.3	77.1	61.4	5.0	69.3	74.2	8.0	7.4	63.1	70.5	16.4
IT	7.5	64.3	71.8	44.8	7.5	69.3	76.9	84.6	9.3	62.3	71.6	79.4	6.2	67.0	73.3	31.4
ES	5.3	69.3	74.7	17.1	7.1	64.1	71.2	32.9	5.1	61.2	66.3	0.6	4.6	69.7	74.2	15.2
GR	4.5	70.7	75.2	32.3	10.1	60.9	71.0	74.4	6.0	67.2	73.2	28.7	5.9	62.1	68.0	4.4
CZ	6.9	66.0	72.9	50.3	5.4	68.4	73.8	40.1	6.2	64.4	70.6	14.8	4.9	63.5	68.3	4.1
PL	9.7	66.4	76.1	136.5	7.3	68.8	76.1	96.1	6.5	66.1	72.6	25.9	6.2	60.6	66.8	4.4

Διάγραμμα 10.A.1: Συγκέντρωση (%) στο χαμηλότερο 20% της κατανομής εισοδήματος, κατανάλωσης και περιουσίας, ανά ηλικιακή ομάδα

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Albertini, M. & Kohli, M. (2012). The generational contract in the family: An analysis of transfer regimes in Europe. *European Sociological Review*, 29(4): 828-840.

Albertini, M., Kohli, M. & Vogel, C. (2007). Intergenerational transfers of time and money in European families: common patterns—different regimes? *Journal of European Social Policy*, 17(4): 319-334.

Alderman, H. & Paxson, C.H. (1992). *Do the poor insure?: a synthesis of the literature on risk and consumption in developing countries*, vol 164. World Bank Publications.

Andriopoulou, E. & Tsakloglou, P. (2011a). *The determinants of poverty transitions in Europe and the role of duration dependence*. Discussion paper series/ Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (No. 5692).

Andriopoulou, E. & Tsakloglou, P. (2011b). *Once poor, always poor? Do initial conditions matter? Evidence from the ECHP*. Discussion paper series/ Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (No. 5971).

Angel, J.L., Jimenez, M.A. & Angel, R.J. (2007). The economic consequences of widowhood for older minority women. *The Gerontologist*, 47(2): 224-234.

Antolín, P., Dang, T. & Oxley, H. (1999). *Poverty dynamics in four OECD countries*, Working Paper no. 212, Economics Department, OECD, Paris.

Atkinson, A.B. (1975). *The economics of inequality*. Oxford: Oxford University Press.

Atkinson, A.B. (1987). On the measurement of poverty. *Econometrica*, 55(4): 749-764.

Atkinson, A.B. (1989). *Poverty and Social Security*, Harvester Wheatsheaf.

Atkinson, A.B. (1992). Measuring poverty and differences in family composition. *Economica*, 29(233): 1-16.

Atkinson, A.B. (2003). Multidimensional deprivation: contrasting social welfare and counting approaches. *Journal of Economic Inequality*, 1(1): 61-65.

Attias-Donfut, C., Ogg, J. & Wolff, F.C., (2005a). “Family Support”, in A. Börsch-Supan, A. Brugiavini, H. Jürges, J.Mackebach, J.Siegrist and G. Weber, *Health Ageing and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*, Mannheim, pp. 171-178.

Attias-Donfut, C., Ogg, J. & Wolff, F.C., (2005b). “Financial Transfers”, in A. Börsch-Supan, A. Brugiavini, H. Jürges, J.Mackebach, J.Siegrist and G. Weber, *Health Ageing and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*, Mannheim, pp. 179-185.

Avendano, M., Aro, A. & Mackenbach, J. (2005). "Socio-economic disparities", in A. Börsch-Supan, A. Brugiavini, H. Jürges, J. Mackenbach, J. Siegrist and G. Weber, *Health Ageing and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*, Mannheim, pp. 89-94.

Backlund, E., Sorlie, P.D., & Johnson, N.J. (1996). The shape of the relationship between income and mortality in the United States: evidence from the National Longitudinal Mortality Study. *Annals of epidemiology*, **6**(1): 12-20.

Bárcena-Martín, E., & Moro-Egido, A.I. (2013). Gender and Poverty Risk in Europe. *Feminist Economics*, **19**(2): 69-99.

Baulch, B. (1996). Editorial: The New Poverty Agenda: A Disputed Consensus. *Ids Bulletin*, **27**(1), 1-10.

Bergmann, B. (1974). Occupational Segregation, Wages and Profits When Employers Discriminate by Race or Sex. *Eastern Economic Journal*, **1**(2): 103-110.

Berry, B. (2007). Does Money Buy Better Health? Unpacking the income to health association after midlife. *Health*, **11**(2):199-226.

Betti, G. & Lemmi, A. (eds.) (2008). *Advances on Income Inequality and Concentration Measures*. Routledge.

Betti, G. & Lemmi, A. (eds.). (2013). *Poverty and Social Exclusion: New Methods of Analysis*. Routledge.

Betti, G. & Verma, V. (2008). Fuzzy measures of the incidence of relative poverty and deprivation: a multi-dimensional perspective. *Statistical Methods and Applications*, **17**(2): 225-250.

Betti, G., D'Agostino, A., Lemmi, A. & Quintano, C. (2009). A parametric model for estimating fuzzy poverty measures and their standard errors. *Politica economica*, **25**(3): 279-300.

Bettio, F. (2008). "Occupational Segregation and gender wage disparities in developed economies: should we still worry?", in F. Bettio and A. Verashchagina (eds.) *Frontiers in the Economics of Gender*, Routledge Siena Studies in Political Economy, pp. 167-192.

Bettio, F. Betti, G. & Tinios, P. (2013). *The Gender Gap in Pensions in the EU*, Directorate General for Justice, Unit D2 Equality between men and women, European Commission.

Bettio, F., Simonazzi, A. & Villa, P. (2006). Change in care regimes and female migration: the 'care drain' in the Mediterranean. *Journal of European social policy*, **16**(3): 271-285.

Bettio, F. & Villa, P. (1998). A Mediterranean perspective on the breakdown of the relationship between participation and fertility. *Cambridge Journal of Economics*, **22**(2): 137-171.

- Biewen, M. (2003). *Who are the chronic poor? Evidence on the extent and the composition of chronic poverty in Germany* (No. 779). IZA Discussion paper series.
- Bíró, A. (2013). Adverse effects of widowhood in Europe. *Advances in Life Course Research*, **18**(1): 68-82.
- Blau, F. & Kahn, L. (2000). Gender Differences in Pay. *Journal of Economic Perspectives*, **14**(4): 75-99.
- Boarini, R. & Mira d'Ercole, M., (2006). *Measures of Material Deprivation in OECD Countries*. OECD Social Employment and Migration Working Papers No.37, OECD, Paris.
- Boarini, R. & Mira d'Ercole, M., (2008). Non-income poverty: What can we learn from indicators of material deprivation?, in OECD (ed), *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. OECD, Paris.
- Boeri, T. (2002). "Let social policy models compete and Europe will win" paper presented at conference hosted by the Kennedy School of Government, Harvard University
- Bonnet, C. & Geraci, M. (2009). Correcting gender inequality in pensions The experience of five European countries. *Population & Sociétés*, (453).
- Bonsang, E., Perelman, S. & Van den Bosch, K. (2005). "Income, Wealth and Consumption Inequality", in A. Börsch-Supan, A. Brugiavini, H. Jürges, J. Mackenbach, J. Siegrist and G. Weber (eds) *Health Ageing and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*. Mannheim, pp. 325-331.
- Börsch-Supan, A. (2006). *European welfare state regimes and their generosity towards the elderly*. Levy Economics Institute, Economic Working Paper (473). New York.
- Börsch-Supan, A., Brandt, M., Hank, K., & Schröder, M. (2011). *The Individual and the Welfare State: Life histories in Europe*, Springer: Heidelberg.
- Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., Jürges, H., Mackenbach, J., Siegrist, J., & Weber, G. (Eds.). (2005). *Health, ageing and retirement in Europe: First results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*. Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA).
- Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., Jürges, H., Kapteyn, A., Mackenbach, J., Siegrist, J., & Weber, G. (2008). *First results from the survey of health, ageing and retirement in Europe (2004-2007). Starting the longitudinal dimension*. Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA).
- Börsch-Supan, A., Hank, K. & Jürges, H. (2005). A new comprehensive and international view on ageing: introducing the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe. *European Journal of Ageing*, **2**(4): 245-253.

- Börsch-Supan, A. and Jürges, H. (eds.) (2005). *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe – Methodology*. Mannheim: MEA.
- Börsch-Supan, A. & Reil-Held, A. (1997). *Retirement income: level, risk, and substitution among income components* (No. 97-39). Sonderforschungsbereich 504, Universität Mannheim & Sonderforschungsbereich 504, University of Mannheim.
- Bourguignon, F. & Chakravarty, S. R. (2003). The measurement of multidimensional poverty. *The Journal of Economic Inequality*, 1(1): 25-49.
- Budig, M.J., & England, P. (2001). The wage penalty for motherhood. *American sociological review*, 204-225.
- Burniaux, J.-M., Dang, T.-T., Fore, D., Förster, M., Mira d'Ercole, M. and Oxley, H. (1998). *Income distribution and poverty in selected countries*, Working Paper no. 189, Economics Department, OECD, Paris.
- Cai, L. (2009). Be wealthy to stay healthy An analysis of older Australians using the HILDA survey. *Journal of Sociology*, 45(1): 55-70.
- Cantó, O. (2003). Finding out the routes to escape poverty: the relevance of demographic vs. labor market events in Spain. *Review of Income and Wealth*, 49(4): 569-588.
- Cappellari, L., & Jenkins, S. P. (2004). Modelling low income transitions. *Journal of applied econometrics*, 19(5): 593-610.
- Carter, M.R., & Barrett, C.B. (2006). The economics of poverty traps and persistent poverty: An asset-based approach. *The Journal of Development Studies*, 42(2): 178-199.
- Casey, B., & Yamada, A. (2002). *Getting older, getting poorer?: A Study of the earnings, pensions, assets and living arrangements of older people in nine countries* (No. 60). OECD Publishing.
- Chakravarty S. (2006). An Axiomatic Approach to Multidimensional Poverty Measurement via Fuzzy Sets, in Lemmi A., Betti G. (ed.) *Fuzzy Set Approach to Multidimensional Poverty Measurement*, US: Springer, pp. 49-72.
- Chambers, R. (1995). Poverty and livelihoods: whose reality counts?, *IDS Discussion Paper No 347*, Brighton.
- Cheli B. & Lemmi A. (1995). A “Totally” Fuzzy and Relative Approach to the Multidimensional Analysis of Poverty. *Economic Notes*, 24: 115-134.
- Chenery, H., Ahluwalia, M. S., Duloy, J. H., Bell, C. L. G., & Jolly, R. (1974). *Redistribution with growth; policies to improve income distribution in developing countries in the context of economic growth*. Oxford University Press.
- Chichilnisky, G. (2008). “The Gender Gap”, in Bettio and Verashchagina (eds.) *Frontiers in the Economics of Gender*, Routledge Siena Studies in Political Economy, pp. 57-75.

Commission of the European Communities, (2002). *Joint Report by the Commission and Council on Social Inclusion*. Directorate of Employment and Social Affairs.

Commission of the European Communities, (2006a). *Joint Report by the Commission and Council on Social Protection and Social Inclusion*. Directorate of Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs.

Commission of the European Communities (2006b). *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion –Synthesis report on adequate and sustainable pensions*. Directorate of Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs.

Coudouel, A., Hentschel, J. & Wodon, Q. (2002). Poverty Measurement and Analysis, in J. Klugman (ed), *A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies*. Washington, DC: World Bank.

Currie, J. (1993). *Gender gaps in benefits coverage* (No. w4265). National Bureau of Economic Research.

Davies, H. & Joshi, H. (1999). ‘*Measuring the Cost of Children: Estimates for Britain*’. Paper presented at the annual meeting of the International Association for Feminist Economics, Ottawa

Davies, H. & Joshi, H. (1994). “The Foregone Earnings of Europe’s Mothers”, in Eckert, O. (ed.) *Standards of Livings and Families: Observation and Analysis*. Paris: INED John Libbey Eurotext: 101-134.

Davies, H., Joshi, H. & Romana P. (2000). Foregone Income and Motherhood: What Do Recent British Data Tell Us? *Population Studies*, 54: 293-305.

De Luca, G., & Peracchi, F. (2005). Survey participation in the first wave of SHARE. In A. Börsch-Supan and H. Jürges (eds) *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe—Methodology*, MEA, Mannheim, 88-104.

De Vos, K. & Zaidi, M.A. (1997). Equivalence scale sensitivity of poverty statistics for the members states of the European Community. *Review of Income and Wealth*, 43(2): 319-334.

Deaton, A. (1992). *Understanding consumption*. Oxford University Press.

Deaton, A. (1997). *The Analysis of Households Surveys: A Microeconomic Approach to Development Policy*. Baltimore and London: John Hopkins Press and World Bank.

Deaton, A. & Muellbauer, J. (1980). *Economics and Consumer Behaviour*, Cambridge, CUP.

Deaton, A., & Paxson, C. (1995). Measuring poverty among the elderly. *Working Paper no. 5296*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

Deaton, A., & Paxson, C. (1998). Economies of scale, household size, and the demand for food. *Journal of political economy*, 106(5): 897-930.

Deere, C. D., & Doss, C. R. (2006). The gender asset gap: What do we know and why does it matter? *Feminist Economics*, **12**(1-2): 1-50.

Delhaussse, B., Luttgens, A. & Perelman, S. (1993). Comparing measures of poverty and relative deprivation: An example from Belgium. *Journal of Population Economics*, **6**: 83-102.

Dennis, I. & Guio, A. (2003). *Poverty and social exclusion in the EU after Leaken – Part 1*. Eurostat, Statistics in Focus. Theme 3 8/2003, Luxembourg: Eurostat.

Dennis, I. & Guio, A. (2004). *Poverty and social exclusion in the EU. Statistics in Focus*, 16/2004, Luxembourg: Eurostat.

Denton, M., & Boos, L. (2007). The gender wealth gap: structural and material constraints and implications for later life. *Journal of Women & Aging*, **19**(3-4): 105-120.

Desai, M. & Shah, A. (1988). An econometric approach to the measurement of poverty. *Oxford Economic Papers*, **40**, 505-522.

Despa, S. (2007). *Quantile Regression*, newsletter, Cornell Statistical Consulting Unit, Cornell University.

Devicienti, F. (2002). Poverty persistence in Britain: a multivariate analysis using the BHPS, 1991–1997. *Journal of Economics*, **9**(1): 307-340.

Dewey, M.E. & Prince, M.J., (2005), “Mental health”, in A. Börsch-Supan, A. Brugiavini, H. Jürges, J.Mackebach, J.Siegrist and G. Weber, *Health Ageing and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*, Mannheim, pp. 108-117.

Di Meglio, E. (2013). *Living standards falling in most Member States*, Statistics in Focus 8/2013, Luxembourg: Eurostat.

Disney, R.F., Mira d’Ercole, M. & Scherer, P. (1998). *Resources during retirement*, Ageing Working Paper no. 4.3, OECD, Paris.

Easterly, W. (2002). *The elusive quest for growth: economists' adventures and misadventures in the tropics*. MIT press.

Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism* (Vol. 6), Cambridge: Polity press.

Ettner S. (1996). New evidence on the relationship between income and health. *Journal of Health Economics*, **15**: 67-85.

European Commission, (2010). *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2010*, Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Union.

European Communities (2002). *European Social Statistics: Income, Poverty and Social Exclusion: 2nd report*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Evandrou, M., Falkingham, J. & Sefton, T. (2009). *Women's Family Histories and Incomes in Later Life in the UK, US and West Germany*, CASEpaper 138, London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.

Even, W.E., & Macpherson, D. A. (1990). The gender gap in pensions and wages. *The Review of Economics and Statistics*, **72**(2): 259-265.

Even, W.E. & Macpherson, D.A. (1994). Gender differences in pensions. *Journal of Human Resources*, **29**(2): 555-587.

Even, W.E., & Macpherson, D.A. (2004). When will the gender gap in retirement income narrow?. *Southern Economic Journal*, **71**(1): 182-200.

Feinstein J. (1993). The Relationship between Socioeconomic Status and Health: A Review of the Literature. *The Milbank Quartely*, **71**(1): 279-322.

Ferrera, M. (1996). The 'Southern model' of welfare in social Europe. *Journal of European social policy*, **6**(1): 17-37.

Figari, F. Matsaganis, M. & Sutherland, H. (2011). The financial well-being of older people in Europe and the redistributive effects of minimum pension schemes. *EUROMOD Working Paper*, No. EM7/11.

Förster, M. F. (2005). The European social space revisited: comparing poverty in the enlarged European Union. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, **7**(1): 29-48.

Foster, J. (1984). "On Economic Poverty: A Survey of Aggregate Measures", in: R.L. Basmann and Rhodes, G.F. (eds), *Advances in econometrics*, 3, Connecticut: JAI Press, pp. 215-25.

Foster, J. E. (1998). Absolute versus relative poverty. *American Economic Review*, **88**(2): 335-341.

Foster, J., Greer, J. & Thorbecke, E. (1984). A class of decomposable poverty measures. *Econometrica*, **52**(3): 761-766.

Fouarge, D., & Layte, R. (2005). Welfare regimes and poverty dynamics: the duration and recurrence of poverty spells in Europe. *Journal of Social Policy*, **34**(3): 407-426.

Fritzell, J., Nermo, M., & Lundberg, O. (2004). The impact of income: assessing the relationship between income and health in Sweden. *Scandinavian journal of public health*, **32**(1): 6-16.

Frericks, P. and Maier, R. (2008). 'The Gender Pension Gap: Effects of Norms and Reform Policies', in C. Arza and M. Kohli (eds) *The Political Economy of Pensions: Politics, Policy Models and Outcomes in Europe*. London: Routledge, pp. 175-195.

Frericks, P., Maier, R. & De Graaf, W. (2007). European pension reforms: Individualization, privatization and gender pension gaps. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, **14**(2): 212-237.

Fukuda-Parr, S. (1999). What does feminization of poverty mean? It isn't just lack of income. *Feminist Economics*, **5**(2): 99-103.

Georgiadis T. (2007). "Poverty and Material Deprivation in Greece: Growing Together and Getting Grey?" Paper presented at *The 3rd Hellenic Observatory PhD Symposium, Contemporary Greece: Structures, Context and Challenges*. London School of Economics (LSE), London, June 2007.

Georgiadis, T. (2010). "A Gendered Poverty Analysis of Elderly Persons in Europe", Paper presented at the 3rd PhD Conference in Economics 2010, UADPhilEcon, Doctoral Program in Economics, University of Athens.

Glewwe, P. & Van der Gaag, J. (1990). Identifying the poor in developing countries: Do different definitions matter? *World Development*, **18**(6): 803-814.

Goedhart, T., Halberstadt, V., Kapteyn, A. & Van Praag, B. (1977). The poverty line: Concept and measurement. *Journal of Human Resources*, 503-520.

Goldin, C.. (1993). Gender Gap. *The Concise Encyclopedia of Economics*. Library of Economics and Liberty. 5 April 2011.

Goldin, C. (2006). The Quiet Revolution that Transformed Women's Employment, Education and Family. *American Economic Review*, **96**(2): 1-21.

Greene, W. (2003). *Econometric Analysis*, Pearson Education International.

Griffiths, W., Hill, C. & Judge, G. (1993). *Learning and Practicing Econometrics*. New York: Wiley.

Guio, A., (2005a). *Income Poverty and Social Exclusion in the EU25*. Eurostat, Statistics in Focus 13/2005, Luxembourg: Eurostat.

Guio, A., (2005b). *Material Deprivation in the EU*. Eurostat, Statistics in Focus 21/2005.

Hagenaars, A.J.M., de Vos, K. & Zaidi, M.A. (1994). *Poverty statistics in the late 1980s: Research based on micro-data*, Theme 3, Series C, Eurostat Luxembourg.

Hank, K., Deindl, C. & Brandt, M. (2013). Changes in Older Europeans' Health Across Two Waves of SHARE: Life-Course and Societal Determinants. *Journal of Population Ageing*, **6**(1-2): 1-13.

Hardy, M.A. & Hazelrigg, L.E. (1993). The gender of poverty in an aging population. *Research on Aging*, **15**(3): 243-278.

Hauser, R. (1997). Adequacy and poverty among the retired. *Ageing Working Paper no. 3.2*, OECD, Paris.

- Heady, C., Mitrakos, T. & Tsakloglou, P. (2001). The distributional impact of social transfers in the European Union: evidence from the ECHP. *Fiscal Studies*, **22**(4): 547-565.
- Hurd, M.D. & Rohwedder, S. (2006). *Economic well-being at older ages: Income-and consumption-based poverty measures in the HRS* (No. w12680). National Bureau of Economic Research.
- Jann, B. (2008). The Blinder-Oaxaca decomposition for linear regression models. *The Stata Journal*, **8**(4): 453-479.
- Jefferson, T. (2009). Women and retirement pensions: a research review. *Feminist Economics*, **15**(4): 115-145.
- Jenkins, S. & Van Kerm, P. (2011). *Patterns of persistent poverty: Evidence from EU-SILC* (No. 2011-30). ISER Working Paper Series, No. 2011-30.
- Jensen, C. (2008). Worlds of welfare services and transfers. *Journal of European Social Policy*, **18**(2): 151-162.
- Jones, A.M. & Wildman, J. (2008). Health, income and relative deprivation: evidence from the BHPS. *Journal of Health Economics*, **27**(2): 308-324.
- Justino, P. & Litchfield, J. (2003). Welfare in Vietnam During the 1990s: Poverty, Inequality and Poverty Dynamics, *PRUS Working Paper No. 8*, Poverty Research Unit at Sussex, University of Sussex.
- Kapteyn, A. & Van Praag, B. (1976). A new approach to the construction of family equivalence scales. *European Economic Review*, **7**(4): 313-335.
- Koenker, R.W. & Bassett, G.W. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica*, **46**(1): 33-50.
- Koenker, R. & Hallock, K. (2001). Quantile Regression. *Journal of Economic Perspectives*, **15**(4): 143-156.
- Krueger, D. & Perri, F. (2006). Does income inequality lead to consumption inequality? Evidence and theory. *The Review of Economic Studies*, **73**(1): 163-193.
- Lanjouw, P. & Ravallion, M. (1995). Poverty and household size. *The Economic Journal*, **105**(433): 1415-1434.
- Layte, R. & Whelan, C. (2003). Moving in and out of poverty. *European Societies*, **5**(2): 167-191.
- Lee, S. and Shaw, L. (2003). Gender and economic security in retirement. *Washington, DC: Institute for Women's Policy Research*.
- Leibfried, S. (1993). Towards a European welfare state?, in (C. Jones, ed.) *New perspectives on the welfare state in Europe*, London: Routledge.

Levine, P. J., Mitchell, O. S. & Phillips, J. W. (1999). *Worklife determinants of retirement income differentials between men and women* (No. w7243). National Bureau of Economic Research.

Lipton, M. & Ravallion, M. (1995). "Poverty and Policy", in Behrman, J, and T.N. Srinivasen (eds) *Handbook of Development Economics* vol 3B (Amsterdam: Elsevier).

Lyberaki, A. (2011). Migrant women, care work and women's employment in Greece. *Feminist Economics*, 17(3): 103-131.

Lyberaki, A. (2012). The crisis and women's economic independence: some warnings from Greece. *Journal of Critical Studies in Business and Society*, 3(1): 12-39.

Lyberaki, A. & Tinios, P. (2005). "Poverty and Social Exclusion: a new approach to an old issue", in A. Börsch-Supan, A. Brugiavini, H. Jürges, J. Mackenbach, J. Siegrist and G. Weber (eds) *Health Ageing and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*. Mannheim, pp. 302-309.

Lyberaki, A. & Tinios, P. (2006). "Poverty and Social Exclusion". Paper presented in *AMANDA Final Conference: Lessons from SHARE Wave 1*, Como, Italy.

Lyberaki, A. & Tinios, P. (2008). "Poverty and Persistent Poverty: Adding Dynamics to Familiar Findings", in A. Börsch-Supan, A. Brugiavini, H. Jürges, A. Kapteyn, J. Mackenbach, J. Siegrist and G. Weber (eds) *Health Ageing and Retirement in Europe (2004-2007): Starting the Longitudinal Dimension*. Mannheim, pp. 276-283.

Lyberaki, A. & Tinios, P. (2011). "Gender and the Transmission of Lifetime Inequality: An Empirical Analysis of Micro-Data from Diverse 'Worlds of Welfare Capitalism'", Paper presented at the 20th Annual Conference of the International Association for Feminist Economics, Zhejiang Gongshang University, Hangzhou, China.

Lyberaki, A. & Tinios, P. (2012a). "The crisis as handmaiden of social change: adjusting to the 21st century or settling old scores?" in Anastasakis, O. & Singh, D. (eds) *Reforming Greece: Sisyphean task or Herculean challenge?*, South East European Studies at Oxford (SEESOX), St Antony's College, University of Oxford, pp. 100-110.

Lyberaki, A. & Tinios, P. (2012b). "Gender Gaps and Lifetime Inequality: An Empirical Analysis of Micro-data from Europe", Εισήγηση στο: *IFA 11th Global Conference on Ageing*, Prague, Czech Republic, 28 May-1 June 2012.

Lyberaki, A. & Tinios, P. (2014). The Informal Welfare State and the Family: Invisible Actors in the Greek Drama. *Political Studies Review*, 12(2), 193-208.

Lyberaki, A., Tinios, P. & Georgiadis, T. (2010). Multidimensional Poverty in Greece: A Deep, Persistent Grey? *South-Eastern Journal of Economics*, 8(1): 87-110.

- Lyberaki, A., Tinios, P., Mimis, A. & Georgiadis, T. (2013). Mapping population aging in Europe: how are similar needs in different countries met by different family structures? *Journal of Maps*, **9**(1): 4-9.
- Lyberaki, A. Tinios, P. & Papadoudis, G. (2011). "A-Typical Work Patterns of Women in Europe: What can we Learn From SHARELIFE?", in Börsch-Supan, A.; Brandt, M.; Hank, K.; Schröder, M. (eds): *The Individual and the Welfare State. Life Histories in Europe*, Springer: Heidelberg, pp. 137-150.
- Lyberaki, A. Tinios, P. & Papadoudis, G. (2013). Retrospective explanation of older women's lifetime work involvement: Individual paths around social norms. *Advances in Life Course Research*, **18**(1): 26-45.
- Mackenbach, J.P., Martikainen, P., Looman, C.W., Dalstra, J.A., Kunst, A.E. & Lahelma, E. (2005). The shape of the relationship between income and self-assessed health: an international study, *International Journal of Epidemiology*, **34**(2): 286-293.
- Maddala, G.S, (1983). *Limited-Dependent and Qualitative Variables in Econometrics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maes, M. (2013). Poverty persistence among the elderly in the transition from work to retirement. *The Journal of Economic Inequality*, **11**(1): 35-56.
- Mantovani, D., Papadopoulos, F., Sutherland, H. & Tsakloglou, P. (2006). *Pension incomes in the European Union: policy reform strategies in comparative perspective*. in O. Bargain (ed.) *Micro-simulation in action: Policy analysis in Europe using EUROMOD*. Emerald Group Publishing Limited, vol. 25, pp. 27-71.
- McGregor, P. & Borooah, V.K. (1992). Is low spending or low income a better indicator of whether or not a household is poor: some results from the 1985 Family Expenditure Survey. *Journal of Social Policy*, **21**(1): 53-69.
- McLanahan, S. & Kelly, E. (2006). "The feminization of poverty", in J. Chafetz (ed), *Handbook of the sociology of gender*, Springer US, pp. 127-145.
- Mejer, L. (2000). Social Exclusion in the EU Member States. *Statistics in Focus*, 1/2000, Luxembourg: Eurostat.
- Mejer, L. & Linden, G. (2000). Persistent income poverty and social exclusion in the European Union. *Statistics in Focus*, Population and Social Conditions, Theme 3 – 13/2000. Luxembourg: Eurostat.
- Mercader-Prats, M. (1998). "Identifying low standards of living: Evidence from Spain", in Slottje D.J. (ed.) *Research on Economic Inequality*, vol. 8, JAI Press, Greenwich.
- Meyer B. & Sullivan, J. (2003). Measuring the Well-Being of the Poor Using Income and Consumption. *The Journal of Human Resources*, **38** Special Issue on *Income Volatility and Implications for Food Assistance Programs*: 1180-1220.
- Mitrakos, T. (2013). Inequality, poverty and living conditions in Greece: Recent developments and prospects. *Social Cohesion and Development*, **8**(1): 37-58.

Mitrakos, T. & Tsakloglou, P. (1998). *Income, consumption or something else: Selecting a welfare indicator for distributional studies*, Athens University of Economics and Business, Department of International and European Economic Studies, Discussion Paper, (98-05).

Mitrakos, T. & Tsakloglou, P.(2006). “Inequality and poverty in the last quarter of the 20th century”, in M. Petmesidou and E. Mossialos (eds) *Social policy development in Greece*, Ashgate Publishing Limited, Chapter 6, pp 126-143, 2006, Aldershot, England.

Mitrakos, T. & Tsakloglou, P. (2010). *Analyzing and comparing the impact of alternative concepts of resources in distributional studies: Greece, 2004/5*, Working Paper No. 111, Bank of Greece.

Möhring, K. (2014). Employment histories and pension incomes in Europe: A multilevel analysis of the role of institutional factors. *European Societies*, (ahead-of-print), 1-24.

Nelson, J. A. (1992). Methods of estimating household equivalence scales: an empirical investigation. *Review of Income and Wealth*, **38**(3), 295-310.

Nelson, J.A. (1993). Household equivalence scales: theory versus policy? *Journal of Labor Economics*, **11**(3): 471-493.

Nicholson, J.L. (1976). Appraisal of different methods of estimating equivalence scales and their results. *Review of Income and Wealth*, **22**(1): 1-11.

Oaxaca, R. (1973). Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets. *International Economic Review*, **14**(3): 693-709.

Oaxaca, R. & Ransom, M. (1994). On Discrimination and the Decomposition of Wage Differentials. *Journal of Econometrics*, **61**(1): 5-21.

OECD (2001). ‘*When money is tight: poverty dynamics in OECD countries*’, OECD Employment Outlook 2001, 37–87, OECD Publishing.

OECD (2005). *Society at a Glance: OECD Social Indicators*, OECD Publishing.

OECD (2007). *Pensions at a Glance*, OECD Publishing.

OECD (2008). *Growing Unequal?: Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, OECD Publishing.

OECD (2011). *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*, OECD Publishing.

OECD (2013a). *Crisis squeezes income and puts pressure on inequality and poverty*, OECD Publishing.

OECD (2013b). *How’s Life, 2013 – Measuring Well-Being*, OECD Publishing.

OECD (2013c). *Pensions at a Glance: OECD and G20 indicators*, OECD Publishing.

- OECD (2013d). *OECD Economic Surveys: Greece 2013*, OECD Publishing.
- Ogg, J. & Renaut, S. (2006). The support of parents in old age by those born during 1945 - 1954: A European perspective. *Ageing and Society*, **26**(5): 723-743.
- Olivetti, C. & Petrongolo, B. (2006). 'Unequal Pay or Unequal Employment?: A Cross-country analysis of Gender Gaps'. IZA Discussion Papers No. 1941, Institute for the Study of Labor (IZA).
- Özdemir, E. & Ward, T. (2010). *The persistent risk of poverty*, Research Note 7/2010, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Commission.
- Pearce, D. (1978). The Feminization of Poverty: Women. Work, and Welfare. *Urban and Social Science Review*, **11**: 28-36.
- Peeters, H. & De Tavernier, W. (2014). Lifecourses, pensions and poverty among elderly women in Belgium: interactions between family history, work history and pension regulations. *Ageing and Society*, 1-29.
- Pissarides, C, Garibaldi, P., Olivetti, C., Petrongolo B. & Wasmer E. (2003). *Women in the Labour Force: How Well is Europe Doing?* Report in Annual European Conference of the Fondazione Rodolfo De Benedetti, Milan: Fondazione Rodolfo De Benedetti.
- Poggi, A. (2007). Does persistence of social exclusion exist in Spain?. *The Journal of Economic Inequality*, 5(1): 53-72.
- Polin, V. & Raitano, M. (2012). *Poverty Dynamics in Clusters of European Union Countries: Related Events and Main Determinants*. Available at SSRN 2025018.
- Pollak, R.A. & Wales, T.J. (1979). Welfare comparisons and equivalence scales. *The American Economic Review*. **69**(2): 216-221.
- Prince, M.J., Reischies, F., Beekam, A.T.F., Fuhrer, R., Jonker, C., Kivela, S.L., Lawlor, B.A., Lobo, A., Magnusson, H., Fichter, M., Van Oyen, H., Roelands, M., Skoog, I., Turrina, C., Copeland, J.R.M., (1999), Development of the EURO-D scale: a European Union initiative to compare symptoms of depression in 14 European centres. *British Journal of Psychiatry*, **174**: 330–338.
- Quisumbing, A. R., Haddad, L. & Peña, C. (2001). Are women overrepresented among the poor? An analysis of poverty in 10 developing countries. *Journal of Development Economics*, **66**(1): 225-269.
- Ravallion, M. (1992). *Poverty comparisons: A Guide to Concepts and Methods*, LSMS Working Paper No. 88, World Bank, Washington, DC.
- Ray, D. (1998). *Development Economics*, Princeton University Press.
- Reher, D.S. (1998). Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts. *Population and Development Review*, **24**(2): 203-234.
- Reilly, B. (2005). *Lecture Notes for Quantitative Methods II*, University of Sussex.

- Rubery, J. (1978). Structured Labour Markets, Worker Organisation and Low Pay. *Cambridge Journal of Economics*, 2(1): 17-36.
- Scherger, S., Hagemann, S., Hokema, A., & Lux, T. (2012). *Between privilege and burden: Work past retirement age in Germany and the UK* (No. 04/2012). ZeS-Arbeitspapier.
- Schröder, M. (2011). *Retrospective data collection in the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe. SHARELIFE Methodology*. Mannheim: MEA.
- Sefton, T., Evandrou, M., Falkingham, J. & Vlachantoni, A. (2011). The relationship between women's work histories and incomes in later life in the UK, US and West Germany. *Journal of European Social Policy*, 21(1): 20-36.
- Seidl, C. (1988). Poverty measurement: a survey. In *Welfare and efficiency in public economics* (pp. 71-147). Springer Berlin Heidelberg.
- Sen, A. (1976). Poverty: an ordinal approach to measurement. *Econometrica*, 44(2): 219-231.
- Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press.
- Sen, A. (1983). Poor, relatively speaking. *Oxford economic papers*, 35(2): 153-169.
- Sen, A. (1985). A sociological approach to the measurement of poverty: a reply to Professor Peter Townsend. *Oxford Economic Papers*, 37(4): 669-676.
- Sigle-Rushton, W. & Waldfogel, J. (2007). Motherhood and women's earnings in Anglo-American, Continental European, and Nordic Countries. *Feminist Economics*, 13: 55-91.
- Simoni, S. & Trifiletti, R. (2004). Caregiving in Transition in Southern Europe: Neither Complete Altruists nor Free-riders. *Social Policy & Administration*, 38(6): 678-705.
- Smeeding, T.M. & Sandstrom, S. (2005). *Poverty and income maintenance in old age: A cross-national view of low income older women* (No. 398). LIS Working Paper Series.
- Smith, J. & Ward, M. (1989). Women in the Labor Market and in the Family. *Journal of Economic Perspectives*, 3(1): 9-23.
- Steinhaler, J.K. (1996). Poverty among Single Elderly women under different Systems of Old age security: a comparative review. *Social Security Bulletin*, 59(3): 31-44.
- Stevens, A.H. (1999). Climbing out of poverty, falling back in: measuring the persistence of poverty over multiple spells. *Journal of Human resources*, 34(3): 557-588.

Stone, R.I. (1989). The feminization of poverty among the elderly. *Women's Studies Quarterly*, 17(1/2): 20-34.

Subramanyam, M., Kawachi, I., Berkman, L. & Subramanian, S.V. (2009). Relative deprivation in income and self-rated health in the United States. *Social Science & Medicine*, 69(3): 327-334.

Tinios, P. & Georgiadis, T. (2009a). *Modelling Outcomes and Behaviour of Persons Aged 50+ in Europe: How Much Does Persistent Poverty Explain in Addition to Current Income?* Paper Presented at the Second Belgian SHARE Conference, Universities of Antwerp and Liège, Brussel, May 2009.

Tinios, P. & Georgiadis, T. (2009b). "Is poverty more than just low income? The effect of poverty on health of older people in Europe". Κείμενο Εισήγησης στο 1^ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο στην Εφαρμοσμένη Οικονομική. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Νοέμβριος 2009, σελ. 384-393.

Tinios, P., Lyberaki, A. & Georgiadis, T. (2011). "Explaining Persistent Poverty in SHARE: Does the Past Play a Role?", in Börsch-Supan, A., Brandt, M., Hank, K., Schröder, M. (eds): *The Individual and the Welfare State. Life Histories in Europe*. Springer: Heidelberg, pp. 19-30.

Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. University of California Press.

Trifiletti, R. (1999). Southern European welfare regimes and the worsening position of women. *Journal of European Social Policy*, 9(1): 49-64.

Tsakloglou P. (1990). Aspects of poverty in Greece. *Review of Income and Wealth*, 36(4): 381-402.

Tsakloglou, P. (1991). Estimation and comparison of two simple models of equivalence scales for the cost of children. *The Economic Journal*, 101(405): 343-357.

Tsakloglou, P. (1996). Elderly and Non-Elderly in the European Union: A Comparison of the Living Standards. *Review of Income and Wealth*, 3:271-291.

Tsakloglou P. (2000). "Poverty and anti-poverty policies in Greece and comparisons with other Mediterranean EU member-states", in A. Mitsos and E. Mossialos (eds) *Contemporary Greece and Europe*, Ashgate, Aldershot.

Tsakloglou, P. & Panopoulou, G. (1998). Who are the poor in Greece? Analysing poverty under alternative concepts of resources and equivalence scales. *Journal of European Social Policy*, 8(3): 213-236.

Tsakloglou P. & Papadopoulos F. (2001a). "Poverty, material deprivation and multi-dimensional disadvantage during four life stages: Evidence from the ECHP", in M. Barnes, C. Heady, S. Middleton, J. Millar, F. Papadopoulos, G. Room and P. Tsakloglou (eds) *Poverty and social exclusion in Europe*, Edward Elgar, Cheltenham, pp. 24-52.

Tsakloglou P. & Papadopoulos F. (2001b). *Identifying Population Groups at High Risk of Social Exclusion: Evidence from the ECHP*. Institute for the Study of Labor (IZA), Discussion Paper No. 392, November 2001.

Tsakloglou, P. & Papadopoulos, F. (2002). Aggregate level and determining factors of social exclusion in twelve European countries. *Journal of European Social Policy*, **12**(3): 211-225.

Valletta, R.G. (2006). The ins and outs of poverty in advanced economies: Government policy and poverty dynamics in Canada, Germany, Great Britain, and the United States. *Review of Income and Wealth*, **52**(2): 261-284.

Vandecasteele, L. (2010). Poverty trajectories after risky life course events in different European welfare regimes. *European Societies*, **12**(2): 257-278.

Vara, M.J. (2013). Gender Inequality in the Spanish Public Pension System. *Feminist Economics*, **19**(4): 136-159.

Vartanian, T.P. & McNamara, J.M. (2002). Older women in poverty: The impact of midlife factors. *Journal of Marriage and Family*, **64**(2): 532-548.

Vlachantoni, A. (2012). Financial inequality and gender in older people. *Maturitas*, **72**(2), 104-107.

Wakabayashi, C. & Donato, K.M. (2006). Does caregiving increase poverty among women in later life? Evidence from the Health and Retirement Survey. *Journal of Health and Social Behavior*, **47**(3): 258-274.

Whelan, C.T., Layte, R. & Maître, B. (2002). Multiple deprivation and persistent poverty in the European Union. *Journal of European Social Policy*, **12**(2), 91-105.

Whelan, C.T., Layte, R. & Maitre, B. (2003). Persistent income poverty and deprivation in the European Union: an analysis of the first three waves of the European Community Household Panel. *Journal of Social Policy*, **32**(1): 1-18.

Whelan C.T., Layte R. & Maître B. (2004). Understanding the Mismatch Between Income Poverty and Deprivation: A Dynamic Comparative Analysis. *European Sociological Review*, **20**: 287-302.

Whelan, C. T. & Maître, B. (2006). Comparing poverty and deprivation dynamics: Issues of reliability and validity. *The Journal of Economic Inequality*, **4**(3): 303-323.

Whitehouse, E. (2000). How poor are the old? A survey of evidence from 44 countries. *Pension Reform Primer series*, Social Protection Discussion Paper no. 0017, World Bank, Washington, D.C..

Wolff, P. (2010). '17 % of EU citizens were at-risk-of-poverty in 2008'. *Statistics in Focus 9/2010*, Luxembourg: Eurostat.

World Bank (2000). *World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty: Opportunity, Empowerment and Security*, World Bank.

Zaidi, A. (2010). *Poverty risks for older people in EU countries—an update*. Policy Brief Series, European Centre Vienna.

Zaidi, A., & Burchardt, T. (2005). Comparing incomes when needs differ: equivalization for the extra costs of disability in the UK. *Review of Income and Wealth*, **51**(1): 89-114.

Zaidi, A., Gasior, K. & Zólyomi, E. (2010). “Poverty amongst older women and pensions policy in the European Union”, in B. Marin and E. Zólyomi (eds) *Women's Work and Pensions: What Is Good, What Is Best?: Designing Gender-Sensitive Arrangements*, European Centre Vienna, Ashgate, pp 97-108.

Zheng, B. (1997). Aggregate poverty measures. *Journal of economic surveys*, **11**(2): 123-162.

Ελληνική

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (1999). *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα, τόμος Α'.* Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (2012). *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας.* Αθήνα.

Ελληνική Στατιστική Αρχή, (2013). *Δελτίο Τύπου: Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2012: Κίνδυνος Φτώχειας.* Πειραιάς, 29/11/2013.

Ζωγραφάκης, Σ. & Μητράκος, Θ. (2006). “Κοινωνικοί δείκτες και μετανάστευση στην Ελλάδα”, *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Τεύχος 1, Ιανουάριος-Μάρτιος 2006, σελ. 124-151, Αθήνα.

Ζωγραφάκης, Σ. & Μητράκος, Θ. (2012). “Ο κίνδυνος χαμηλού εισοδήματος στα νοικοκυριά μισθωτών και ανέργων κατά τη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης”. Στο: *Κοινωνική πολιτική και κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης* (επιμ. Π. Τσακλόγλου), Τράπεζα της Ελλάδας, σελ. 173-215.

Κανελλόπουλος, Κ. (1986). *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*, Επιστημονικές Μελέτες 22, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.

Λαμπρινίδης, Γ., Μανιάτης, Θ., Μπασιάκος, Γ., Οικονόμου, Α., Παπαδοπούλου, Μ. & Πασσάς, Κ. (2010), *Εμπειρική προσέγγιση της απόλυτης φτώχειας στην Ελλάδα.* Μελέτη 5, Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών /Δημοσιονομικών Εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΣΕ.

Λυμπεράκη, Α. (2009). “Υπάρχει Χάσμα Φροντίδας; Ποιος Φροντίζει Ποιον και Πώς;”, στο Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Πλ. και Φιλαλήθης, Α. (επιμ.) (2009), *Ζωή 50+: Υγεία, Γήρανση και Συνταξιοδότηση στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Κριτική, σελ. 371-394.

Λυμπεράκη, Α. & Γεωργιάδης, Θ., (2009). “Είναι οι ηλικιωμένες γυναίκες λιγότερο υγιείς; Φύλο και υγεία μετά τα 70 έτη”, στο Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Πλ. και Φιλαλήθης, Α. (επιμ.) (2009), *Ζωή 50+: Υγεία, Γήρανση και Συνταξιοδότηση στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Κριτική, σελ. 413-434

Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Π. (2002). *Εργασία και Συνοχή: Τα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση και την Κοινωνική Ένταξη*, εκδ. Παπαζήση.

Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Π. (2009). “Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Νέα προσέγγιση σε ένα παλιό θέμα”, στο Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Πλ. και Φιλαλήθης, Α. (επιμ.) (2009), *Ζωή 50+: Υγεία, Γήρανση και Συνταξιοδότηση στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Κριτική, σελ. 275-304.

Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Π. (2010α). “Γυναίκες και Απασχόληση: Ανασκόπηση και νέες προοπτικές”, στο *Η Ελληνική αγορά εργασίας: Χαρακτηριστικά, εξελίξεις και προκλήσεις*, εκδ. Τράπεζα της Ελλάδας. Μάρτιος, σελ. 135-158.

Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Πλ., (2010β). “Η προσφορά και η ζήτηση αλληλεγγύης στην πράξη: Συγκριτική ανάλυση πρακτικών φροντίδας από και προς άτομα άνω των 50 ετών στην Ευρώπη”, στο Πετμεζίδου, Μ. και Παπαθεοδώρου, Χ. (επιμ.) *Κοινωνική Μεταρρύθμιση και Αλλαγές στο Μείγμα «Δημοσίου»-«Ιδιωτικού» στο Πεδίο της Κοινωνικής Προστασίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 438-469.

Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Π. (2012α). “Κρίση, ανεργία και τα οικονομικά της οικογένειας: αναζήτηση μακροχρόνιων τάσεων και ανατροπών”. Εισήγηση στο Συνέδριο της Τράπεζας της Ελλάδας με τίτλο: Η ελληνική αγορά εργασίας στην κρίση, 27 Νοεμβρίου 2012.

Λυμπεράκη, Α. & Τήνιος, Π. (2012β). “Κοινωνικό Κράτος (‘επίσημο’ και ‘άτυπο’): Οι μεταρρυθμίσεις που Δεν έγιναν και η κρίση”, στο Τράπεζα της Ελλάδας, *Κοινωνική πολιτική και κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης*, Ιούνιος 2012, σελ. 121-148.

Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Π. & Φιλαλήθης, Τ. (επιμ.) (2009). *Ζωή 50+. Υγεία, Γήρανση και Σύνταξη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Εκδόσεις Κριτική.

Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Π. & Γεωργιάδης, Θ. (2011). “Χάσμα Φύλου στην Τρίτη Ηλικία: Η Σωρευτική Αναπαραγωγή της Ανισότητας στη Διάρκεια του Κύκλου της Ζωής”. Κείμενο Εισήγησης στο 4^ο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο με τίτλο *Ο Ρόλος της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα: Κριτικές Προσεγγίσεις και Προκλήσεις*, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής, Νοέμβριος 2011.

Ματσαγγάνης, Μ. (2013). “Η πολιτική κατά της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης”, *Ενημερωτικό Δελτίο 6/2013*, Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.

Ματσαγγάνης, Μ. & Λεβέντη, Χ. (2013). “Η ανατομία της φτώχειας στην Ελλάδα του 2013”, *Ενημερωτικό Δελτίο 5/2013*, Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.

Ματσαγγάνης, Μ. & Λεβέντη, Χ. & Καναβιτσά, Ε. (2012). “Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης”, *Ενημερωτικό Δελτίο 1/2012*, Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.

Μητράκος, Θ. (2006). “Η ένταση της απασχόλησης και της φτώχειας: Μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση που μεταβάλλεται”, *Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής 6*, 2006. Εργασία που παρουσιάστηκε στο ΙΑ Συνέδριο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής (ΕΜΟΠ) με τίτλο «*Η Αγορά Εργασίας*», Μάρτιος 2003, Αθήνα.

Μητράκος, Θ. & Γεωργιάδης, Θ. (2006). “*Αξιολόγηση της Αποτελεσματικότητας του Ελληνικού Συστήματος Κοινωνικής Αλληλεγγύης: Πρόσφατες Εξελίξεις*”, Ινστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών.

Μητράκος, Θ. & Τσακλόγλου, Π. (2003). “Οικονομική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα: Δομή και διαχρονικές μεταβολές”, στο Βενιέρης Δ. και Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.) *Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα: Προκλήσεις και Προοπτικές*, σελ 411-444, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σειρά Κοινωνική Πολιτική, Αθήνα 2003.

Μητράκος, Θ. & Τσακλόγλου, Π. (2012). Ανισότητα, φτώχεια και υλική ευημερία: από τη μεταπολίτευση ως την τρέχουσα κρίση. Στο: *Κοινωνική πολιτική και κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης* (επιμ. Π. Τσακλόγλου), Τράπεζα της Ελλάδας, σελ. 23-64.

Νεκτάριος, Μ. (2008). Ασφαλιστική Μεταρρύθμιση με Συναίνεση και Διαφάνεια. Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.

Νεκτάριος, Μ. & Γεωργιάδης, Θ., (2009). “Ηλικιωμένοι στην Ευρώπη: Ιδιοκτησία και αξία των καθαρών περιουσιακών στοιχείων”, στο Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Πλ. και Φιλαλήθης, Α. (επιμ.) (2009), *Ζωή 50+: Υγεία, Γήρανση και Συνταξιοδότηση στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Κριτική, σελ. 329-346.

Νικολίτσα, Δ. (2006). Συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας: εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες. *Τράπεζα της Ελλάδας, Οικονομικό Δελτίο*, 26: 7-35.

Νικολίτσα, Δ. (2012). Συμμετοχή στην ελληνική αγορά εργασίας: πρόσφατες εξελίξεις. *Οικονομικές Εξελίξεις*, τόμος 17, Κέντρο Προγραμματισμού και Κοινωνικών Ερευνών, σελ. 44-52.

ΟΟΣΑ (2013). Ελλάδα: Μεταρρύθμιση των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας. *Επιθεωρήσεις Δημόσιας Διακυβέρνησης από τον ΟΟΣΑ*, OECD Public Governance Reviews.

Ρίτσαρντσον, Κ. (2009). “Δειγματοληψία και η Έρευνα Πεδίου”, στο Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Πλ. και Φιλαλήθης, Α. (επιμ.) (2009), *Ζωή 50+: Υγεία, Γήρανση και Συνταξιοδότηση στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Κριτική, σελ. 75-82.

Τήνιος, Π. (2003). *Ανάπτυξη με Αλληλεγγύη: Ένα πλαίσιο για τις συντάξεις του νέου αιώνα*, εκδ. Παπαζήση.

Τήνιος, Π. (2005). “*Κοινωνικές Ασφαλίσεις*”. Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Τήνιος, Π. (2009). “Το καλειδοσκόπιο των συντάξεων. Πηγές και διάρθρωση του εισοδήματος των ατόμων ηλικίας άνω των 50 ετών στην Ελλάδα”, στο Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Πλ. και Φιλαλήθης, Α. (επιμ.) (2009), *Ζωή 50+: Υγεία, Γήρανση και Συνταξιοδότηση στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Κριτική, σελ. 237-274.

Τήνιος, Π. (2010). *Ασφαλιστικό: Μια μέθοδος ανάγνωσης*, εκδ. Κριτική.

Τσακλόγλου, Π., Δαφέρμος, Γ. Θεοφιλάκου, Α. & Μαυροδημητράκης, Χ. (2008). *Η φτώχεια στην Ελλάδα: Ομοιότητες και διαφορές χρησιμοποιώντας εναλλακτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Μελέτη 1, Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών /Δημοσιονομικών Εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΣΕ.

Laferrère, A., Τήνιος, Π. & Γεωργιάδης, Θ. (2011). “Η γεωγραφία της διαγενεακής ανισότητας και η κατοικία: Ελλάδα και Ευρώπη”, στο *Ανισότητα στην εποχή της κρίσης: θεωρητικές και εμπειρικές διερευνήσεις*, (επιμ.) Α. Αφουξενίδης, εκδόσεις Προπομπός, κεφ. 6, σελ. 101-120.